

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФАКУЛТЕТ БЕЗБЕДНОСТИ

Снежана В. Антонијевић

МОГУЋНОСТИ УНАПРЕЂЕЊА
ЗАШТИТЕ И ОЧУВАЊА СРПСКЕ
НАЦИОНАЛНЕ БАШТИНЕ ПРОСТОРА
МЕТОХИЈЕ НА ПОЧЕТКУ 21. ВЕКА

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

БЕОГРАД , 2013. год.

**UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF SECURITY STUDIES**

Snezana V. Antonijevic

**THE POSSIBILITIES FOR IMPROVING
THE PROTECTION AND
PRESERVATION OF SERBIAN
NATIONAL HERITAGE
IN THE REGION OF METOHIJA AT THE
BEGINNING OF THE 21ST CENTURY**

PhD DISSERTATION

BELGRADE, 2013

Ментор:

1. др Владимир Јаковљевић, редовни професор
Универзитет у Београду, Факултет безбедности

Чланови комисије:

2. др Радомир Милашиновић, редовни професор
Универзитет у Београду, Факултет безбедности
3. др Ивица Радовић, редовни професор
Универзитет у Београду, Факултет безбедности
4. др Милан Медаревић, редовни професор
Универзитет у Београду, Шумарски факултет
5. др Зоран Чворовић, доцент
Универзитет у Београду, Факултет безбедности

МОГУЋНОСТИ УНАПРЕЂЕЊА ЗАШТИТЕ И ОЧУВАЊА СРПСКЕ НАЦИОНАЛНЕ БАШТИНЕ ПРОСТОРА МЕТОХИЈЕ НА ПОЧЕТКУ 21. ВЕКА

Сажетак:

Простор Метохије је представљао у 19. веку део Старе Србије која је као географски назив настала под утицајем државних промена иза ослобођења Кнежевине Србије. Метохијска котлина је овалног облика, јасно ограничена и издвојена област окружена Проклетијама и Шар планином. На простору Метохије се налази велики број културних и природних добара која представљају изузетне вредности светског, европског и националног наслеђа. Манастири и цркве су тапије вековног постојања, стваралаштва и идентитета Срба на овом простору као и потврда српског територијалног интегритета и суверенитета. Они су камени међаши суверене српске државе. На том простору присутно је уништавање српских православних цркава и манастира, затирања гробаља и споменика културе као део једне шире албанске стратегије чији је циљ да промени, не само демографски већ и, културно-историјски идентитет покрајине.

Основни циљ рада је да се анализом система заштите и постојећег стања културних и природних добара на простору Метохије, као и дефинисањем ризика и претњи којима су изложени укаже на правце којима се треба кретати и руководити како би се унапредила и спровела заштита и очување српске националне баштине на простору Метохије.

У раду се, због комплексности истраживања, осим теоријских метода као што су анализа садржаја и компаративне методе користила и метода посматрања честим присуством на терену. Коришћена је Делфи метода, групни експертски интервју за добијање вредносних судова који се односе на предмет истраживања, као и селективна студија Фокусирани семплинг који је примењен на појединце посебно интересантне за овај рад.

Заштита националне баштине је једна од функција државе, делатност стручних и научних институција, обавеза и слобода грађанског деловања и понашања. Систем мера заштите српске националне баштине на простору Метохије, посматрано кроз дужи период, показао се нефункционалним и неефикасним па је, стога, неопходно у функционалном и институционалном смислу његово прилагођавање актуелној ситуацији на том простору, а све у циљу унапређења њене заштите и очувања. Неопходно је предузимање свеобухватних мера дугорочне заштите српске националне баштине на простору Метохије, јер прети озбиљна опасност неповратног губитка великог дела, посебно културних добара. У циљу очувања и заштите, као и обнове баштине највећа одговорност је пред Републиком Србијом, али и пред међународним организацијама и институцијама с обзиром на тренутни међународни протекторат над српском јужном покрајином.

Кључне речи: *Метохија, културна баштина, културна добра, природна добра, духовно наслеђе, ризици и претње, национални идентитет, национални интерес, мере заштите и очувања.*

Научна област: *Науке Безбедности*

Ужа научна област: *Студије Цивилна заштита и заштита животне средине*

УДК број: 355.58:502

**THE POSSIBILITIES FOR IMPROVING THE PROTECTION AND
PRESERVATION OF SERBIAN NATIONAL HERITAGE
IN THE REGION OF METOHIJA
AT THE BEGINNING OF THE 21ST CENTURY**

Abstract:

In the 19th century, the region of Metohija was a part of the Old Serbia which, as a geographical term, arose under the influence of changes in the state, following the liberation of the Principality of Serbia. The Metohija Basin is oval in shape, a clearly bordered and distinct area surrounded by the Prokletije and Sar-Planina Mountains. There are numerous cultural and natural resources in the region of Metohija, which are of exceptional value to world, European and national heritage. The monasteries and churches are title deeds of the Serbian presence, creativity and identity in this region over centuries, as well as a confirmation of the Serbian territorial integrity and sovereignty. They are borderlines of the sovereign Serbian state. The demolition of Serbian Orthodox churches and monasteries, the destruction of cemeteries and cultural monuments, is present as a part of a wider Albanian strategy, with the aim of changing not only the demographic, but also the cultural and historical identity of the province.

The main objective of this paper is to analyze the system of protection and the current state of cultural and natural resources in the region of Metohija, as well as to define the risks and threats that they are exposed to, and thereby indicate the direction to follow in order to improve and preserve the Serbian national heritage in the region of Metohija.

Apart from theoretical methods such as content analysis and a comparative method, due to complexity of the research, this paper includes an observation method involving frequent field visits. The Delphi method was used, a group expert interview, in order to obtain value judgements which relate to the topic of the research, as well as a selective study of Focused sampling, which was applied to individuals of special interest to this study.

The protection of national heritage is one of the functions of the state, an activity carried out by expert and scientific institutions, an act of responsibility and choice of civil society. The measures of protection of the Serbian national heritage in the Metohija region, observed over longer period, have shown to be non-functional and inefficient, and therefore require functional and institutional adjustment to the current situation in the region, in order to improve the protection and preservation of the Serbian national heritage. The implementation of all encompassing measures of long-term protection of the Serbian national heritage in the Metohija region is essential, as there is a serious threat of irreversible destruction of a significant part of the cultural heritage in particular. In order to protect and preserve, as well as renew the national heritage, the greatest responsibility lies with the Republic of Serbia, but also with other international organisations and institutions, having in mind the current international protectorate over the southern province of Serbia.

Keywords: *Metohija, cultural heritage, cultural resources, natural resources, spiritual heritage, risks and threats, national identity, national interest, measures of protection and preservation.*

Scientific field:	<i>Sciences Security</i>
Narrow scientific field:	<i>Studies on Civil protection and environmental protection</i>
UDC No:	355.58:502

САДРЖАЈ

УВОД.....	1
1. МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА	4
1.1. Проблем истраживања	6
1.2. Предмет истраживања.....	10
1.2.1. Теоријско одређење предмета истраживања.....	11
1.2.2. Операционално одређење предмета истраживања	28
1.2.3. Временско одређење предмета истраживања	29
1.2.4. Просторно одређење предмета истраживања	29
1.2.5. Дисциплинарно одређење предмета истраживања.....	30
1.3. Циљеви истраживања.....	30
1.3.1. Научни циљ истраживања	30
1.3.2. Практични циљ истраживања.....	31
1.4. Хипотетички оквир истраживања.....	31
1.5. Начин истраживања	32
1.5.1. Методе истраживања	32
1.6. Научна и друштвена оправданост истраживања.....	35
2. ТЕОРИЈСКА ИСТРАЖИВАЊА	36
2.1. Српска национална баштина на простору Метохије – географски и историјски основ	36
2.1.1. Просторно - географско одређење Метохије у оквиру покрајине	36
2.2. Географски положај шарпланинских жупа у Косовско-Метохијској области.....	41
2.2.1. Жупа Гора.....	44
2.2.2. Жупа Опоље	46
2.2.3. Средачка жупа.....	46
2.2.4. Сиринићка жупа	46
2.3. Преглед историје српског народа Старе Србије	47
2.4. Кратак преглед Српске православне цркве кроз историју	53
2.5. Историјат Епархије рашко-призренске и косовско-метохијске	58
2.6. Уставноправни статус дефинисаног простора од балканских ратова до данас	60
2.7. Стратешки положај Косова и Метохије	66

3. АНАЛИЗА СТАЊА ЗАШТИТЕ КУЛТУРНИХ ДОБАРА.....	69
3.1. Међународне стратегије од значаја за заштиту културних добара	70
3.1.1. Законска регулатива заштите културних добара у Србији.....	78
3.1.2. Преглед и категоризација заштићених културних добара простора Метоксије	80
3.1.3. Заштита околине културних добара на простору Метоксије која немају статус заштите државе Србије	113
3.1.4. Српска културна баштина шарпланинских жупа Горе и Опоља	128
3.1.5. Култ, мошти и светитељи	138
4. Анализа стања природних добара	149
4.1. Међународне стратегије од значаја за заштиту природе	150
4.2. Законска регулатива заштите природе у Србији.....	159
4.3. Преглед и категоризација заштићених природних добара Метоксије.....	161
4.3.1. Анализа неких заштићених природних добара простора Метоксије	167
4.4. Преглед и категоризација природних добара који се налазе у поступку заштите	175
4.4.1. Национални парк „Проклетије“	176
4.4.2. Национални парк „Шар-планина“ у трајним границама.....	180
4.5. Природна добра на простору Метоксије која немају статус заштите државе Србије	184
5. ИДЕНТИФИКАЦИЈА РИЗИКА И ПРЕТЊИ ПО СРПСКУ НАЦИОНАЛНУ БАШТИНУ У МЕТОХИЈИ	187
5.1. Међународно правни аспект Косова и Метоксије.....	187
5.2. Ризици и претње српској националној баштини.....	192
5.2.1. Претње деструкцијом и физичким оштећењем	192
5.2.2. Претње од јонизујућих зрачења и хемијских агенаса.....	198
5.2.3. Ризици од пожара.....	202
5.2.4. Социјални ризици	203
5.2.5. Политички ризици и ризици од тероризма	208
6. ЕМПИРИЈСКО ИСТРАЖИВАЊЕ.....	218
6.1. Анализа постојећег стања функционисања заштите националне баштине у Метоксији почетком 21. века	218
6.1.1. Однос према Косову и Метоксији, српској националној баштини, националном и духовном животу српског народа на том простору	224
6.1.2. Безбедносни ризици и претње као и остали облици и начини угрожавања културних и природних добара на простору Метоксије и могућности заштите и очувања	227

6.1.3. Анализа законске регулативе, начина заштите и механизми спровођења мера и активности на заштити културних и природних добара	236
6.1.4. Улога недржавног сектора на заштити и очувању српске националне баштине на Косову и Метохији као и могућности едукације, презентације и промоције	242
7. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА СА ПРЕДЛОГОМ МЕРА	246
8. ЛИТЕРАТУРА	258
Књиге, монографије и научни радови	258
Законски прописи	280
Интернет сајтови	283
Документа (Елаборати, решења, планови)	290
Видео материјал	293
9. ПРИЛОЗИ	294
10. СПИСАК СЛИКА И ГРАФИКОНА У ТЕКСТУ	317
БИОГРАФИЈА	320

УВОД

На простору Косова и Метохије српски народ је оставио вредне трагове свог живота и стваралаштва, тако да српско поимање тог простора је сасвим разумљиво и оправдано емотивно. Унутар тог специфичног котлинског простора окруженог високим планинским венцима формирано је државотворно језгро, национално, верско, економско и културно средиште немањићке државе. О томе сведоче, не само велелепни храмови манастира сачуваних до данашњих дана, већ и импозантне рушевине Богородице Хвостанске, Звечана, Убожца и десетине других владарских и властеоских задужбина. Већи део српске националне баштине који се налази на простору Косова и Метохије спада у ред највиших уметничких остварења хришћанске цивилизације. Ове знаменитости нису усамљене већ уз њих стоји на стотине сеоских цркава, манастира и испосница које су некада, а и сада представљају чврст основ и ослонац непрекидног и компактног присуства Срба на овом простору.

Оно што се дешава на простору наше јужне покрајине Косово и Метохија крајем 20. и почетком 21. века представља покушај инструментализације, манипулације и фалсификовања сјајног српског средњег века, снажне државе из доба Немањића, историјских догађаја, културне баштине, духовног наслеђа, световног и сакралног градитељства и свега онога чиме се поткрепљује српско историјско право на простор Косова и Метохије. Врши се албанизација топонима, хидронима, антропонима, уништава се све што има српски назив и може да сведочи о идентитету територије, а након 1999. године тај процес се интензивира. Све ово се ради само са једним циљем, а то је укидање српског државног права на Косово и Метохију као интегралног дела Србије. Друга половина 20. века био је припремни период за фактичко изузимање простора Косова и Метохије из састава

Србије, а 1999. године, протекторатом утврђеним Резолуцијом 1244 СБ УН и тенденцију да се ново стање формализује креирањем новог статуса.¹

Вековима је овај простор пустошен ратовима и другим несрећама али ипак је остао један број споменика са драгоценим фрескама и ризницама, остале су готово у сваком граду или селу мале цркве било да су рушене и обнављане, било да су остале само у рушевинама. А тамо где нису остале ни рушевине ни било какви трагови њиховог постојања остали су називи, црквени долови, брегови и лугови, њиве и ливаде; црквени и калуђерски кладенци, потоци и извори; гробови и гробишта; мостови и бродишта да чувају успомену на давна времена кад су тамо били српски споменици.² Са изузетком Дечанске, делимично Грачаничке и Пећке ризнице нестало је на хиљаде покретних споменика, икона, богослужбених књига, сасуда, звона и осталог. Слично стање је и са српским повељама, рукописима и штампаним књигама цркава и манастира са Косова и Метохије. Само у пожару Народне библиотеке у Београду 6. априла 1941. године изгореле су 43 рукописне и штампане књиге из 13. до 18. века, донете током 19. и 20. века из, тада зване, Старе Србије, на чување. Међу њима је било и Призренско јеванђеље из 13. века, Поменик Богородице Љевишке из 15., као и десетине других књига. Десетине и десетине српских рукописних и штампаних књига разнето је по музејима и институтима широм света. Па ипак оно што је остало наслеђено од српске националне баштине на простору Косова и Метохије је питање народног, духовног, културног и српског идентитета и подсећање на државотворност, веру и огњиште српског народа. Косово и Метохија није питање митске прошлости, географије, није социјално питање, ни историјско косовско, већ питање постојања и опстанка једног народа. Сталним насиљем, пљачком и узурпацијом манастира и других споменика онемогућава се, прво, економски опстанак, а потом елиминацијом српског становништва лишавају се верника, духовно се „умртве“ и сведу на објекте – споменике, а потом сруше или измене идентитет (од српских

¹ Степић М., „Перспективе Косова и Метохије у контексту глобалних геополитичких концепција“, www.sanu.ac.rs

² (Јевтић) Атанасије, одговорни уредник и овлашћен за издаваче, „Задужбине Косова“, ЧГП ДЕЛО, Љубљана, 1987.

православних до косовских). Косово и Метохија није само поље, није само битка, већ духовни корен српског бића, без којег српство губи и самосвојност и самобитност. Косово и Метохија као територија и као етика су међусобно сливени у једно и не могу се и не смеју раздвајати.

Такође, смо сведоци губљења имена Метохија као географског појма, већ се наша јужна покрајина назива само Косово, и ако она представља издвојену област окружену Проклетијама и Шар планином. На територији Метохије се налази велики број културних и природних добара која представљају врхунске вредности светског, европског и националног наслеђа. Манастире и цркве, који представљају најупечатљивије тапије вековног постојања, стваралаштва и идентитета Срба на овим просторима и потврду српског територијалног интегритета и суверенитета треба посматрати као камене међаше српског државног суверенитета.

1. МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

Брига о националној баштини једног народа стара је колико и само наслеђе јер се она огледа како у процесу стварања, тако и кроз живот створеног. Та брига о својим културним и природним добрима треба да буде непрекидна, увек присутна, јер је потакнута дубоким осећањима која, не само да је део предачких корена, већ и услов живота у будућности. Зато је национална баштина у којој су нераскидиво прожети простор, време и људи, генерације, трагови цивилизације, живот, истина и суштина самог постојања српског народа. Културно-уметничко благо Косова и Метохије улази у ред највиших уметничких остварења хришћанске цивилизације.

Културно-историјско наслеђе представља огледало српског народа и његовог стварања и природна добра као спој природе и предела чине основу постојања и опстанка Срба на простору Косова и Метохије. Културно и природно наслеђе на Косову и Метохији највеће је по богатству и различитости, по трајању и историји у овом делу Европе, па и поред заштите неких споменичких целина и објеката од стране *UNESCO*-а присутно је њихово пропадање и запуштеност. Недостатак основних људских слобода и стална опасност од даљег уништавања живота и баштине српског народа неумољиво траже хитно решење њихове заштите. Културно и природно наслеђе је постало неодвојиво од питања друштвеног и одрживог развоја.

Развој међународног система заштите културних и природних добара доживљава свој процват после Другог светског рата, оснивањем *UNESCO*-а и других одговарајућих међународних организација. Ову фазу развоја система карактерише, у првом реду, усвајање, под окриљем *UNESCO*-а, Конвенције за заштиту културних добара у случају оружаног сукоба (Хаг, 1954), односно од Генералне конференције *UNESCO* Конвенције о мерама за забрану и спречавање недозвољеног увоза, извоза и преноса својине културних добара (Париз, 1970).

Од категорисаних непокретних културних добара са простора Косова и Метохије на Листу светске природне и културне баштине уписана су четири

средњовековна манастира Српске православне цркве и то: Високи Дечани, Пећка патријаршија, манастир Грачаница и црква Богородице Љевишке. Истовремено су ове светиње са подручја Косова и Метохије уписане и на Листу светске културне баштине у опасности.³ Манастир Високи Дечани је уписан на Листу 2004. године, а преостала три културна добра 2006. године и на Листи се налазе под именом „Средњовековни споменици на Косову“ (*Medieval Monuments in Kosovo*).

Средиште српске државе у IX-X веку било је у Метохији. У изворима се помиње град Дестиник (IX-X век), први међу градовима које у Србији наводи цар Константин VII Порфирогенит.⁴ Дестиник је био престоница и седиште епископа Србије. Ископавања предузета у Пећкој патријаршији 1931-1932, открила су у темељима много већу стару цркву, можда тробродну базилику, којој припадају бочни зидови средишне цркве Светих Апостола.⁵ Косово и Метохија, као део Србије, омеђени су границама покрајине површине 10.887 км², што чини 12,3 одсто територије Србије.⁶ Косово и Метохија састоји се од 29 општина и 5 округа, чија су седишта у градовима Приштини, Пећи, Призрену, Косовској Митровици и Гњилану.⁷ У литератури се често помиње и општина Малишево као тридесета општина на Косову и Метохији, настала од делова општина Клина, Ораховац, Глоговац и Сува Река. Општина Малишево је укинута 03.08.1991. године по закону Републике Србије, али је УНМИК администрација поново формирала.

Глобализам и његова „униформност“ оличена у „култури света“ често није добронамерна према простору Косова и Метохије,⁸ а када се томе дода и недостатак адекватне државне политике и стратегије, недостатак одговарајућих

³ „Споменичко наслеђе Србије, непокретна културна добра од изузетног и од великог значаја“, друго измењено и допуњено издање, Републички завод за заштиту споменика културе Београд, Београд, 2007.

⁴ Косово и Метохија лице Европе, Мултимедијална енциклопедија покрајине, агенција Типон, Београд, 2006.

⁵ Средњи век Косова и Метохије - Археолошка истраживања, Београд, 1999., Јанковић Ђ., <http://www.arheologija.fr.gd>

⁶ Степић М., „Географске основе геополитичког положаја Кососва и Метохије“, Косово и Метохија, изазови и одговори, Зборник радова са округлог стола Геополитичка судбина Косова и Метохије, Београд, 24-25 јун 1997. Београд, Институт за геополитичке студије 1997. 229-247.

⁷ Влада Републике Србије, <http://www.srbija.gov.rs>

⁸ Матовић М., „Стање свести о улози културног и природног наслеђа“, Зборник радова Прве регионалне конференције о интегративној заштити, Културни пејзаж-савремени приступ заштити културног и природног наслеђа на Балкану, Европски центар за мир и развој, Београд, 2008. 109-125.

законских решења, а често и незаинтересованост стручних институција Републике Србије за националну баштину, онда је ситуација веома тешка. Неопходно је дефинисати државну политику и стратегију у димензијама које ће укључити шире друштвене заједнице у Србији да релевантно спроводе одлуке и омогуће живот српске културе на простору Косова и Метохије. Културно и природно наслеђе српског народа је неопходно сачувати јер је то основ националног идентитета на вековном огњишту нашег народа. Заштита националне баштине је једна од функција државе, делатност стручних и научних институција, обавеза и слобода грађанског деловања и понашања.

1.1. Проблем истраживања

Баштина Метохије обухвата културна и природна добра, од којих већина представља врхунац вредности српског националног и европског наслеђа. Територија Косова и Метохије је простор од изузетног значаја за српски народ, његову државу и Српску православну цркву јер је центар српског историјског, духовног и културног бића.

Заштита и очување националне баштине на Косову и Метохији представља и очување идентитета српског народа. Област рашко-призренске епархије, током векова, била је средишна земља нашег народног и црквеног живота. Она је то и остала и после свих разарања освајача јер се на њој налази део најзначајнијег достигнућа црквеног градитељства, сликарства и писмености до којих је српски народ, током свог историјског постојања, дошао.

Током дуге историје Срба на простору Косова и Метохије често је долазило до угрожавања манастира, манастирске имовине и верника. То доказују многобројни извештаји и дописи упућени Светом Синоду Српске православне цркве. На пример: извештај Синоду СПЦ Е. Бр. 150. 8. априла 1958. године Епископа рашко-призренског Павла о нападу на цркве и вернике 1958. (Архив Синод ф. 1. бр.19/1958)⁹, извештаји Игумана Макарија и епископа рашко-

⁹ Напади на цркве и вернике 1958. (извештај Синоду СПЦ) Епископ рашко-призренски Павле, „Од Пећи па све до Девича у Дреници нема ни једног свештеника. Манастир Гориоч и Црна Река потпуно су пусти, а у манастиру Грачаница нема пароха...“ <http://www.rastko.org.rs>

призренског Павла Епархији Призрен Бр. 12, 13. II 1967. (Архив Синода, Син. Бр. 1036/1968) с насловом „Напасти Шиптара на Дечане и Гориоч 1967-1968.“¹⁰, допис Завода за заштиту споменика културе САП Косово и Метохија бр. 02-2641, 3. IV 1968. (Архив Синода, Син. Бр. 1394 и 1409/1968) Светом Синоду 1968. поводом угрожавања манастирске имовине на КиМ¹¹, извештај Настојатеља манастира Високих Дечана, игумана Макарија Патријарху Српском бр. 41, 3. IV 1968. (Архив Синода, Син. Бр. 1409/1968) „Нова, тежа искушења манастира Дечани, 1968. г.“¹²

Слични примери нарушавања културне и природне баштине срећу се и у чланцима објављеним у часопису „Заштита природе“ коју издаје Републички завод за заштиту природе СР Србије.¹³ Природни амбијент клисуре Призренске Бистрице, која представља изванредну природну лепоту, условио је да су у њој изграђена три значајна културно-историјска споменика наше прошлости из периода владавине цара Душана. То су: манастир „Светих Архангела“, утврђење „Вишеград“ и „Душанов мост“. У целини Призренска Бистрица и сами споменици представљају изванредно значајну, лепу и складну природно-историјску целину која као таква мора бити сачувана. Почетком 60-тих година у овој живописној клисури отворен је мајдан камена и то тачно преко пута културно-историјског споменика – манастира Св. Архангела што је нарушило, не само, амбијент већ и продукцијом великих количина прашине која се таложи на околној вегетацији и тада остацима манастира умањује се вредност читавог околног пејзажа. Штавише, у то време, новим плановима предвиђена је била и изградња силоса за жито, а после и велике парне пекаре код постојећег старог млина на десној обали Призренске Бистрице, на неколико десетина метара низводно од манастира.

¹⁰ Напасти Шиптара на Дечане и Гориоч 1967-1968. (извештаји), Игуман Макарије и епископ рашко-призренски Павле, <http://www.rastko.org.rs>

¹¹ Допис Светом Синоду 1968. поводом угрожавања манастирске имовине на КиМ, Завод за заштиту споменика културе САП Косово и Метохија, <http://www.rastko.org.rs>

¹² Нова, тежа искушења манастира Дечани, 1968. Настојатељ Високих Дечана, игуман Макарије, <http://www.rastko.org.rs>

¹³ Броз В., „Клисура Призренске Бистрице-предео нарочите природне лепоте или просторни меморијални природни споменик“, Зборник радова Републичког завода за заштиту природе СР Србије, „Заштита природе“, број 33, Београд, 1966.

Као нови покушај затирања свих трагова вековног постојања Срба на Косову и Метохији је и покушај нелегалне Владе Косова да изради електронску базу података културне баштине у којој би се нашла и баштина српског народа преименована у косовску културну баштину. Постоји тенденција да се српско културно благо отме од српског народа и Српске православне цркве, те се проглашава и назива културном баштином Косова, Византијском баштином, чак и Православном, али само не српском. Та баштина припада народу који је стварао кроз векове и који је једини његов законити чувар и баштиник.¹⁴

Један од најочигледнијих примера затирања српске националне баштине на простору Метохије је храм Слободе – црква Свете Тројице у Ђаковици. Подизање храма је отпочето 1936. године са циљем да то буде храм Слободе са Спомен Костурницом за страдале у ратовима 1912-1918. године. Тај храм порушили су комунисти на Савиндан 1949. године, али је светиња обновљена деведесетих година 20. века. Храм Слободе је поново порушен 24/25 јула 1999. године, остаци разнети са локације, а звоници цркве савњени са земљом 17. марта 2004. године. Епархија рашко-призренска је у свом саопштењу од 26. септембра 2007. године алармирала јавност да се на локацији храма у Ђаковици свакодневно рашчишћавају остаци заветног храма. Према снимцима епархије начињених у јуну 2009. године локација цркве Свете Тројице у Ђаковици претворена је у парк, тако да данас у центру Ђаковице нема трагова да је ту постојала Српска православна црква.¹⁵

Након завршеног бомбардовања СР Југославије, потписан је војно-технички споразум између Међународних безбедносних снага („КФОР“) и влада Савезне Републике Југославије и Републике Србије у Куманову 9. јуна 1999. године, да би у Њујорку 10. јуна 1999. године била донета Резолуција Савета безбедности Уједињених нација 1244. Скупштина Србије је 3. јуна 1999. године усвојила текст Г8 за мировни план између НАТО-а и СР Југославије. Међународне снаге које су потом дошле на Косово и Метохију (КФОР и УНМИК) у обавези су да поштују Резолуцију 1244 Савета безбедности у којој Анекс 2, члан

¹⁴ <http://www.eparhija-prizren.com>

¹⁵ <http://www.eparhija-prizren.com>

б садржи следеће: „након повлачења, договореном броју југословенског и српског особља ће бити дозвољено да се врати и обавља следеће функције....одржавање присуства на местима српске културне баштине...“.¹⁶

У Београду, новембра месеца 2001. године је потписан заједнички документ УНМИК-а и СРЈ, где се у делу Посебне области од заједничког интереса и ангажовања, налази и заштита културних споменика и добара којом се потврђује воља за применом релевантних одредби Хашке конвенције (1954)¹⁷ везаних за заштиту споменика културе и културних добара на Косову и Метохији.¹⁸ Децембра 2008. године Мисија Европске Уније (ЕУЛЕКС) је са 1300 службеника почела преузимање од УНМИК полиције административне прелазе. План од шест тачака потписан између Републике Србије и Еулекса садржи и тачку заштите културне баштине, али до сада ништа није предузето по том питању.

Евидентно је да се, без обзира на тешку политичку ситуацију у којој се налази наша јужна покрајина, заштити културног и природног наслеђа простора Косова и Метохије не приступа на адекватан начин. Једини изузетак чини рашко-призренска епархија која чини знатне напоре за обнову неких објеката наше културне баштине. Основни проблем у функционисању заштите националне баштине на простору Метохије огледа се у измењеном систему заштите културних и природних добара од 1999. године. На већини заштићених објеката заштита се уопште не врши, са изузетком неких објеката чији је управљач Српска православна црква, и то само оних где тешка безбедносна ситуација то дозвољава. Обзиром да се заштита и не врши, не постоје планови заштите, решењима прописани режими заштите се не поштују, мере заштите се не примењују, стручни и надзорни персонални капацитети су редуковани, а нема ни контроле

¹⁶Савет министара државне заједнице Србија и Црна Гора, Дирекција за информисање. <http://www.ssinf.sv.gov.yu>

¹⁷ Посебно чланове 4, 5 и 7. Ову Конвенцију ратификовала је наша земља Законом о ратификацији Конвенције за заштиту културних добара у случају оружаног сукоба, који је усвојила Савезна народна скупштина на седници Савезног већа од 28. децембра 1955, а проглашен Указом Председника Републике од 29. 12. 1955 године (објављен у Додатку „Међународни и други споразуми“, бр. 4 од 2. 4. 1956. „Службени лист ФНРЈ“). Истим законом ратификовани су и Правилник за извршење Конвенције за заштиту културних добара у случају оружаног сукоба и Протокол о заштити културних добара у случају оружаног сукоба, који су саставни део Конвенције.

¹⁸ Савет министара државне заједнице Србија и Црна Гора, Дирекција за информисање. <http://www.ssinf.sv.gov.yu>,

виших институција (министарство, заводи, инспекција...).¹⁹ Не постоји валидна процена степена оштећења на заштићеним природним добрима на ширем простору (Шар планина, Проклетије). Неопходно је хитно спровести мере неге и заштите уз стручну експертизу фитопатолога на заштићеном природном добру „Шам-дуд“ (*Morus nigra* L.) у порти Пећке патријаршије, које на само да представља најстарије стабло на Косову и Метохији, већ је повезано са историјском и духовном традицијом српског народа.

Посебну пажњу треба обратити на заштиту и конзервацију остатака живописа где постоје у рушевинама цркви, као и на заштиту покретног материјала-делова иконостаса, икона, богослужбених књига итд.²⁰

За обављање овог, за државу приоритетног посла, неопходно је обезбедити заједничку платформу у најширим друштвеним оквирима, а пре свега у стручној јавности. Дугорочно, неопходан је обједињени приступ тренутно одвојеним областима културног и природног наслеђа, као и преузимање пуне одговорности према свим материјалним и нематеријалним аспектима културног и природног наслеђа на простору Косова и Метохије.

Имајући у виду наведене чињенице проблем овог истраживања се односи на „истраживање актуелног стања заштите српске националне баштине на простору Метохије и предлагање мера заштите и њеног очувања на почетку 21. века.“

1.2. Предмет истраживања

Претходна разматрања проблема истраживања указала су на сву ширину и сложеност предмета истраживања. Сам предмет истраживања има како теоријски, тако и практични карактер. Рад је фокусиран на преглед и стање српске националне баштине на простору Метохије, дефинисање ризика и претњи којима

¹⁹ Мпemosyne, Финални извештај пројекта „Заштита природног и културног наслеђа у Метохији“, Београд, 2003.

²⁰ Мпemosyne, Финални извештај пројекта „Заштита природног и културног наслеђа у Метохији“, Београд, 2003.

су изложени као и истраживање међусобне зависности националне баштине и српског народа који живи на том простору.

Шири предмет истраживања односи се на заштиту и очување националне баштине српског народа, односно на заштиту културних и природних добара, а ужи предмет истраживања односи се на испитивање постојећег стање српске националне баштине и указивање на правце којима би се требало кретати да би та заштита била што ефикаснија као и на њихов значај за очување српског националног идентитета на простору Метохије.

1.2.1. Теоријско одређење предмета истраживања

Покрајина Косово и Метохија је аутономна покрајина Републике Србије са површином од 10.887 км², што чини 12,3 одсто територије државе. Она има посебан географски и културно-историјски значај за Србију од почетка формирања српске државе до данас.

Захваљујући географском положају покрајина је била погодно место за културно средиште Србије, подизани су манастири, гробне цркве краљева и властеле, владарски дворци. Архитектура цркава и манастира, као и уметничка вредност живописа расли су са образовањем српске културе, тако да од 13. века својим оригиналним решењима превазилазе византијске узор. У манастирима Метохије преписивала су се стара и писала нова књижевна дела. Србија уређује своју државу, а велики број правних прописа на ниво закона подиже Душанов Законик (донет 1349. године, допуњен 1354. године), са набројаним правима и обавезама за све грађане царства.²¹

Српско поимање Косова и Метохије је разумљиво емотивно јер примарно место у српском колективном памћењу тог простора је формирање централне територије, државотворног језгра, националног, верског, културног и економског центра немањихке државе. То је колевка српске државности и духовности, територија где се налази највећа концентрација духовне и световне баштине

²¹ Етнодемографски проблеми Косова и Метохије, Несторовић М., <http://www.scindeks.nb.rs>

српског народа од непроцењиве вредности.²² За историју српског народа, за његово духовно јединство од пресудног су утицаја били догађаји који су се одиграли на овим просторима, а од највеће важности је косовски бој који не означава само један датум и догађај у српској историји већ и изузетно редак историјски догађај под чијим утицајем се формира и духовна култура једног народа.²³

Кад год је долазило до промена у односима великих сила Балкан је увек био захватан тешким потресима и ратовима. У тим периодима српски народ на Косову и Метохији би се нашао под ужасавајућим терором Албанаца, а најоштрији вид терора се испољавао када би на том простору била успостављена страна окупација. Тада је над српским народом вршен колективни терор, а тако је било за време отоманске империје, аустроугарске окупације у Првом светском рату, нацистичко-фашистичке у Другом светском рату (Албанија је имала статус сателитске државе Осовинских сила, и спроведена је фузија албанске војне силе са италијанском), као и данас када се Косово и Метохија нашло под протекторатом УН које персонификују КФОР и УНМИК, као и ЕУЛЕКС мисија ЕУ.²⁴

Вишевековно паљење, рушење и претварање у џамије српских цркава и манастира, као и скрнављење и потпуно уништавање српских гробаља достигао је свој врхунац током и после 1999. године. То масовно уништавање српске националне баштине је један од ефикасних начина да се уклоне не само материјални докази континуитета постојања српског народа на Косову и Метохији већ и ради остварења права на отцепљење од Србије *уклањајући верско и културноцивилизацијско* право на које би се Срби могли позвати. Такође систематски су рушени и уклањани објекти српске световне архитектуре, властелински дворци, градови, утврђења и тврђаве из средњег века. Због

²² Перспективе Косова и Метохије у контексту глобалних геополитичких концепција, Степић М., <http://www.sanu.ac.rs>

²³ Дедијер Ј., „Стара Србија, географска и етнографска слика (1912)“, Приређено по 1. издању, Београд, 1998.

²⁴ Аврамов С., „Међународноправни вид косовскометохијске кризе“, <http://www.sanu.sc.rs>

дуготрајне окупације, потоњих сталних ратова за ослобођење као и брисање српског колективног памћења и свести о изузетно важном значају националне баштине за историјску и државотворну вертикалу ти објекти нису обнављани, а васпитнообразовни систем их није уграђивао у српски колективни етно-психолошки склоп. Њихов геополитички значај је велики јер представљају „историјске тапије“ и непорециве доказе о српском баштињењу тог простора.²⁵

Почетком 21. века простор Косова и Метохије је изложен, такође и, албанизацији топонима, хидронима, антропонима и других географских назива, уништавају се српска издања географских карата, књига, врши се интензивно преименовање српских назива градова, села, заселака, објеката итд. Уништени су готово сви споменици српским великанима, а дижу се нови, најчешће жртвама из редова ОВК који сада постају култна и ходочасничка места која се полако уцртавају у колективну арбанашку свест.²⁶

Од уласка трупа НАТО-а 1999. године на Косово и Метохију па до 16. марта 2004. године спаљено је, порушено, оскрнављено и демолирано 115 цркава и манастира. И ту се није стало. Само у два дана 17. и 18. марта 2004. године уништено је још 35 православних светиња. Спаљена је и широм света позната Богородица Љевишка, манастири Девич, Свети Архангели и многе друге цркве. Само одважношћу и присебношћу појединих јединица КФОР-а спречен је напад на задужбину краља Милутина Грачаницу. Косово и Метохија није мит, како западноевропски и амерички рационалисти тврде често пребацујући Србији како живи у прошлости. На тој мученичкој земљи, како пише владика Атанасије (Јевтић), стотину километара унакрст „српски православни народ и његова црква имају 1.300 цркава и манастира од 12. до 20. века, подизаних и обнављаних у континуитету пуних осам векова, било у слободи, било у ропству”.²⁷ За рушење и паљење туђих богомоља у рату у Душановом законику, је један од најтежих

²⁵ Степић М., „Косовско-Метохијска карика расрбљивања Балкана-могући епилог и његове геополитичке последице“, Гласник српског географског друштва, свеска LXXXV-Бр. 1, 2005. 259-281.

²⁶ Степић М., „Косовско-Метохијска карика расрбљивања Балкана-могући епилог и његове геополитичке последице“, Гласник српског географског друштва, свеска LXXXV-Бр. 1, 2005. 259-281.

²⁷ Милеуснић С., „Духовни геноцид-културна катастрофа“, <http://www.sanu.ac.rs>

злочина и кажњава се „двоструком“ смрћу! „Да се убије и обеси“, била је казна таквоме.²⁸

Део богате историјско-уметничке баштине Косова и Метохије обухвата и једну посебну скупину споменика. То су пећинске цркве и пештерне монашке насеобине које се називају испосницама. Оне су нераздвојиви, органски део врлетног и беспутног природног окружења, здања са сопственом градитељском морфологијом, као и обитавалишта монаха-аскета, али и представника духовне елите. Ова светилишта су у тадашњем друштву била места врхунске сакралности и веома важне институције.²⁹ Испосница на којој су вршена најопсежнији археолошко-конзерваторски радови је манастир Св. Петра Коришког.

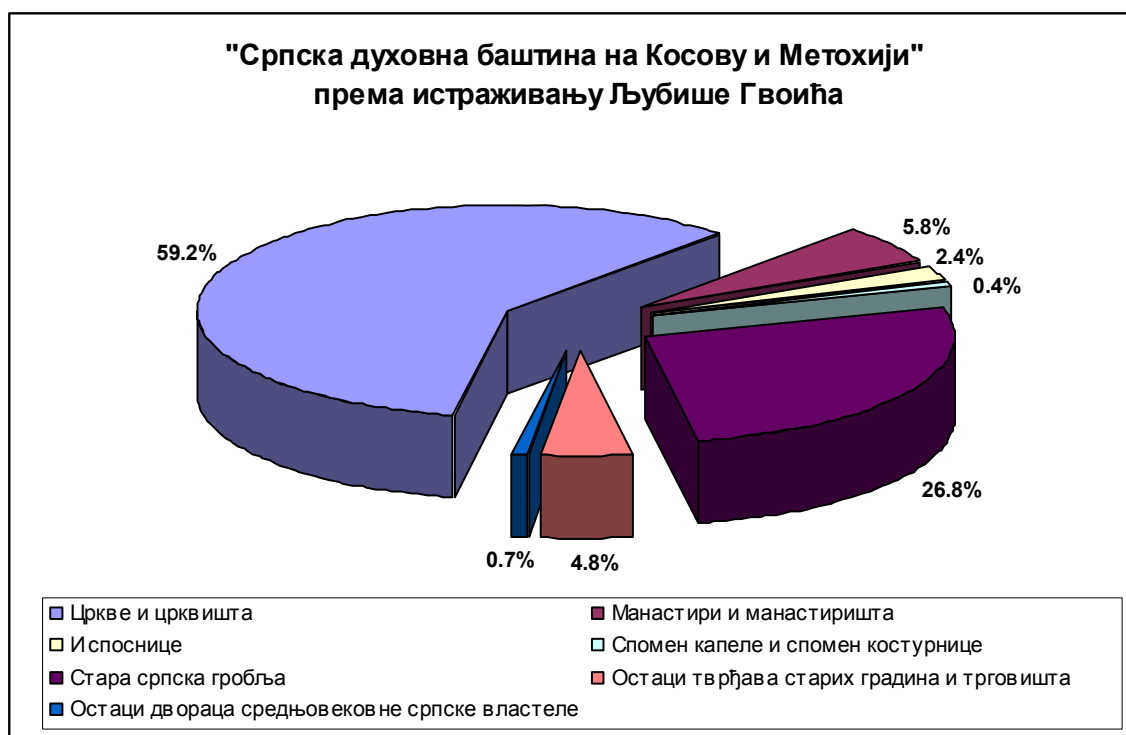
У једном броју манастира на Косову и Метохији чувају се свете мошти, земни остаци светитељских тела, у облику целокупног тела (Св. Стефан Дечански), делова тела (Св. Бесребреници и чудотворци Козма и Дамјан) или честица, и ти манастири представљају посебна места ходочашћа великог броја православних верника.

Радећи на карти „Српска духовна баштина на Косову и Метохији“ пажљивим вишегодишњим истраживањем и упоређивањем различитих историјских извора Љубиша Гвоић је утврдио због чега је Косово и Метохија душа и срце нашег народа и зашто Србија има „тапију“ на овај део своје територије. Гвоић је у јужној српској покрајини пронашао 1.996 српских топонима, од чега 1.181 цркви и црквншта, 115 манастира и манастиришта, 48 испосница, осам спомен-капела и спомен-костурница што је укупно 1.352 здања која припадају Српској православној цркви. Овом списку, који како истиче Гвоић, није коначан, треба додати и 534 стара српска гробља, остатке 96 тврђава, старих градина и трговишта и остатке 14 двораца средњовековне српске властеле. Овај картограф објашњава да се на Косову и Метохији буквално на свака два до три

²⁸ Богавац З., „Нечујна звона, хришћанско наслеђе Космета“, Принцип Бонарт Прес, Баштина, Београд, 2006.

²⁹ Поповић Д., „Средњовековне пећине – испоснице у Призренском крају“, Историјски часопис књ. XLIV, Историјски институт Српске академије наука и уметности, Београд, 1998.

километра може наићи на белег који означава вишевековно присуство српског народа на овој територији.³⁰

Графикон 1. Графички приказ српске духовне баштине на КиМ

Српски средњовековни манастири на Косову и Метохији, не само да су представљали водећу снагу у домену вере, духа, морала већ су били и центар развоја српске културне традиције. Манастири, као специфичне просторне структуре чији се положај везивао за природу и њену разнолику лепоту, указују на остварену идеју о садејству изграђеног простора кодираног културним обрасцем и природног окружења.³¹

Валоризација великог броја средњовековних манастира и хомогеност њиховог положаја у природном пределу допринела је препознавању „изузетних вредности“, па су и четири средњовековна манастира са Косова и Метохије

³⁰ Српска ризница, Земља препуна светиња, Политика on line, 20.09.2009. <http://www.politika.rs>

³¹ Дебељовић-Ристић Н., „Српски средњовековни манастири-места стапања културе и предела“, Зборник радова Прве регионалне конференције о интегративној заштити, Културни пејзаж-савремени приступ заштити културног и природног наслеђа на Балкану, Европски центар за мир и развој, Београд, 2008. 227-238.

уписани на Листу светске природне и културне баштине *UNESCO*-а, као наслеђе у опасности³², представљајући јединствено сведочење о српском културном и природном наслеђу. На основу Закона о културним добрима³³ члан 3. „ ... заштићена околина непокретног културног добра ужива заштиту као и културно добро“. Постоји читав низ међународних конвенција и других прописа које се односе на заштиту културних добара, неке од њих је Република Србија потписала, неке су потврђене, а неке су у процедури. У Конвенцији за заштиту културних добара у случају оружаног сукоба (Хаг, 1954)³⁴ у уводном делу се каже: „Констатујући да су културним добрима, у току последњих оружаных сукоба, била нанесена тешка оштећења и да су она, услед развитка ратне технике, све више угрожена од разарања; ... Руководијене принципима заштите културних добара у случају оружаног сукоба, који су постављени у Хашким конвенцијама из 1899. и 1907. године у Вашингтонском пакту од 15. априла 1935. године; ... Решене да предузму све могуће мере у циљу заштите културних добара; ...“. Саставни део ове конвенције је и Правилник за извршење конвенције за заштиту културних добара у случају оружаног сукоба.

Конвенција о заштити светске културне и природне баштине³⁵ која је усвојена у Паризу 23. новембра 1972. године на XVII заседању Генералне конференције Организације уједињених нација за просвету, науку и културу које је трајало од 17. октобра до 21. новембра на крају уводне преамбуле наводи: „ ... сматрајући да је у ту сврху неопходно усвојити нове одредбе у форми Конвенције, на основу којих ће се успоставити ефикасан систем колективне заштите културне

³² Конвенција о заштити светске културне и природне баштине, „Службени лист СФРЈ“, Међународни уговори, бр. 56/74.; Раздео III Међувладин комитет за заштиту светске културне и природне баштине, члан 11, тачка 4. „Комитет ће на основу списка светске баштине, према потреби, састављати, ажурирати и објављивати „Списак светске баштине у опасности“, списак добара чија заштита захтева велике конзерваторске радове за које је тражена помоћ у смислу Конвенције. ... У списак добара могу бити унета само она добра културне и природне баштине којима прети озбиљна и конкретна опасност, као што су претња уништењем услед убрзаног пропадања, ... , избијање или претња да ће избити оружани сукоби, катастрофе, ... „

³³ Закон о културним добрима, „Службени гласник РС“, бр.71/94.

³⁴ Конвенција за заштиту културних добара у случају оружаног сукоба, „Службени лист ФНРЈ“-додатак, бр. 4/56.

³⁵ Конвенција о заштити светске културне и природне баштине, „Службени лист СФРЈ“, Међународни уговори, бр. 56/74.

и природне баштине од изузетне опште вредности, организован на трајној основи и у складу са модерним научним методама, ...“.

Ревизијом Оперативних смерница за примену Конвенције о заштити светске културне и природне баштине, од стране Комитета за Светску баштину на 16. заседању 1992. године, ова Конвенција је постала први међународни правни акт у признавању културног пејзажа. Ревизија смерница базирана је на препорукама међународног експертског скупа у месту *La Petite Pierre*, у Француској, које су унете у чланове 36-40 Оперативних смерница.³⁶

Законом о заштити природе³⁷ уређује се заштита и очување природе, биолошке, геолошке и предеоне разноврсности као дела животне средине. Заштита биолошке разноврсности остварује се спровођењем мера заштите и унапређења врста, њихових популација, природних станишта и екосистема. Заштита геолошке разноврсности при коришћењу и уређењу простора остварује се спровођењем мера очувања природе, геолошких и палеонтолошких докумената, као и објеката геонаслеђа у условима *in situ* и *ex situ* заштите. Предели се према својим природним и створеним обележјима разврставају у предеоне типове који изражавају разноликост природне и културне баштине. Најшири по обиму активности облик заштите природе је установљење и очување заштићених природних добара, како се према актуелној законској регулативи у Србији означавају посебне вредности природног комплекса. Заштићена природна добра су: заштићена подручја, заштићене врсте и покретна заштићена природна документа.

Данас све развијеније земље света и већина оних у развоју имају правну регулативу из области заштите животне средине. Међународна активност из области заштите животне средине датира из шездесетих година двадесетог века и одвија се преко скупова различитог обима и намене. Основни импулс развоју међународног права животне средине дала је Конференција Уједињених Нација о

³⁶ Шекарић Б., „Концепт културног пејзажа у контексту очувања културног и природног наслеђа“, Зборник радова Прве регионалне конференције о интегративној заштити, Културни пејзаж-савремени приступ заштити културног и природног наслеђа на Балкану, Европски центар за мир и развој, Београд, 2008. 246-265.

³⁷ Закон о заштити природе, „Службени гласник РС“, бр. 36/2009., 88/2010.

животној средини одржана у Стокхолму 1972. године. На њој је усвојена Декларација Конференције УН о човековој средини са 26 принципа, на основу којих је требало да се касније развија како међународна сарадња у области заштите животне средине тако и међународно право животне средине. Осим тога, усвојен је и „Акциони план за човекову средину“ и препоручено оснивање једног централног органа међународне сарадње који би био надлежан за питања животне средине. Прихватајући ову препоруку, Генерална скупштина ОУН је формирала Програм УН за животну средину (УНЕП), као свој помоћни орган који је на универзалном плану значајно допринео развоју права животне средине.³⁸

Друга Конференција УН о животној средини и развоју „Самит о Земљи“ која је одржана у Рио де Жанеиру 1992. године и поред разлика у оценама постигнутих резултата, поставила је основе за решавање питања животне средине као нераздвојног дела развоја и дала нове импулсе процесима стварања најширих облика сарадње између развоја и животне средине и између развијених и земаља у развоју. На тој конференцији су донети следећи документи: Декларација о животној средини и развоју (Рио декларација), Агенда 21 (Програм активности за 21. век), Конвенција о промени климе, Конвенција о биолошкој разноврсности и Принципи о управљању, заштити и одрживом развоју свих типова шума.³⁹

Трећа Конференција УН о одрживом развоју одржана је у Јоханесбургу, у Јужној Африци, од 2-4 септембра 2002. године која је реafirмисала приврженост учесника одрживом развоју. У Декларацији из Јоханесбурга, која садржи 37 тачака издвојена су следеће целине: од нашег порекла ка будућности, од Стокхолма преко Рија до Јоханесбурга, изазови са којима се суочавамо, наша приврженост одрживом развоју и мултилатералност је будућност.⁴⁰

Потреба заштите природних вредности, мада је своје корене имала рано, прешла је трновит пут од локалног до међународног значаја.⁴¹ У својој

³⁸ Тодић Д., Вукасовић, В., „Међународне организације и међународна сарадња у области заштите животне средине“, Нови Сад, 1995.

³⁹ „Животна средина и развој, напори Уједињених Нација за бољу животну средину“, Савезно министарство за развој, науку и животну средину, Београд, 1997.

⁴⁰ Шире о овоме: Смречник Т., „Социјална екологија“, Факултет Цивилне одбране Универзитета у Београду, Београд, 2002.

⁴¹ Видаковић П., „Национални паркови и туризам“, Загреб, 1989.

историјској генези мењала се од појединачних покушаја ентузијаста, до данас са великим бројем специјализованих међународних организација УН-а и изван њих, које се баве питањима везаним за заштиту (*IUCN*, *WCPA*, *WWF* и други) како би се што квалитетније приступило тој проблематици. Диференцијација система заштите одвијала се упоредо са потребама времена и степена развоја науке и праксе. Организовани приступ заштити природних вредности утемељен је на законским прописима и он разграничава, систематизује и разрађује принципе и циљеве заштите. Укључивање науке у бригу око заштите природних вредности створило је услове за: раздвајање битног од небитног, увођење мерила разликовања по значењу и вредности објеката који се заштићују, идентификовање мотива и циљева заштите, преиспитивање правила понашања на заштићеним подручјима, законског регулисања покретних и непокретних природних објеката (флоре и фауне), као и свега онога што има вредности (водопади, реке итд), подручја која су значајна за здравствено рекреативну употребу, или она која због посебних туристичко-рекреативних особина доприносе развоју туризма. Главни разлог оснивања заштићених подручја је очување неког типа биофизичког процеса или стања као што су: дивља популација, средина, природни пејзажи или културно-историјске вредности.

По евиденцији *IUCN* број заштићених природних подручја је од Првог светског конгреса паркова 1962. године био 9214 са површином од 2,4 милиона km^2 да би 2003. године њихов број био 102.102 са укупном површином од 18,8 милиона km^2 .⁴²

Велика магнитуда биолошке разноврсности у Србији условљена је биогеографским положајем, отвореношћу територије према другим регионима у окружењу, као и историјским процесима флорогенезе и фауногенезе у последњих неколико стотина хиљада година. Србија се налази највећим делом на Балканском полуострву, које је једно од тзв. „врућих“ тачака, односно центара биодиверзитета

⁴² “Упутство за примену категорија управљања заштићеним природним добрима“, *IUCN/WCPA EUROPAK*, Мадрид, 1999.

Европе.⁴³ Брига о заштити непоновљивих природних вредности Косова и Метохије изражена је кроз заштиту и установљавање мреже заштићених подручја и локалитета. То су национални паркови Копаоник, стари масив у центру Србије, Шар планина и Проклетије (у поступку заштите) који се простиру на територији више држава. Ови национални паркови представљају најзначајније европске центре биодиверзитета. Ту се налазе и бројни резервати, споменици природе-пећине, клисуре, извори, водопади и бројна станишта ретке и угрожене флоре и фауне. Од укупне површине Косова и Метохије, око 30% је заштићено или у поступку заштите на основу закона о заштити животне средине⁴⁴, а велики део ове површине одговара пропозицијама за заштиту и по међународним критеријумима.⁴⁵

На простору Косова и Метохије среће се још једна група споменика природе.⁴⁶ У непосредној близини сакралних објеката најчешће се налазе поједини примерци или група стабала. Бројна стабла-записи се налазе скоро у сваком селу, или поред цркви, на црквиштима или на другим местима. Нису само стара стабла природне вредности које се налазе у околини културно-историјских споменика. Често су то пећине, извори, или неке од данас ретких биљних и животињских врста, односно њихова станишта. Културно-историјско наслеђе настајало је на локацијама специфичним по природним ресурсима. Стара стабла, као и обожавање природе је врло стара словенска баштина.

У циљу прецизнијег теоријског одређења предмета истраживања, који обухвата како појмове из области заштите културних добара, екологије и биологије, тако и из области безбедности, етнологије и теологије неопходно је дефинисање основних појмова којима се оперисало у току истраживања, као што су: културна и природна баштина, културно добро, заштита природе, заштићено

⁴³ Радовић Т. И., „Ризици и последице губитка и нарушавања биодиверзитета један од главних еколошких проблема данашњице“, Кризни менаџмент и превенција кризе, Факултет безбедности, Београд, 2006.

⁴⁴ „Службени гласник РС“, бр. 66/91, 83/92, 53/93, 48/94, 53/95.

⁴⁵ Угрожена европска баштина, Српска културна баштина на Косову и Метохији, Мартовски погром 2004-2005, Удружење „Мост за Београд“, Бари, Центар за очување наслеђа Косова и Метохије – Mnetosune, Београд-Приштина, Министарство културе Републике Србије, Завод за уџбенике и наставна средства Србије-Београд, 2005.

⁴⁶ Ђорђевић Ђ. З., Красуља С., „Споменичко наслеђе и природа Косова и Метохије“, Заштита природе бр. 51, Београд, 1999.

природно добро, безбедност, ризици и претње, национална безбедност, национални интерес, култ, светитељи, мошти.

„**Баштина** – је нешто за шта можемо рећи да одговара психологији, обичајима, идеалима неког друштва, што када бива преношено са генерације на генерацију условљава и истовремено симболише друштвену кохезију, односно припадност групи“.⁴⁷

Културна баштина – дефинисана је чланом 1. Конвенције о заштити светске културне и природне баштине⁴⁸. Под културном баштином подразумевају се:

- споменици: дела архитектуре, монументална вајарска или сликарска дела, елементи или структуре археолошког карактера, натписи, већина и групе елемената које имају изузетну универзалну вредност са историјског, уметничког или научног гледишта;
- групна здања: групе изолованих или повезаних грађевина, које по својој архитектури, јединству и уклопљености у пејзаж представљају изузетну универзалну вредност са историјске, уметничке или научне тачке гледишта;
- знаменита места: дела људских руку или комбинација дела људских руку и природе, као и зоне, укључујући ту археолошка налазишта која су од изузетног универзалног значаја са историјске, естетске и етнолошке или антрополошке тачке гледишта.

„Свака држава чланица ове конвенције признаје да у њену дужност првенствено спадају проналажење, заштита, конзервирање, популаризација и преношење будућим генерацијама културне и природне баштине која се налази на њеној територији....“ –члан 4.

Косово и Метохија према важећој резолуцији УН 1244 представљају део Србије под администрацијом УН на коме поред осталих заједница живе косовски

⁴⁷ Жикић Б., „Когнитивна антропологија и нематеријална културна баштина“, <http://scindeks.nb.rs>

⁴⁸ Конвенција о заштити светске културне и природне баштине, „Службени лист СФРЈ“, Међународни уговори, бр. 56/74.

Албанци и косовски Срби. Погрешно називање свих грађана наше покрајине „Косоварима“ и културне баштине „Косовском“ неумитно води ка *негацији културног идентитета православних Срба* (националног идентитета) и асимилацији наслеђа Српске православне цркве, са циљем потпуног отуђења од српског народа.

Природна баштина - Први документ Скупштине СР Србије у коме се помиње заштита природне баштине је Резолуција о заштити и унапређивању животне средине у којем се оцењује стање, проблеми и утврђују активности и политика коју треба спроводити у овој области друштвеног живота. У Резолуцији је заштита природе посебно третирана и изложена у посебној тачки као заштита природне баштине.⁴⁹

Члан 2. Конвенције о заштити светске културне и природне баштине⁵⁰, природну баштину дефинише као:

- споменици природе који се састоје од физичких или биолошких формација или скупина тих формација, а који имају изузетну универзалну вредност са естетске или научне тачке гледишта;
- геолошке и физиографске формације и тачно одређене зоне које представљају хабитат угрожених врста животиња и биљака од изузетне универзалне вредности са научне и конзерваторске тачке гледишта;
- знаменита места природе или тачно одређене природне зоне које имају изузетну универзалну вредност са гледишта науке, конзервирања или природних лепота.

Културна добра – су ствари и творевине материјалне и духовне културе од општег интереса који уживају посебну заштиту утврђену Законом о културним добрима.⁵¹ Члан 2. истог закона дефинише културна добра у зависности од физичких, уметничких, културних и историјских својстава као: споменици

⁴⁹ Николић С., „Заштита природе у Резолуцији о заштити и унапређењу животне средине у СР Србији“, Заштита природе, Републички завод за заштиту природе, број 37, Београд. 1984. 103-106.

⁵⁰ Конвенција о заштити светске културне и природне баштине, „Службени лист СФРЈ“, Међународни уговори, бр. 56/74.

⁵¹ Закон о културним добрима, „Службени гласник РС“, бр. 71/94.

културе, просторне културно-историјске целине, археолошка налазишта и знаменита места-непокретна културна добра, а уметничко-историјска дела, архивску грађу, филмску грађу и стару и ретку књигу као покретна културна добра. Такође, културна добра у зависности од свог значаја разврставају су у три категорије: културна добра, културна добра од великог значаја и културна добра од изузетног значаја. Заштићена околина непокретног културног добра ужива заштиту као и културно добро.

Културним добром од изузетног значаја може се вредновати оно културно добро које испуњава једну од следећих карактеристика:

- посебан значај за друштвени, историјски и културни развој народа у националној историји, односно за развој његовог природног окружења;
- сведочи о пресудним историјским догађајима и личностима и њиховом деловању у националној историји;
- представља јединствене (раритетне) примерке стваралаштва свог времена или јединствене примерке из историје природе;
- од великог утицаја је на развој друштва, културе, технике и науке;
- има изузетну уметничку или естетску вредност.

Културно добро од великог значаја јесте оно културно добро које има једну од следећих карактеристика:

- значајно је за одређено подручје или раздобље;
- сведочи о друштвеним или природним појавама, односно условима друштвено-економског и културно-историјског развоја у одређеним раздобљима;
- сведочи о значајним догађајима и истакнутим личностима из националне историје.

Досадашња категоризација непокретних културних добара, а нарочито културних добара од великог значаја, која је до 1994. године била у надлежности аутономних покрајина, довела је до тога да покрајина Косово и Метохија уопште

нема категорију непокретних културних добара од великог значаја. Валоризација културних добара се вршила на основу идеолошке или територијалне припадности. То је довело до тога да је АП Војводина у периоду од 1990. до 1994. године утврдила 359 непокретних културних добара од великог значаја, ужа Србија значајно мање, а АП Косово и Метохија ни један.⁵²

Заштита природе – Природа представља јединство геосфере и биосфере, изложено атмосферским променама и различитим утицајима и обухвата природна добра и природне вредности које се исказују биолошком, геолошком и предеоном разноврсношћу.⁵³ Заштита природе је низ мера и активности усредсређених на спречавање оштећења природе, природних вредности и природне равнотеже. Нарушавање природне равнотеже и процеса кружења материје и протицања енергије у екосистемима воде до значајних промена које се огледају у њиховој деградацији. Како је непромишљеним човековим деловањем данас угрожена читава биосфера, заштита природе се намеће као задатак целокупне светске заједнице, што је јасно истакнуто на светском скупу о заштити животне средине које је ОУН организовала у Бразилу (Рио де Женеиро) 1992. године.

Као први законски покушај заштите природе у Србији је Душанов Законик и у члану 123 каже: *„А од сада напреда Сасин да не сече, а што сече, онога – зи да не тежи, ни људи да не сада, тако да стоји пуста, да расте гора.“* Ова одредба требало је да спречи чисту сечу шума коју су спроводили рудари Саси у експлоатацији рудног блага и тако стварали голети.⁵⁴

Заштићена природна добра – су заштићена подручја, заштићене врсте и покретна заштићена природна документа.

На 4. конгресу националних паркова (*IUCN*, 1992.) и заштићених подручја у Каракасу усвојена је дефиниција заштићеног подручја која гласи: „Подручје земље и/или мора, посебно намењено заштити и очувању биолошке различитости, природних и придружених културних ресурса, којима се управља на законит и

⁵² „Споменичко наслеђе Србије, непокретна културна добра од изузетног и од великог значаја“, друго допуњено издање, Републички завод за заштиту споменика културе Београд, Београд, 2007.

⁵³ Закон о заштити природе, „Службени гласник РС“, број 36/2009., 88/2010.

⁵⁴ Стајић С., „Национални паркови Југославије као шуме са посебном наменом и њихов значај за туризам“, Републички завод за заштиту природе Србије, Посебна издања, књ.3, Београд, 1972.

други ефикасан начин, назива се заштићено подручје“. Ова дефиниција обухвата сва заштићена подручја, односно све категорије заштићених подручја.

Законом о заштити природе дефинисане су следеће категорије заштићених природних добара:

1. заштићена подручја

- строги резерват природе,
- специјални резерват природе,
- национални парк,
- споменик природе,
- заштићено станиште,
- предео изузетних одлика,
- парк природе;

2. заштићене врсте

- строго заштићена дивља врста,
- заштићена дивља врста;

3. покретна заштићена природна документа.

На заштићеном подручју могу се издвојити зоне у којима се спроводе следећи режими заштите: I – строга заштита, II – активна заштита, III – активна заштита и могућност одрживог коришћења. Режим заштите је скуп мера и услова којима се одређује начин и степен заштите, коришћења, уређења и унапређења заштићеног природног добра.

Кроз рад Комисије за националне паркове и заштићена подручја (*World Commission on Protected Areas - WCPA*) *IUCN* је пре скоро пола века припремила међународно упутство за категоризацију заштићених подручја. Циљ упутства је да се скрене пажња владама земаља на важност заштићених подручја, да се подстакну владе на развијање система заштићених подручја са циљевима управљања који одговарају локалним условима, затим усклађивање терминолошких разлика око различитих врста заштићених подручја, подизање комуникације и сарадње на виши ниво између свих оних који раде на заштити природе, (*IUCN/WCPA*, 1999. год.).

Безбедност, ризици и претње, национална безбедност, национални интерес – За дефинисање појма *безбедности* користи се читав спектар различитих дефиниција, а најчешће су негативистичке („безбедност је одсуство угрожавања, односно одсуство свих облика и свих носилаца угрожавања“) и позитивистичке („безбедност није само одсуство угрожавања (конфликата) већ и присуство правде, морала и културе“).⁵⁵ Безбедност је неопходно схватити као услов опстанка и развоја државе, нације, друштва, као појаву која је у времену и простору интегрална и јединствена. За разлику од безбедности угрожавања су разноврсна и то не само у времену и простору већ и по облицима, интензитету и носиоцима. Безбедност и угрожавања су обрнуто сразмерни.

Безбедносни изазов је узрок који изазива одређене друштвене појаве, процесе и творевине. Безбедносни ризик се може одредити као степен вероватноће наступања неког догађаја, односно конкретне претње са неповољним последицама. Ризик је апстрактан појам, а претња конкретан јер представља манифестацију, појаву, догађаје или производи последице у виду понашања или макар страха који испољава објекат претње. Претња је врста притисака са позиција силе којом се супротна страна жели застрашити и исцрпљивати како би се присилила на одређене уступке.

Национална безбедност, као делатност националне државе штити и обезбеђују властити (национални) идентитет, опстанак нације и националне интересе.⁵⁶ У литератури се често срећемо са тешкоћама при покушају дефинисања националног интереса, а оне се огледају како у погледу њеног садржаја и концепта тако и у погледу његових субјеката. Код огромне већине писаца о овој теми, најважнија између других вредности је национално самоочување, национална безбедност, која представља „несводљиво језгро националног интереса“. Веома често се концепт националног интереса поистовећује са концептом националне безбедности. Отуда је код многих аутора „национална безбедност угаони камен концепта националног интереса“.⁵⁷ Самим

⁵⁵ Стајић Љ., „Основи безбедности“, Факултет цивилне одбране, Драганић, Београд, 2005.

⁵⁶ Симић Д., „Наука о безбедности, савремени приступи безбедности“, Факултет политичких наука, Београд, 2002.

⁵⁷ *Ibid*

тим концепт националног интереса је неопходан у разматрању националне безбедности и безбедности уопште. На простору Косова и Метохије крајем 20. и почетком 21. века десили су се догађаји који из темеља угрожавају и уништавају, фалсификују чак и потиру, српске националне вредности. Не говори се само о људским животима већ и о баштини која представља национални идентитет и интерес српског народа, као и снажан подстицај националне свести за остваривање националне безбедности као основе националног интегритета и суверенитета. Национални идентитет представља основну категорију националне безбедности чија се изградња темељи на њему. Кључ дефинисања концепта националне безбедности су идејне, културне и политичке вредности којима се обогаћује или осиромашује национални идентитет.⁵⁸

Култ, светитељи, мошти – Почетак сваког култа у српском народу садржи сличне или исте елементе у својим житијима. Најчешћи елементи су: чудесна рођења лица са култом, изузетне светачке склоности или добро владање, одлазак у пустињу или манастир, борба са ђаволима и њихова чудотворност за време живота и после упокојења, установљење култа као и појава чуда над моштима. Често када се упореде биографске белешке за време живота и после упокојења, стиче се утисак да је код већине култ започињао још за време његовог живота.⁵⁹

Код већине српских култова нема података о њиховом настанку осим нешто података о њиховом одржавању. Најзначајнији култови су одржавани уз стварни или замишљени гроб свеца, његове мошти, храм или икону. Може се претпоставити да је постојала пракса формалног установљавања култа као и радњи везаних за то. Често се дешавало да је култ толико јак да је долазило и до замењивања култова. Ширењу појединачних култова дали су свој допринос *чудесна исцељења* на гробовима и моштима лица са култовима, као и иконе, фреско-слике, илуминације и илустрације рукописних и штампаних књига.⁶⁰

⁵⁸ Бодин М., „Теоријски основи менаџмента националне безбедности“, Докторска дисертација, Факултет безбедности, Београд, 2007.

⁵⁹ Шире о овоме: Павловић Л., „Култови лица код Срба и Македонаца“, Историјско-етнографска расправа, Смедерево, Народни музеј, 1965. (Посебно издање/Народни музеј Смедерево).

⁶⁰ *Ibid*

Најзначајнији култови светитеља на простору Метохије су: *Св. Стефан Дечански*, међу Србима најпопуларнији као краљ светитељ, *Св. Арсеније I*, архиепископ српски од 1233-1263 који се „објавио“ у Пећкој патријаршији, затим анахорете *Свети Петар Кориншки* и *Свети Јоаникије Девички*. Осим српских светитеља на простору Метохије је изузетно јак култ Светих бесребреника и чудотвораца *Козме и Дамјана*, чији део мошти се налази у манастиру Зочиште.

Култ реликвија у средњовековној Србији, као и другде у хришћанском свету, имао је вишестрану функцију, богослужбену и церемонијалну, апотропејску и исцелитељску.⁶¹ Једна од таквих реликвија, светиња је и чудотворна икона Мајке Божје из Пећке патријаршије. Окићена је многобројним златом, сребром и скупоценим украсима, који представљају дарове верних чије је молбе услишила.

1.2.2. Операционално одређење предмета истраживања

Предмет истраживања реализован је кроз више сегмената истраживања.

Први сегмент се односи на теоријско одређење српске националне баштине Метохије као центра духовног и националног развоја српског народа, географско одређење простора Метохије, кратку историју Срба на дефинисаном простору и њен уставноправни статус од балканских ратова до данас, преглед историје Српске православне еркве и Епархије рашко-призренске као и перспективе у контексту глобалних политичких концепција.

Други сегмент истраживања односи се на законску регулативу у Србији и свету од значаја за заштиту културних и природних добара, међународне (савремене) стратегије из тих области, преглед заштићених културних добара као и оних који нису под заштитом, опис најзначајнијих култова, њихово порекло, гробови и мошти као саставни део културног добра простора Метохије. У овом сегменту направљен је и преглед заштићених природних добара, заштићене околине културних добара, описан је и значај дрва „записа“ у српском народу.

⁶¹ Више о овоме: Поповић Д., „Под окриљем светлости, култ светих владара и реликвија у средњовековној Србији“, САНУ, Балканолошки институт, Посебна издања 92, Београд, 2006.

Трећи сегмент истраживања описао је међународно правни аспект Косова и Метохије као и ризике и претње којима су изложена културна и природна добра, а то су: деструкција и физичка оштећења; јонизујућа зрачења, социјални и политички ризици, тероризам, пожари.

У *четвртом сегменту* истраживања анализирана је постојећа заштита културних и природних добара на простору Метохије. Такође, у овом делу рада сумирана су опсежна истраживања на терену и на основу тога, у оквиру закључних разматрања, предложен је и низ мера који би могао помоћи у заштити и очувању српске националне баштине на простору Метохије.

1.2.3. Временско одређење предмета истраживања

Предмет истраживања са временског аспекта, обухвата анализу постојећег стања и карактеристика заштићених културних и природних добара на подручју Метохије и систематизоване податке о културним добрима од оснивања Покрајинског завода за заштиту и научно проучавање споменика културе Аутономне Косовско-Метохијске области 1954. године, као и систематизоване податке о природним добрима од оснивања Завода за заштиту и научно проучавање природних реткости НР Србије 1948. године.

1.2.4. Просторно одређење предмета истраживања

Предмет истраживања се односи на простор Метохије и то: Пећки округ (општине: Исток, Пећ, Клина, Дечани, Ђаковица), Призренски округ (општине: Гора, Ораховац, Призрен, Сува река)⁶², као и на општину Штрпце (Косовски округ) која је центар Сиринићке жупе и заједно са Гором, Опољем и Средском чини тзв. Шарпланинске жупе.⁶³ Предмет истраживања је и манастир Девич (манастир Св. Јоаникија Девичког) који се налази у општини Србица (Косовско-Митровачки округ).

⁶² Влада Републике Србије, <http://www.srbija.gov.rs>

⁶³ Радовановић М., „Шар планина и њене жупе у Косовско-Метохијској области јужне Србије (географски положај и мултиетничке карактеристике)“, САНУ, Одбор за проучавање Косова и Метохије, Географски Институт „Јован Цвијић“ САНУ, Зборник Радова, Књига 50, Београд, 2000. 7-23.

1.2.5. Дисциплинарно одређење предмета истраживања

Предмет истраживања има мултидисциплинарни карактер јер га чини више научних дисциплина. На мултидисциплинарност предмета истраживања утиче чињеница да се ради о појавама које представљају предмет истраживања историјских, социолошких, правних, безбедносних наука, затим историје уметности, заштите животне средине, опште биологије, етнологије, антропологије, као и историје религије са теологијом.

1.3. Циљеви истраживања

Основни циљ истраживања односи се на анализу постојећег стања и дефинисање ризика и претњи којима су изложена културна и природна добра на простору Метохије. Резултати истраживања указују на правце којима се треба кретати и руководити како би се ефикасније спровела интегрална заштита и очување српске националне баштине на дефинисаним простору. Такође, резултати истраживања, кроз мултидисциплинарни приступ, указују на могућности унапређења заштите и очувања српске националне баштине као и на значај очувања српског националног идентитета на простору Метохије за националну безбедност Србије као државе.

1.3.1. Научни циљ истраживања

Научни циљ истраживања је идентификација ризика и претњи, као и безбедносних аспеката везаних за српску националну баштину. Циљ истраживања је и сагледавање постојеће заштите националне баштине на Косову и Метохији, која се огледа у анализи система заштите културних и природних добара на простору Метохије, као и на могућност примене предложених мера ради њихове ефикасније заштите, очувања и унапређења. До сада овакав начин интегралне заштите код нас није истраживан, те је научни циљ истраживања научна дескрипција са елементима научне класификације и објашњења.

У складу са резултатима истраживања настојаће да се у појединим областима достигне ниво систематизације и објашњења, односно да се дође до теоријских и практичних сазнања о функционисању заштите и очувања

националне баштине, уз дефинисање постојећих ризика и претњи, на делу територије Републике Србије.

1.3.2. Практични циљ истраживања

Практични циљ истраживања је да се на основу нових сазнања креирају мере којима би се унапредила заштита и очување националне баштине Метохије, а из чега се могу извући корисни закључци у погледу националне баштине, не само на територији српске јужне покрајине и остатка Републике Србије већ и на другим подручјима ван територије Републике Србије на којима се налази српска национална баштина.

1.4. Хипотетички оквир истраживања

Основна (општа) хипотеза

Систем мера заштите српске националне баштине на простору Метохије, посматрано кроз дужи временски период, показао се нефункционалним и неефикасним, па је стога неопходно у функционалном и институционалном смислу његово прилагођавање актуелној ситуацији на том простору, а све у циљу унапређења мера заштите и очувања српске националне баштине на почетку 21. века.

Посебне хипотезе:

1. Заштита културних добара и српске културне баштине на простору Метохије је неадекватна и све је више угрожена бројним безбедносним ризицима и претњама.
2. Заштити природне баштине на простору Метохије се недовољно посвећује пажња, па се она нашла у процесу девастације, што изискује преиспитивање функционалног и институционалног оквира који је усмерен на заштиту исте.
3. Уклањање дезинтегративних фактора у институционалном приступу заштите српске националне баштине омогућиће њено очување на простору Метохије.

1.5. Начин истраживања

Начин истраживања, као и избор метода истраживања условљени су дефинисаним проблемом истраживања, теоријским и операционализованим предметом истраживања, дефинисаним циљевима и хипотезама истраживања.

Истраживање има теоријски и емпиријски карактер. Засновано је на теоријској анализи свих доступних извора информација који јасно изражавају ефекте заштите културних и природних добара на простору Метохије, миље у коме се она налазе, као и досадашње примењиване начине за њихову заштиту и очување.

Узорак на коме је предметна појава истраживана јасно је дефинисана просторним одређењем предмета истраживања.

1.5.1. Методе истраживања

У раду се, због сложености истраживања, комплементарно користило више метода истраживања и више релевантних извора података.

Анализа садржаја

Анализа садржаја претпоставља коришћење разних постојећих извора, као што су записи, запажања о догађајима, књиге и други медијуми у којима се налазе подаци или садржаји које истражујемо. Циљ јој је да се изведу систематизације, анализе и генерализације које могу допринети објашњавању датог феномена.

Изучавањем постојећих институционалних докумената установљене су основне карактеристике у области заштите културних и природних добара, као и осталих добара која нису заштићена, а представљају део српске националне баштине на простору Метохије. Анализиран је дисциплинарно широки обим стручне и научне литературе, књиге, монографије и научни радови као и доступна нормативна акта, домаћа и међународна (закони, уредбе, правилници, одлуке, директиве, конвенције, препоруке). Као извори података коришћени су и елаборати, извештаји, правилници, решења, планови као и друга документација везана за предмет истраживања (инернет сајтови, видео материјал).

Анализом садржаја на основу доступних докумената стиче се увид у постојеће стање националне баштине, вршење послова њене заштите и очувања. Анализом садржаја се долази до закључка о томе да ли и у којој мери су тренутно на простору Метохије присутне стручне и научне институције које се баве очувањем баштине српског народа. Од 1999. године институционални записи често нису редовни, не обухватају проблематику интегрално, раде се рутински и често не одражавају објективно стање ствари, већ испуњавају законску форму без свеобухватности коју ова проблематика намеће.

Компаративни метод, компаративно-историјски метод

Компаративни метод омогућава да се упоређивањем структура, својстава и законитости у једној средини открију структура, својства и законитости у другој средини или времену. У сагледавању основних различитости у погледу дефинисања и одређења заштите културних и природних добара на подручју Метохије од њених почетака до данас, компаративном методом обухваћени су сви индикатори у операционалном одређењу предмета истраживања.

Компаративни метод је примењен и за упоредну анализу стања теорије (нормативних аката, извештаја) и праксе у овој области. На основу овог метода утврђује се сличност, односно различитост и на основу резултата изводи се генерализација. Компаративно-историјски метод у истраживању примењиван је за упоређивање друштвених појава у времену на простору Метохије.

Метод посматрања (опсервација)

Метод посматрања је једини истраживачки метод који омогућава да се информације о природним и друштвеним појавама добију на непосредан начин. Ова специфичност методе посматрања даје јој изузетну епистемолошку предност у односу на друге истраживачке методе.⁶⁴

Метод посматрања, примењен у овом истраживању пројектован је као контролисано посматрање са утврђеним планом рада, циљем и по протоколу у коме се уносе директно резултати посматрања. Контролисано посматрање и теренске белешке које се при његовом спровођењу стварају омогућују обнављање

⁶⁴ Шушњић, Ђ., “Критика социолошке методе“, Градина, 1973.

поступка и поновну проверу налаза након одређеног времена, у сличним или специфичним околностима.

Методом посматрања створене су забелешке - извори података за ово истраживање, континуираним, обиласцима и посматрањима културних и природних добара. Забелешке о дешавањима на културним и природним добрима класификоване су и обрађене у облику дневника рада.

Групни експертски интервју – Делфи метод

Делфи метода је коришћена за добијање вредносних судова који се односе на предмет истраживања. Овом методом у истраживању обухваћени су појединци који се професионално баве активностима везаним за заштиту културних и природних добара (Министарство културе, Министарство животне средине и просторног планирања, Завод за заштиту природе Србије, Републички завод за заштиту споменика културе, Завод за заштиту споменика културе града Београда, Биолошки факултет, Природњачки музеј Београда, Шумарски факултет, историчари уметности, еколози, стручна лица из невладиних организација и остали), а који су обзиром на своје искуство и рад у области истраживања изнели своје ставове о потребама и аспектима унапређења интегралне заштите културних и природних добара.

Фокусирани семплинг

Фокусирани семплинг⁶⁵ је селективна студија одређених особа, група, институција, или одређених односа, процеса или интеракција за које се сматра да ће послужити као нарочито вредни примери, или нарочито добри тестови претпоставки ширег обима. Квалитативно истраживање се може селективно фокусирати на појединце или социјалне групе специјално интересантне за тему која се обрађује.

Фокусирани семплинг у истраживању је примењен путем детаљних (дубинских) интервјуа са представницима Српске православне цркве и представницима власти у српским енклавама.

⁶⁵ Hakim C., Research Design, "Strategies and Choices in the Design of Social Research", Allen&Unwin, First published in 1987.

Интервју

Употреба интервјуа⁶⁶ је врло подесна за прикупљање многих искуствених обавештења помоћу којих се изворна обавештења стварају ради његових специфичних потреба. У анализи предмета овог истраживања коришћен је интервју у разговору са српским становништвом на простору Метохије, као и Срба који нису пореклом из Метохије али тамо одлазе било да су везани за своје духовне корене који се оличавају у националној баштини или за српски народ који тамо живи.

1.6. Научна и друштвена оправданост истраживања

Научна оправданост истраживања огледа се у проширивању и продубљивању знања о свим питањима везаним за предмет истраживања и уграђивање тих знања ради унапређивања система заштите и очувања националне баштине, као и значај очувања српског националног идентитета на простору Метохије.

Истраживање је друштвено оправдано јер се утврђује начин функционисања заштите националне баштине на простору Метохије, ризици и претње којима су изложени, као и улога различитих друштвених група (српски народ који живи на дефинисаним простору, невладине организације, државне структуре, Српска православна црква) у њиховој заштити, очувању, унапређењу и промоцији. Током истраживања, а у зависности од резултата, у склопу закључних разматрања направљен је и предлог мера ефикасније интегралне заштите српске националне баштине. Резултати истраживања умногоме могу допринети успостављању адекватне заштите националне баштине у Републици Србији, али и шире.

⁶⁶ Whyte F. W., "Learning from the field, a guide from experience", Sage Publications, 1984.

2. ТЕОРИЈСКА ИСТРАЖИВАЊА

2.1. Српска национална баштина на простору Метохије – географски и историјски основ

У средњем веку није постојало посебно име за Косово и Метохију, изузев општег имена Србија. Познатији су били називи мањих предела, жупа, од којих су већина и до данас сачувани. Жупа у средњем веку је била основна територијална, привредна и управна јединица. Са повећањем становништва, повећавао се и број жупа, а неке су се делиле на доњу и горњу. У басену Белог Дрима није тада постојао посебан назив за целу котлину, већ су постојале жупе: Хвосно, Затрнава, Реке, Алтин, Подримље, Пашково. За један део ове области преовладао је општи назив *Метохија*, по многобројним манастирским метосима.⁶⁷

Уништење српских православних цркава и манастира, затирање гробаља и споменика културе, део је једне шире албанске стратегије, чији је циљ да промени не само демографски, већ и културно-историјски идентитет покрајине. Истовремено се у новој албанској историографији и образовном систему намеће псеудо идентитет неким нашим великим светињама, као што су Дечани и Патријаршија, Богородица Љевишка и Грачаница.⁶⁸

2.1.1. Просторно - географско одређење Метохије у оквиру покрајине

Информације о именима и броју жупа на Косову и Метохији постају потпуније од када ове области постају интегрални део српске државе Стефана Немање. Најпотпунија обавештења садржана су у Житију Стефана Немање које је саставио Свети Сава. У Житију се наглашава да је Стефан Немања обновио и утврдио „очеву дедовину“, да је подигао пропалу своју дедовину, на тај начин што „придоби од поморске земље Зету са градовима, а од Рабна оба Пилота, све

⁶⁷ Лутовац М., „Задужбине Косова“, ЧГП ДЕЛО, Љубљана, 1987., 582-593.

⁶⁸ Епископ Артемије, „Савремени положај Православне цркве на Косову и Метохији“, Свети кнез Лазар, број 1 (45), Призрен/Грачаница, 2004.

Хвосно и Подримље, Кострц, Дршковину, Ситницу, Лаб, Липљан, Глбочицу, Реке, Ушку и Поморавље, Загплату, Левче, Белицу“.⁶⁹

Простор Метохије представљао је у 19. веку део Старе Србије која је као географски назив настала под утицајем државних промена настале иза ослобођења Кнежевине Србије. Када се Кнежевина Србија, као засебна област, јавила на картама, географи су морали створити нови географски назив за оне области средњовековне српске државе које нису ушле у састав Кнежевине Србије. Старом Србијом назване су тада централне, јужне и југоисточне области средњовековне Србије.⁷⁰ Назив Стара Србија обухвата области на југу и југоистоку од Скопља захватајући области од Кратова испод Овчег поља па преко Вардара.⁷¹ Ако се овако ограничена Стара Србија упореди са границама средњовековне српске државе, онда би се она највише подударала са јужним границама Милутинове државе или државе коју је наследио цар Душан.⁷²

Данашњи назив „Косово“, који се употребљава условно, ако је реч о покрајини, је турско-албански и потиче од назива „косовског вилајета“, који је обухватао пред балкански рат читаву територију Рашке области са Горњим Полимљем, затим територију Косова и Метохије, северне Македоније до Велеса и источне Македоније са целим сливом Брегалнице. Инсистирање на том називу, упоредно са померањем аутономије ка федералној јединици вишег ступња (1968 год.), имало је призвук националистичких великоалбанских претензија.⁷³

У документима КПЈ пре и за време рата, и у уставноправним документима нове Југославије, ова се регија звала „Косово и Метохија“, мада ни тај назив није био сасвим тачан јер је територија обухватала и друге крајеве са посебним називима: не само Косово и Метохију него и Мало Косово (Лаб), Горњу Мораву са Изморником, Гору са Опољем, Новобрдску Криву Реку, Средску, Сиринић и средњи Ибар. Са становишта регионалне географије, ни тај назив није био сасвим

⁶⁹ Благојевић М., „Српска административна подела Косова и Метохије у XII веку“, www.sanu.ac.rs

⁷⁰ Дедијер Ј., „Стара Србија, географска и етнографска слика (1912)“, Приређено по 1. издању, Београд, 1998.

⁷¹ Цвијић Ј., „Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије“, књига 1, 44-45.

⁷² Станојевић С., „Историја српског народа“, Друго издање, Београд, 1910. 124, 140.

⁷³ Богдановић Д., „Књига о Косову“, САНУ, Посебна издања, књига DLXVI, Београд, 1986.

оправдан. Са највише оправдања се зато говорило пре 1912. године о „Старој Србији“, јер то и јесте језгро старе српске државе и културе.⁷⁴

Покрајина Косово и Метохија има посебан географски и културно-историјски значај за Србију од почетка формирања српске државе до данас. Поред две велике котлине Косовске и Метохијске, покрајину чине још и Дреница, Мало Косово, Косовско Поморавље, шарпланинске жупе Средска и Сиринић, делови Ибарског Колашина и Копаоника, Гора и Опоље. Покрајина је име добила по два великим котлинама и ако обухвата и друге крајеве.⁷⁵

Котлине Метохија и Косово су две најмаркантније физичко-географске целине са валовитом дреничком „пречагом“ која их раздваја, а унутар које се налази мања, секундарна Дреничка котлина. Целокупан рељеф косовско-метохијског дела Србије, заједно са суседним областима последица је тектонског сутока или спајања Динарида и Шарида, као два ланца млађих веначних планина и њиховог контакта са старом, резистентном масом Родопа на истоку.⁷⁶

Метохијска котлина је овалног облика (растојање Исток-Ћаковица је 47 км, Исток-Призрен 68 км, а максимална ширина до 60 км), јасно ограничена и издвојена област, окружена Проклетијама и Шар планином. Дно котлине је заталасано са надморском висином 350-400 м, јадранске и умерено-континенталне климе, са плодним тлом и густом речном мрежом. У плиоцену ове две котлине биле су испуњене водом и међусобно повезане. После повлачења воде по ободу су настала изворишта притока Ибра, Дрима и Лепенца, притоке Вардара. Северно од Шар планине и Сиринићке жупе, на простору између две велике тектонске потолине, Метохије на западу и Косова поља на истоку, налази се један сложен планински комплекс који обухвата Шар планину, Језерску планину, Неродимку и Црнољеву. На гребену Језерске планине, 3-4 км источно од села Будакова, налази се Дрманска глава на надморској висини 1359 м. Куполасти врх Дрманске главе је јединствена тачка на Балканском полуострву одакле површинске воде гравитирају

⁷⁴ Богдановић Д., „Књига о Косову“, САНУ, Посебна издања, књига DLXVI, Београд, 1986.

⁷⁵ Етнодемографски проблеми Косова и Метохије, Несторовић М., <http://www.scindeks.nb.rs>

⁷⁶ Степић М., „Географске основе геополитичког положаја Кососва и Метохије“, Косово и Метохија, изазови и одговори, Зборник радова са округлог стола Геополитичка судбина Косова и Метохије, Београд, 24-25 јун 1997. Београд, Институт за геополитичке студије 1997. 229-247.

у три правца, ка Јадранском, Егејском и Црном мору. Стога је положај Дрманске главе са хидрографског аспекта веома значајан локалитет који се дефинише као хидрографски чвор Балканског полуострва.⁷⁷

Слика 1. Административно-територијална подела Републике Србија на округе и општине на Косову и Метохији

Великокосовска котлина је мања од Метохијске, са равнијим котлинским дном на надморској висини 510-570 м, оштрије климе, са умерено-континенталним чак и степско-континенталним одликама. Ова котлина је физичко-географски издвојена, представља у морфолошком смислу један издужени тектонски ров правца Звечан-Качаник у дужини од 85 км. Такозвано „право Косово“ се простире између Вучитрна и Урошевца, дужине око 50 км и ширине око 18 км. Косовска котлина је уоквирена нижим и средњим планинама, од Метохијске је одваја Дреничка висија (Чичавица, Голеш, Дреница, Црнољева, Неродимска планина), а од Јужног Поморавља Жеговац, Козница и Гољак.⁷⁸

⁷⁷ Менковић Љ., „Дрманска глава-хидрографски чвор Балканског полуострва“, Заштита природе, Завод за заштиту природе Србије, број 48-49, Београд, 1998. 269-273.

⁷⁸ Степић М., „Географске основе геополитичког положаја Кососва и Метохије“, Косово и Метохија, изазови и одговори, Зборник радова са округлог стола Геополитичка судбина Косова и Метохије, Београд, 24-25 јун 1997. Београд, Институт за геополитичке студије 1997. 229-247.

Слика 2. Регионализовање у Републици Србији са општинским границама на Косову и Метохији, према Миодрагу Јовичићу⁷⁹

Предмет истраживања се односи на простор Метохије и то: Пећки округ (општине: Исток, Пећ, Клина, Дечани, Ђаковица), Призренски округ (општине: Гора, Ораховац, Призрен, Сува река)⁸⁰, као и на општину Штрпце (Косовски округ) која је центар Сиринићке жупе и заједно са Гором, Опољем и Средском чини тзв. Шарпланинске жупе, иако као општина припада Косову.⁸¹ Предмет истраживања ће бити и манастир Девич (манастир Св. Јоаникија Девичког) који се налази у општини Србица (Косовско-Митровачки округ).⁸²

⁷⁹ Степић М., „Косово и Метохија, политичко-географске и геополитичке перспективе“, Знамен, Београд, 1999.

⁸⁰ Влада Републике Србије, <http://www.srbija.gov.rs>

⁸¹ Радовановић М., „Шар планина и њене жупе у Косовско-Метохијској области јужне Србије (географски положај и мултиетничке карактеристике)“, САНУ, Одбор за проучавање Косова и Метохије, Географски Институт „Јован Цвијић“ САНУ, Зборник Радова, Књига 50, Београд, 2000. 7-23.

⁸² Административно територијална подела Републике Србије на управне округе, Републички завод за статистику, <http://webrzs.statserb.sr.gov.rs>

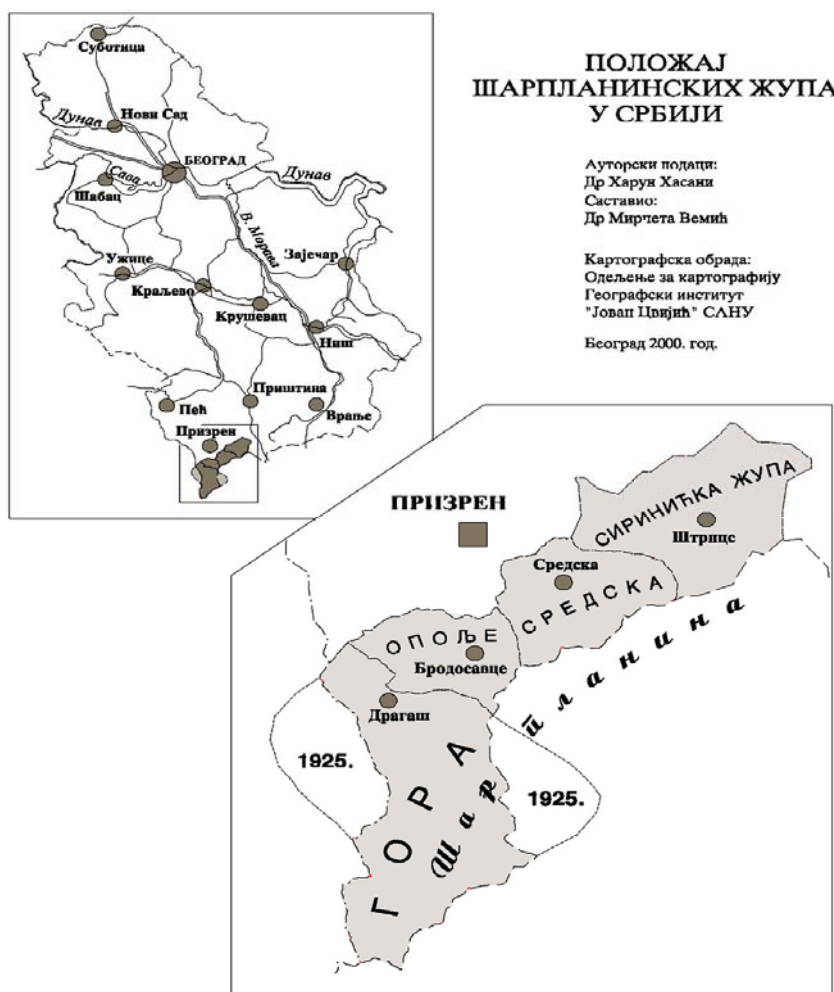
2.2. Географски положај шарпланинских жупа у Косовско-Метохијској области

Као јединствена природногеографска целина Шар планина представља централнобалкански планински масив који се налази на крајњем југу Србије. По својим основним морфотектонским особинама горостасни масив Шар планине припада Динаридима. Пространо било Шар планине које се од Качаничке клисуре и Љуботена, на истоку, пружа до Радике и Кораба на западу, на дужини од око 85 км, у ствари представља широку површ, просечне висине 2000-2200 м. Изнад пространог била Шаре је планински гребен са бројним врховима чије висине прелазе 2500 м. Као орографско-хидрографски чвор западне и централне области Балканског полуострва Шар планину су под називом *Scardus*, означили још антички географи *Страбон*, (63. год. пре н. е. – 24. год. пре н. е.) и *Птоломеј* (II век н. е.) у концепцији о Централном билу, које се од XVI в. наводи као *Catena Mundi*, односно *Catena del Mondo* – „*Веруза свема*“.⁸³

Једна од значајних морфолошких карактеристика овог простора су и бројни планински превоји који још више доприносе утиску велике разуђености и изолованости појединих делова Шар планине. Осим превоја дуж централног била и гребена од значаја су и они превоји који се јављају на развођима шарских река, као и између појединих жупа. Шарпланинске жупе се налазе на северозападној и западној страни овог планинског масива окренуте Косовској и Метохијској котлини и представљају типичне планинске котлине.⁸⁴

⁸³ Радовановић М., „Шар планина и њене жупе у Косовско-Метохијској области јужне Србије“, Горанци, Муслимани и Турци у шарпланинским жупама, Зборник радова, књига 50, САНУ, Одбор за проучавање Косова и Метохије, Географски институт „Јован Цвијић“, Београд, 2000. 7-22.

⁸⁴ Радовановић М., „Географски, етногеографски и геополитички положај Шарпланинских жупа“, Шарпланинске жупе: Гора, Опоље и Средска, одлике природне средине, САНУ, Географски институт „Јован Цвијић“, Посебна издања, књига 40/I, Београд, 1994. 1-14.

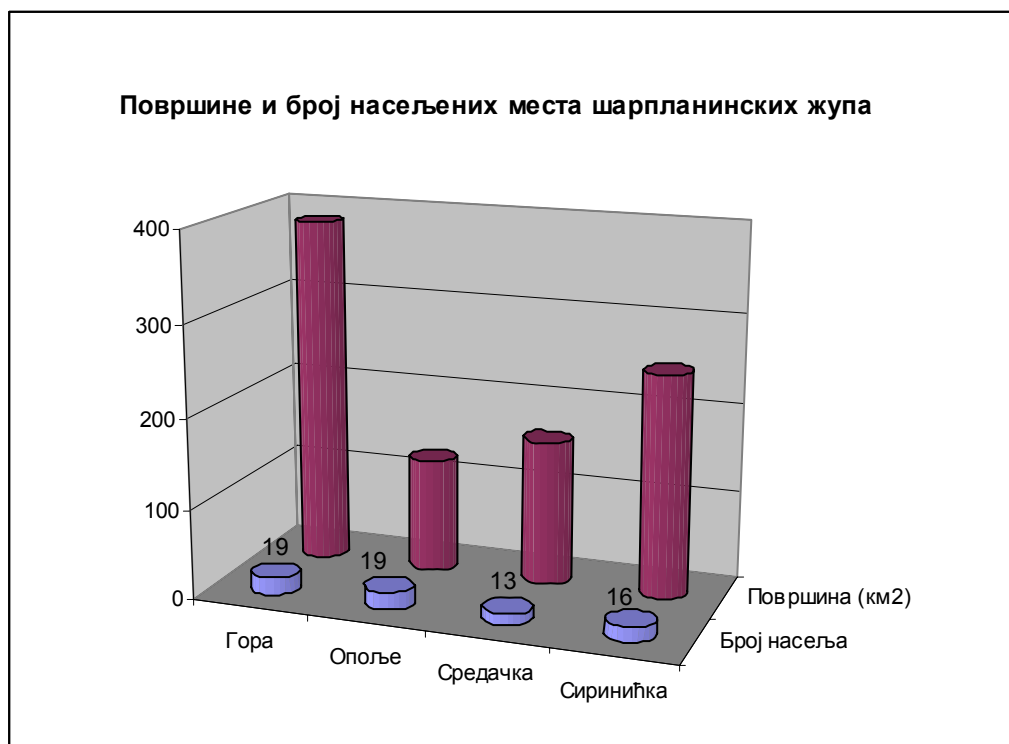
Слика 3. Положај шарпланинских жупа у Србији⁸⁵
Радовановић М., „Шар планина и њене жупе у Косовско-Метохијској области јужне Србије“

Жупа као географска, управно-територијална и економско-организациона јединица представља од почетака организовања српских земаља основну карику у хијерархији и субординацији предеоних целина са одређеним значајем у тадашњем систему феудалних друштвено-економских односа. Са одредбама Душановог Закона, жупа улази у систем тадашње правне регулативе. Обзиром да су се шарпланинске жупе са осталом Старом Србијом нашле у средишњем делу српске државе у историјским изворима постоје поуздани подаци о њима.

⁸⁵Радовановић М., „Шар планина и њене жупе у Косовско-Метохијској области јужне Србије“, Горанци, Муслимани и Турци у шарпланинским жупама, Зборник радова, књига 50, САНУ, Одбор за проучавање Косова и Метохије, Географски институт „Јован Цвијић“, Београд, 2000. 7-22.

Шарпланинске жупе се помињу у средњовековним даровним повељама (хрисовуљама) српских владара манастирским властелинствима.

Називи шарпланинских жупа Гора, Опоље, Средска и Сиринић су изворног, словенског порекла. Географска одређеност жупа условљава и управно-територијалну поделу: општина Штрпце – Сиринићка жупа; општина Опоље основана, па укинута и административно прикључена општини Призрен – Опољска жупа; општина Гора, основана на географском и етнографском принципу и административно раздвојена од Опоља – Горанска жупа; Средачка жупа, некада је била административно одвојена, одлуком Владе Републике Србије априла 1990. године поново је проглашена за општину, али ова одлука није спроведена.

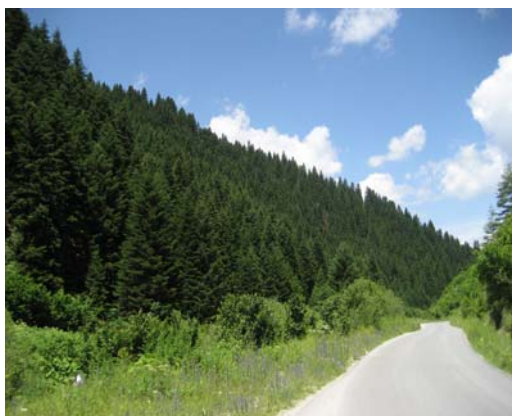
Графикон 2. Упоредни преглед површина и броја насеља у шарпланинским жупама

У свакој од шарпланинских жупа у одређеним друштвено-историјским условима долазило је до различитог интензитета социоекономског и етнокултурног развоја као и до различитих продирања других културних елемената и утицаја са приметним процесима албанизације и исламизације

становништва. Процес албанизације је нарочито присутан у Опољу које је потпуно етнички хомогенизовано. Становништво Горе је исламизирано, али је задржало специфичне говорне и културне одлике и до данас се одржао традиционалан облик организације живота са јасно исказаним сазнањима о свом српско-словенском пореклу. Код Горанаца се у друштвеном животу сачувала религијско-култна функција ђурђевданских окупљања.⁸⁶ Некада средњевековна српска жупа Средска је највећим делом исламизирана са местимичним поарбанашавањем. Сиринић је већински насељен српским становништвом и на овим просторима су некада постојале чврсте организације српских породичних задруга које су се веома успешно одупирале арбанашкој инфилтрацији и исламизацији. Тако је у Сиринићкој жупи настала највећа јужнословенска породична задруга која се са 106 чланова одржала до 1934. године.

2.2.1. Жупа Гора

Гора је високопланинска област јер највећи део представљају фрагменти највише шарске површи рашчлањене дубоко усеченим долинама притока Бродске и Рестеличке реке које припадају сливу Плавске реке. Налази се јужно од Призрена, између највиших врхова Шар планине, Кораба и Коритника. Простире се на површини од 385,6 км².

Слика 4. Жупа Гора

Слика 5. Рестеличка река⁸⁷

⁸⁶ Шире о овоме: Радовановић М., „Из проучавања друштвеног живота у шарпланинским жупама“, Гласник Етнографског Института САНУ, књига ХЛI, Београд, 1992. 147-155.

⁸⁷ Сlike 4. и 5. - Фото: Антонијевић С., 08.07.2009. године

Северна граница Горе је у ствари административна граница њене општине. Разграничење према Опољу је извршено на основу етничке припадности становништва, тако на пример, село Шаиновце са албанским становништвом иако се налази близу седишта општине Драгаш, припада Опољу и општини Призрен.⁸⁸ Име шарпланинске области Гора помиње се још 1348. године у Хрисовуљи цара Стефана Душана којом је приложио седам горанских села манастиру Св. Архангела код Призрена. Жупа Гора се помиње још у доба средњевековне српске државе.

По завршетку Првог светског рата и формирањем државе Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, накнадно је одлуком Међународне комисије за разграничење, 1925. године дошло до корекције граничне линије према Албанији. Том приликом је девет насеља (Борје, Запод, Кошариште, Ново Село, Оргоста, Орешек, Пакиша, Црнељево и Шиштевац) у којима живи преко 15.000 Горанаца припало Албанији и жупа Гора је издељена на две државне заједнице⁸⁹ (погледати слику 3. са приказом положаја шарпланинских жупа).

Гора има 19 насеља и насељавају их Горанци, исламизирано српско-словенско становништво, муслиманске вероисповести. Горанци на основу антрополошких, антропогеографских, етнолошких, етносоцијалних, филолошких, фолклорних и других карактеристика чине посебну етничку групу. На простору Горе исламизација је завршена тек у другој половини XIX века када је последња хришћанка Божана, сахрањена у Броду 1856. године јер се није могла растати од деце која су већ прешла на ислам.⁹⁰ Становништво албанске националности почетком 90-тих почиње интензивно насељавање седишта општине Гора, насеље Драгаш. После бомбардовања 1999. године број Албанаца се удвостручио па је

⁸⁸ Николић С., „Географски, етногеографски и геополитички положај Шарпланинских жупа“, Шарпланинске жупе: Гора, Опоље и Средска, одлике природне средине, САНУ, Географски институт „Јован Цвијић“, Посебна издања, књига 40/1, Београд, 1994. 15-26.

⁸⁹ Хасани Х., „Миграције становништва шарпланинске жупе Гора“, Горанци, Муслимани и Турци у шарпланинским жупама, Зборник радова, књига 50, САНУ, Одбор за проучавање Косова и Метохије, Географски институт „Јован Цвијић“, Београд, 2000. 33-44.

⁹⁰ *Ibid*

само насеље Драгаш и физички подељено на горњи део у коме живе претежно Албанци и на доњи део у коме живе староседеоци Горанци.⁹¹

2.2.2. Жупа Опоље

Опоље, за разлику од Горе је типична котлинска равнина и са површином од 126,4 км² представља најмању шарпланинску жупу. Према западу клинасто се увлачи до Коритника и представља тампон зону између Горе и Средске. Опоље обухвата 19 насеља, албанизованих и исламизираних крајем XV и у првој половини XVI века под Кукли-бегом. У средњем веку целу жупу Опоље и део Горе краљ Стефан Урош III Дечански даровао је 1326. године Епископији призренској, катедралном храму Богородице Љевишке.⁹²

2.2.3. Средачка жупа

У *Средачкој жупи*, која се налази у сливу горњег тока Призренске Бистрице, има 13 села села и више заселака, са становништвом мешовитог националног састава у коме преовлађују муслимани српског матерњег језика. Ови муслимани су исламизирани Срби посебног етнокултурног идентитета. Ова жупа представља тампон зону између Сиринићке жупе и Опоља и има укупну површину од 160,9 км².

2.2.4. Сиринићка жупа

Сиринићка жупа има 16 насеља, Од укупно 16 насеља, од тога је осам насељено Србима (Штрпце, Брезовица, Врбештица, Јажинце, Беревце, Готовуша, Севце и Сушиће), четири Албанцима (Брод, Фираја, Ижанце и Коштањево), а четири насеља имају мешовити састав (Вича, Драјковце, Горња и Доња Битиња). Жупа заузима простор од 247,36 км².⁹³

⁹¹ *Ibid*

⁹² Ивановић М., „Културна баштина Горе, Опоља и Средачке жупе“, Шарпланинске жупе: Гора, Опоље и Средска, антропогеографско-етнолошке, демографске, социолошке и културолошке карактеристике“, САНУ, Географски институт „Јован Цвијић“, Посебна издања, књига 40/II, Београд, 1995. 452-508.

⁹³ <http://www.kim.gov.rs>

Сиринићки Срби образују најкомпактнију српску заједницу на читавом простору између Дренице, Дечана и Ђаковице, преко Призрена и Суве Реке, до јужног Косова. За разлику од Горе, Опоља и Средске Сиринићка жупа представља биполарну етничку структуру. Појава исламизације и албанизације Срба је занемарљива, а сиринићки Албанци су сачували свест о племенској припадности и пореклу, по чему се разликују од свих етничких и декларисаних Албанаца шарпланинских жупа.⁹⁴

2.3. Преглед историје српског народа Старе Србије

Косовско-метохијска област је обухваћена границама српске државе у 11. веку, а једним делом и у првој половини 10. века. Косово је још за време српског рашког кнеза Часлава (927-950) било у границама српске државе. Граница српске државе је била на југ од Раса преко Ибра и Мокре планине ка изворишту реке Клине, обухватајући град Дрстник (код данашњег села Дрсника у Метохији). На западу је граница била на Проклетијама изнад Плавског језера. Граница показује да је већ у првој половини 10. века добар део Метохије био укључен у српску државу.

Стефан Немања је под својом влашћу објединио широка подручја на југу и истоку Србије до 1190. године, када је закључен мир са Византијом. На југу је то била етнички српска област Метохија – Патково, Хвосно, Подримље, Коштрац, Дршковина са призренском околином, Косово – Лаб, Липљан, Ситница, Скопље и предео око горњег тока Вардара – Горњи и Доњи Полог, затим Горњи и Доњи Пилот, област између Скадарског језера и планина у залеђу. Стефан Првовенчани је наставио ширење државе према областима које су се налазиле уз границе Зете, повратио је и Скадар. Померање границе према југу је дело српског краља Милутина, који је ратним операцијама 1282. и 1283. године Србији дефинитивно прикључио цео простор Косова и Метохије као и целу северну Македонију. Србији прикључује 1296. године Драч и северну Албанију. Српски краљ Душан

⁹⁴ Радовановић М., „Шар планина и њене жупе у Косовско-Метохијској области јужне Србије“, Горанци, Муслимани и Турци у шарпланинским жупама, Зборник радова, књига 50, САНУ, Одбор за проучавање Косова и Метохије, Географски институт „Јован Цвијић“, Београд, 2000. 7-22.

наставља даље ширење српске државе, па осим Драча, заузима целу Албанију са Епиром, у правцу Македоније држава се шири на југ до Етолије у Хелади, а на југоистоку граница српске државе је до ушћа Месте, односно до града Христовоља.

Сво ово време простор Косова и Метохије, односно Старе Србије је био компактно српски простор. Најзначајнији историјски извори су средњовековне повеље од краја 12. до краја 14. века јер оне садрже богате и поуздане податке о старосрпским именима. Најважније повеље тог периода су: *Хиландарска* Стефана Немање из 1198. године, *Жичка* Стефана Првовенчаног око 1220, *Светостефанска* или *Бањска повеља* краља Милутина из 1313-1318, *Грачаничка повеља* краља Милутина из 1321-1322, *Дечанска повеља* краља Стефана Дечанског из 1330, *Арханђелска повеља* краља Стефана Душана из 1348. године. Неспорна историјска чињеница је да широки простор Косова и Метохије и све земље северозападно, северно и североисточно од линије Скадарско језеро-Комови-Проклетије-Шара су биле насељене хомогеним српским становништвом, осим у планинским пределима где су били катуни влашке традиције и веома мали број покретљивих скупина Албанаца сточара. На овом простору је било колонија занатлија, трговаца и рудара као и катуни сточара, укупан проценат заступљености несрпског елемента се креће око 2%.⁹⁵

Развој области Косова и Метохије, као духовног средишта српског народа у средњем веку одражава се у изузетно великој концентрацији српских цркава и манастира на овом простору. Ова група споменика чини најбитнију карику у ланцу српске културе. Овакви величанствени споменици нису подизани на туђој земљи ни међу иноверним народом, већ су подизани на својој земљи, насељеној својим народом да би био обезбеђен мир моштима светих краљева и архиепископа, али и монасима који су се ту подвизавали. Ови споменици нису мртви и отуђени „споменици културе народа који није више ту“ већ живи споменици који врше своје службе онако како је њихов ктитор то и предвидео. Они и данас представљају центре духовног живота у аутентичној традицији

⁹⁵ Богдановић Д., „Књига о Косову“, САНУ, Посебна издања, књига DLXVI, Београд, 1986.

средњовековне духовности, они чувају историјску свест српског народа о његовој целини кроз историју али и у данашњем времену.

Губитак државне самосталности и слободе услед инвазије Турака променио је услове живота на ширем простору Косова и Метохије. Одлучујући догађај који ће постати симбол и знамење српске историје је косовска битка која тако постаје српски тријумф жртвовања као хришћанске врлине. Овде није реч о „косовском миту“ већ о историјском памћењу, јер жива свест о српској средњовековној држави је била најактивнији чинилац у борби српског народа за ослобођење и уједињење пет векова касније, као и свест о Косову и Метохији као светој српској земљи.

Изучавање турских пописа из 15. века показују да је на подручју данашње српске јужне покрајине Албанаца било само око Ђаковице, а Срба у албанском делу Алтина, док читав простор „области Бранковића“ насељавају само Срби. Ти пописи указују да Албанаца нема чак ни у Ругову, који се у ову област досељавају као огранак малисорских Климента у првој половини 18. века.

Након Маричке, а затим Косовске битке долази до првих већих миграција српског народа. Становништво из јужних српских крајева селило се у област Деспотовине, једним делом у моравску Србију, другим делом у Зету, Херцеговину и Босну, а делимично преко Саве и Дунава у јужнословенске земље у Аустро-Угарској. Стабилна етничка граница Срба и Албанаца у Метохији се почиње озбиљније нарушавати у 18. и 19. веку. На основу историјских извора први озбиљнији упади Албанаца у околину Призрена и Ђаковице су крајем 16. века.

Обнова Пећке патријаршије 1557. године бератом о обнављању издатим новом патријарху Макарију Соколовићу био је догађај од изузетног значаја за српски народ под турском влашћу, посебно у Старој Србији. Српска православна црква је постала легална организација српског народа, његов политички предводник и јемац. Област Косова и Метохије је постала духовно средиште црквеног, културног и политичког живота српског народа. Са Османлијама српском народу долази беда, несреће, погибије, обесправљеност, пљачке. Османлијска власт је уназдила српски народ јер му је одузела независност и слободу, лишила га државности, уништила му компактно национално подручје и

изменила цивилизацијски лик овог простора. Неподношљиво стање, насиље и пљачке довели су до формирања народног покрета против турске власти на челу са патријархом пећким Јованом, који је убијен у Цариграду 1614. године. Следећа прилика за предузимање ослободилачких акција био је критски рат између Турске и Венеције (1645-1669) уз ангажовање патријарха пећког Гаврила (Рајића), кога су Турци убили 1659. године. Пораз Турака под Бечом и противофанзива Аустријанаца 1689. године подигли су и Србе на устанак, али ратна срећа се окреће и 1690. године Турци су поразили аустријску војску и српско-албанске устанике код Качаника. Албански устаници су били католички Албанци из северне Албаније који су се одазвали на позив Аустрије. У страху од турске одмазде велике скупине Срба су кренуле према северу, а највећа струја избеглица је ишла према Београду преко Новог Пазара на челу са патријархом Арсенијем III, у пратњи многобројног свештенства. Велика сеоба Срба представља изузетно крупан догађај који је отворио простор за веће промена на етнографској карти Балкана.

У новом сукобу између Турске и Аустрије 1716-1718 ангажовали су се хришћани под вођством пећког патријарха Арсенија IV Јовановића-Шакабенте и скопског надбискупа Михаила Суме, по народности Албанца, који је откривен па је морао да бежи у Аустрију. Колико се Срба иселило из Старе Србије у другој сеоби није познато. Са Србима је у Срем доспео и извештај брор албанских католичких породица из племена Климента, данас Хрвати у селима Хртковци, Никинци и Јарак.⁹⁶

Најсуровију освету за оба српска устанка (1804 и 1815) и за коначни губитак београдског пашалука поднели су Срби на Косову и Метохији, јер су и сами учествовали у ослободилачком покрету. О албанском терору шездесетих година 19. века над српским и македонским становништвом веома опширно говоре извештаји руских конзула у Призрену и Битољу.

У Призрену је почетком јуна 1878. године, а у току припрема за Берлински конгрес, формирана „Лига за одбрану права албанског народа“, „Албанска лига“ или „Призренска лига“. У Бајракли-џамији су се сакупили делегати из свих

⁹⁶ *Ibid*

крајева где живе Албанци, представници цариградског круга, Главног одбора књижевно-политичког друштва. По њиховом мишљењу требало је успоставити самосталну Албанију из четири области: јужна Албанија и Епир (Јањина); северна и средња Албанија (Скадар, Тирана, Елбасан); Македонија (Скопље, Дебар, Гостивар, Прилеп, Велес, Битољ, Охрид); Косово са деловима јужне Србије и Македоније (Пећ, Ђаковица, Призрен, Нови Пазар, Митровица, Сјеница, Приштина, Гњилане, Прешево, Куманово). „Велика Албанија“ је била политички аксиом и подлога за решавање албанског питања. Основан је главни одбор Лиге од око 60 чланова који је осмислио основни политички програм.

Последњих двадесет година 19. века и почетак 20. века до 1912. године за Србе на Косову и Метохији је било време најтежих прогона, физичког уништавања и расељавања, са циљем стварања етнички чисте територије, а све у духу Призренске лиге. Неподношљиви притисак је резултирао да се из целе Старе Србије исели у периоду од 1876-1912. године око 400.000 Срба. Према прорачунима Јована Цвијића са подручја северно од Шаре протерано је у овом периоду око 150.000 Срба. Српска и црногорска влада су покушавале да заштите српско становништво, прво дипломатским путем отварањем конзулата у Солуну, Скопљу, Битољу и Приштини. Први српски конзул Лука Маринковић је убијен у јуну 1890. године у Приштини, а у Косовској Митровици је убијен руски конзул Григориј Степанович Шчербин.

Србија је у балкански рат ушла без реалне процене тежине албанског националног покрета, примећено је да је 1912. године „српска влада стајала на гледишту да Албанци уопште нису народ, већ издељена и међусобно закрвљена племена, без заједничког језика, писма и вере“.⁹⁷ Направљена је основна погрешка у потцењивању албанског покрета и брзине његовог прерастања у процес политичког интегрисања албанског народа. Србија је запосела у току октобра и новембра 1912. године читаву северну и средњу Албанију, анектирала је и основала драчки округ са четири среза (Драч, Љеш, Елбасан и Тирана). Такође, новоослобођене територије Старе Србије су административно укључене у Србију.

⁹⁷ Богдановић Д., „Књига о Косову“, САНУ, Посебна издања, књига DLXVI, Београд, 1986.

Пошто је било веома важно спречити Србију да избије на Јадранско море, чему се Аустро-Угарска супротстављала и борила за што већу Албанију, српски излаз на море није долазио у обзир. Првог дана конференције у Лондону 17. децембра 1912. године донет је начелни закључак о формирању аутономне Албаније гарантоване и контролисане искључиво од стране шест сила, под суверенитетом султана. На мировној конференцији 1913. године српска делегација је користила као аргументе по питању граница, не војно освајање, већ историјско, етнографско, културно и морално право. Српска дипломатија се енергично борила за одбрану Косова и Метохије, као и западне Македоније од албанских претензија и аустроугарских предлога. У једном од демарша Пашић напомиње следеће: „Одузимају се земље и светиње Старе Србије да се уступе ономе који их је до сада пустошио“.⁹⁸

Стара Србија је била подељена између две државе: западна Метохија до Белог Дрима (Пећ, Ђаковица) припала је Црној Гори, а остатак Србији. Конференција мира у Паризу 1919. године прогласила се надлежном да разматра, између осталог, и албанско питање. Конференција амбасадора је у новембру 1921. године донела одлуку о признању Албаније као независне и суверене државе. Међудржавни споразум између Албаније и Србије као и завршни протокол о разграничењу Међународне комисије потписан је у Фиренци 1926. године. Тада је дефинитивно решено питање албанских граница које и данас важе између наших држава. На ослобођеном Косову и Метохији прво је ликвидиран феудализам, заведен је уставни поредак и организоване управне и судске власти. Једна од главних мера била је аграрна реформа и колонизација која је правно регулисана Уредбом о насељавању јужних крајева од 1920. године.

Оружани напад на Југославију, пораз југословенске војске 6. априла 1941. године албански народ је примио са одушевљењем рачунајући то као ослобођење и повратак на стање пре 1912. године. Италија је настојала да формира „Велику Албанију“, анектирајући делове Србије, Македоније и Црне Горе. Терор који је заведен над српским становништвом Косова и Метохије, и Македонцима у западној Македонији спроводили су албански националисти уз подршку

⁹⁸ *Ibid*

окупационих власти и трупа. Српски егзодус са Косова и Метохије само је делимично познат, никада није извршено систематско демографско истраживање.

2.4. Кратак преглед Српске православне цркве кроз историју

Срби су примили хришћанство у време српског кнеза Мутимира, а у време када је Византијом владао цар Василије I Македонац (867-886), а цариградски патријарх је био Фотије. Крајем 9. века у српским земљама се помињу прве епархије. У Београду је 878. године епископ Сергије, а у Браничеву се налази епископ Агатон, такође Словен. У 10. веку, у писаним документима помињу се епископи у градовима који су били у оквиру Србије: Стон, Рас, Липљан, Ниш, Призрен, као и у неким другим местима.

Стефан Немања, који је по сведочанству хроничара рођен 1113., а умро 1199. године је скоро пола свог живота провео борећи се за јединство свог народа и за његову државу, тако да он представља симбол уједињења нације и градитеља националне државе.

Најмлађи син Стефана Немање Свети Сава је 1219. године, у пратњи српских монаха, отишао Васељенском патријарху који је био у Никеји и обратио се са молбом никејском цару Теодору I Ласкарису и патријарху Манојлу Сарантену Харитопулу да Србији дају црквену самосталност и да јој дају сопственог архиепископа. Савина молба је прихваћена и он је хиротонисан за првог српског архиепископа, поглавара Цркве у Србији, и узео је титулу „архиепископ свих српских и приморских земаља“. Патријарх му је уручио архијерејски жезал и грамату о посвећењу.⁹⁹ Тако је српски народ добио духовну самосталност и црквену аутокефалност.

⁹⁹ *Ibid.* На грамату је био написан следећи текст: „Ја, Манојло, васељенски патријарх града Константинопоља, новог Рима, у име Господа нашега Исуса Христа, посветио сам Саву, архиепископа свих српских земаља, и дао му у име Божје власт да посвећује епископе, свештенике и ђаконе на територији његове земље; да веже и опрашта грехе људи и да учи и крштава у име Оца и Сина и Светога Духа. Према томе, сви ви православни хришћани слушајте њега, као што сте слушали мене“.

Период архиепископије Српске православне цркве трајао је од 1219. до 1346. године. У том периоду на архиепископском трону се променило дванаест архиепископа.¹⁰⁰ Седиште архиепископије Арсеније I, 1253. године из Жиче преноси у Пећ. Од 1282. године у саставу српске архиепископије налазила се Скопска епископија. На помесном сабору одржаном на Цвети 1346. године у Скопљу, у присуству бугарског патријарха Симеона, охридског архиепископа Николе, игумана и стараца Свете горе као и грчког епископа и митрополита Архиепископија је проглашена за Патријаршију. Први српски патријарх је био Јоаникије I и имао је титулу „патријарх српских и поморских земаља“. Падом деспотовине 1459. године под турску власт за Српску православну цркву наступила су тешка времена. Од 1346. до пада деспотовине на трону Светог Саве било је дванаест патријарха.¹⁰¹

Српска црква, у средњем веку, је заузимала главно место у животу не само сваког појединца већ и српске државе у целини. Посебно су важну и незаменљиву улогу имали наши манастири и монаштво. Наши манастири су задужбине које су надживеле државу, сва ропства, сијају посебним сјајем и зраче поруком која сведочи о вечним духовним вредностима које су вековима спашавале наше претке који су се у њима надахњивали како у тешким тренуцима тако и у добру. Српска деспотовина 1359. године падом Смедерева пада под турску власт, а онда Босна 1463., Херцеговина 1482. и Црна Гора 1499. године. Српска православна црква је делила тешку судбину свог народа и последњи патријарх који се помиње је Арсеније II. Пећка патријаршија није званично укинута доласком Турака, већ је нередовно стање искористила Охридска архиепископија која је постепено преузима под своју духовну надлежност већину епархија Пећке патријаршије. Овоме се успротивио смедеревски митрополит Павле, али је на два сабора у Охриду (1532. и 1541. год.) био осуђен и протеран.

¹⁰⁰ Архиепископи на трону Светог Саве: Сава I, Арсеније I Сремац, Сава II, Данило I, Јоаникије I, Јевстатије I, Јаков, Јевстатије II, Сава III, Никодим, Данило II и Јоаникије II. Више о овоме: Пузовић П., „Кратка историја Српске православне цркве (1219-2000)“, Каленић, Крагујевац, 2000.

¹⁰¹ *Ibid.* Од 1346. године до пада деспотовине на српском трону били су следећи патријарси: Јоаникије II, Сава IV, Јефрем, Спиридон, Данило III, Сава V, Данило IV, Кирило, Никон, Теофан, Никодим II, Арсеније II.

Уз Турску сагласност обновљена је Пећка патријаршија и као таква постојала је дуже од двеста године (1557-1766), а кључну улогу у томе имао је Мехмед-паша Соколовић, потурчени Србин из Соколовића код Вишеграда. Први патријарх обновљене Патријаршије био је Макарије Соколовић који је успео да Српска православна црква, под турском влашћу, добије права и повластице које је имала и Цариградска патријаршија. Пећка патријаршија је духовно објединила све српске етничке просторе, обновљене су и основане нове епархије. Сви патријарси из породице Соколовић су водили мирољубиву политику према Турцима.¹⁰²

У Великој сеоби Срба 1690. године је око 37.000 српских породица (око 185.000 људи) прешло на територију Аустрије. У време аустријско-турског рата 1737-1739. године Срби још једном доживљавају сличну судбину, па су са пећким патријархом Арсенијем IV Шакабентом (1728-1737) морали у још једну сеобу преко Саве и Дунава - Друга сеоба Срба.¹⁰³ Велика је била одмазда Турака, манастири су рушени и паљени, Богородица Љевишка у Призрену је постала цамија, Манасија је претворена у шталу за турске коње, Срби су постали робље, вршена је насилна исламизација у Љуми, Пећи, Ђаковици, жупама Опоље, Гора итд. Од одласка Арсенија IV Шакабенте у Аустрију не зна се тачно колико је патријараха било на трону Пећке патријаршије до њеног укидања 1766. године.¹⁰⁴ Укидање Патријаршије је спроведено за време Грка Калиника II, који је поднео оставку на место пећког патријарха и са још пет епископа тражио од цариградског патријарха укидање Пећке патријаршије, а као разлог за то навео је велике дугове. Патријарх Самуило је убедио султана који је издао ферман којим се Пећка патријаршија укида. Српски епископи су уклоњени (свој живот су завршили или у прогонству или у манастирима), а на њихово место у Србију доведени су Грци, такозвани „фанариоти“, са изузетком Цетињске митрополије, а посвећење цетињских митрополита вршено је из политичких разлога у Русији.

¹⁰² *Ibid.* Српски Патријарси из породице Соколовић су: Макарије, Антоније, Герасим, Саватије, Јеротеј, Филип.

¹⁰³ После патријарха Арсенија III, а пре Арсенија IV, на трону српског патријарха пећког су били: Калиник, Атанасије I, Мојсије Рајовић (ујединио је Београдску и Карловачку митрополију).

¹⁰⁴ Као наследници Арсенија IV помињу се: Јанићије Караца, Атанасије II Гавриловић, Гаврило II, Гаврило III, Вићентије Стефановић, Пајсије II, Гаврило IV, Кирило II, Василије Бркић, Калиник II.

На простору Србије под турском влашћу од 1766. до 1830. године епископи су били Грци. Српска државност је први пут, од пада Деспотовине 1459. године, 1830. званично призната и Србија је постала наследна кнежевина са Милошем Обреновићем на челу. Цариградска патријаршија је 1831. године признала Србима црквену аутономију и из Србије повукла све епископе Грке. Први митрополит обновљене Србије био је Мелентије (Павловић), затим Петар (Јовановић) у чије време је донет први црквени устав (1836) и отворена Београдска богословија. Следећи митрополит је био Михаило (Јовановић) који је пуно радио на унапређењу црквене и духовне просвете. Србија је на Берлинском конгресу 1878. године међународно призната за независну државу, 1879. године Црква је у Кнежевини Србији стекла аутокефалност и међуцрквено признање. Васељенски патријарх Јоаким III је издао томос о независности Српске митрополије у политичким границама.

Први светски рат је завршен 1918. године, а на рушевинама Аустроугарске и европског дела Турске створене су нове државе, па је тако створена и Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца. Српска православна црква је у току овог рата изгубила трећину свештенства, умрло је и нестало преко 1000 свештеника.¹⁰⁵ За првог Српског патријарха Свети Архиепископски сабор је 28. септембра 1920. године изабрао архиепископа Београдског и митрополита Србије Димитрија (Павловића). Он је постао први српски патријарх од укидања Пећке патријаршије 1766. године, свечано је устоличен у београдској Саборној цркви, а у трон Пећких патријараха уведен је 1924. године. Умро је 1930. године и сахрањен је у манастиру Раковица.

У време патријарха Варнаве (Росића) (1930-1937) донет је Црквени устав, саграђен је велики број храмова, саграђена је данашња патријаршија, а и почело је зидање храма Св. Саве. Патријарх се одлучно супротставио великим привилегијама римокатоличке цркве у Југославији (конкордатска криза). Истога дана када је конкордат изгласан у парламенту, Патријарх је умро под неразјашњеним околностима (23-24. јун 1937.). Патријарха Варнаву је наследио

¹⁰⁵ Пузовић П., „Кратка историја Српске православне цркве (1219-2000)“, Каленић, Крагујевац, 2000.

митрополит црногорско-приморски др Гаврило (Дожић) (1938-1950). У његово време радило је пет богословија (Сремски Карловци, Сарајево, Цетиње, Призрен и Битољ). После избијања Другог светског рата у Југославији Немци су 1941. године ухапсили патријарха у манастиру Острог. Он је прошао затворе у Београду и Сарајеву, интернације у манастирима Раковица и Војловица, а онда је заједно са епископом жичким Николајем (Велимировићем) одведен у логор Дахау. Све време рата, до повратка, патријарха Гаврила је замењивао Свети синод са скопским митрополитом Јосифом (Цвијовићем) на челу.

По завршетку Другог светског рата Српској православној цркви није исплаћена ратна штета, а комунисти су Цркву одвојили од државе, одузели јој око 70000 хектара земље и 1180 зграда. Понижавање и гоњење Српске цркве настављено је под новим комунистичким режимом. Велики број свештеника је убијен.

После смрти патријарха Гаврила 1950. године за новог патријарха изабран је Викентије (Проданов), (1950-1958). Комунисти су 1952. године избацили Богословски факултет са Београдског универзитета, због патријарховог одбијања да се размотри питање „Македонске цркве“. Патријарх је умро изненада, 3. јула 1958. године после редовног заседања Светог архијерејског сабора. Комунисти су очекивали да ће на овој седници бити призната „Македонска православна црква“, што се није десило, па је било сумњи у изненадну природну смрт патријарха.

Патријарх Герман (Ђорић) (1958-1990, +1991) је најдуже од свих црквених поглавара био на челу цркве, због болести умировљен 1990. године, а за патријарха је изабран епископ Рашко-Призренски Павле (Стојчевић) (1990-2009). Патријарх Павле је прво изгладио раскол наше цркве у Америци, а затим приступио оснивању неколико нових епархија. Распад Југославије, ратови на подручју Хрватске и Босне и Херцеговине донео је много зла и народу и цркви. Српски народ је прогнан са својих огњишта заједно са својим епископима и свештеницима.

2.5. Историјат Епархије рашко-призренске и косовско-метохијске

Хришћански живот и црквена организованост на просторима Косова и Метохије траје већ 1500 година и сагледавамо га кроз неколико историјских периода.¹⁰⁶ Најранији период је ранохришћански, то је време од 4. до 7. века. Главни духовни центар тог времена била је Улпијана код Приштине, где је некада било и епископско седиште. Словенско српски период траје од 7. века до 1219. године када је Српска православна црква добила самосталност.¹⁰⁷

Липљанска епархија се помиње 1018. године са седиштем у Липљану (Улпијана), а касније у манастиру Грачаница, обухватала је и Ново Брдо па је позната и као Новобрдска (Грачаничка). Била је у саставу Охридске архиепископије до 1219. године. Ово владичанство је замрло крајем 17. века у време Велике сеобе Срба под патријархом Арсенијем III Чарнојевићем. Призренска епархија се помиње 1019. године у повељи византијског цара Василија Другог (976-1025), налазила се под јурисдикцијом Охридске архиепископије, а за призренске епископе постављани су Грци. Ова епархија, са седиштем у Призрену, највероватније при цркви (тада манастиру) Свете Богородице Љевишке, обухватала је крајеве око Призрена, област Хвосна (предео око Пећи и Дечана), предео града Лесковца и Бритоса. Уласком Призренске епархије 1219. године у састав самосталне Српске православне цркве, простор Хвосна са седиштем у манастиру Мала Студеница, је издвојен у засебну Хвостанску епархију. Када је Српска православна црква 1346. године уздигнута на ниво патријаршије, Призренска епископија је постала митрополија и у њен састав ушла је и Доњополошка епископија, а после укидања Пећке патријаршије 1766. године овој епархији су припојене старе Хвостанска и Липљанска.

Рашка епархија, која се помиње 1020. године, обухватала је српске крајеве око реке Рашке, Ибра и Лима и до добијања самосталности Српске православне цркве 1219. године била је у саставу Охридске архиепископије. Седиште епархије

¹⁰⁶ Временска периодизација која се користи преузета је из рада Милеуснић С., „Духовни геноцид-културна катастрофа“, као и са званичног сајта епархије рашко-призренске и косовско-метохијске.

¹⁰⁷ Милеуснић С., „Духовни геноцид-културна катастрофа“, <http://www.sanu.ac.rs>

је било код данашњег Новог Пазара или Раса. Често се у литератури ова епархија помиње као Пазарска, Новопазарска, Старовлашка. У 17. веку епархији су припојене Будимљанска и Лимска епархија. После смрти митрополита Јевсевија (1789) администрацију над Призренском епархијом преузео рашки митрополит Јоаникије, па је 1808. године Рашка епархија спојена са Призренском у рашко-призренску епископију.

Следећи историјски период црквене организованости је од добијања самосталности Српске православне цркве 1219. године, па до 1690. године (Велика сеоба Срба). У том периоду Арсеније I, је 1253. године преместио седиште Српске цркве из Жиче у Пећку патријаршију која је укинута 11. септембра 1766. године издавањем берата са одлуком: „Никад никоме више да се не даје (засебно) та Патријаршија, ни на какву и ни на чију молбу“. Српски православни народ је потпао поред политичко-националног ропства и под црквено-духовно ропство фанариота, људи који су великогрчки орјентисани и материјално лакоми. Једна од трагичних последица укидања Пећке патријаршије за српски народ, а посебно за призренску митрополију је прелазак становништва Горе и Опоља у ислам, а како истиче Лутовац М., „Било је и других узрока који су убржавали прелазак у ислам. Поред осталих и фанариотске владике у Призрену и одсуство свештеника у Гори“.¹⁰⁸ На заузимање Српске владе код Порте и Патријаршије крајем 19. века било је договорено да Срби у Призрену добију Србина за владика. Велику помоћ у решавању овог проблема узео је и српски конзул у Приштини Бранислав Нушић. Тако је Патријаршија поставила за митрополита рашко-призренског Србина Дионисија (Петровића).

По ослобођењу од Турака 1912. године Рашко-призренској митрополији су одузете области Хвосно и Пећ са Полимљем и створена је Пећка епархија, а за њеног епископа постављен је Гаврило Дожић, потоњи Патријарх српски. Услед избијања Првог светског рата Рашко-призренска митрополија остала је упражњена до 1920 године.

Иако је територија Рашко-призренске митрополије припала Србији још за време балканских ратова, у црквеном погледу она је остала у јединству са

¹⁰⁸ Лутовац М., „Гора и Опоље“, Београд, 1955.

цариградском патријаршијом. Тек на основу споразума постигнутог 18. марта 1920. године Рашко-призренска митрополија се први пут после укидања Пећке патријаршије нашла у духовном јединству са српском црквом и народом. Рашко-призренска митрополија деградирана је на степен епископије.

У време комунистичке власти, после завршетка Другог светског рата, од 1945. године Српској православној цркви на простору Рашко-призренске епархије је одузета (национализована) имовина, а прогнаним Србима је забрањен повратак на Косово и Метохију.¹⁰⁹ Албански националисти и атеисти су појачали нападе на Српску православну цркву нападима на свештенике, монахе и монахиње; насилним одузимањем имовине, стоке, сечом шума и др. као и рушењем, демолирањем, скрнављењем цркава, манастира и других верских објеката. Напади су учестали средином 60-тих да би кулминирали у ноћи између 15. и 16. марта 1981. године када је запаљен и потпуно изгорео конак манастира Пећке патријаршије.

Најновије страдање Српске православне цркве на Косову и Метохији почиње крајем 20. и почетком 21. века и показује две различите стране страдања: живе цркве, православног народа и страдање и уништавање хришћанских споменика-цркава, манастира, културне баштине и гробаља.¹¹⁰

2.6. Уставноправни статус дефинисаног простора од балканских ратова до данас

Косово и Метохију одликују значајна природна богатства и српско културно-цивилизацијско и државотворно наслеђе, али и интензивна етно-демографска супституција, односно потискивање Срба, услед дуготрајног насиља и арбанашка биолошко-имиграциона трансгресија.¹¹¹

¹⁰⁹ Привремена забрана враћања колониста у њихова пријашња мјеста живљења, Службени лист Демократске Федеративне Југославије, број 13, Београд, 1945.

¹¹⁰ Више о овоме: Епископ Артемије, „Савремени положај Православне цркве на Косову и Метохији“, предавање одржано на XIV Богословској конференцији 2004. у Москви, Свети кнез Лазар, часопис епархије Рашко-призренске бр. 45 (1/2004), Призрен/Грачаница, 2004..

¹¹¹ Степић М., „Географске основе геополитичког положаја Косова и Метохије“, Косово и Метохија, изазови и одговори, Зборник радова са округлог стола Геополитичка судбина Косова и Метохије, Београд, 24-25 јун 1997. Београд, Институт за геополитичке студије 1997. 229-247.

Простор данашњег Косова и Метохије је до краја 14. и прве половине 15. века био настањен искључиво српским становништвом, са изузетима мањих група Арбанаса и Влаха који су били по планинама. Повећање броја албанског становништва почиње у 17. веку када Срби, посебно после аустријско-турских ратова напуштају своја вековна станишта, а њихове куће и имања узурпирају Арбанаси који силазе са планина на плодно Косово и Метохију. Турска империја, без обзира на величину, није била правна држава. Управа и судство су били у рукама локалних моћника, тако да је на овим просторима владало безакоње. Објашњење стања на овом подручју даје 1912. године Јован Цвијић који каже да је Стара Србија „земља највеће анархије и насиља не само на Балканском полуострву но можда јединствена у свету“.¹¹²

Србија и Црна Гора 1912. године ослобађају Косово и Метохију, чији један део улази у састав Црна Горе, али већ од краја 1915. године до 1918. Косово и Метохију деле Аустро-Угарска и Бугарска, након окупације Србије и Црна Горе. Свршетком рата са Турском и закључењем Лондонског мировног уговора 1913. године, ослобођена територије Старе Србије је била подељена према узорима државне администрације Краљевине Србије. Први светски рат почиње нападом Аустро-Угарске на Србију 29. јула 1914. године. Окупирану Србију су поделили Аустро-Угари и Бугари, са граничном линијом током Велике Мораве, развођем слива Ибра и Јужне Мораве. Том поделом цело Косово је запосела Бугарска војска и полиција, а Метохију Аустро-Угарска. Крајем 1915. и почетком 1916. године Бугари и Аустро-Угари су из манастира и цркава Косова и Метохије однели готово све драгоцености и реликвије са циљем затирања српске духовно-црквене културе уз насилне акције верског превођења Срба у бугарску шизматичку Егзархију. На челу ове неканонске и нелегалне акције био је шизматички скопљански митрополит Неофит, који се сматра и иницијатором убиства Призренског митрополита Вићентија. У Косовско-Метохијском Зборнику 2, објављен је попис жртава свештеничког реда, поред осталих крајева, и са

¹¹² Јовичић М., Уставоправни положај припадника албанске националности у Југославији“, Срби и Албанци у XX веку, САНУ, Научни скупови, Књига LXI, Одељење историјских наука, књига 20, Београд, 1991. 137-154.

простора Косова и Метохије за време бугарско-аустроугарске окупације 1915-1918, а према рукопису протојереја Звечанског округа.¹¹³

Крај Првог светског рата доноси и крај самосталне српске државности и њено утапање у Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца, која је конституисана 1. децембра 1918. године. До доношења Видовданског устава 1921. године, највишу власт у држави имао је краљ, влада и Привремено народно представништво. Краљ Александар I Карађорђевић је 6. јануара 1929. године укинуо Видовдански устав, распустио Народну скупштину и завео лични режим (Шестојануарска диктатура). Законом о краљевској власти и врховној државној управи Краљевина СХС је дефинисана као наследна монархија. Име државе је 3. октобра 1929. године промењено у Краљевина Југославија. Краљ је 3. септембра 1931. године донео Устав (Септембарски или Октоисани устав). Овим уставом је било забрањено удруживање на верској, племенској или регионалној основи у партијске и политичке сврхе. На подручјима новообразоване државе у којима су постојали остаци феудалних односа приступило се аграрној реформи. На простору Косова и Метохије развлашћени су турски и албански бегови и читлук-сахибије, а земља је додељена албанској и српској сиротињи. Такође, плански је приступљено колонизацији, насељавању на вишку одузетих поседа и то превасходно Србима и Црногорцима који су пореклом са ових простора, њиховим наследницима и старим ратницима. По подацима Ј. Цвијића само између 1876. и 1912. године у Србији се иселило преко 150.000 људи.¹¹⁴

Италија је после окупације Албаније 7. априла 1939. године, остварила са њом персоналну унију и интензивирала активност албанске емиграције ради рушења Краљевине Југославије, уз обећање стварања велике Албаније од Тиране до Скопља. Овај програм се поклапао са концептом Призренске лиге, а после априлског рата са Краљевином Југославијом 1941. године Италија је добила велики део територије Краљевине Југославије, између осталог и Метохију и већи део Косова. Косовско-митровачки, подујевски и вучитрнски срез Немачка је

¹¹³ Више о овоме: Прошлост Косовско-Метохијских Срба 1912-1918. године, Стојанчевић В., <http://www.sanu.ac.rs>

¹¹⁴ Јовичић М., Уставоправни положај припадника албанске националности у Југославији“, Срби и Албанци у XX веку, САНУ, Научни скупови, Књига LXI, Одељење историјских наука, књига 20, Београд, 1991. 137-154.

задржала у својој окупационој зони због рудника Трепча, а Витина, Качаник, део гњиланског среза и Сиринићка жупа припали су царској Бугарској. Окупирани делови Косова и Метохије који су припали Италији су анектирани Италији краљевим указом 12. августа 1941. године, а њима је руководио Високи цивилни комесаријат за Косово, Дебар и Стругу. Још у току априлског рата на Косову и Метохији започели су пљачка, паљење српских села и убијања од стране терористичких група качака из Албаније као Албанаца са Косова и Метохије, а прве жртве су били колонисти и солунски добровољци. Сва насељеничка места у Метохији су била попаљена, прво из околине Призрена, а затим око 65% насељеничких кућа око Пећи.¹¹⁵ Упоредо са протеривањем Срба и уништавањем њихове имовине, уништавани су и пљачкани споменици српске средњевековне културе, манастири, цркве, гробља, школе. Само у пећком, ђаковичком, источком и дреничком крају порушено је 16 цркава, а убијено 162 лица, од којих су 14 били свештеници, а убијена је и једна монахиња.¹¹⁶

Након капитулације Италије постигнут је споразум о предаји италијанских војних снага немачком окупатору у тзв. великој Албанији. За разлику од прве Призренске лиге из 1878. године, а да би били остварени њени циљеви албанске националистичке снаге основале су политичку организацију коју су назвале друга Призренска лига. Оснивачка скупштина је одржана од 16 до 19 септембра 1943. године, проглашено је уједињење Косова и Метохије, Дебра, Струге, Улциња и Тузи са Албанијом, а изражена је жеља да се Албанији прикључи и косовско-митровачки округ. Друга призренска лига се ослањала на нацистичку Немачку у свом раду, а вршила је војну (21 СС брдска дивизија „Скендербег“, „Косовски пук“), политичку и пропагандну делатност све до 17. новембра 1944. године када су Косово и Метохија у целости били ослобођени. На упражњена српска имања досељавали су се Албанци, а Србима је забрањен повратак на Косово и Метохију, непосредно после угушене побуне Албанаца почетком 1945. године.

Декларацијом Другог заседања АВНОЈ-а 29. новембра 1943. године, донета је одлука о изградњи Југославије на федеративном принципу, АВНОЈ се

¹¹⁵ Глишић В., „Албанизација Косова и Метохије 1941-1945“, Срби и Албанци у XX веку, САНУ, Научни скупови, Књига LXI, Одељење историјских наука, књига 20, Београд, 1991. 277-291.

¹¹⁶ *Ibid*

конституисао у врховно, законодавно и извршно представничко тело, као врховни представник суверенитета народа и државе. У Београду 10. августа 1945. године на Трећем заседању АВНОЈ је променио име у Привремену народну скупштину Демократске Федеративне Југославије. АВНОЈ је прихватио резолуцију о подели Рашке области између Србије и Црне Горе, као и о прикључењу Косова и Метохије и Војводине федералној Србији.¹¹⁷ Декларацијом о проглашењу Федеративне Народне Републике Југославије 29. новембра 1945. године укинута је монархија и проглашена република. Први Устав ФНРЈ („Сл. лист ФНРЈ“, бр. 10/46 од 01.02.1946.) једногласно је проглашен на заједничкој седници оба дома Уставотворне скупштине 31. јануара 1946. године. Југославија је дефинисана као „савезна народна држава републиканског облика, заједница равноправних народа који су на основу права на самоопредељење укључујући право на отцепљење изразили своју вољу да живе заједно у федеративној држави“ коју је сачињавало шест република, с тим што је Србија у свом саставу имала Аутономну покрајину Војводину и Аутономну Косовско-Метохијску област. ***Косово и Метохија никада нису пре тога представљали политичку, економску, историјску па ни географску целину.*** За време Краљевине Југославије ова област је била у надлежности три бановине: Зетске, Моравске и Вардарске.¹¹⁸ Уставом Социјалистичке Федеративне Републике Југославије („Сл. лист СФРЈ“, бр. 14/63 од 10.04.1963.), од 7. априла 1963. године Аутономна Косовско-Метохијска област је проглашена Аутономном покрајином Косово и Метохија.¹¹⁹

Амандманима на савезни устав, усвојеним 1968. и 1971. године аутономним покрајинама су дата широка права на сопствено организовање и на учешће у образовању и раду федерације. *Од 1968. године наша јужна покрајина се зове Социјалистичка Аутономна покрајина Косово, из назива је избачена реч Метохија.* На дан националног празника Албаније 27. новембра организоване су 1968. године демонстрације на којима су истицане паролe „Косово-република“ и

¹¹⁷ <http://www.arhivyu.gov.rs>

¹¹⁸ Шире о овоме: Миливојевић С., „Комунистички концепт аутономије Косова и Метохије“, Баштина, Приштина-Лепосавић, св. 20, 2006. 161-176.

¹¹⁹ <http://www.arhivyu.gov.rs>

захтевало се отцепљење од Југославије и припајање Албанији. Ово је била прва јавна манифестација албанског национализма после 1945. године.

Уставом СФРЈ од 21. фебруара 1974. године („Сл. лист СФРЈ“, бр. 9/74 од 21.02.1974.) спроведена је дезинтеграција Југославије и разбијање, до тада релативно јединственог подручја СР Србије на три дела, без дефинисаног уставног положаја. Покрајина је добила атрибуте државности, право доношења сопственог устава, право учествовања у доношењу савезних закона, па чак и право вета везано за доношење акта о промени савезног устава. Аутономне покрајине су 1974. године донеле самостално своје уставе којим је утврђен целокупан систем власти у покрајини. Уставним амандманима на Устав СР Србије усвојеним марта 1989. године („Сл. гласник СРС“, бр. 11/89 од 28.03.1989.) направљен је само један корак ка промени статуса покрајине. Током 1991. и 1992. године дошло је до распада СФРЈ, па је Савезно веће СФРЈ усвојило Устав Савезне Републике Југославије 27. априла 1992. године („Сл. лист СРЈ“, бр. 1/92 од 27.4.1992.). На основу Полазних основа за преуређење односа Србије и Црне Горе које су потписане 14. марта 2002. године у Београду, Савезна скупштина је 4. фебруара 2003. прогласила Уставну повељу Државне заједнице Србија и Црна Гора („Сл. лист Србије и Црне Горе“, бр. 1/2003 од 04.02.2003). Црна Гора је јуна 2006. године прогласила независност, а Србија је њену независност признала (Одлука о признавању Републике Црне Горе, „Сл. гласник Републике Србије“, бр. 51/2006 од 16.06.2006.).

Република Србија је на седници одржаној 27. августа 2003. године донела Декларацију о Косову и Метохији којом оцењује као незадовољавајућу и забрињавајућу досадашњу примену Резолуције 1244. Након мартовског погрома 2004. године Народна Скупштина Републике Србије доноси 26. марта 2004. године Резолуцију о Косову и Метохији којом потврђује своје неотуђиво право на Косово и Метохију. Република Србија 2006. године доноси Устав Републике Србије („Сл. гласник Републике Србије“, бр. 98/2006. од 10.11.2006.). У преамбули Устава написано је следеће: „Полазећи од државне традиције српског народа и равноправности свих грађана и етничких заједница у Србији, полазећи и од тога да је Покрајина Косово и Метохија саставни део територије Србије, да има положај суштинске аутономије у оквиру суверене државе Србије и да из таквог

положаја Покрајине Косово и Метохија следе уставне обавезе свих државних органа да заступају и штите државне интересе Србије на Косову и Метохији у свим унутрашњим и спољним политичким односима, грађани Србије доносе ...“.

Мита Миљковић у своме делу „Космет моје младости“ наводи интересантан пример из 1930. године. Амбасада из Тиране обавестила је да је тих дана одржан тајни састанак највишег албанског врха. На том састанку је донета одлука да се са Косова и Метохије узимају шиптарски дечаци и школују у Албанији, са циљем да се после школовања врате на Космет, агитују за Албанију и после 50 година агитације обезбеде присаједињење Косова и Метохије Албанији. Албанци су 1930. године имали свој национални програм за Косово и Метохију.¹²⁰

2.7. Стратешки положај Косова и Метохије

Стратешки положај Косова и Метохије резултира из система односа и веза следећих целина и аспеката: физичко-географских и историјско-географских; економских и политичких; друштвено структурних и демографских. Косово и Метохија чине историјско-географску целину која је представљала интегративни фактор сједињавања српских држава Рашке и Зете. Интегративна функција се огледала у културно-цивилизацијској, етнографској, економској, географској и политичкој улози геополитичког сједињавања српских земаља. У периоду турског продирања на Балкан Косово постаје поприште војних операција, а Метохија главна капија продирања Турака и ислама у Доњу Зету и Северну Албанију одакле крећу миграције Арбанаса у Метохију и на Косово. Метохија не припада централнобалканском геостратегијском чвору, али је зато она главни геостратегијски коридор према Зети, Приморју и Северној Албанији, као и зона етничких, културних и политичких веза Старе Србије и Црне Горе.¹²¹

Уобличавање геополитичких и националистичких циљева сецесионистичког албанског покрета спроведено је у најновијим сукобима Срба и

¹²⁰ Косово и Метохија: терор над Србима, Кецојевић И. Д., <http://www.sanu.ac.rs>

¹²¹ Шире о овоме: Радовановић М., „Косово и Метохија у Републици Србији и на Западном Балкану“, Мнемосyne, Београд, 2005

Албанаца, а своде се на потпуно политичко овладавање територијом Косова и Метохије са циљем стварања друге албанске државе. На територији Косова и Метохије се спроводи уз максималну етичку хомогенизацију и уништавање српске православне културне баштине, да би се на тај начин уклонило верско и културноцивилизацијско право на које се Срби увек могу позвати.

Степић наводи: “Губитак таквог дела државне територије најчешће истовремено значи губитак престонице (главни град), културно-цивилизацијских репера (у духовном и материјалном смислу), религијских жаришта, демографских потенцијала, кључних природних ресурса и економске базе, што води ка запоседању целокупне државе и њене пропасти. Континуитет државе најчешће је директно повезан са сталним очувањем њеног историјског средишта унутар државног простора, иако се централне територије и престонице могу померати и, зависно од савремених захтева, формирати нове.”¹²²

На простору Косова и Метохије, а после сукоба српске војске и полиције са одредима арбанашких терориста и сепаратиста, уследило је бомбардовање НАТО алијансе, које је окончано успостављањем цивилног и војног протектората међународне заједнице 9. јуна 1999. године. У америчком сектору косовског геостратегијског чвора, у близини Урошевца, изграђена је војна база Бондстил, као једна од највећих стратегијских база НАТО алијансе у Европи.

Концепт кооперативне безбедности (*Cooperative Security Concept*), професор Ричард Коен¹²³ тражи у замисли сарадње у безбедности који се састоји од четири „прстена“ и то: појединачна безбедност, колективна одбрана, колективна безбедност и унапређење и ширење стабилности. Четврти прстен је најосетљивији саставни део овог концепта, јер унапређење стабилности, успостављање, очување и унапређење безбедности отвара многа нова питања и непознанице. Везано за ово, једна од главних оперативних средстава НАТО алијансе је и управљање кризама (*crisis management*) и извођење мировних

¹²² Степић М., „Географске основе геополитичког положаја Косова и Метохије“, Косово и Метохија, изазови и одговори, Зборник радова са округлог стола Геополитичка судбина Косова и Метохије Београд, 24-25 јуни 1997. Институт за геополитичке студије, Београд, 1997. 229-247

¹²³ Шире о овоме: Симић Д., „Наука о безбедности, савремени приступи безбедности“, Јавно предузеће Службени лист СРЈ, Факултет политичких наука, Београд, 2002.

операција кроз хуманитарне интервенције што се није показало претерано успешним. Такав систем сарадње у безбедности није положио испит у пракси на простору Косова и Метохије, зато што основни параметри предвиђени овим интервенцијама нису испуњени. У нашој јужној покрајини није изграђено мултиконфесионално, мултиетничко и мултикултурно друштво, а није ни осигурана безбедност за све грађане као ни стабилност подручја.

Такође, посебно је истицано у последњој деценији 20. века, од стране заговорника либералног институционализма, решавање социјалних питања и очување културне и верске самобитности појединих друштвених заједница под називом „социјетална безбедности“. Тај веома важан унутрашњи чинилац безбедности који има своје угаоне каменове на поштовању људских и мањинских права на простору Косова и Метохије није испоштован.

3. АНАЛИЗА СТАЊА ЗАШТИТЕ КУЛТУРНИХ ДОБАРА

Анализом стања културних и природних добара на простору Метохије даје се одговор о томе на ком је нивоу стање наше свести у односу на добра наше земље, они говоре о нама самима, као појединцима и друштву у целини. Неопходно је сагледати стање баштине на дефинисаном простору да би се добили одговори на потребу установљења адекватне друштвене политике и стратегије тј. да ли смо као друштво способни да допринесемо очувању, развоју и заштити природног и културног добра. У минулом времену разним незаконитим активностима српски културни простор је осиромашен за неслућено богатство. Држава није учинила довољно да покуша да те вандализме спречи и спасе културно и природно наслеђе од даљег уништавања.

„Вредности чине суштинску компоненту културе...“, а њене функције су бројне: функција комуникације, преношења наслеђа и традиције, очување идентитета, сазнајна и информативна функција, стваралачка, функција васпитања и образовања и многе друге...¹²⁴

„Косово и Метохија није само територија, то је суштински део бића српског народа, и његово отуђење значило би постепену смрт и ишчезавање српског народа из историје.“¹²⁵

„*Ми Срби смо овде оно што представљају наше светиње*“, овако је патријарх Павле дочекао генерале НАТО-а 18. јуна 1999. године у манастиру Грачаница. Понављао је то више пута, али његове речи очигледно нису допрле до ушију светских моћника. Како иначе објаснити да тако моћна војна сила која је у српску јужну покрајину дошла да наводно заштити угрожена људска права и очува мултикултуралност и вишеетничност није могла да спречи пред очима

¹²⁴ Матовић М., „Стање свести о улози културног и природног наслеђа“, Културни пејзаж-савремени приступ заштити културног и природног наслеђа на Балкану, Зборник радова Прве регионалне конференције о интегративној заштити“, Европски центар за мир и развој Универзитета за мир Уједињених нација, Београд, 2008.

¹²⁵ Аврамов С., „Међународноправни вид косовскометохијске кризе“, <http://www.sanu.sc.rs>

целог света бестијално рушење српских цркава и манастира.¹²⁶ А биланс уништавања српске културне и верске баштине је поразан. Највећи број ових светиња преживео је пет векова турског ропства, Први и Други светски рат, али не долазак међународних миротвораца. Многи бисери средњевековне архитектуре, одолели зубу времена сачувани су до 1999. године када доживљавају систематско искорењивање.

3.1. Међународне стратегије од значаја за заштиту културних добара

Посебно третирање питања заштите културних добара почиње почетком 20. века, са акцентом на њихову заштиту за време оружаних сукоба. Међународно обичајно право које се односи на заштиту културних добара од ратног разарања кодификује се Хашком конвенцијом из 1907. године која је заменила Хашку конвенцију из 1899. године. Развој међународног система заштите културних и природних добара доживљава експанзију после Другог светског рата, оснивањем *UNESCO* и других међународних институција. Под окриљем *UNESCO* усвојена је Конвенција за заштиту културних добара у случају оружаних сукоба, у Хагу 1954. године, као и Конвенције о мерама за забрану и спречавање недозвољеног увоза, извоза и преноса својине културних добара у Паризу 1970. године.

Потреба посебне заштите културних добара у мирнодопским условима јавља се први пут средином прошлог века у Римском споразуму о оснивању Европских економских заједница 1957. године у члану 36.¹²⁷ Препорука *UNESCO*-а која се односи на заштиту културног и природног наслеђа (1972. године), усвојена у исто време кад и Конвенција о Светској баштини, истиче да баштина „представља богатство, заштиту, конзервацију и презентацију који се намећу као одговорност држава“. Правна заштита културних добара представља предмет

¹²⁶ Српска ризница, земља препуна светиња, Политика on line, 20.09.2009. <http://www.politika.rs>

¹²⁷ Вилус Ј., „Правна заштита културних добара“, Зборник радова Прве регионалне конференције о интегративној заштити, Културни пејзаж-савремени приступ заштити културног и природног наслеђа на Балкану, Европски центар за мир и развој, Београд, 2008. 45-70.

...“могуће је увести забране увоза, извоза и транзита робе „ако су оне оправдане разлозима јавног морала, јавног поретка, или јавне безбедности, заштите здравља и живота људи, животиња или биљака, заштите националног културног добра уметничке, историјске и археолошке вредности или заштите индустријске и трговачке својине“.

великог броја међународних конвенција, препорука, европских конференција и регионалних прописа, а у раду ће бити напоменуте само неке чија примена и имплементација би била од значаја за очување и заштиту српских културних добара на простору Метохије.¹²⁸

Конвенција за заштиту културних добара у случају оружаног сукоба

У Хагу 1954. године усвојена је Конвенција за заштиту културних добара у случају оружаног сукоба, а руковођена принципима који су постављени у Хашким конвенцијама из 1899. и 1907. године у Вашингтонском пакту од 15. априла 1935. године. Након Другог светског рата када су нанета веома тешка оштећења културним добрима, ма ком народу да су припадала, она представљају и културно наслеђе целог човечанства, препозната је потреба предузимања свих мера и то не само на националном већ и на међународним нивоу. Саставни део ове Конвенције је и Правилник за извршење Конвенције за заштиту културних добара у случају оружаног сукоба.

У члану 4. – поштовање културних споменика, став 3 гласи: „Високе Стране Уговорница обавезују се, поред тога, да предупреду и, по потреби, да зауставе свако дело крађе, пљачке или неправедног присвајања културних добара, у ма којој форми то било вршено, као и сваки акт вандализма, уперен против речених добара....“ Југославија је потврдила и објавила Конвенцију о заштити културних добара у случају оружаног сукоба у „Службеном листу ФНРЈ – додатак“, бр. 4/56.

Страдања културног наслеђа на прелазу из 20. у 21. век у сукобима широм света који су девастирали читав подручја древних цивилизација су настављена. Уништен је велики број српских манастира и цркава на Косову и Метохији, уништени су Арменски сакрални споменици у средњевековној престоници Ани, на турско-арменској граници, уништени су споменици културе у Авганистану, Ирану итд. На свим овим примерима међународне снаге нису испоштовале ову

¹²⁸ Сви прописи који се односе на ову проблематику преузети су са сајта www.kultura@sr.gov.rs

конвенцију, нису спречиле нити предупредиле акт вандализма над културним добрима, нити су заштитиле културне вредности за које тврде да представљају културно наслеђе целог човечанства.

Конвенција о мерама за забрану и спречавање недозвољеног увоза, извоза и преноса својине културних добара

Конвенција *UNESCO* о мерама за забрану и спречавање недозвољеног увоза, извоза и преноса својине културних добара усвојена је 1970. године у Паризу на свом 16. заседању. Ова конвенција потврђује правило да недозвољени увоз, извоз и пренос културних добара представља један од главних узрока осиромашења културне баштине земаља порекла. С тим у вези се истиче да „међународна сарадња представља један од најефикаснијих средстава за заштиту културних добара од опасности које из тога проистичу“. У сврху ове конвенције културним добрима сматрају се добра, религиозног или световног карактера, које свака држава означи као значајна за археологију, преисторију, историју, књижевност, уметност или науку, а која припадају категоријама... (члан 1. конвенције). Југославија је потврдила и објавила у „Службеном листу СФРЈ – Међународни уговори“, бр. 50/73.

Конвенција о заштити светске културне и природне баштине

Основни циљ ове конвенције, усвојене 16. новембра 1972. године, јесте да широм света идентификује, заштити и очува културну и природну баштину за коју сматра да је од изузетне важности за човечанство. Сва добра која добију статус културне или природне баштине уписују се на листу светске баштине *UNESCO*, јер је баштина наше наслеђе из прошлости са којим ми данас живимо и које ћемо предати будућим генерацијама. Губитак неког од ових непроцењивих блага, кроз пропадање или нестанак, осиромашује завештање свим људима света. Локалитети светске баштине припадају целом човечанству, независно од области у којима се налазе. Листа светске баштине обухвата културна, природна и мешовита добра (природна и културна), а Комитет за светску баштину сматра их изванредним универзалним вредностима. Ова Конвенција је објављена у „Службеном листу СФРЈ – Међународни уговори“, бр. 56/74.

Конвенција о заштити европског архитектонског блага

Конвенцију о заштити европског архитектонског блага (*Convention for the Protection of the Architectural Heritage of Europe*) је усвојио Савет Европе (*European Treaty Series – No. 121*) у Гранади 3.10.1985. године, а Југославија је ратификовала и објавила у „Службеном листу СФРЈ – Међународни уговори“, бр. 4/91. Имајући у виду да архитектонско благо представља незаменљив израз богатства и разноврсности европске културне баштине, Европску културну конвенцију потписану 1954. године, Европску повељу о архитектонском благу коју је усвојио Министарски комитет Савета Европе 1975. и Резолуцију (76) 28 усвојену 1976. године, као и Препоруку 880 (1979) Парламентарне скупштине Европског савета, Препоруке бр. Р (80) 16 и (81) 13 Министарских комитета, а свесни значаја постизања споразума о главном правцу заједничке политике за очување и унапређење архитектонских блага уз обавезу преношења на будуће генерације система културних референци као и подстицања привредног, културног и друштвеног развоја држава и региона чланице Савета Европе су усвојиле ову Конвенцију.

Израз архитектонско благо за потребе ове Конвенције обухвата: *споменике* који су од изразитог историјског, археолошког, уметничког, научног и социјалног значаја; *групе грађевина* које су довољно јединствене да чине топографски одређене целине и *локалитете* који чине заједничка дела човека и природе.

Европска конвенција о заштити археолошког наслеђа (ревидирана)

Европска конвенција о заштити археолошког наслеђа (ревидирана) усвојена је у Ла Валети 16. јануара 1992. године са циљем допуне принципа који су истакнути у Европској конвенцији о заштити археолошког наслеђа, потписаној у Лондону 6. маја 1969. године, а као резултат развоја политика планирања у европским земљама.

Циљ ове ревидиране конвенције јесте заштита археолошког наслеђа као извора европског колективног памћења и инструмента историјског и научног истраживања. Археолошко наслеђе има суштински значај за познавање историје

човечанства, а обухвата грађевине, конструкције, групе грађевина, уређене локалитете, покретне налазе, споменике друге врсте, као и њихов контекст, било да су на земљи или под водом.

Европска конвенција о пределу

Предео има значајну улогу у јавном интересу у областима културе, екологије, животне средине и на социјалном плану, представља значајан потенцијал за привредне делатности сматрајући да заштита, управљање и планирање предела може да допринесе отварању нових радних места, има удела у формирању локалних култура, он је базична компонента европског идентитета, свуда важан саставни део квалитета живота становништва у урбаним подручјима и на селу, у деградираним подручјима, као и у високо квалитетним подручјима, у подручјима која су процењена као подручја изванредне лепоте као и у свакодневним подручјима, кључни елемент индивидуалног и социјалног благостања и његова заштита, управљање и планирање укључује права и одговорност свих (Преамбула Европске конвенције о пределима). Полазећи од тога да квалитет и разноврсност, као и природне и културне вредности европских предела представљају заједнички ресурс, Савет Европе је усвојио Европску конвенцију о пределима (*European Treaty Series – No. 176*) 20. октобра 2000. године у Фиренци (*The European Landscape Convention*).

Циљ Европске конвенције о пределима је заштита, управљање и планирање свим типовима европских предела, било да су урбани, сеоски, деградирани, или они изузетне лепоте, путем увођења мера на националном нивоу и сарадње на европском нивоу. Иако постоји одређени број међународних прописа који се у некој мери баве пределима, пре доношења ове конвенције није постојао ни један међународни пропис који се директно, посебно и свеобухватно бавио европским пределима и њиховим очувањем, упркос њиховој огромној културној и природној вредности и опасностима које им прете. Предвиђено је да Европска конвенција о пределима буде допуна постојећим међународним прописима као што су: Конвенција о заштити светске културне и природне баштине *UNESCO*, Конвенција о заштити европских дивљих врста и природних

станишта, Конвенција о заштити архитектонског наслеђа Европе (Савет Европе, Гранада, 3. октобар 1985.), Конвенција о заштити археолошког наслеђа (Савет Европе, Ла Валета, 16. јануар 1992.) и Паневропска стратегија биолошке и предеоне разноврсности (Софија, 25. октобар 1995).

Оквирна конвенција Савета Европе о вредности културног наслеђа за друштво

Оквирна конвенција Савета Европе о вредности културног наслеђа за друштво усвојена је у Фару 27. октобра 2005. године. Оквирна конвенција се позива на различите инструменте Савета Европе, а посебно на Европску културну конвенцију (1954), Конвенцију о заштиту архитектонског наслеђа Европе (1985), Европску конвенцију о заштити археолошког наслеђа (1992, ревидирана) и Европску конвенцију о пределу (2000).

Слика 6. Обнова, Рестаурација и Конзервација Епископије - Призрен¹²⁹

Чланом 3. ове конвенције дефинисано је заједничко наслеђе Европе, које се састоји од: свих облика културног наслеђа у Европи који чине заједнички извор памћења, разумевања, идентитета, кохезије, стваралаштва; као и, идеали, принципи и вредности проистекли из искуства стечених кроз напредак и сукобе из прошлости, који негују развој мирољубивог и стабилног друштва, заснованог на поштовању људских права, демократије и владавине права.

¹²⁹ Фото: Антонијевић С., 27.06.2010.

На слици 6. су приказане табле којима је европска агенција за реконструкцију обележила „Рехабилитацију Заједничког Европског Културног Наслеђа“, као и „Обнову, Рестаурацију и Конзервацију Епископије – Призрен“ у Призрену. На овим таблама, ни на једном месту, не пише да су то верски објекти Српске православне цркве, већ само заједничко културно наслеђе, а грб Српске православне цркве стоји на табли којом је обележена рехабилитација наслеђа, заједно са Унмиком, Саветом Европе, косовским институцијама и осталима који учествују на том пројекту. *Чланом 3. ове конвенције дефинише се просторно одређење културних добара, а никако својина. У Призрену је остало да живи 17 Срба након погрома од 17. марта 2004. године, нису стечени услови да се било ко врати, тако да трећи став овог члана који говори о мирољубивом и стабилном друштву, поштовању људских права и демократским тековинама на конкретном примеру делују крајње лицемерно.*

Конвенција о заштити и унапређењу разноликости културних израза

На тридесет трећем заседању Генералне конференције Организације Уједињених нација за образовање, науку и културу, која је одржана у Паризу од 3. до 21. октобра усвојена је 20. октобра Конвенција о заштити и унапређењу разноликости културних израза, којом се потврђује културна разноликост својствена човечанству. Конвенција је усвојена и на седници Владе РС у новембру 2006. године и упућена на ратификацију Скупштини Републике Србије.

Конвенција о заштити и унапређењу разноликости културних израза се позива на међународне инструменте, усвојене од стране *UNESCO* који се односе на културну разноликост и на остваривање људских права, а нарочито на Универзалну декларацију о културној различитости из 2001. године.

Закон о ратификацији протокола уз Споразум о увозу предмета просветног, научног и културног карактера

Овим законом се ратификује Протокол уз Споразум о увозу предмета просветног, научног и културног карактера, са прилозима, који је Генерална конференција Организације Уједињених нација за просвету, науку и културу

усвојила на петом заседању одржаном у Фиренци 1950. године. Овај закон је објављен у „Службеном листу СФРЈ - Међународни уговори“, бр. 7/81.

Четврта европска конференција министара одговорних за културно наслеђе у Европи

На Четвртој европској конференцији у Хелсинкију одржаној 30-31. маја 1996. године министри одговорни за културно наслеђе у државама потписницама Европске културне конвенције (*European Cultural Convention*), а сматрајући да је са новим државама из целе Европе које су се укључиле у међувладину сарадњу, неопходно разматрање места културног наслеђа у процесу развоја, усвајају:

- Хелсиншку декларацију о политичкој димензији очувања културног наслеђа у Европи,
- Резолуцију бр. 1 – Културно наслеђе као фактор изградње Европе,
- Резолуцију бр. 2 – Културно наслеђе као фактор одрживог развоја.

Основа за Декларацију и Резолуције усвојене на Четвртој министарској конференцији је дефинисана сарадња у Конвенцији о заштити архитектонског наслеђа Европе (*Convention for the Protection of the Architectural Heritage of Europe*), Гранада 1985. године и Европској конвенцији о заштити археолошког наслеђа (*European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage*), Ла Валета 1992. године.

Пета европска конференција министара одговорних за културно наслеђе у Европи

Пета европска конференција министара одговорних за културно наслеђе, у државама потписницама Европске културне конвенције (*European Cultural Convention*), одржана је у Порторожу 6-7. априла 2001. године, уз подршку посматрача из осталих позваних земаља. На конференцији су, свесни могућности мултикултуралног дијалога и универзалног приступа важним информацијама али водећи рачуна о потреби очувања разноврсности и специфичних вредности наслеђа сваке појединачне заједнице, усвојена следећа документа:

- Резолуција бр. 1 о улози културног наслеђа и изазовима глобализације,
- Декларација о улози невладиних организација у области културног наслеђа.

3.1.1. Законска регулатива заштите културних добара у Србији

Од краја XIX века до 1945. године било је у Србији више покушаја да се донесу одговарајући закони за заштиту културних добара. Михаило Валтровић 1882. године подноси Пројекат закона о историјским и уметничким старинама у Србији¹³⁰, а Српска Академија наука, 1889. године износи предлог Закона о старинама. Када предложени закон није усвојен, Српска Академија наука је предложила доношење Наредбе о заштити старина.¹³¹ Министарство грађевина 1890. године издаје распис о чувању старина¹³², Комисија Министарства просвете 1901. године доставља предлог Закона о заштити старина, а Министарство унутрашњих дела 1902. године издаје и доставља Скупштини Распис о заштити старина.

Почетком XX века било је доста покушаја и појединачних искорака правног уређења заштите споменика. Државни савет 1907. године усваја предлог Закона о заштити старина и доставља га Народној скупштини на усвајање. Предлог закона није усвојен, а ни слични покушаји 1911. и 1912. године нису дали резултата. Сви покушаји правног и институционалног организовања заштите и проучавања споменика културе на нивоу државе су остали у нацрту.

С друге стране, доносе се два закона у којима се први пут назиру озбиљни елементи заједничке заштите и обједињеног третирања културног и природног наслеђа и секторске заштите са урбанистичким захтевима. То су Закон о шумама донет 1929. године¹³³, који обавезује Министарство шума да штити предмете историјске, научне и уметничке вредности. Године 1931. објављен је Грађевински

¹³⁰ Предлог Пројекта се налази у Архиву Народног музеја бр. 50/1882.

¹³¹ Милићевић М., „Пројекат закона о старинама у кнежевини Србији“, *Годишњак СКА*. III, Београд 1889., 44-45.

¹³² *Годишњак Српске краљевске академије (СКА)*. III, Београд 1889.

¹³³ *Службене новине бр. 307-CXXX* од 31.XII.1929.

закон¹³⁴ који одређује општине које ће посебном уредбом утврдити делове града од историјског или уметничког значаја, као и које су старе грађевине вредне да се одрже. Овај Закон је чланом 25. прописивао да се на „улицама или трговима, који су оглашени да имају историјски или уметнички значај, нове грађевине морају пројектовати тако да слика места или улице не изгуби ништа од своје историјске или уметничке вредности“. Указом из 1934. године дато је овлашћења министру просвете да може Народној скупштини поднети предлог Закона о музејима на решење, конституисан је Одбор за проучавање законског предлога о музејима, али се на томе и стало.

Током 1945. године Национални комитет ослобођења Југославије је донео одлуку о заштити и чувању споменика културе и старина. Овом одлуком стављени су под заштиту сви предмети од културно историјског значаја, као и архиве ранијих државних установа, а предмети ове врсте, који су се на дан објављивања ове одлуке затекли у приватном власништву нису се могли однети из земље.¹³⁵

Исте године објављен је и први Закон о заштити споменика културе и природњачких реткости¹³⁶. Овај закон је октобра 1945. године објављен као Општи закон о заштити споменика културе и природних реткости и он је одређивао шта се сматра старином и како се те старине морају чувати и заштитити. У члану један пише „сви непокретни и покретни културно-историјски, уметнички и етнографски споменици, као и природне реткости зоолошког, ботаничког, географско-палеонтолошког, минералошко-петрографског и географског карактера или нарочите лепоте, без обзира на то чија су својина и у чијој се државини налазе, стоје под заштитом државе“. Када се за такве предмете утврди да представљају старину и као такве ставе под заштиту државе, онда се они имају чувати и не смеју се „раскопавати, премештати, преправљати, рестаурирати, дозиђивати ни рушити, без претходне дозволе надлежног Завода за заштиту“ (члан 5.). Закон је налагао да се такви заводи образују у свакој

¹³⁴ *Службене новине бт. 133-XLI* од 16.VI.1931.

¹³⁵ Одлука НХОЈ-а о заштити и чувању споменика културе и старина, *Службени лист ДФЈ бр. 10*, 3.4.1945.

¹³⁶ Закон о заштити споменика културе и природњачких реткости, *Службени лист ДФЈ бр. 88*, 13.10.1945.

републици и да им задатак буде да воде евиденцију свих споменика културе на њиховом подручју и да их ставе под заштиту државе. Ако је потребно треба да дају савете како де се споменици чувају, а са својим стручним особљем да врше њихову конзервацију и рестаурацију. У заводима треба да се израде „Регистри старина“, у које ће се увести сви они предмети који су стављени под заштиту државе, као и стручна картотека тих старина, на основу које ће се пратити рад на терену, односно рад на конзервацији тих предмета и имати тачан преглед, као и подаци о сваком од заштићених објеката.

Од 1946. до 1994. године правно законодавство у области заштите споменика културе се развија и доноси читав низ закона и правних аката: Општи закон о заштити споменика културе 1959.¹³⁷, Основни закон о заштити споменика културе 1965.¹³⁸, Закон о заштити културних добара 1977.¹³⁹, Закон о културним добрима 1990.¹⁴⁰, Закон о културним добрима 1994¹⁴¹. Сви ови закони су обједињавали заштиту непокретних споменика културе (споменичко наслеђе), покретних културних добара, архивске грађе и старе и ретке књиге.

3.1.2. Преглед и категоризација заштићених културних добара простора Метохије

Љубав српског народа ка својој баштини је пре свега љубав према ономе што је створио, а о томе говоре бројни споменици културе. Српски народ је у свом ходу кроз векове доживљавао часове слабости и тешке поразе, али је и историјски народ који је пуно пута пружио доказе о томе да хоће и може својим сопственим снагама да ствара своју историју, и да помоћу духа даје обележје месту на коме живи.¹⁴² Зато је национална баштина суштина самог постојања српског народа.

¹³⁷ Општи закон о заштити споменика културе, *Службени лист ФНРЈ бр. 17*

¹³⁸ Основни закон о заштити споменика културе, *Службени лист ФНРЈ бр. 12* од 24.3.1965.

¹³⁹ Закон о заштити културних добара, *Службени гласник СР Србије бр. 28* од 14.7.1977.

¹⁴⁰ Закон о културним добрима, *Службени гласник СР Србије бр. 6/90*.

¹⁴¹ Закон о културним добрима, *Службени гласник СР Србије бр. 71/94*.

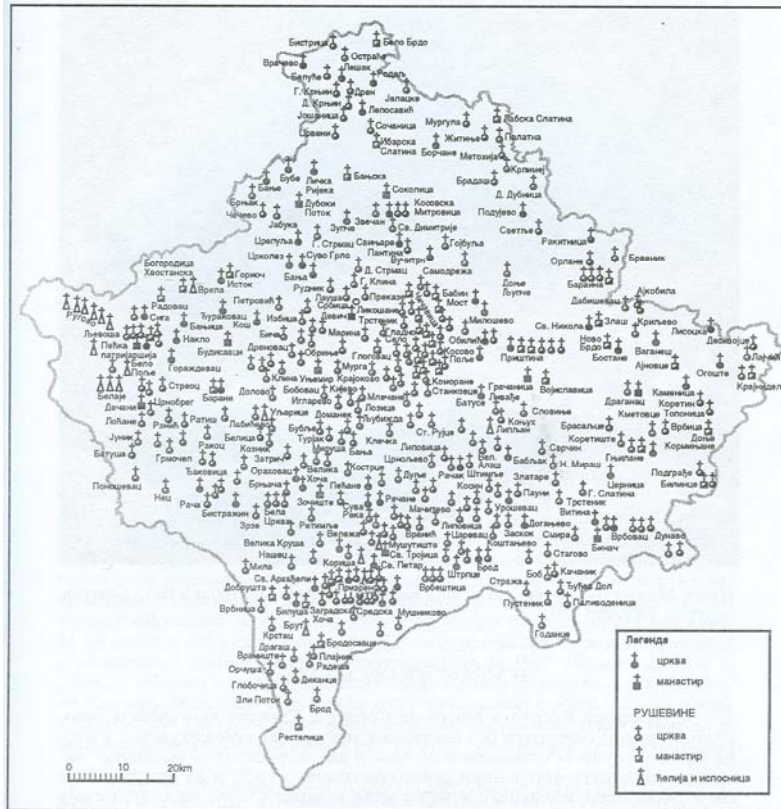
¹⁴² Средојевић А., „Земља јунака и мученика“, Музеј Српске православне цркве, Нова искра, Београд, 2007.

Преглед и категоризација заштићених културних добара на простору Метохије урађена је на основу података Завода за заштиту споменика Србије. Преглед заштићених културних добара је урађен по општинама, с тим да је Завод ради боље прегледности обрадио и општину Малишево иако у Министарству за локалну самоуправу РС званично та општина не постоји (укинута је на основу закона Србије 1991. године, али је поново формирала Унмик администрација). Општина Малишево је формирана од делова општина Ораховац, Клина, Глоговац и Сува Река. Преглед и категоризација заштићених културних добара Метохије се поклапа са просторним одређењем предмета истраживања, а односи се на: Пећки округ (општине: Исток, Пећ, Клина, Дечани, Ђаковица), Призренски округ (општине: Гора, Ораховац, Призрен, Сува река)¹⁴³, као и на општину Штрпце (Косовски округ) која је центар Сиринићке жупе и заједно са Гором, Опољем и Средском чини тзв. Шарпланинске жупе,¹⁴⁴ а обрађен је и манастир Девич (манастир Св. Јоаникија Девичког) који се налази у општини Србица (Косовско-Митровачки округ). Такође, предмет рада су само заштићена културна добра која представљају део српске националне баштине.

¹⁴³ Влада Републике Србије, <http://www.srbija.gov.rs>

¹⁴⁴ Радовановић М., „Шар планина и њене жупе у Косовско-Метохијској области јужне Србије (географски положај и мултиетничке карактеристике)“, САНУ, Одбор за проучавање Косова и Метохије, Географски Институт „Јован Цвијић“ САНУ, Зборник Радова, Књига 50, Београд, 2000. 7-23.

Слика 10. Важније цркве и манастири Косова и Метохије (допуњена и модификована карта)

Извор: Група аутора – „Велика Албанија – замисли и могуће последице“, Институт за геополитичке студије, Београд, 1998, стр. 20.

Слика 7. Карта важнијих цркава и манастира Косова и Метохије

Од категорисаних непокретних културних добара са простора Косова и Метохије, на Листу светске природне и културне баштине уписана су четири средњовековна манастира Српске православне цркве (од којих су три са простора Метохије) и то: Високи Дечани, Пећка патријаршија, манастир Грачаница и црква Богородице Љевишке.

За послове заштите културних добара задужен је Завод за заштиту споменика културе Србије, а територијална надлежност припада Центру за очување културне баштине на Косову и Метохији са седиштем у Лепосавићу. Досадашња категоризација непокретних културних добара, а нарочито културних добара од великог значаја, која је до 1994. године била у надлежности аутономних покрајина, довела је до тога да Покрајина Косово и Метохија уопште *нема*

категорију непокретних културних добара од великог значаја. Валоризација културних добара се вршила на основу идеолошке или територијалне припадности.¹⁴⁵ Прегледом и анализом доступне литературе утврђено је да на простору Метохије (постоји само једно на Косову – римска и рановизантијска Улпијана на локалитету Градина код Грачанице) нема заштићених археолошких налазишта од изузетног и великог значаја, осим утврђених али некатегорисаних.¹⁴⁶ Наравно, иста ситуација је када се погледа категорија културних добара „знаменита места“, види се да се заштита спроводила искључиво на основу идеолошког, политичког принципа, јер на простору Метохије, али и Косова *не постоји ниједно* културно добро које припада овој законској категорији.¹⁴⁷ Чланом 20. Закона о културним добрима дефинисана је категорија просторно културно-историјске целине као једног од непокретних културних добара. Осим Меморијалног споменичког комплекса Газиместан, Приштина, који се налази на простору Косова, ова категорија споменика *није присутна* на простору Метохије¹⁴⁸, иако се из дефиниције „... да представља простор са више непокретних културних добара од посебног културног и историјског значаја“, то не препознаје.

¹⁴⁵ „Споменичко наслеђе Србије, непокретна културна добра од изузетног и од великог значаја“, друго допуњено издање, Републички завод за заштиту споменика културе Београд, Београд, 2007.

¹⁴⁶ Прилог број 2; Археолошка налазишта од изузетног и великог значаја на простору Републике Србије, Републички Завод за заштиту споменика културе Београд, „Споменичко наслеђе Србије“, Београд, 2007. година.

¹⁴⁷ Прилог број 3; Знаменита места од изузетног и великог значаја на простору Републике Србије, Републички Завод за заштиту споменика културе Београд, „Споменичко наслеђе Србије“, Београд, 2007. година.

¹⁴⁸ Прилог број 4; Просторне културно-историјске целине од изузетног и великог значаја на простору Републике Србије, Републички Завод за заштиту споменика културе Београд, „Споменичко наслеђе Србије“, Београд, 2007. година.

Слика 8. Контејнер са таблом надлежне институције за обезбеђивање споменика културе Газиместан (Институт за заштиту споменика културе и музеј Приштине)¹⁴⁹

Анализом доступних података, иако је не препоручљиво употребљавати генерализације, може се приметити да у Србији уопште нити је постојао, нити постоји општи ниво свести о вредностима и значају културног наслеђа на простору Косова и Метохије као дела националног идентитета, осим злоупотребе у идеолошко-политичке сврхе. Овакав став је алармантан јер говори о личном односу појединца како према себи, тако и према друштву и држави у којој живи. Такође, тешка политичка ситуација не оправдава неангажовање органа власти Републике Србије и надлежних институција за заштиту националне баштине да на адекватан начин одговоре на своје обавезе, а не само да се декларативно залажу за њено очување.

Слична ситуација идеолошке валоризације или категоризације, а не стручне и научне, је са непокретним културним добрима – споменици културе на простору Метохије. На простору Косова и Метохије *не постоји ниједан споменик културе од великог значаја*.¹⁵⁰ Присутна је категорија споменика културе од изузетног значаја, као и група утврђених али некатегорисаних

¹⁴⁹ Фото: Антонијевић С., 28.06.2010.

¹⁵⁰ Прилог број 5; Споменици културе од изузетног и великог значаја на простору Републике Србије, Републички Завод за заштиту споменика културе Београд, „Споменичко наслеђе Србије“, Београд, 2007. година.

споменика културе. У раду су наведени само споменици културе који су део српске националне баштине.¹⁵¹

3.1.2.1. Општина Исток

Манастир Богородица Хвостанска, СК 1379, 1963/1990¹⁵², изузетан значај, некадашњи манастирски комплекс, налази се 20 км североисточно од Пећи у подножју Мокре горе. Приликом успостављања независне српске државе Свети Сава је 1219. године овај манастир одредио за седиште Хвостанске епископије.¹⁵³ Од 1381. године епископија је прерасла у митрополију. О историји манастира се мало зна, а последњи митрополит Виктор се помиње 1635. године. Назива се још и Студеница Хвостанска или Мала Студеница. Највероватније у доба Велике сеобе 1690. године је опустела и почела да пропада.

Захваљујући опсежним археолошким ископавањима 1930. и 1966. до 1970. године може се реконструисати изглед овог важног црквеног средишта још из доба византијске управе у тим крајевима. Најстарија црква тробродна базилика са нартексом у чијој полукружној апсиди се налазио посебан простор за реликвије припадала је рановизантијском периоду и подигнута је до средине 6. века. На темељима ове базилике тридесетих година 13. века саграђена је једнобродна

¹⁵¹ Највише коришћена литература:

Републички завод за заштиту споменика културе Београд, „Споменичко наслеђе Србије“, непокретна културна добра од изузетног и од великог значаја, друго измењено и допуњено издање, Београд, 2007.

Institute for the protection of cultural monuments of the republic of Serbia, „Cultural Heritage of Kosovo and Metohija“, Belgrade, 2002.

<http://spomenicikulture.mi.sanu.ac.rs>

¹⁵² Слова СК и година поред означавају шифру досијеа у РЗЗЗСК (Републички завод за заштиту споменика културе Србије)

¹⁵³ (Јевтић) Атанасије, одговорни уредник и овлашћен за издаваче, „Задужбине Косова“, ЧГП ДЕЛО, Љубљана, 1987. стр. 22

Српски средњовековни родослов, „Овај Преосвећени први архиепископ Сава српски поставља по свим пределима својега отачаства у божанственим црквама изабране часне мужеве. Њих поставља за пастире црквене и епископе. Својим рукоположењем поставља првог епископа у хумској земљи, у Стону, у храму Пресвете Богородице; другог епископа поставља у Зети диоклетијског поморја, у храму Архистратига Михаила; трећег у Дабру у храму Светог Николе; четвртог у Будумљи у храму Светог Ђорђа; петог у Расу у храму Светих Апостола; шестога постави у Хвосну, у Малој Студеници, у храму Пресвете Богородице; седмога постави у Призрену у храму Пресвете Богородице; осмога, у Грачаници у храму Богородице; деветога постави у храму Светог Николе у Топлици; десетога у Браничеву у храму Светог Николе; једанаестога постави у Београду у цркви Пресвете Богородице; дванаестога у Моравцима у храму Светог оца Ахилија“.

црква са куполом и олтарском апсидом, посвећена Успењу Богородице. Са северне и јужне стране нартекса су биле два параклиса, мале црквице, а над њима су се уздизале две куле које су надвисивале куполу храма. Средином 14. века уз главну цркву Богородице Хвостанске дозидана је једнобродна грађевина са полукружном апсидом са источне стране. Око цркве је био и већи број гробова са каменим плочама. Почетком 20. века један мештанин је у рушевинама нашао повеће звоно у коме су била три примерка осликане тканине, од којих се два чувају у Пећкој патријаршији.

Манастир Гориоч, СК 1378, 1958/1990, изузетан значај, активан женски манастир, налази се на Белој стени изнад града Истока. Овај манастир је метох манастира Високи Дечани и обухвата цркву Св. Николе, звоник и конак. Стара црква из 14. века није сачувана, а по предању цркву Св. Николе подигао је Стефан Дечански у знак захвалности што му је светитељ на том месту вратио вид. У манастиру се налази фреска посвећена том догађају (слика бр. 9).

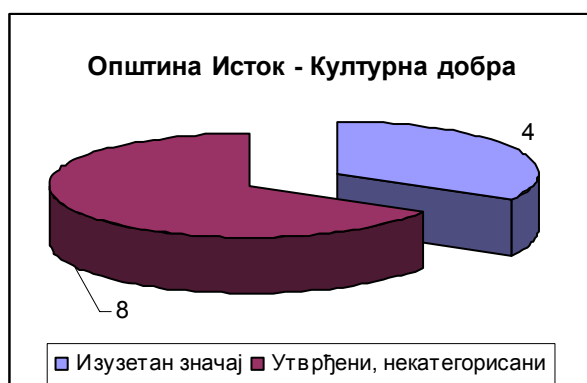
Слика 9. Манастир Гориоч¹⁵⁴

Црква је обнављана у XVI, XVIII и почетком XX века. Црква Св. Николе је једнобродна грађевина. У манастиру је постојала збирка српских средњовековних књига, као и неколико српских рукописа из XIV и XV века које је руски конзул А. Гиљфердинг 1856. године однео из манастира. Они се данас чувају у библиотеци и Петрограду. Манастир је у току Другог светског рата служио као затвор албанским фашистима за масовна хапшења Срба.

¹⁵⁴ Фото: Антонијевић С., 28.03.2010.

Црква Светог Николе, Ђураковац, СК 1381, 1955/1990, изузетан значај, подигнута у 16. веку на темељима старије грађевине из 14. века. У јулу 1999. године албански терористи су срушили цркву, а парохијски дом опљачкали и спалили.

Црква Светог Јована, Црколез, СК 1380, 1958/1990, изузетан значај, подигнута је у 14. веку на старом гробљу изнад села Црколез, код Истока. Од 1999. године у цркви се налази неколико икона из оближњих срушених цркава.

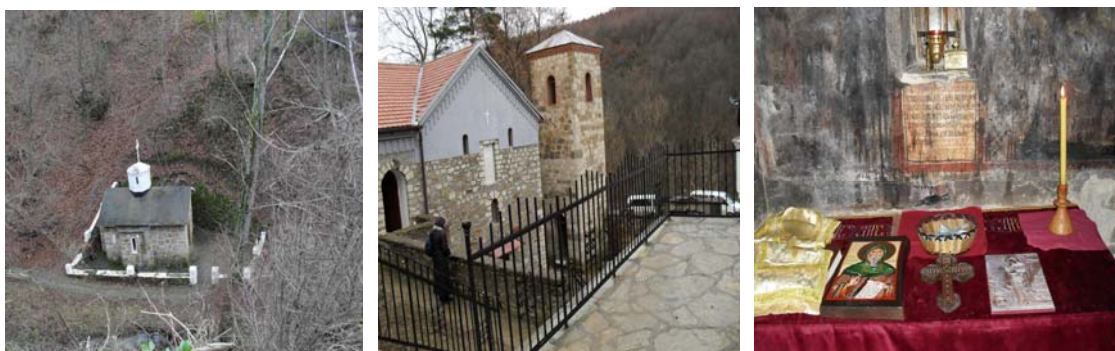
Графикон 3. Културна добра општине Исток

Утврђени, али некатегорисани споменици културе:

- **Бањица** – остаци класичне ранохришћанске базилике, 6. век,
- **Белица** – Црква Св. Ђорђа, 14-15. век, после доласка КФОР-а запаљена у лето 1999. године, црквиште на старом гробљу 14-16. век,
- **Добруша**, Вучар – црквиште на гробљу, 14. век,
- **Жач** – камени мост преко реке Исток на путу за Будисавце, 17. век,
- **Исток** – Црква Св. Петра и Павла, 1929. год., оштећена и запаљена у лето 1999, после доласка снага КФОР-а,
- **Љубово** – Црква Св. Василија Острошког, 19. век,
- **Суво Грло** – Градина или Градиште, два утврђења, 13.-14 век, остаци утврђеног града, 14. век,
- **Црни Луг** – црквиште на старом гробљу, 16-19. век.

3.1.2.2. Општина Србица

Манастир Девич, СК 1413, 1948/1990, изузетан значај, подигнут у 15. веку. Манастир је посвећен Ваведењу Пресвете Богородице, активан је женски манастир и налази се шест километара од Србице у метохијској области Дренице. Место Ловушу и Цркву Девичу, тј. садашње село Лаушу и манастир Девич помињу се у катастарском турском попису, насталом заузећем области Ђурђа Бранковића из 1455. године. Манастир Девич је везан за личност пустиножитеља Светог Јоаникија Девичког¹⁵⁵, који се ту подвизавао, упокојио и ту је сахрањен, са североисточне стране цркве, до самог олтара. Манастир је разаран током I (Аустријанци су га опљачкали и неке зграде порушили) и II светског рата, а затим обнављан.

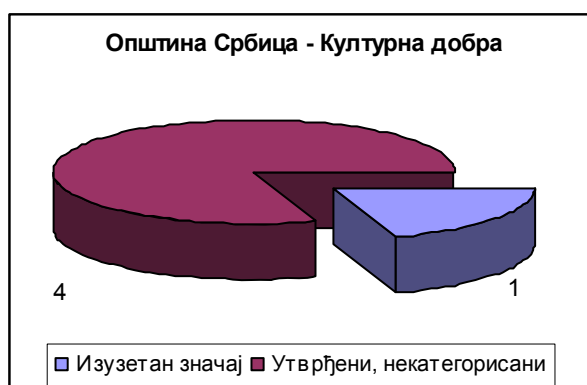
Слика 10. Манастир Девич¹⁵⁶

Црква је једнобродна, засведена подужним полуобличастим сводом, са споља тространом олтарском апсидом. О животу у манастиру у периоду од 15. до 19. века сачувано је мало података. Старе књиге које су се налазиле у њему у 19. веку биле су смештене у Народној библиотеци у Београду и изгореле су при бомбардовању 1941. године. Седам девичких рукописа из периода од 13. до 16. века је тако неповратно изгубљено, а при рушењу манастира до темеља (21. 11. 1941.) од стране Шиптара из околине 1941. године нестали су и остали рукописи који су били у манастиру између два рата, игуман отац Дамаскин (Бошковић) је убијен.

¹⁵⁵ Више о Светом Јоаникију Девичком: Патријарх Српски Павле, Девич манастир Светог Јоаникија Девичког, Манастир Девич, 2009. година.

¹⁵⁶ Фото: Антонијевић С., 15.12.2009.

Осим Светог Јоаникија Девичког за овај манастир се везује и монахиња Ефимија позната у народу као Блажена Стојна која је ту живела око 60 година. У марту 2004. године (од среде 17. марта поподне па до недеље 21. марта) манастир је опљачкан и спаљен до темеља, а гробница Светог Јоаникија отворена и оскрнављена. Француски КФОР уопште није ни покушао да заштити или брани манастир Девич (исти је утисак и за Св. Архангеле код Призрена и остале наше цркве и манастире), већ су монахиње биле евакуисане да би Шиптари могли несметано да га пале и уништавају. Манастир је поново обновљен.

Графикон 4. Културна добра општине Србица

Утврђени, али некатегорисани споменици културе:

- **Бања Рудничка** – Црква Светог Николе, пре 1432, реконструисана у 20. веку, минирана 1999. године после доласка јединица КФОР-а,
- **Горњи Обилић** – Романска некропола,
- **Леочина** – Црква Светог Јована, 14. век, после доласка снага КФОР-а црква је срушена, а сеоско гробље оскрнављено; Црква Преображења, 14. век; изгравирани крст у кући Здравка Шмигића, 14-16. век,
- **Рудник** – Црква Светог Ђорђа, 16. век, на темељима храма из 14. века, посла доласка јединица КФОР-а црква је срушена експлозивом у августу 1999. године.

3.1.2.3. Општина Пећ

Манастир Пећка патријаршија, СК 1370, 1947/1990, изузетан значај. Манастир је скупина средњовековних црквених грађевина, смештена на самом улазу у Руговску клисуру, поред Пећке Бистрице, недалеко од Пећи, на самом ободу Метохијске котлине, у контактаној зони Хвостанског краја и Пећког Подгора. Овај комплекс сачињавају четири цркве са великом припратом, саграђен је од средине 13. до четврте деценије 14. века. У Патријаршији су вековима столовали српски архиепископи и патријарси који су ту и сахрањивани.

Најстарија црква је посвећена Св. Апостолима, касније Св. Спасу, а саграђена је, највероватније, у другој четвртини 13. века. Њен ктитор је био архиепископ Арсеније I. Седам деценија касније, око 1320. године уз северну страну Св. Апостола саграђена је црква, задужбина архиепископа Никодима, посвећена Св. Димитрију. Архиепископ Данило II је око 1330. године са јужне стране Св. Апостола подигао задужбину, храм посвећен Богородици Одигитрији (Путоводитељки), а уз њен јужни зид саградио је и малу цркву посвећену Св. Николи. Затим је саграђена велика припрата испред три главне цркве, а испред припрате високи пирг.

Слика 11. Манастир Пећка патријаршија ¹⁵⁷

У средњем веку Пећка патријаршија је поседовала једну од најбогатијих ризница у српској држави јер су је обдаривали архиепископи и патријарси, владари и њихово племство. Реткост ове ризнице је и примерак *Октоиха петогласника*, најстарије ћириличне књиге на Балкану довршене на Цетињу

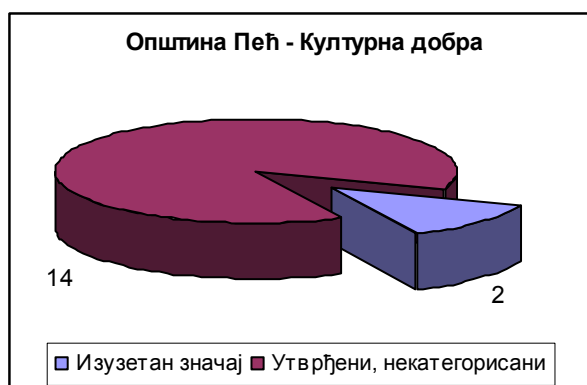
¹⁵⁷ Фото: Антонијевић С., 27.09.2009.; 09.01.2010.

почетком 1494. године. У Пећкој патријаршији се налазе и неки предмети из опустелих и срушених храмова у Метохији. Овај манастир се од 2006. године налази на Листи светске природне и културне баштине.

Црква брвнара Светог Јеремије, Гораждевац, СК 1398, 1958/1990, изузетан значај. Налази се недалеко од Пећи и она је најстарија црква ове врсте у Србији. Направљена је највероватније, крајем 16. или почетком 17. века. По предању направили су је Србљаци, најстарије племе у овом крају. Скромних је димензија, једноставно грађена и плитко укопана, а кров је низак и прекривен каменим плочама. Под је од неправилних камених плоча, а таваница је дашчана и равна. Темелјни санациони и конзерваторско-рестаураторски радови обављени су 1968. године.

Слика 12. Црква брвнара у Гораждевцу¹⁵⁸

Графикон 5. Културна добра општине Пећ

¹⁵⁸ Фото: Антонијевић С., 27.09.2009. год.

Утврђени, али некатегорисани споменици културе:

- **Бело Поље** – Црква Ваведења Пресвете Богородице, 14.-19. век, након доласка трупа КФОР-а у јуну 1999. године црква и село су спаљени. Црква је делимично обновљена крајем 2003. године да би марта 2004. године и црква и село били поново спаљени.
- **Бућане** – старо гробље породице Стојковић, 18. век,
- **Врановац** – археолошко налазиште 8 век п.н.е. и 6. век н.е.,
- **Добри До** - археолошко налазиште 8-5 век п.н.е. и 6. век н.е.,
- **Крушевац** – археолошко налазиште 2-6. век,
- **Крушево** – црква и надгробни споменик, 14. век, након доласка трупа КФОР-а, црква је оштећена и делимично спаљена,
- **Љевоша** – Идворац – остаци тврђаве, 13-14. век; остаци цркве Светог Димитрија на Метиној ливади, 14. век; Ждрелник – остаци утврђеног града, 13-14. век; остаци цркве Светог Ђорђа, 14. век; остаци цркве Светог Марка, 14. век; остаци цркве Светог Николе 14. век; старо гробље изнад Савове ливаде, 17. век,
- **Љутоглава** – на брду близу села – остаци утврђеног града 13. век,
- **Паскалица** – остаци цркве Паскалице, 13. век,
- **Пећ** – археолошко налазиште Градина, 3-4. век; старо патријаршијско гробље 16-19. век,
- **Плављане** – старо гробље, 16-19. век,
- **Радавац** – Радавачке пећине, преисторијско археолошко налазиште,
- **Руговска клисура** – пећине испоснице на обалама Руговске клисуре, 13-14. век, запаљене и оскрнављене,
- **Сига** – Црква Светог Ђорђа (Димитрија), 16. век, реконструисана у 20. веку, након доласка снага КФОР-а комплетно је уништена у јулу 1999. године.

3.1.2.4. Општина Клина

Белодримски манастири и цркве, 1990, изузетан значај; лоцирани су у долини Белог Дрима и то дела који представља административно средиште Клине. Насељеност овог простора се материјалним траговима може пратити уназад до почетка средњег века. Овде је рођен и замонашен српски светитељ Петар Коришки, један од првих српских пустиножитеља раног 13. века. Монашки живот је у 14. века био организован под окриљем манастира Дечани. Читава група споменика културе у овој општини је страдала 1999. године.

Манастир Добра Вода, СК 1382, 1958/1990, изузетан значај. На тешко приступачном гребену код села Добре Воде (Уњемир), над реком Клином се највероватније замонашио у 13. веку Петар Коришки. У 14. веку, као метох Високих Дечана подигнута је зидана црква Светих апостола Петра и Павла. Конзерваторски радови изведени су 1966-1967. године. Након доласка италијанских снага КФОР-а, ова хронолошки слојевита и импозантна целина је урушена и оскрнављена 1999. године.

Црква Богородичиног Ваведeња, Долац, СК 1383, 1958/1990, изузетан значај, а према археолошким подацима манастир је постојао још у 14. веку. Археолошка истраживања мањег обима изведена су на комплексу у периоду од 1993-1995, а неопходни конзерваторски радови на фрескама 1991. Црква је срушена до темеља 1999. године.

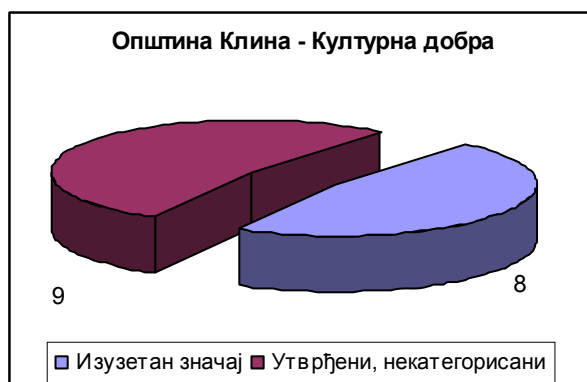
Црква Свете Петке, Дрсник, СК 1384, 1958/1990, изузетан значај, 16. век, смештена је у центру села. Доласком снага КФОР-а 1999. црква је оштећена експлозивом и запаљена.

Горња Црква, Пограђе, СК 1388, изузетан значај, остаци већег храма у Пограђу који мештани називају Светим врачима. Претпоставља се да је зидана у истом периоду када и доња црква.

Доња Црква, Пограђе, СК 1389, изузетан значај, остаци гробљанске цркве која је прво била посвећена Светом Николи, а потом Светим врачима Козми и Дамјану. Црква је обимним радовима од 1964-1967. године обновљена, покривена двосливним кровом, а зидне слике су конзервирани. Оскрнављена је 1999. године.

Црква Светог Николе, Чабићи, СК 1386, изузетан значај. Подигнута је крајем 16. или почетком 17. века. Чабићи као средњовековно насеље било је највеће село дечанског властелинства. Конзерваторски радови на архитектури и чишћењу живописа изведени су 1968. године. Након доласка италијанских трупа КФОР-а, црква је оскрнављена, запаљена и минирана.

Манастир Будисавци, Црква Преображења Христовог, СК 1396, 1952/1990, изузетан значај. Манастир је саграђен у 14. веку у селу Будисавци 17 километара удаљеном од Пећи. Не зна се да ли се ради о властелинској задужбини или се ктиторство може приписати краљу Милутину. Предање везује овај храм за сестру краља Стефана Дечанског, Јелену. Црква је била делимично срушена па потпуно обновљена у време патријарха Макарија 1568. године. Манастир Будисавци је метох Пећке патријаршије и активан женски манастир. Посебну вредност ризнице представља икона храмовне славе која се датује у крај 14. и почетак 15. века.

Графикон 6. Културна добра општине Клина

Утврђени, али некатегорисани споменици културе:

- **Велики Ђурђевик** – остаци цркве, 14. век,
- **Долац** – црквиште на старом гробљу из 15. века,
- **Дрсник** – археолошки локалитет Градине и рановизантијски утврђени град 2-6 век; локалитет Подводно поље – *villa rusticae* из римског периода; гробљанска црква на археолошком локалитету Ћелије,
- **Клинарац** – археолошки локалитет „Градина“,

- *Пограђе* – остаци утврђеног града, 14. век,
- *Сврхе Волујачке* – остаци цркве, 14. век,
- *Сићево* – црква Свети Никола, 16. век,
- *Уљарице* – пећине испоснице, уљарице, у клисури реке Мируше, 13-14. век,
- *Штупељ* – остаци Богородичине цркве, 14-15. век.

3.1.2.5. Општина Дечани

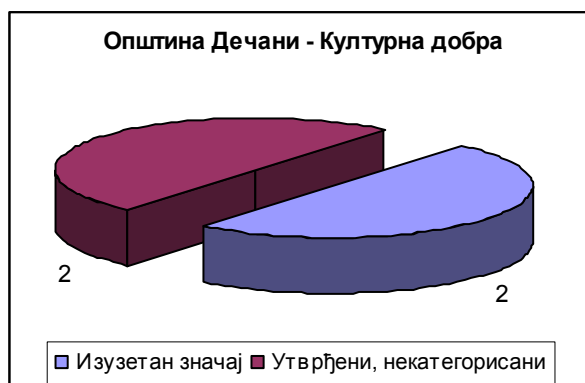
Манастир Дечани, СК 1368, 1947/1990, изузетан значај. Манастир се налази на југу Србије, на западном ободу Метохијске котлине у Хвостанском крају, омеђен Дечанском и Пећком Бистрицом. Манастир Дечани представља најмонументалнији споменик српске средњовековне државе. Његова величина и значај произилазе из једноставне, али монументалне архитектуре као и богатства камене декорације при чему централни храм и цео манастир чине јединствену и хармоничну целину. Дечани су 2004. године уписани на Листу светске културне и природне баштине. Манастир је задужбина краља Стефана Уроша III Дечанског, посвећена Христу Пантократору и саграђен између 1327-1335. године. То је петобродна грађевина са тробродним олтарским простором и припратом коју деле мермерни стубови од којих су два монолитна. Живописање храма је започело после градње и трајало је све до 1350. године. Фреске су готово у целини сачуване и броје преко хиљаду појединачних фигура и сцена разврстаних у више од 20 циклуса. Дечанска црква је највећа сакрална грађевина подигнута у средњовековној Србији, дуга преко 36м, а широка 24м, висина њеног кубета досеже до 29м.

Слика 13. Манастир Високи Дечани, кивот са моштима Св. Стефана Дечанског¹⁵⁹

Средишни део манастира чини порта, ограђена бедемом, у коју се улази са југозапада кроз наскобљену велику капију изнад које је до 1949. године, када је изгорела, постојала масивна кула. Дечанска ризница је међу свим српским црквеним збиркама најзначајнија и најбогатија, изузев Хиландара. Очуване су иконе, делови црквеног намештаја из времена настанка манастира, као и једна од најбогатијих манастирских збирки рукописа бројећи око 170 књига-свезака. Од изузетног су значаја оригинална документа (дечанске хрисовуље, задужбинске повеље Стефана Дечанског и цара Душана итд.), житија Стефана Дечанског с почетка 15. века, записи градитеља итд.

Брвнара Даниловића, Лоћане, СК 1376, 1958/1990, изузетан значај. Подигнута је у првој деценији 18. века. И поред изузетне споменичке вредности никакви заштитни радови нису предузимани, а у време НАТО бомбардовања је спаљена.

Графикон 7. Културна добра општине Дечани

¹⁵⁹ Фото: Антонијевић С., април 2009. год. и 15.12.2009. год.

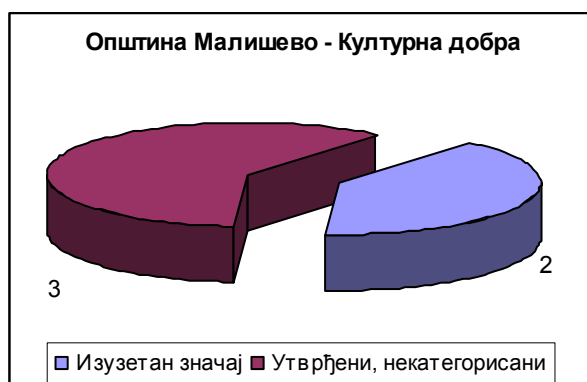
Утврђени, али некатегорисани споменици културе:

- **Дечане** – испосница Белајска, 14. век, налази се високо у стенама изнад северне обале Дечанске Бистрице, посвећена је Богородици. Након доласка италијанских снага КФОР-а испосница је оскрнављена и запаљена,
- **Раставица** – црква срушена између два светска рата, уништена 1941. године.

3.1.2.6. Општина Малишево

Црква Светог Николе, Кијево, СК 1387, 1958/1990, изузетан значај, смештена је у порти покрај сеоског гробља, датира из 16. века. Минирана је и срушена до темеља 1999. године. Овај споменик културе је припадао општини Клина.

Црква Светог Николе, Млечане, СК 1385, 1958/1990, изузетан значај. Цркву је, као ктитор, изградило село Млечане око 1600. године. Дуго зарушена конзерваторским рестаураторским радовима 1968. године враћена је у првобитно стање, а 1999. године гранатирана је и срушена до темеља. Овај споменик културе је припадао општини Клина.

Графикон 8. Културна добра општине Малишево

Утврђени, али некатегорисани споменици културе:

- **Љубижда** – потез Маскит, Код цркве – археолошко налазиште, 2-4. век. Припадао је општини Ораховац.

- *Малишево* – тумули, надгробне хумке, громиле, 8-6. век п.н.е. Припадао је општини Ораховац.
- *Понорац*, - Градиште, остаци утврђеног града, 14. век.

3.1.2.7. Општина Ђаковица

Терзијски мост, СК, 1372, изузетан значај. Налази се на путу Призрен-Ђаковица преко реке Рибник (Ереник). Мост је дугачак преко 190 метара, првобитном ширином преко 3,5 м и ритмом оствареним преко једанаест полуобличастих лучних отвора представља изузетно пример старе мостоградње сачуване у Србији. Претпоставља се да је настао још крајем 15. века јер се налази на траси средњовековног пута. Најопсежнији радови на санацији старог моста обављени су у периоду 1982-1984. год.

Графикон 9. Културна добра општине Ђаковица

Утврђени, али некатегорисани споменици културе:

- *Бистражин* – Црква Светог Илије, срушена између два светска рата, уништена 1941. године, обнова је започела 1992. год, али у јуну, након доласка снага КФОР-а црква је опљачкана, оскрнављена и унутра су убачене ручне бомбе,
- *Доблибаре* – археолошко налазиште, 2-4. век,
- *Ђаковица* – Црква Успења Пресвете Богородице, 16-19. век, запаљена са старим и новим парохијским домом 17. марта 2004. године,
- *Нец* – црква срушена 1920, а уништена 1941. год.,

- *Поповац* – остаци утврђеног града. 14-15. век,
- *Рогово* – словенске некрополе,
- *Ђерим* – тумули из периода гвозденог доба,
- *Ујз* – на око 500 м од Швањског моста, налази се тумул из периода гвозденог доба.

3.1.2.8. Општина Ораховац

Велика Хоча, 1990, изузетан значај. Село се налази 6 км удаљено од Ораховца на брежуљкастом виногорју Метохије. Вина са ових простора позната су у историјским изворима још од краја 12. века. У средњем веку Велика Хоча се развила у веома јак привредни и духовни центар. У изворима се помиње њених 12 цркава: Св. Никола из 14. века; Св. Јован из 14. века; Св. Стефан из 14. века, обнављана у 16. и 19. веку; Св. Недеља, обновљене у 19. веку; Св. Петка, президане у 20. веку; Св. Ана, президане 1912. године; рушевине цркве Св. Лука из 16. века обновљене су 1985. године на старим остацима. Постоје остаци цркава Св. Арханђели из 16. века; Св. Петар из 16. века; Св. Богородица Пречиста; Св. Илија и још једне цркве која је према предању била смештена у Дугом Риду. Винаца манастира Дечани има у Хочи своје винограде још од цара Душана, налази се у центру села.

Црква Светог Јована, Велика Хоча, СК 1395, 1958/1990, изузетан значај. Подигнута је у 14. веку и налази се на узвишењу код улаза у село. Веома је необичног архитектонског решења. Живопис је конзервиран 1975. године.

Слика 14. Црква Св. Јована и Св. Николе, Велика Хоча¹⁶⁰

¹⁶⁰ Фото: Антонијевић С., 25.07.2010. год.

Црква Светог Николе, Велика Хоча, СК 1394, 1958/1990, изузетан значај. Црква се налази на гробљу изнад села, а саграђена је и осликана 1345. године, када је у цркви сахрањена монахиња Марта, записано је на њеној надгробној плочи. Радови на конзервацији живописа извођени су у периоду 1970-1975. године.

Графикон 10. Културна добра општине Ораховац

Утврђени, али некатегорисани споменици културе:

- **Бела Црква – Зрзе** – археолошко налазиште Пожиг, 2-4. 6., 12. век. Приликом археолошких истраживања откривене су тробродна црква и посебна крипта са гробницом.
- **Брњача** – Црква Свете Недеље, подигнута у 14. веку. Срушена је, па затим обновљена почетком 20. века. Срушена је након доласка немачких снага КФОР-а.
- **Велика Хоча** – кућа породице Спасић, 19. век; кула Лазара Кујунџића, 19. век; метох манастира Дечани (манастирска зграда подигнута 1851. године),
- **Геђе** – брдо Градиш, близу Швањског моста, археолошко налазиште,
- **Затрич** – остаци средњовековног града, 10-14. век,

Слика 15. Манастир Зочиште, чудотворна икона и мошти Св. Врача ¹⁶¹

- Манастир Зочиште** – налази се на неколико километара од Велике Хоче. Постоји веровање да је три века старији од манастира Дечани. Црква је посвећена Светим врачима Кузману (Козми) и Дамјану и датира из 14-16. века. Археолошка истраживања датирају оснивање манастира чак у 4. веку, у време када Хришћанство постаје званична вера Римског царства, и то на основу пронађеног ранохришћанског надгробног споменика и керамике из 3. и 4. века. Након доласка снага КФОР-а црква је спаљена у јуну 1999. године, а 21. јула 1999. разнета је експлозивом. Манастир је обновљен и освештан 2007. године. Данас је то активан, мушки манастир. У манастир Зочиште, у којем су се догодила бројна чудесна исцељења, долази велики број Срба православних верника, странаца али и Албанаца, муслимана, из околине, који светињи приступају са вером и поштовањем. Чудотворна икона Св. Врача Козме и Дамјана је из 1870. године и налазила се на иконостасу манастира. Она је раније увек стајала над моштима Св. Врача. Када је манастир миниран икона се налазила у њему. Скоро годину дана касније, у лето 2000. године у рушевинама манастира Зочиште пронађена је икона Св. Врача која је од детонације пукла по средини и раздвојила Козму и Дамјана. 2010. године је урађена конзервација иконе и она је прво донета у Цркву Св. Саве на Врачару где је за један дан целивало око десет хиљада људи. Након тога икона је враћена у манастир Зочиште у Метохији.

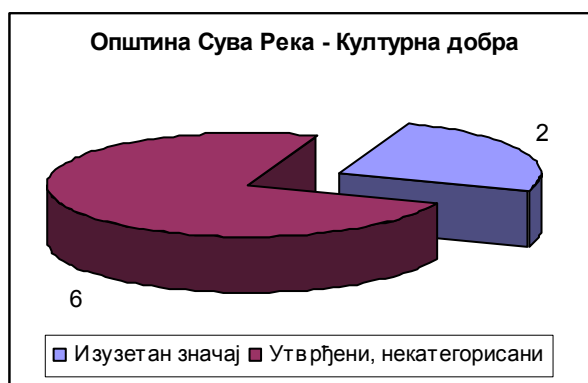
¹⁶¹ Фото: Антонијевић С., 03.11.2010. год.

- **Оптеруша** – Црква Светог Ђорђа, 16-17. век.

3.1.2.9. Општина Сува Река

Црква Свете Богородице Одигитрије, Муштутиште, СК 1414, изузетан значај. Ова црква је задужбина великог казнаца Јована Драгослава и његове породице, саграђена 1315. године¹⁶². Храм је доживео обнову у другој половини 19. века. Конзерваторски радови нису извођени. Након неколико напада ОВК, у јулу 1999. године је комплетно уништена експлозивом.

Црква Светог Ђорђа, Речане, СК 1415, 1953/1990, изузетан значај. Црква је задужбина непознатог српског војводе који је ту и сахрањен 1370. године. Први заштитни радови су предузети још 1926. године, а потпуна конзервација изведена је у периоду 1956-1960. године. Црква је срушена у лето 1999. након доласка снага КФОР-а.

Графикон 11. Културна добра општине Сува Река

Утврђени, али некатегорисани споменици културе:

- **Кострце**, Градиште - утврђени град, 14. век,
- **Лешане** – старо српско гробље,

¹⁶² Богавац З., „Нечујна звона, хришћанско наслеђе Космета“, Принцип Бонарт Прес, Баштина, Београд, 2006. стр. 36.

Када је Свети Стефан Дечански даровао цркву Богородице Одигитрије призренској Љевиши, године 1315. изнад врата цркве је био следећи натпис: „Поче се и сазида се божански и свечасни храм Пречисте Владичице Наше Богородице Одигитрије из темеља, у дане превисоког краља Уроша, трудом и старањем великог казнаца Драгослава, са Јеленом супругом својом, и Станишом, сином својим, и Аном кћерју својом, године 7823, индикта 5“.

- **Муштутиште** – манастир Света Тројица 14-19. век, два километра од Муштутишта у подножју Русенице данас, нажалост, не постоји, а таман је била завршена рестаурација фресака када је запаљен и миниран у јуну и јулу 1999. године. До тада је у манастиру била, сада већ упокојена, мати Иларија кога је *годинама, а често и карабином, чувала од насртаја ратоборних Шиптара*. Некрополе из раног средњег века, археолошки локалитет Широко – Илирске градине 10-8. век п.н.е.; средњовековна пећина испосница на брду Матос 13-14. век; Русеница, средњовековна испосница 13. век,
- **Пећане** – Црква Ваведења Пресвете Богородице, 1451/1452,
- **Поповљане** – Црква Светог Николе, 1626, након доласка немачких трупа КФОР-а у јуну 1999. године, црква је оскрнављена и запаљена,
- **Сува Река** – Црква Пресвете Богородице, 14. век, уништена 1999. године.

3.1.2.10. Општина Призрен

Богородица Љевишка, Призрен, СК 1369, 1948/1990, изузетан значај. Катедрална црква¹⁶³ Призрена посвећена је Успењу Пресвете Богородице и од темеља президана у нову цркву 1306/1307, као задужбина краља Милутина. Турци су је у 18. веку претворили у џамију коју су звали Атик (стара), али и Џума џамија јер се у њој клањало петком. Звоник је претворен у минарет, а црква је тада и изнутра омалтерисана, при чему су страдале фреске. После ослобођења Призрена, 1912. године поново је постала православно храм. Кад су фреске малтерисане, изубијане су кламфама, да би се малтер преко фресака ухватио. Кад је фрескопис обнављан, указали су се ликови светитеља, пуни белих ожиљака. Као да храм одјекује са сваким ударцем кламфе у лице светитеља, а то „чекићање душе“ не

¹⁶³(Јевтић) Атанасије, одговорни уредник и овлашћен за издаваче, „Задужбине Косова“, ЧГП ДЕЛО, Љубљана, 1987. стр. 70.

Ктиторски натпис на фасади цркве: Стефан Урош, у Христа Бога благоверни краљ српских и поморских (земаља), праунук Светог Симеона Немање и зет цара грчког Кир Андроника Палеолога обнових храм Богородице Љевишке од самог темеља, и ја смерни епископ призренски Дамаскин трудих се, лета 6815 (1307).

престаје, вековима не престаје.¹⁶⁴ Конзерваторско-рестаураторски радови на архитектури обављени су половином прошлог века, а сликарство је откривено и ретуширано у више наврата (1950-1952, 1969-1979). Црква је гађана ватреним оружјем и спаљена марта 2004. године. Веома оштећен живопис поседује изузетне вредности и спада међу најуспелије фреско-целине из доба владавине византијске династије Палеолога. То је дело протомајстора Астрапе из Солуна са сарадницима из, око, 1310 године. Од 2006. године уписана је на Унескову Листу светске баштине и Унескову Листу баштине у опасности.

Слика 16. Богородица Љевишка, Призрен¹⁶⁵

На зиду Богородице Љевишке урезан је натпис на арапском: „*Зеница ока мога, гнездо је лепоти твојој*“.

Црква Светог Никола, Призрен, СК 1402, 1962/1990, изузетан значај. Налази се у центру Призрена, представља задужбину властелина Драгослава Тугића и његове супруге и саграђена је 1331/1332. године. Конзерваторско-рестаураторски радови на архитектури и живопису обављени су од 1967-1979. године. Марта 2004. године црква је спаљена и тешко оштећена.

Црква Светог Спаса, Призрен, Ск 1401, 1948/1990, изузетан значај. Црква је задужбина Душановог властелина Младена Владојевића са родитељима, подигнута је 1330. године, а 1348. је поклоњена манастиру Св. Арханђела.

¹⁶⁴ Богавац З., „Нечујна звона, хришћанско наслеђе Космета“, Принцип Бонарт Прес, Баштина, Београд, 2006.

¹⁶⁵ Фото: Антонијевић С., 26.09.2009. год.

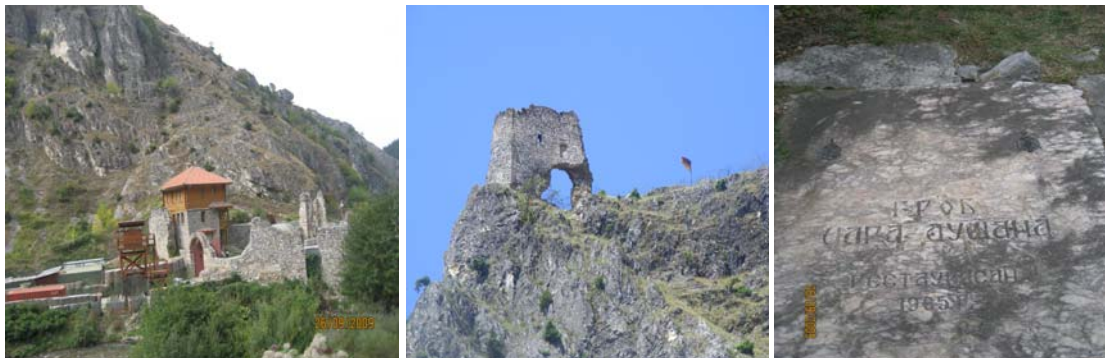
Конзерваторски радови на архитектури су обављени од 1953-1963. год., а фреске су конзервиране. У марту 2004. године је запаљена и тешко оштећена.

Тврђава Каљаја, Призрен, СК 1399, 1948/1990, изузетан значај. На брду изнад града Призрена налази се утврђени град Каљаја. Археолошким истраживањима утврђено је да два главна периода изградња, средњовековни и турски имају неколико фаза развоја. Град има изузетан стратешки положај.

Манастир Свети Архангели, СК 1366, 1948/1990, изузетан значај. Свети Архангели су манастирски комплекс од око 6500 метара квадратних, налази се у клисури реке Бистрице, на три километра од Призрена. Био је опасан масивним зидовима и повезан са утврђењем Вишеград (15 x 50м) које се некада звало Призренац или Горњи град. Манастир је подигнут на месту старије цркве, а грађен је као задужбина цара Душана од 1343. до 1352. године. Црква је пространа тробродна грађевина у облику уписаног крста, широка скоро 17м, а дуга 28,50м. Поред велике цркве Св. Архангела, конака, библиотеке, болнице и других просторија у манастирском простору постојала је и мала црква-капела Св. Николе, као и трпезарија на западној страни. После смрти цара Душана 1355. године његово тело је пренето у Призрен и сахрањено у гробници цареве задужбине и велике цркве Св. Архангела.

Када су Турци освојили Призрен 1455. године, заузели су и манастир и нанели му велику штету. Комплекс је брзо пропадао, а од друге половине 16. века почиње и његово рушење, тако је обрађени материјал са уништеног манастира 1615. године користио и Синан-паша за изградњу џамије у Призрену. Напуштен, засут плавином и срањен са земљом остао је пуна три века. Прва откопавања су вршена 1927. године, а затим у седмој деценији прошлог века. Крајем 20. века обновљена је црква Св. Николе и конак и започео је активни монашки живот. Али 17. и 18. марта 2004. године потпуно су девастирани од стране Арбанаса, иако су испред манастира биле лоциране трупе немачког КФОР-а. Св. Архангели су били прави царски споменик, веома раскошно декорисан скупocenim материјалима. Манастир је и сада у функцији, до половине 2010. године обезбеђивали су га Немачки војници, али сада се испред комплекса налазе турске снаге КФОР-а. Директор новооснованог Албанског Националног Музеја у Призрену уложио је

протест КФОР-у, тражећи да манастирски комплекс буде под јурисдикцијом овог музеја као део албанске културне баштине, што је изазвало јавне осуде.

Слика 17. Манастир Свети Архангели, остаци Душановог града Вишеграда, гроб цара Душана¹⁶⁶

Манастир и испосница Светог Петра Коришког, Кориша¹⁶⁷, СК 1400, 1950/1990, изузетан значај. Остаци манастира, са испосницом Св. Петра Коришког и рушевином цркве Св. Богородице налазе се 6-7 км од села Корише, у клисури Коришке реке и око двадесет километара од Призрена. Село у коме се налазе испосница и манастир у средњем веку се звало Свети Петар (до 1876. год), а онда преовладава назив Кабаш, који су донели досељени Албанци из истоименог села у Северној Албанији. Овај манастир са испосницом у којој се подвизавао Св. Петар Коришки био је својевремено метох Хиландара и стедиште бројних подвижника и поклоника. Св. Петар Коришки је умро у свом манастиру у дубокој старости, по писању Теодосија Хиландарца. Његове мошти су пренесене 1572. године у Црну Реку код Новог Пазара, јер их коришки монаси нису могли сачувати од зулума потурица¹⁶⁸. Испосница се помиње у време краља Милутина,

¹⁶⁶ Фото: Антонијевић С., 26.09.2009. год.

¹⁶⁷ „Нађе долину опкољену великим стенама, а у њима пештере многе, на једну високу стену се попе, прихватајући се прстима, и тако као на стуб са муком узашав, обрете високо на овој стени једну пештеру, као од Бога спремљену, и веома Богу захваливши узвесели се због ње“. Теодосије Хиландарац, Житије Светог Петра Коришког.

¹⁶⁸ Више о Св. Петру Коришком: (Радосављевић) Артемије, Епископ рашко-призренски и косовско-метохијски, „Преподобни Петар Коришки“, Манастир Црна Река, 2005.

који ју је и приложио манастиру Хиландару, али је вероватно да потиче још из дванаестог века.

Фреске у пећини Светог Петра из два су раздобља, из 13. и 14. века. Старији слој фресака представља хронолошки најстарији пример монументалног фрескописа у Срба и досада најстарији познати рад српских пустиножитеља и као такав има непроцењиву вредност. Потпадањем призренске области под турску власт монашка заједница која је била присутна је опустела, а мошти Св. Петра Коришког су пренете у манастир Црну реку. Археолошка испитивања и радови су вршени 1961. године. Током НАТО бомбардовања остаци манастира и испосница су оштећени. Крајем августа 2009. године монаси манастира Светих Архангела сазнали су да је почетком августа Косовска полицијска служба ухапсила шесторицу косовских Шиптара, и запленила им разне алате и оруђа којим су у рушевинама манастира Св. Петра Коришког, копали тунел. Представници Епархије рашко-призренске су на терену, видели лево од степеница велику рупу која се настављала у тунел дужине шест до седам метара, ширине и висине до три метра. Готово читав тунел је био подупрт дрвеним трупцима или гвозденим шипкама од скеле. Испред капије нађено је још неупотребљених дасака и делова скеле, који су вероватно требали да послуже подупирању при даљем копању тунела. Ово је још једна од слика затирања и рушења велике српске светиње и места драгоценог не само по својој благодати и духовности, него и по непроцењивој историјској и културној вредности.¹⁶⁹

Средачка жупа, цркве, 1990, изузетан значај. У клисури Призренске Бистрице источно од Призрена налази се низ насеља са средиштем у Средској. Најстарији помен жупе је сачуван у даровној повељи краља Драгутина манастиру Хиландару из 1276-1281. године. Цркве су подизане у сваком од 13 села или заселака, чак једно време их је било 27, а њихов хронолошки распон је од око 1530. године до средине 17. века. Други талас изградње цркава у Средачкој жупи је у периоду од 1865. до 1875. године када се преправљају старе и подижу нове.

¹⁶⁹ Уништавање српске културне баштине на Косову и Метохији се наставља, <http://www.eparhija-prizren.com>

Црква Светог Николе, Богошевци, СК 1407, 1956/1990, изузетан значај. Смештена је на сеоском гробљу, датира у крај 16. или почетак 17. века. Конзервација архитектуре обављена је 1959-1960. године.

Црква Светог Ђорђа, Горње Село, СК 1408, 1958/1990, изузетан значај. Гробљанска црква Светог Ђорђа потиче из седамдесетих година 16. века и почетка 17. Црква се састоји од три сукцесивно настајале просторне јединице. Радови на заштити обављени су 1998. године.

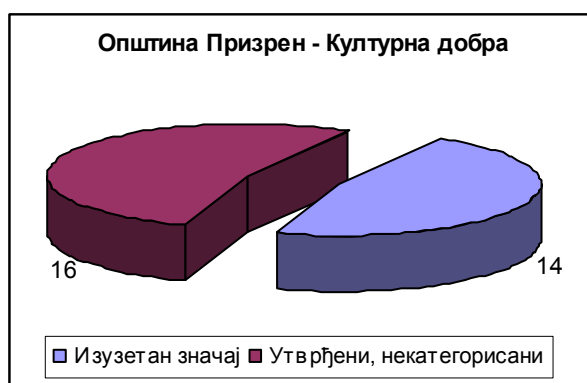
Црква Светог Николе, Драјчићи, СК 1409, 1958/1990, изузетан значај. Црква Св. Николе, највероватније, потиче из периода 1575-1600. година. Иконе су конзервиране 1960-1961. године.

Црква Светих Апостола, Мушниково, СК 1406, 1956/1990, изузетан значај. Изнад села је смештена црква посвећена апостолима Петру и Павлу, а саграђена је средином 16. века. Обновљена је у другој половини 19. века, а конзерваторски радови су изведени 1962. године.

Црква Светог Николе, Мушниково, СК 1405, 1956/1990, изузетан значај. Налази се на сеоском гробљу, сазирана је у другој половини 16. века.

Богородичина Црква, Средска, СК 1404, 1950/1990, изузетан значај. Налази се у засеоку Пејчићи највероватније је подигнута средином 16. века.

Црква Светог Ђорђа, Средска, СК 1403, 1956/1990, изузетан значај. Црква се налази усред села, веома је једноставне архитектуре, настала око 1530. године. Сликарско-конзерваторски радови су започети 1998. године, али су остали незавршени.

Графикон 12. Културна добра општине Призрен

Утврђени, али некатегорисани споменици културе:

- **Биљуша** – остаци цркве „Калуђерски камен“, 16. век,
- **Вишеград** – тврђава, 14. век; „Душанов мост“ у клисури Призренске Бистрице 14-15. век,
- **Јабланица** – хидроцентрала „Призренка“ 1926-1928.,
- **Караинђерђ** – капела и гроб Стјепана Константина Дјечова, 20. век,
- **Кабаши** – остаци средњовековног пирга на брду Чукаље, 12-13. век; остаци цркве и зидина у Луга-махали 14. век; остаци гробљанске цркве на Ћувику код школе, 14. век;
- **Кориша** – остаци утврђења Коришко Градиште, 2-6. век; остаци цркве Св. Никола са старим гробљем, 14. век; остаци цркве Св. Петар и Павле, 14. век; остаци цркве Свете Богородице – Св. Пречисте која се зове и „црква сестре Св. Петра Коришког“, 14. век, након доласка немачких снага КФОР-а остаци су срушени; старо православно гробље, оскрнављено и уништено након доласка трупа КФОР-а; остаци цркве Св. Ђорђа, 14. век; манастир са црквом Св. Марка, 14. век, срушен је након доласка снага КФОР-а у лето 1999. године¹⁷⁰; остаци цркве Пресвете Богородице код Врела, 17. век;
- **Локвица** – Црква Св. Илије, 19. век, опљачкан, оскрнављен, спаљен и миниран,
- **Љубижда** – Црква Св. Николе са збирком икона, 16. век, након доласка снага КФОР-а у лето 1999. године опљачкан је и девастиран, а парохијски дом је спаљен; остаци цркве Св. Недеље, 16-17. век,

¹⁷⁰ На стени што се надноси над долину Коришке реке, три километра уском стазом узбрдо налази се манастир Св. Марка, кога су Албанци из фиса Кабаши разорили током Првог светског рата након што је побијена једна чета српске војске која је на „бесу“ оставила оружје улазећи у манастир да се помолу преко Албаније. Обновљен је после Првог светског рата, 1941. године поново похаран, а звона и иконе су бачене у понор. Та два звона која је имао Св. Марко су била дар Симе Андрејевића Игуманова и донео их је из Русије, Одесе. Он је био и сахрањен у углу између цркве и звоника, у манастиру Светог Марка Коришког. На стогодишњицу његове смрти 1982. године Албанци су оскрнављивали гроб, разбили надгробну плочу, а на споменику написали „Косово-Република“.

- *Мужљак* – остаци манастира, 14. век,
- *Нашец* – место некадашње цркве, 14. век,
- *Новаке* – стари конак, 19. век, запаљен након доласка снага КФОР-а, 1999. године,
- *Плањане* – Црква Св. Богородице, 19. век,
- *Призрен* – испосница Св. Никола, 14. век; Црква Ваведења Богородичиног (Црква Св. Недеље Краљевића Марка), 14. век; стари камени мост, 14.-15. век; Црква Св. Никола (Рајков), 14. -19. век, након доласка снага КФОР-а у лето 1999. године минирана и комплетно срушена; Црква Св. Ђорђа (Руновић), 16. век; комплекс Мараш-махала, 19. век; старо градско језгро на десној обали Бистрице, 19.-20. век, током НАТО бомбардовања делови заштићених области су уништени; урбанистички комплекси „Поткаљаја“, „Пантелија“, „Поток Махала“; спомен костурница српских војника погинулих у Првом светском рату, 20. век; споменик Петру Костићу, 20. век; споменик Сими Игуманову, 20. век; зграда Богословије Св. Кирила и Методија, уништена капела поред Богословије у септембру 1999. године, а Богословија запаљена 2004. године као и Владичански двор,
- *Ромаја* – дарданске некрополе, тумули, 8.-5. век п.н.е.,
- *Средска* – Црква Св. Никола, 19. век,
- *Шпинадија* – остаци старе цркве и гробља, 16.век.

3.1.2.11. Општина Штрпце

Сиринићка жупа, цркве, 1990, изузетан значај. Средњовековна жупа Сиринић је смештена на северним обронцима Шар планине у Лепеничкој котлини. Жупа се спомиње у повељама које је цар Душан издавао Хиландару потврђујући му поседе. Континуитет духовног живота на овим просторима се прати тек од 16. века. Овај крај је преваходно био насељен сточарима. Цркве Сиринићке жупе су већином скромне, једнобродне, засведене и без припрате. Оне су особене по својим прислоњеним колонетама које су као архитектонски украс готово обавезни

на спољашњим апсидама. Фрагменти сачуваног сликарства указују на скромне, локалне мајсторе тога доба.¹⁷¹

Црква Светог Ђорђа, Горња Битиња, СК 1421, 1958/1990, изузетан значај. Црква је подигнута после обнове Пећке патријаршије, а обновљена је 1920. године.

Црква Светог Николе, Готовуша, СК 1422, 1955/1990, изузетан значај. Црква Светог Николе се налази на сеоском гробљу, позната као црква Светог Димитрија, а посвећена светом Спасу, али је њена првобитна посвета била Светом Николи. То је једноставна, мала једнобродна грађевина.

Слика 18. Црква Светог Ђорђа, Горња Битиња; црква Светог Николе, Готовуша¹⁷²

Црква Светог Теодора Тирона, Доња Битиња, СК 1421, 1955/1990, изузетан значај. Ова црква, скромна једнобродна грађевина, налази се на сеоском гробљу. У цркви се чува икона са представом Визије пророка Илије из 1635/36, која би, по димензијама могла бити престола.

Црква Светог Николе, Штрпце, СК 1423, 1967/1990, изузетан значај. Прилозима многобројних мештана 1576/7. године сазидана и живописана је црква Светог Николе. Црква је обновљена у 19. веку, тада је добила и звоник.

¹⁷¹ У периоду од 03. до 09. априла 2011. године посећено је 16 цркава Сиринићке жупе које се налазе у 12 села: Бевце, Брод, Вича, Врбештица, Готовуша, Горња Битиња, Доња Битиња, Драјковац, Јажинце, Севце, Штрпце и Брезовица.

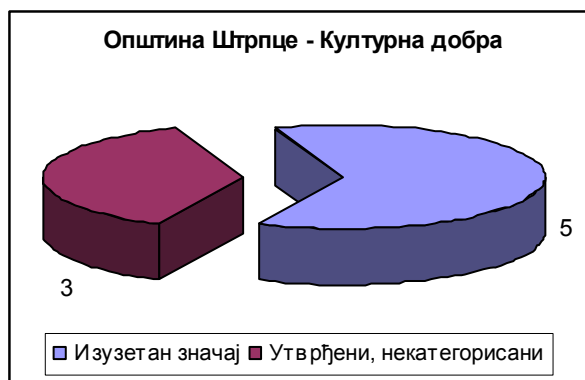
¹⁷² Фото: Антонијевић С., 03. до 09. априла 2011. год.

Слика 19. Црква Светог Теодора Тирона, Доња Битиња; црква Светог Николе, Штрпце¹⁷³

Утврђени, али некатегорисани споменици културе:

- *Брезовица*, Градиште – Чајлије, остаци тврђаве, 13. век,
- *Готовуша* – Црква Св. Богородице, 16 - 19. век,
- *Севце* – Црква Св. Никола, 1861.; Црква Св. Атанасија, 1921.

Графикон 13. Културна добра општине Штрпце

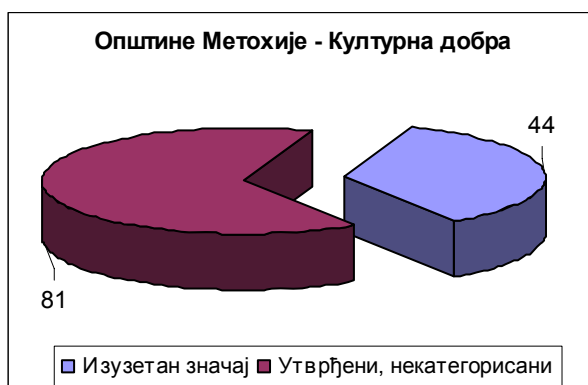
Осим четири цркве које су заштићене као споменици културе од изузетног значаја и три цркве које су утврђени али некатегорисани споменици културе у Сиринићкој жупи налазе се и следеће цркве: *Св. Петка*, село Беревце; *Св. Петар*, село Брод; *Св. Димитрије*, село Вича; *Св. Илија*, село Врбештица; *Св. Димитрије*, село Доња Битиња; *Св. 40 мученика (Младенци)*, село Драјковац; *Св. Петка*, село Јажинце; *Св. Јован*, Штрпце и *Св. Стефан*, Брезовица.

¹⁷³ Фото: Антонијевић С., 03. до 09. априла 2011. год.

3.1.2.12. Општина Гора

Утврђени, али некатегорисани споменици културе:

Крушево – археолошки локалитет „Хисариште“, остаци средњовековне цркве и старо гробље.

Графикон 14. Културна добра – пресек за општине Метохије

3.1.3. Заштита околине културних добара на простору Метохије која немају статус заштите државе Србије

Преглед заштићених културних добара, на простору Метохије, указује на већи број недостатака и пропуста, у пословима заштите непокретних културних добара, њиховој категоризацији и валоризацији. Неопходно је споменути, уз све ове, намерне, политичке и идеолошке поступке и још неке недоследности у процесу њихове заштите. Законом о културним добрима („Службени гласник РС“, бр. 71/94), у члану три, трећи став наводи се да је „Заштићена околина непокретног културног добра ужива заштиту као и културно добро“. Заштита и коришћење непокретних културних добара и њихове заштићене околине дефинисана је чланом осам, став два Закона. У глави четири овог закона – утврђивање културних добара, у члану 47, став два наводи се следеће: „Акт о утврђивању непокретног културног добра садржи: назив и опис културног добра, границе заштићене околине, као и мере заштите везане за чување, одржавање и коришћење културног добра и његове заштићене околине (катастарске и земљишно-књижне податке)“. Без обзира на изузетно велики број културних

добара на простору Метохије, *не постоји* ни једна одлука о заштити околине непокретног културног добра.

Појам „заштићена околина“ на неки начин је термин под којим се подразумевају његова примарна намена, основна својства и вредности, као и санкционисање мера и услова да би се тај простор адекватно чувао и користио. Суштински, околину непокретних културних добара чини простор са свим појединачним природним карактеристикама, који чини функционални и визуелни оквир непокретног културног добра.

На међународном конгресу архитеката и техничара 1964. године усвојена је Међународна повеља заштите, у којој се први пут појам споменик проширује на урбани и пејзажни амбијент, чиме је отворена могућност заштити простора у коме је споменик настао. Конвенцијом о заштити светске културне и природне баштине, донетој у Паризу 1972. године, снажно је афирмисана активна заштита, а три године касније Амстердамском конвенцијом уводи се доктрина интегралне заштите. Ужа или шира околина споменика чине његов просторни идентитет, тако да потпуна заштита било ког споменика није могућа без истовремене заштите његове околине.

Утврђивање зона заштите око непокретних културних добара је у домену заштите, јер као што непокретна културна добра представљају највреднији део антропогене средине, природна добра су највреднији део природне средине. Како природна и створена средина чине подсистеме глобалног система животне средине, то су основни критеријуми за валоризацију детерминисани основним циљевима заштите животне средине.¹⁷⁴ Валоризација представља комплексно сагледавање свих елемената простора појединачно, али посебно и у контексту истовременог утицаја два или више елемената и њиховог међусобног узрочно последичног односа. Веома често су природне вредности биле од кључног значаја за избор локације за изградњу објеката, накнадно проглашених за културно добро.

¹⁷⁴ Више о методолошком приступу заштите видети: Ђорђевић З., Красуља С., „Заштита околине непокретних културних добара – историјат, значај и место у систему заштите животне средине“, Заштита природе, Завод за заштиту природе Србије, број 50, Београд, 1998. 445-451.

Скупштина Републике Србије је, на једној од седница (1987-1988. год.), донела закључак да свако културно добро мора да има дефинисан заштићени простор који га окружује, као његов саставни део. Ово је резултирало тиме да се у Закону о културним добрима, по први пут појави термин „заштићена околина“ („Службени гласник СРС“, бр. 60/90). До те године сви простори око културних добара дефинисани су и штићени само на основу Закона о заштити природе.

У поступку заштите околине културних добара, а на предлог Завода за заштиту споменика, законска је обавеза Завода за заштиту природе Србије да уради стручну основу заштите, а затим је, уз пратећу документацију проследи Заводу за заштиту споменика Србије који у даљој процедури доноси одлуку о заштити. Завод за заштиту природе Србије је 1993. године, урадио елаборате, стручне основе за проглашење заштићене околине непокретних културних добара манастира Дечани и манастира Пећка патријаршија, 1992. године Просторни план подручја посебне намене манастира Св. Архангели код Призрена, заштита природе, а 1994. године, уз помоћ Друштва за обнову манастира Св. Архангели објављена је књига „Природни амбијент манастира Свети Арханђели“, заштита, обнова и унапређење природног амбијента Светих Архангела и Вишеграда, као и саме Шар планине.¹⁷⁵

3.1.3.1. Заштићена околина манастира Дечани¹⁷⁶

Манастир Дечани, најмонументалнији споменик српске средњовековне државе, заштићен Одлуком о проглашењу непокретних културних добара од изузетног и од великог значаја, као споменик културе од изузетног значаја („Службени гласник СРС“ бр. 25/90), налази се од 2004. године на Листи светске природне и културне баштине. У регионалном погледу манастир се налази на западном ободу Метохијске котлине у Хвостанском крају. Манастир је смештен на плато изнад десне обале Дечанске Бистрице, односно на излазу из клисуре Дечанске Бистрице па су и геоморфолошке карактеристике простора који се предлаже за заштиту условљене овом чињеницом. Дечанска Бистрица је и

¹⁷⁵ Јанковић М., „Природни амбијент манастира Свети Арханђели“, Сремски Карловци, 1994.

¹⁷⁶ Завод за заштиту природе Србије, „Стручна основа за проглашење заштићене околине непокретног културног добра манастира Дечани“, Београд, 1993.

основни хидролошки објекат на простору предложеном за заштиту, извире под Копривником на 1700 м, а постаје од Кожњарске и Марјашке реке, дужине 53 км, а предлогом заштите околине манастира обухваћено је мање од 2 км. На левој обали Бистрице, преко пута самог манастира налази се блажи извор киселе воде, Дечански кисељак, а вероватно је и овај извор био вреднован као један од квалитета ове локације за градњу манастира.

Данилов ученик описује трагање за местом за градњу манастира Дечани: „И тако подигавши се господин краљ (Стефан Дечански) са овим освећеним и са неколицином властеле, пође тражити такво место, на коме ће се сазидати овај храм. И ходећи нађоше равно место на обали реке зване Бистрица, и видевши господин мој рече: „Ево места изабрано за храм Богу...“ и нарекоше га храм господњи на име празника Вознесења Господњег, звано место славни Дечани“.¹⁷⁷

Стручна основа за проглашење заштићене околине манастира предлаже да укупна површина заштићене околине износи 103,81,33 ха. Решењем које је донела СО Дечани, заштитом је обухваћено 15,18 ха, а простор је заштићен као Просторни меморијални споменик, под називом „Високи Дечани“. Након тога је на делу тог заштићеног простора подигнут туристички комплекс, а доношењем закона о Заштити животне средине, стекли су се услови да се, посебном одлуком заштити околина манастира.

Оно што даје посебну специфичност вегетацији овог подручја је присуство храстових шума, аутохтоне кестенове шуме (*Castanea sativa* Mill.) које чине заједницу са китњаком (*Quercus petraea* (matt) Liebl). Први податак о питомом кестену у Србији нађен је у хрисовуљи манастира Дечани, којом Стефан Дечански 1330. године дарује имања манастиру. На месту где се налазила манастирска болница, по предању, сађене су културе црног бора (*Pinus nigra* var. *austriaca* Arn.) у облику крста, спадају међу најстарије те врсте на Косову и Метохији и данас се налазе на површини од 11,79 ха. У порти манастира се налазе две кавкаске јеле (*Abies nordmanniana* Spach.) које су међу првим егзотима сађеним на

¹⁷⁷ Дебељовић-Ристић Н., „Српски средњовековни манастири-места стапања културе и предела“, Зборник радова Прве регионалне конференције о интегративној заштити, Културни пејзаж-савремени приступ заштити културног и природног наслеђа на Балкану, Европски центар за мир и развој, Београд, 2008. 227-238.

Косову и Метохији. Већи део порте је покривен травњаком, а уз западни зид порте присутна су и два монументална црна бора и група млађих борова и бреза. Такође, у делу порте се налази група лепо развијених стабала тисе, високих преко 10 м.

Пејзажне карактеристике околине споменика културе условљене су и већим бројем одлика и елемената простора. Монументалност манастира у грађевинском, историјском, духовном и традиционалном смислу, положај манастирске цркве, као и околне шуме остављају посебан утисак у склопу динамичне морфологије планинског залеђа и клисуре, све то у великој мери детерминише пејзажне карактеристике простора околине манастирског комплекса.

Основни критеријуми за дефинисање зоне заштите око манастира базирани су на подацима до којих се дошло анализом и валоризацијом постојећег стања, па осим постојања самог манастира неопходно је заштитити споменички амбијент, објекте и локалитете који су у директној вези са манастиром као и поједине елементе околног простора од природних или антропогених фактора. Један од основних циљева заштите је и презентација споменика, заштита и уређење његове околине. У елаборату је изложен концепт организације, уређења и заштите простора предложеног за заштиту, који се требао спровести доношењем Одлуке о заштити околине манастира Дечани.

3.1.3.2. Заштићена околина манастира Пећка патријаршија¹⁷⁸

Манастир Пећка патријаршија са пет сакралних здања сједињених у савршено организовану целину, са три куполе, категорисан је као културно добро од изузетног значаја Одлуком о утврђивању непокретних културних добара од изузетног и великог значаја („Службени гласник СРС“, бр. 14/79), а налази се на Листи светске природне и културне баштине од 2006. године. Основна вредност заштићене околине овог споменика културе чине амбијенталне вредности детерминисане живописним речним током Пећке Бистрице поред манастирског

¹⁷⁸ Завод за заштиту природе Србије, „Стручна основа за проглашење заштићене околине непокретног културног добра манастира Пећка патријаршија“, Београд, 1993.

комплекса, Руговском клисуром¹⁷⁹, шумама и ливадама у непосредном окружењу и репрезентативним манастирским комплексом. Пећка Бистрица је и најзначајнији хидролошки објекат у околини Пећке патријаршије, укупне дужине 51 км. Стручна основа за проглашење заштићене околине манастира предлаже да укупна површина заштићене околине износи 69,89,46 ha. У регионалном погледу манастир се налази на западном ободу Метохијске котлине на додиру Хвостанског краја и Пећког Подгора, на око 540 метара надморске висине.

Врт у самој манастирској порти је настао између 1263. – 1272. године у време основања Патријаршије. Најзначајнији је стари дуд, тзв. Шам-дуд (*Morus nigra* L.), који је заштићен решењем бр. 709 од 28.12.1957. године, а на основу Закона о заштити споменика културе и природних реткости. У порти се налази и велико стабло липе (*Tilia argentea* Desf ex DC), стабло старе смрче (*Picea excelsa* (Lam.) Link.), групација црних борова (*Pinus nigra* L.) и два велика стабла ораха (*Juglans regia* L.).

Мања сондажна археолошка ископавања која су започета током 1963. године у манастирском дворишту лево од улаза открила су остатке зидова једна веће грађевине. Истражени локалитет је конзервиран, а остали објекти и садржаји у порти манастира, као и пешачке комуникације су међусобно просторно и функционално усклађени.

Цео комплекс манастира Пећка патријаршија има изузетан значај и историјску улогу за друштвени и духовни значај средњовековне Србије. Али очуваност природних одлика, степен изворности и аутентичности представљају, такође посебну вредност истог простора. Манастирском комплексу припадају и испоснице на улазу у Руговску клисуру са обе стране Бистрице, као и остаци манастирског утврђења на брду изнад манастира. Заштићена околнина од

¹⁷⁹ Руговска клисура је најмаркантнија геоморфолошка карактеристика у рељефу овог подручја. Током неогена, Метохијска котлина је била језеро, а једна од његових притока са Проклетија је била и тзв. Прапећка Бистрица. За време фишке и вирмске глацијације Проклетије су биле прекривене ледницима, а међу њима и Пећки или Руговски ледник, дужине 25 км. Овај и нешто јужнији Сушички ледник спајали су се код Пећи и, према Јовану Цвијићу, наталожили најмоћније морене на читавом Балкану. Корито Прапећке Бистрице, односно валов Пећког ледника, наследила је Пећка Бистрица и усекла импресивну Руговску клисуру, дугачку око 23 км, а дубоку и до 1000 метара. Клисура местимично има и кањонски изглед.

природних вредности обухвата и резерват европске форзитије (*Forsythia europaea* Deg. & Bald.).

Како манастир представља са својом непосредном околином јединствену културно-историјску просторну целину и ужива исти статус као и сам споменик културе потребно је обезбедити одговарајућим мерама очување комплетне околине манастира.¹⁸⁰ Стављањем под заштиту ограничава се и контролише градња читавог предела око манастира, спречава се нарушавање и уништавање природног и аутентичног оквира манастирског комплекса. Предложени концепт заштите, уређења и коришћења изложен у стручној основи, представљао је резултат истраживања и валоризације културног и природног наслеђа, а требало га је спровести кроз доношење Одлуке о заштићеној околини манастира Пећка патријаршија. Услове заштите и спровођење мера неопходно је било усагласити са надлежним заводима за заштиту споменика културе и природних добара. Одлуку о заштити околине манастира требало је да донесе СО Пећ, а на предлог Завода за заштиту природе Србије и Републичког завода за заштиту споменика културе.

¹⁸⁰ На основу урађеног елабората Завода за заштиту природе Србије „Заштићена околнина манастира Пећка патријаршија“, стр. 13., мерама заштите је потребно обезбедити следеће: очување геоморфолошких обележја околине манастира; очување аутентичног тока и долине Бистрице, изглед обале и аутохтона вегетација; спречити деградацију и загађивање воде, ваздуха и земљишта; спречити интензивно затрпавање корита рачним наносом, односно омогућити редовно чишћење од отпадака и штетног наноса; побољшати стање шумских састојина, спречити прекомерну сечу и очувати аутохтони састав шумских састојина; спречити уношење других врста четинара и лишћара на утврђена станишта питомог кестена; прилоком мера уређења и гајења постојећих шумских састојина вршити обогаћивање питомим кестеновима и другим доминантним врстама; идентификовати станишта ретких врста и резервате заштитити од неконтролисаних интервенција; забранити испашу стоке посебно у оним деловима шуме где се у подрасту јавља питоми кестен; не дозволити градњу стамбених и свих других објеката који би нарушили споменичка својства заштићене околине; омогућити изградњу додатних садржаја и пратеће инфраструктуре који су непосредно везани са функцијама манастира под условом да се културно и природно добро не деградира ни на који начин; све планиране и прихватљиве интервенције вршити под контролом и уз сарадњу црквених великодостојника и контролисање извођења пратеће инфраструктуре кроз непосредан увид и надзор служби заштите.

3.1.3.3. Просторни план подручја посебне намене манастира Свети Арханђели код Призрена, заштита природе¹⁸¹

Републички завод за заштиту природе Србије је 1992. године урадио елаборат „Просторни план подручја посебне намене манастира Свети Арханђели код Призрена, заштита природе“. Обзиром да остаци града Вишеграда (Душанов град), манастира и цркве Светих Архангела спадају, као комплекс, међу најзначајније сакралне и световне споменике српске културе и духовности, израда Просторног плана подручја посебне намене заснива се на сазнању о неопходности заштите, уређења и унапређења простора у којем се налази ово културно историјско наслеђе. Овај просторни план, као и друга планска акта, требала су да омогуће да се подручје природног амбијента у коме су споменици настали и егзистирали вековима, заштите од нежељених активности, чије последице могу угрозити природне вредности и само културно добро.

Просторни план подручја посебне намене обухвата површину од око 780 ха и налази се југоисточно од Призрена, а окосницу плана чини клисура реке Призренске Бистрице у којој се налазе манастир Св. Архангела, Душанов град Вишеград и Душанов мост. Призренска Бистрица која извире у пределу Превалца и између масива Шаре и Коца Балкана усекла је дубоку и живописну Дувску клисуру.

Посебна специфичност непосредне околине манастира Св. Архангела, из области заштите природе, је појава ендемореликтне врсте *Ramonda serbica*, Рапч., чије се заједнице јављају на стенама експонираним северним странама изнад Вишеграда и манастирског комплекса.

Околина комплекса манастира Св. Архангела заштићена је Решењем бр. 633-12 од 25. 11. 1976. године, као Меморијални природни споменик, подручје клисуре Призренске Бистрице. Ово Решење је донела СО Призрен. Уз ово Решење, осим бројева парцела, није постојао графички прилог да би се видео обухват заштићеног простора. Након анализе и наношења границе заштите на

¹⁸¹ „Просторни план подручја посебне намене манастира Свети Арханђели код Призрена-заштита природе“, Републички завод за заштиту природе Београд, мај 1992.

катастарску подлогу, према бројевима из Решења уочена је потпуна нелогичност границе заштите која је тако добијена. Највећи део заштићеног простора протеже се до села Поуско, а највећи део простора око споменика и сама клисура Бистрице нису „покривени“ заштитом. Обзиром да Републички завод за заштиту природе из Београда није могао од Завода за заштиту природе и животне средине из Приштине да добије ближе податке и објашњења, договорено је да се Планом утврди нова граница заштите околине културних добара и природних вредности, која ће се санкционисати и посебним одлукама.

На основу важећих закона¹⁸² дефинисане су зоне заштите и појединачне просторне целине којима се утврђује намена и услови за уређење и коришћење. Данас је шире подручје Призренске Бистрице, манастира Светих Архангела и Вишеграда готово потпуно девастирано, без шуме и дрвенасте вегетације. Уместо ње, са крајње оскудним зељастим биљним покривачем претвореним у вегетацију камењара, налазимо антропогене полупустиње и сиромашну вегетацију шикара. Цео комплекс клисуре Призренске Бистрице и заравни изнад ње чине складну природно споменичку целину која безусловно треба и мора да буде сачувана, обновљена, унапређена и, у складу са околностима, уређена.

3.1.3.4. Средњовековне пећине испоснице на простору Метохије

Најинтересантнија и најспецифичнија групација средњовековних српских споменика на простору Метохије су пећине испоснице где су свој живот провели српски пустиножители који су напуштали свет и удаљавали се у пустињу где су молитвено самовали и тиховали. Са изузетком испоснице Св. Петра Коришког која је категорисана као споменик културе од изузетног значаја и неколико пећина испосница које спадају у утврђене али некатегорисане споменике, неке пећине чак су недовољно и истражене. Пећине Уљарице у клисури Мируше на основу остатака грађевина, сачуваних делова живописа и фрагмената фресака нађених у шуту, делова судова од керамике и стакла, као и аналогичом са споменицима испосницама Св. Петра Коришког код Призрена, испосницом Св. Николе у

¹⁸² Израда Плана је правно заснована на Закону о планирању и уређењу простора и Просторном плану РС („Сл. гласник РС“, бр. 44/89), Закону о културним добрима („Сл. Гласник РС“, бр. 6/90) и на Одлуци Народне скупштине Републике Србије о приступању изради Просторног плана подручја посебне намена манастира Св. Арханђели код Призрена („Сл. Гласник РС“, бр. 60/91).

клинурини Призренске Бистрице, испосницом Русиницом и низом испосница у Матоском потоку више Муштушта, као и Дечанско-белајским испосницама о којима постоје поред остатака грађевина и фреско-сликарства и очувани писани историјски подаци, сматра се да и ове пећине испоснице спадају у истовремено хронолошки настале споменике српске средњовековне уметности, односно у време око 1350. године.¹⁸³ На основу доступних писаних података на простору Метохије налазе се следеће пећине испоснице¹⁸⁴:

- Испод села Белаје, општина Дечане, у окомитим стенама Стреочке (Белајске) планине налазе се дечанске испоснице. Испоснице се простиру почев од манастира левом обалом Бистрице узводно у појасу лугом десет километара до села Горње Белаје. Тај простор се зове Ћелије. На странама високих литица и у њиховом подножју налазиле су се ћелије испоснице дечанских монаха. Не зна се њихов тачан број, али неке од њих су биле насељене испосницима и пре зидања Дечана. Од великог броја испосница очувано је седам, а међу њима су најзначајније: испосница краља Стефана Дечанског; зидана или испосница Св. Јелене („Краљичин разбој“); средња испосница између испосница Дечанског и Св. Јелене и која је неистражена; испосница Св. Јефрема; Белајска испосница или Храм Св. Богородице као главна испосница манастира Дечани, центар анахоретске насеобине и интензивне културне и преписивачко-књижевне делатности.
- Пећина Царева столица или Разбој налази се изнад српског села Бело Поље, које је удаљено 2 km од Пећи. Пећина се налази у подгорју Белополских планина и за њу народно предање каже да је била испосница у којој је живела нека царица и ту ткала платно на разбоју по чему је и пећина добила име.
- Пар километара од села Билуша (7 km југозападно од Призрена) налази се средњовековна испосница. У изворишту потока на стрмим литицама Брутске планине, на месту које се зове Калуђерски крш (Гури калуђерит)

¹⁸³ Ивановић М., „Испоснице Уљарице и остаци српских цркава у сливу реке Мируше, средњовековне Љубиже“, Саопштења XIX, Београд, 1987, 199-211.

¹⁸⁴ (Јевтић) Атанасије, одговорни уредник и овлашћен за издаваче, „Задужбине Косова“, ЧГП ДЕЛО, Љубљана, 1987.

стоје остаци старе испоснице. Сама пећина се састоји из два дела, нижег са улазне стране и вишег повезаног са другом пећином где се налазе остаци цркве.

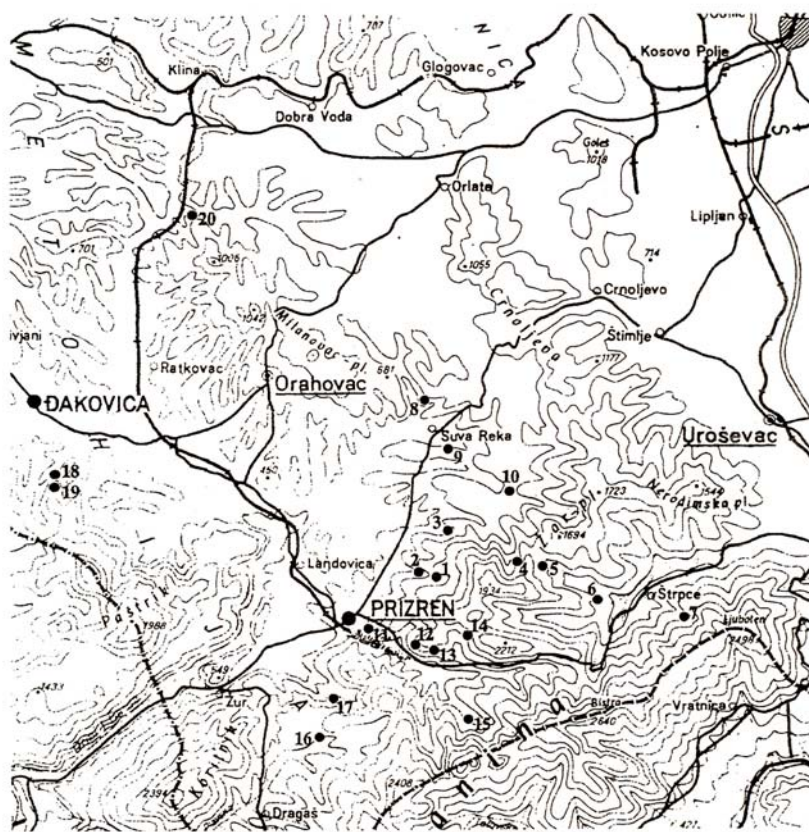
Слика 20. Поглед на пећине испоснице од последњег језера реке Мируше, на северној литици кањона¹⁸⁵

- На јужним падинама планине Волујак, јужно од Клине, у клисури реке Мируше налазе се две пећине испоснице Уљарице¹⁸⁶. Име су добиле по бројним ројевима, улиштима шумских (дивљих) пчела које настањују пећине. Велика пећина Уљарица или Велика црква је природна пећина која је са предње стране преграђена зидом на коме су била врата и тако претворена у цркву испосницу. Мала пећина испосница или Мала црква налази се на истој литици, удаљеној тридесетак метара од прве и до ње води узана стаза усечена у окомиту стену ширине свега око пола метра.

¹⁸⁵ Фото: Антонијевић С., 8.07.2009. год.

¹⁸⁶ Шире о овоме: Ивановић М., „Испоснице Уљарице и остаци српских цркава у сливу реке Мируше, средњовековне Љубижње“, Саопштења XIX, Београд, 1987, 199-211.

РАСПОРЕД ПЕЋИНА-ИСПОСНИЦА У ПРИЗРЕНСКОМ КРАЈУ

1. Манастир св. Петра Коришког	11. Црква св. Николе
2. Маркова испосница	12. Мечкина дупка
3. Русничка испосница	13. Пештер под Тумбом
4. Матоске испоснице	14. Голем камен
5. Црквена пећина	15. Марина дупка
6. Капела св. Илије	16. Брут, испоснице св. Петра и Марка
7. Калуђерски камен	17. Хоча Заградска, пшћинска црква
8. Пећане, пећинска црква	18. Кусарска пећина
9. Сува река, испосница	19. Новакова пећина
10. Ђелије („Мали скит“)	20. Уљарице

Слика 21. Пећине испоснице у призренском крају¹⁸⁷

Поповић Д. “Средњовековне пећине-испоснице у призренском крају“

- У клисури изнад Велике Јабланице (село у изворишту Белог Дрима, Пећ), налази се пећина испосница која се и данас зове Попова пећина (Шпела и попес).
- Изнад села Врела, општина Исток, стоје остаци великог средњовековног манастира Студеница Хвостанска, а високо у стенама Црвеног Крша су трагови манастирских пећина испосница.

¹⁸⁷ Поповић Д. “Средњовековне пећине-испоснице у призренском крају“, претходна истраживања, Историјски часопис, књ. XLIV (1997) стр. 129-154.

- Остаци Испоснице и манастира Св. Петар Коришки у селу Кабашу стављена је под заштиту „заједно са деловима оштећеног живописа“ решењем Завода за заштиту и научно проучавање споменика културе НРС број 1573 од 16. 12. 1950. године¹⁸⁸.
- У селу Кориша, општина Призрен, изнад срушеног манастира Св. Марко Коришки, у тешко приступачном стеновитом делу брда северно изнад манастира налази се испосница Св. Марка Коришког. Није никада испитивана.
- У селу Кусар, општина Ђаковица налазе се две пећине Кусарска и Новакова која се, по предању, везује за Старину Новака.
- Испосница Русиница (Русеница) налази се изнад манастира Св. Тројице (миниран и срушен) у планини Русеници, село Муштутиште, Сува Река. Природна пећина се налази у окомитој стени високој преко 15 метара и прилазило јој се са бочне стране у којој се виде трагови уклесаних степеника. Саграђена је, највероватније, у 14. веку када је у читавом овом крају, као и у суседној Коришкој пештери био развијен анахоретски живот.
- Матоске испоснице се налазе у изворишном делу Матоског потока који из планине Русинице силази у село Муштутиште. Ту има осам пећина испосница које се у пет, шест редова пењу једна изнад друге, смештене у литици стене високе преко 60 метара. Међусобно су повезане стазама и степеницама клесаним непосредно у стени.¹⁸⁹
- На јужним падинама Шар планине, која са севера затвара Сиринићку жупу, налази се испосница посвећена Св. Петру. Она је на око 3 km северозападно од цркве у селу Врбештица, са леве стране истоимене речице. Испосница је смештена у пећини која се налази око 35 метара изнад реке. Проходна дужина пећине је око 20 метара, а ширина је на улазу 8 метара. У дну пећине

¹⁸⁸ Више о овоме: Тимотијевић Р., „Испосница Светог Петра Коришког (проблеми заштите)“, Манастир Црна Река и Свети Петар Коришки, Научни скуп Приштина, Зубин Поток, Црна Река 25-26. 4. 1996., Приштина, Београд, 1998. 183-188.

¹⁸⁹ Ивановић М., „Остаци цркава и испосница у анахоретској насеобини Св. Петра Коришког у данашњем селу Кабашу код Призрена и његовој околини“, Манастир Црна Река и Свети Петар Коришки, Научни скуп Приштина, Зубин Поток, Црна Река 25-26. 4. 1996., Приштина, Београд, 1998. 167-176.

на више места се виде пукотине које се настављају у уске канале. У пећини се налази гвоздени крст, заливен бетоном. Друга испосница је смештена у пећини, поткапини, која је у планини око 120 метара изнад реке.¹⁹⁰

Слика 22. Пећина испосница посвећена Св. Петру у селу Врбештица, општина Штрпце¹⁹¹

- На улазу у Руговску клисуру на обема обалама Пећке Бистрице има неколико пећина испосница. Све се оне, сем Маркове пећине, налазе у стенама Средње Горе изнад Сечене стене у ждрелу Руговске клисуре, 5 km југозападно од Пећи. Стручна археолошка испитивања пећина нису вршена. Неке од тих пећина су: Маркова пећина испосница у којој је живео као испосник, а касније епископ, Марко Пећки, познати српски средњовековни књижевник; испосница Црне маказе (Карамаказ), она је била насељена, не само у средњем веку него је ту и обитавао праисторијски човек; испоснице на левој страни Пећке Бистрице у високим литицама Средње Горе, постоји читава испосничка колонија од 5-6 пећина. Једна од ових пећина помиње се у историјским изворима као Котрулица. Такође, у једној од ових испосница („испосница Ждрело“) је живео и стварао угледни духовник монах Јефрем, каснији пећки патријарх. Пећки књижевник и епископ Марко (1330-1411) помиње у својим делима, поред осталих пећких цркава, и Кузмину пештеру – испосницу.

¹⁹⁰ Више о овоме: Трифуновић С., „Нови подаци о две испоснице код села Врбештице и Муштушита“, Гласник БАШТИНА, свеска 1, Институт за проучавање културе Срба, Црногораца, Хрвата и Муслимана, Приштина, 1991. 237-242.

¹⁹¹ Фото: Антонијевић С., 2.07.2011. год.

- У селу Пећане, Сува Река, постојала је црква Ваведења Богородица из 15. века која је у рушевинама. Изнад цркве и села је природна пећина која је у средњем веку коришћена као испосница. У њој су установљени остаци фресака.
- На десној обали Призренске Бистрице удаљена 1 km од Призрена налази се испосница Св. Николе. То је природна пећина прилагођена облицима цркве. Прилаз од пута из клисуре до пећине је клесан у стени као стаза са наизменичним степеницама и стазицама. У пећини се виде остаци живописа.
- По записима П. Срећковића¹⁹² (1880. год.) на брегу ниже Суве Реке била је српска испосница и у њој нечије свете мошти, а унаоколо ћелије. Њу су Турци претворили у текију где су потом долазили и Срби да поред муслимана пале свеће.
- Јужно од села Хоча Заградска, Призрен, налази се у брдима пећина испосница са остацима зидова који су пећину претварали у цркву.

Слика 23. У густој буковој шуми пар стотина метара од испоснице налази се метални крст на месту где је пронађено тело убијеног пастира од стране Шиптарских терориста Петка Ивковића из села Врбештица¹⁹³

¹⁹² (Јевтић) Атанасије, одговорни уредник и овлашћен за издаваче, „Задужбине Косова“, ЧГП ДЕЛО, Љубљана, 1987. стр. 531.

¹⁹³ Фото: Антонијевић С., 2.07.2011. год.

3.1.4. Српска културна баштина шарпланинских жупа Горе и Опоља

У шарпланинским жупама Гора и Опоље¹⁹⁴ које су смештене између највиших врхова Шаре, Кораба и Коритника на средњој надморској висини од око 1500 метара налази се око педесет села раштрканих по брдовитим странама, уским долинама речица и потока и равнијем делу Опоља. Готово сва села, као и обе жупе, сачувала су своје старе словенске називе.

Археолошка испитивања Горе и Опоља нису вршена, не само од постанка Југославије, него и уопште за последњих, најмање, 150 година од када се зна за савремену археологију и заштиту споменика културе. Нажалост, и данас почетком 21. века предузимати археолошка истраживања, посебно на простору Опоља, делује немогуће из разлога опште и личне несигурности.¹⁹⁵

Ако се изузме повеља краља Стефана Уроша III Дечанског из 1326. године која је дата Призренској епископији Свете Богородице на Љевиши, којом утврђује да цела жупа, Опоље и део Горе чине властелинство те епископије, остали историјски подаци о становништву и насељима Опоља у 14. и 15. веку не постоје. И ту хрисовуљу пронашао је Јастребов у Призрену и предао је 1885. године српском посланику у Цариграду, Јеврему Грујићу. И у Арханђеловској повељи цара Стефана Душана из 1348. године помињу се као гранична села и места у

¹⁹⁴ Преглед остатака културне баштине за жупе Гора и Опоље направљен је на основу доступних историјских извора и публикованих дела ранијих истраживања (Иван Степанович Јастребов „Подаци за историју српске цркве, Београд, 1879., Милош С. Милојевић „Путопис дела праве старе Србије, III, Београд 1872.), као и новијих испитивања на терену из 1994. године Географског института САНУ „Јован Цвијић“ на челу са Миланом Ивановићем, научним саветником и секретаром Међуодељењског одбора САНУ за проучавање Косова и Метохије. У делу 3.1.4. коришћени су следећи текстови:

Ивановић М., „Културна баштина Горе, Опоља и Средачке жупе“, Шарпланинске жупе: Гора, Опоље и Средска, антропогеографско-етнолошке, демографске, социолошке и културолошке карактеристике“, САНУ, Географски институт „Јован Цвијић“, Посебна издања, књига 40/II, Београд, 1995. 452-508.

Ивановић М., „Иван Степанович Јастребов и црквени и културни споменици Горе и Опоља из времена пре њихове исламизације“, Иван Степанович Јастребов, Зборник радова са научног скупа одржаног у Призрену 31. октобра и 1. новембра 1996. Историјски институт САНУ, Призренски округ, Општина Призрен, Призрен, 1997. 91-102.

¹⁹⁵ Прилог број 6, Карта споменика културе шарпланинских жупа Гора Опоље и Средска; САНУ Географски Институт „Јован Цвијић“, „Шарпланинске жупе Гора, Опоље и Средска“, антропогеографско-етнолошке, демографске, социолошке и културолошке карактеристике, Београд, 1995.

Гори и Опољу, која чине међу између територије обухваћене у његовој повељи и у повељи Дечанског.

Као што је И. С. Јастребов, пре око 150 година, констатовао ни у Гори ни у Опољу није сачуван ниједан споменик средњовековног градитељства у целини. Најмање је очуваних, или у научној литератури познатих средњовековних црквишта, или топонима везаних за њихово некадашње постојање остало у Опољу, свега седам црквишта и једна испосница са остацима цркве у Брутској планини у тзв. Калуђерском кршу („Гури Калуђерит“). Ту се може убројати и огромни старински култни и табуисани бунар Церман Кујуси¹⁹⁶ („ширине два хвата¹⁹⁷, немерљиве дубине, озидан опеком и зарастао у траву и маховину“), коме се људи боје да приђу јер верују да у њима живе „нечисте силе“. И у источној Србији култно дрво „запис“ понегде се зове *церман*, а у Русији *јаврило* или *горјун* што је старословенски назив за храст. И тамо је то фетиш, табуисано и неприкосновено дрво.¹⁹⁸

У жупи Гора остатака или назива места везаних за некадашње постојање цркава или манастира било је у 41 случају, као и за једну испосницу. Од ових црквишта за пет се сматра да су били манастири (у Броду – Св. Димитрије, где је по предању „била и владичанска столица“, у Враништу, Крсцу, Љубовишту и Рестелици). Нигде у Србији не постоји ни једна сачувана икона, стара књига, запис, натоис, епиграфски споменик нити култни црквени предмет из времена пре исламизације ових жупа. Постоји само један изузетак, а то је једини познати и очувани ћирилични епиграфски споменик са четири видљива слова криптограм између кракова крста ИС ХС НИ КА који је при испитивању речног корита у селу Зли Поток нашао академик М. Лутовац у периоду пре и после II светског рата.

3.1.4.1. Гора

Јован Цвијић сматра да су Горани почели примати ислам још у XVI веку, али појединачно, да би се после српске сеобе под Арсенијем IV Јовановићем и

¹⁹⁶ *Кујуси* је турцизам, узвик којим хоџа са минарета позива вернике на молитву, Речник српскохрватског књижевног и народног језика 10, САНУ, Београд 1978.

¹⁹⁷ *Хват* је стара руска мера дужине 2,13 метара.

¹⁹⁸ Шире о томе касније у делу 3.2.5.

укидања Пећке патријаршије 1766. године тај процес интензивирао и трајао до друге половине XIX века. Најпре су на ислам прешла мања и угроженија села, а последње највеће село Брод.¹⁹⁹ Међу хришћанским становништвом у Броду био је током 19. века познат монах Никодим од братства Шотановића, који се закалуђерио 1854. године и провео педесет једну годину у манастирима Св. Марка изнад села Корише и Св. Тројице више Муштушта. Сва села су, међутим, сачувала свој језик, а нека и народне обичаје о црквеним празницима (Ђурђевдан, Митровдан, Бадњи дан, Божић, Благовести, Св. Трифун, Св. Пантелија, Св. Јеремија, Св. Варвара, кућне славе, итд) и друге обичаје.²⁰⁰

И. С. Јастребов²⁰¹ је дао податке за свако од 27 села (1873. год.) колико их је тада спадало у ову шарпланинску жупу. Данас се девет села ове жупе налази у Албанији, уговором из 1925. године и то: Борје, Запод, Кошариште, Ново Село, Оргошта, Орешак, Пакиша, Црнољево и Шиштевац. Јастребов наводи да су цркве постојале у Борју, Заподу и Шиштевцу. У Арханђеловској повељи цара Душана из 1348. године као и у његовој повељи манастиру Хиландар из 1355. године спомиње се код села Пакише и Кошариште црква Св. Мрате – Мратиња црква.

Скоро сва данашња горанска села помињу се у владарским српским повељама XIV и XV века, а такође и у турским пописима становништва обављаним у више наврата за потребе турске царевине. У сваком од тих насеља постоје остаци непокретних, а каткада и покретних културних добара и култних места. Такође, сачувани су и сви средњовековни називи села, заселака, оронима,

¹⁹⁹ Последња хришћанка која је живела у својој потурченој породици и међу потомцима била старица Божана (Марија по Јастребову) из рода Лековци. Умрла је 1856. године и сахрањена на брду Пантелевац. То брдо се, по њеном гробу, зове и Божанин гроб. Њен муж, по преласку у ислам деци је дао муслиманска имена, а по причи Бројана њен син јединац Станко (Ислам) је пред смрт „Оставио аманет“ да га сахране поред мајке, што је касније и испоштовано. Ивановић М., „Културна баштина Горе, Опоља и Средачке жупе“, Шарпланинске жупе: Гора, Опоље и Средска, антропогеографско-етнолошке, демографске, социолошке и културолошке карактеристике“, САНУ, Географски институт „Јован Цвијић“, Посебна издања, књига 40/II, Београд, 1995. 452-508.

²⁰⁰ Луговац М., „Гора и Опоље“, САНУ, Насеља 35, Београд, 1955. стр. 43-44.

²⁰¹ Ивановић М., „Иван Степанович Јастребов и црквени и културни споменици Горе и Опоља из времена пре њихове исламизације“, Иван Степанович Јастребов, Зборник радова са научног скупа одржаног у Призрену 31. октобра и 1. новембра 1996. Историјски институт САНУ, Призренски округ, Општина Призрен, Призрен, 1997. 91-102.

хидронима и микротопонима. У сваком селу постоје места или називи где су се налазила стара српска гробља и црквишта.

Посебно треба поменути да у неким од села Горе постоји култ поштовања табуисаног дрвећа, често старог и више стотина година, а које сматрају за „свето сеоско дрво“ и заштитника читавог села. Код њих се обично окупља сабор за Ђурђевдан, а посебно се љуља на љуљашкама окаченим о њихове гране женска млађарија.

Преглед остатака српске културне баштине у Гори (април 1994. године) заједно са прегледом табуисаних, старих стабала:

- Баћка, село удаљено 6-7 km јужно од Драгаша, Јастребов је забележио да је постојала православна црква посвећена Св. Варвари, а М. Лутовац каже да нема остатака цркве, али на место где је била подсећа назив Вакуф, где се налазе клупе и камени блокови за седење. Црква се налазила и на брду изнад садашње хидроелектране, нема зидина али се место зове Црквиште. Западније се налази Марин до, а М. С. Милојевић је, по казивању забележио црквишта Св. Давида са натписом. Такође, на западној страни села је Баково гробиште, на коме се не виде надгробни каменови. „Гробље је старо, још док су наши стари били православне вере“.²⁰² На северној ивици села постоји стабло граба старо неколико стотина година, сељани га зову „габор“ или „габ’р“ и по њиховом казивању то је најстарије дрво у Гори и Опољу (300-400 година).

²⁰² Казивао Зефир Дервиши (Дервишевић), 80 година, пензионер из Баћке, живи у Новом Саду. стр. 457. из књиге: Ивановић М., „Културна баштина Горе, Опоља и Средачке жупе“, Шарпланинске жупе: Гора, Опоље и Средска, антропогеографско-етнолошке, демографске, социолошке и културолошке карактеристике“, САНУ, Географски институт „Јован Цвијић“, Посебна издања, књига 40/II, Београд, 1995. 452-508.

*Слика 24. Село Брод*²⁰³

- Брод, највеће село у Гори, помиње се у Светоархангелској повељи цара Душана 1348. године. Сви месни називи у селу и околини су задржали старе српске облике.²⁰⁴ У Броду су постојале три цркве: Св. Димитрије, Св. Пантелејмон и Св. Никола која је била окружена старим хришћанским гробљем. Остаци цркве Св. Николе, која се налазила у близини доње цамије су заједно са остацима фресака на зидовима затечени 1937. године (М. Лутовац).²⁰⁵ За цркву Св. Димитрија, Јастребову су причали да је то био манастир у коме је било седиште митрополије и владике.²⁰⁶

²⁰³ Фото: Антонијевић С., 9.07.2009. год.

²⁰⁴ Називи улица, заселака задржали су стара имена братстава као на пр. Аврамовци, Богдановци, Ђурђовци, Милевци, Миленковци, Лековци, Смилановци, Томевци, Чучуловци, а једна мала улица која спаја две главне сеоске улице зове се Аврамово сокаче итд.

²⁰⁵ Седамдесетих година прошлог века потез између цамије и здравствене станице, а на простору старог српског гробља, добровољном радном акцијом терен је поравнат и подигнута је зграда друштвеног и културног дома месне заједнице и засађен парк са уређеним стазама. Том приликом поравнати су и многи гробови, а у једном од њих, при копању темеља нађен је на грудима скелета сребрни филигрански ручни крст што би могло указивати да је у питању свештенички гроб. Крст је био предат председнику месне заједнице на чување да би га дао музеју, о његовој даљој судбини се ништа не зна.

²⁰⁶ Јастребов није у то веровао, али је постојала могућност да је у Броду византијски цар Василије Бугароубица „уредио једну од епископија заједно са Призренском, Хвостанском и Скифјанском“. Такође, становници Брода су славили дан Св. Пантелејмона, тог дана су се обављале и све свадбе по селу.

- Враниште²⁰⁷, удаљено 3 km југозападно од Драгаша. Сачувани су остаци споменика и гробља из времена пре исламизације („Каурско гробље“), а постоје и остаци три цркве, од којих је најважнија „Ђурђова“ црква у Марином долу где се и сада скупља сабор на Ђурђевдан. На месту Чукаре, испод пута који води за Рапче налазила се још једна црква за коју народ каже да је била манастир.²⁰⁸
- Гливник, Глинике, западно од места Бучијама на око 300 метара западно од пута налази се место звано Гробиште, где у пречнику 60-70 метара има остатака гробља. М. Лутовац каже да је данас то постала утрина по којој пасе стока и коју спирају кише и још „у Гливнику и данас се виде стара гробља и црквина“.²⁰⁹
- Глобочица, село 6-7 km јужно од Драгаша. Јастребов је у селу видео остатке цркве, а Лутовац каже да су на њеним темељима подигли данашњу цамију.²¹⁰ Западно од цамије налази се столетно стабло тзв. Јасенче, у ствари јасен. Високо је око 25 m, а и круна му је толиког пречника. Испод њега се на Ђурђевдан окупља народ на сабор. Мало даље од цамије налази се и друго столетно стабло које зову Кара’ач²¹¹, за кога кажу да је један од три најстарија граба у Гори.
- Диканце, удаљено 6-7 km јужно од Драгаша. У Светоарханђелској хрисовуљи цара Душана помиње се као Други Брод са поменом попова Дикановића. Село се налази на тераси изнад Бродске реке, на чијој другој страни је село Баћка. На путу за Брод на месту попове рупе

²⁰⁷ У селу је почетком 20. века живела хришћанка Тодорица (Тодорова жена), којој су поисламљени синови одредили кутак у соби где ће се она на свој стари православни начин молити Богу и обављати верске хришћанске обичаје до своје смрти. Богдановић Д., „Књига о Косову“, 1985, стр. 96-97.

²⁰⁸ (Јевтић) Атанасије, одговорни уредник и овлашћен за издаваче, „Задужбине Косова“, ЧГП ДЕЛО, Љубљана, 1987.

²⁰⁹ Лутовац М., „Гора и Опоље“, стр. 35.

²¹⁰ Ивановић М., „Културна баштина Горе, Опоља и Средачке жупе“, Шарпланинске жупе: Гора, Опоље и Средска, антропогеографско-етнолошке, демографске, социолошке и културолошке карактеристике“, САНУ, Географски институт „Јован Цвијић“, Посебна издања, књига 40/II, Београд, 1995. 452-508.

²¹¹ Од турске речи карагач – црно дрво.

налазе се развалине цркве и остаци насеља, а на брду изнад хидроелектране „Диканце“ налази се место звано Црква.

- Драгаш је средиште Горе од 1934. године и среско место. У делу града који се зове Доња махала, налази се место Црква. Између неколико старијих стабала, обраслих у трње налазе се остаци старе цркве, а источно од црквишта су стари надгробни каменови обрасли вегетацијом.
- Зли Поток је село удаљено 10 km јужно од Драгаша. У Злопоточној планини, а поред извора Царева чесма, Јастребов је уочио темеље разваљеног здања и неколико гробова па је претпоставио да је ту била црква. У Старом делу села, на месту Збориште налазила се стара црква и гробље. Црква је била посвећена Св. Преображењу, а зидао ју је поп Петко Топал. Југоисточно од села је брдо Самовила, на коме расте „свето дрво самовила“, старо стотинама година, које се и зове Самовила²¹². Народ се ту окупља за Ђурђевдан.
- Кукуљане (Кукољане) се налази 2 km јужно од Драгаша. У селу постоји место које се зове „Црква“.
- Крстац је 4-5 km западно од Драгаша. На граници са Албанијом, на брду Пантелевац виде се темељи цркве Св. Пантелејмона. И на брду Ђули виде се остаци старе цркве. За једну од цркава у Крстцу предање казује да је била манастир. Између Великог и Малог Крстаца, поред пута, постоји велики столетни црни бор којег „ни три човека не могу обухватити“. Сматра се светим дрветом и за Ђурђевдан се народ окупља око њега.
- Крушево се налази десетак километра јужно од Драгаша. Јастребов каже да је овде „начињена џамија баш на месту где је била црква“.²¹³ У

²¹² Дрво „самовила“ има баршунасто зелено лишће и плодове црвене бобице сакупљене у округласте гроздове. Исто дрво расте и уз зидине пећине Марина дупка или Пећ, на десној страни горњег тока Доњољубинске реке, јужно од села Доње Љубиње у Средачкој жупи.

²¹³ Ивановић М., „Иван Степанович Јастребов и црквени и културни споменици Горе и Опоља из времена пре њихове исламизације“, Иван Степанович Јастребов, Зборник радова са научног скупа

атару села, званом Кућиште постоји гробље, а по причи сељана стара црква је била северно од села, где ја сада трафо станица.

- Лештане, село које се налази на око 3-4 km југоисточно од Драгаша. У северозападном делу села са обе стране пута је простор који заузима површину од око једног хектара која се зове Црква или Црков.
- Љубовиште је удаљено свега око пола километра од Драгаша и налази се на коси изнад Драгашког поља. У селу постоји предање да су некада имали девет цркава, једну главну коју је подигао поп и осам засебних које су подигли његови синови. Главна црква је била на месту званом Дап, и за њу се каже да је била манастир. У самом селу знају се места још две старије цркве (једна у центру села, а друга на раскршћу два пута где је сада цамија и чесма).
- Млике се налази 3 km јужно од Драгаша у долини Бродске реке. Јастребов је ниже села видео у земљи камене темеље цркве. То место је познато као Марин Доф или Ђурова црква.
- Орчуша (Орћуша), село које се налази на самој граници са Албанијом. По казивању старо црквиште је било усред села.
- Радеша је планинско село удаљено 4-5 km источно од Драгаша. Као и остала села помиње се у Светоарханђелској повељи цара Душана као манастирско село. Такође, помињу се и две цркве Св. Никола у Долу и Илијина црква. На Заграјцу, око 3 km источно од села била је црква која је, по казивању, била манастир.
- Рапча се налази на 5 km северозападно од Драгаша. У Рапчи су биле две цркве, једна у Горњој Рапчи, а друга у крају Маринце²¹⁴ и била је посвећена Св. Петки. Око цркве је било старо гробље, на њеним темељима је подигнута цамија. На Чукару испод пута који води из Рапче за Враниште налазила се већа црква, чак се мисли да је била

одржаног у Призрену 31. октобра и 1. новембра 1996. Историјски институт САНУ, Призренски округ, Општина Призрен, Призрен, 1997. 91-102.

²¹⁴ Учесталост топонима Марин у разним облицима чест је у Гори и указује на поштовање култа Свете Богородице као свеопштег извора живота „источника живота“ и уопште култа воде.

манастир. У Доњој Рапчи на сеоском гробљу налази се столетни храст који се зове Алијин дап, а у Горњој Рапчи, такође на гробљу, налази се стогодишњи Чачев дап.

- Рестелица²¹⁵ је најјужније село у Гори, налази се 12 km јужно од Драгаша. Јастребов каже да је у Рестелици била црква посвећена Св. Варвари „али да од ње није ништа остало“. У селу је Јастребов затекао текију са старим хришћанским гробљем унаоколо. Њему је речено да је ту био манастир. На ивици гробља расте неколико стотина година старо табуисано стабло јавора. У стенама Злопоточке планине налазе се Грчки дупки (Грчке пећине) по чему се може претпоставити да су ту биле пећине испоснице „грчких“ монаха.

3.1.4.2. Опоље

Шарпланинска жупа Опоље налази се између масива Коритника и Шаре на југу од Призрена. Данас је насељена само Арбанасима, али њених двадесетак села, са изузетком пар која су касније преименована, носе очуване словенске називе. У средњем веку целу жупу Опоље и део Горе краљ Стефан Урош III Дечански је 1326. године даровао Епископији призренској, катедралном храму Богородице Љевишке. У првој половини 16. века Кукли бег је заузео Опоље, извршио насилну исламизацију, а у селу Бродосавце подигао дворца, џамију, тулбе, сарај и спровео водовод. На простору Опоља већ дуже време није било могуће српским научницима да раде на испитивањима историјских споменика, чак и пре сукоба крајем 20. века, како због личне безбедности тако и због одбојности присутног становништва на било који облик сарадње. Подаци који су укратко изнети су подаци о историјским споменицима Опоља пре времена исламизације публиковани у задњих, више од, 170 година. У наставку ће бити приказан само преглед села (не свих) о којима постоје публиковани подаци да садрже неки историјски споменик као део српске националне баштине.

²¹⁵ У селу Рестелици 23. августа сви житељи истог дана венчавају и обрезају децу. Тај дан је празник сеоског покровитеља (Св. Луп, хришћански мученик). Наравно, остаје нејасно како је култ чудотворног мученика Св. Лупа и Св. Димитрија, чији је био слуга, пренесен у Гору.

Преглед остатака српске културне баштине у Опољу заједно са прегледом табуисаних, старих стабала:

- Билуша – из повеље краља Милутина дате 1308/9 год. хиландарском пиргу у Русији зна се да је у Билуши постојао манастир Св. Димитрија.²¹⁶
- Бљач – Јастребов је забележио видне остатке невелике сеоске срушене цркве.
- Бродосавце – изнад села, у клисури, била је црква, а пошто је била велика, по Јастребову, можда је то био и манастир.
- Брут – испод села, све до Опољске реке су њиве где су се налазили старо гробље и црква. Северно од Брута у шуми Брутске планине налазе се окомите стене које се зову Гури калуђерит – Калуђерски камен. Ту у стрмим литицама, на извору потока, постоје и две пећине средњовековне испоснице, посвећене Св. Петру и Св. Марку, удаљене од Брута 3 km, а од Бродосаваца око 6 km (по казивању М. С. Милојевића).
- Заплужје, Заплужани – Јастребов је нашао у селу остатке цигле, тесаника од камена па претпоставља да је ту можда била црква.
- Капра – у сеоском атару могла се видети стара црквина и гробље, Јастребов је записао да се виде развалине цркве.
- Косовце – у делу села Ливада били су остаци цркве, па се и ливада зове Киша – Црква. Југоисточно од села у шуми је старо стабло букве које сматрају светим и верује се да је најстарије у Гори и Опољу.
- Плајник (Планиник) – на брежуљку изнад села постоје темељи старе цркве коју народ зове Киша (Црква).

²¹⁶ (Јевтић) Атанасије, одговорни уредник и овлашћен за издаваче, „Задужбине Косова“, ЧГП ДЕЛО, Љубљана, 1987. стр. 399.

- Шаиновац – по народном предању у овом селу је рођен око 1530. године Синан паша, а звао се Синадин. Турски султан га је одвео у Цариград и касније поставио за пашу.

3.1.5. Култ, мошти и светитељи

Мало је манастира у Српској православној цркви који се могу похвалити целосним, нетљеним и чудотворним моштима неког Светитеља из рода српскога. Присуство моштију у неком манастиру јесте израз посебне милости Божије, и највећа вредност тог манастира. Мошти Светитеља представљају велику потпору како монашком братству, или сестринству тако и народу, не само у околини већ и шире. Почетак сваког култа у српском народу садржи сличне или исте елементе у својим житијима и то најчешће: чудесна рођења лица са култом, изузетне светачке склоности или добро владање, одлазак у пустињу или манастир, борба са ђаволима и њихова чудотворност за време живота и после упокојења, установљење култа као и појава чуда над моштима. У моштима Светитеља почива благодат Божија која се пројављује као чудотворна и целитељна за многе духовне и телесне болести.

Светитељ се увек од осталих људи издвајао снагом вере и љубави, упражњавањем врлина, способношћу трпљења као и спремношћу да за веру претрпи највећа, па и смртна искушења. Захваљујући животу проведеном у врлини и подвигу он након смрти постаје посредник између земаљског и небеског. Ни један светитељ не постоји по себи, нити за себе, њега препознају и признају други.²¹⁷

Истраживање сваког светитељског животописа увек започиње од хагиографске равни тј, „житија и жизни“ светитеља.²¹⁸ Хагиографија је, уз

²¹⁷ Више о овоме: Поповић Д., „Под окриљем светлости, култ светих владара и реликвија у средњовековној Србији“, САНУ, Балканолошки институт, Посебна издања 92, Београд, 2006.

²¹⁸ Поповић Д., „Под окриљем светлости, култ светих владара и реликвија у средњовековној Србији“, САНУ, Балканолошки институт, Посебна издања 92, Београд, 2006. стр. 10. „Светачка биографија, добро је познато, сложен је књижевнолитургијски жанр, сачињен од уобичајеног, но увек различитог репертоара топоса. Функција тих општих места јесте предочавање прописане етапе животног пута „светог човека“, његовог освајања врлине и уздицања до светости. То су:

службу, основни текст који се светитељу саставља након његовог објављивања, а за потребе култа и представља завршну фазу процеса канонизације. Заснивање самосталне српске државе под династијом Немањића на прелазу између 12. и 13. века, на челу са Светим Савом који је градио култ оснивача династије свог оца Симеона Немање, створен је целовит светачки модел са свим битним елементима теолошким, литургијским и материјалним. Суштина модела је богопомазани владар, светородно порекло династије и Срби као изабрани народ „Нови Израил“. Садржинско језгро, које је представљало трајну тековину Немањића, је тројство владар, монах, светитељ. Ово је био модел, концепт „светог краља“ заступљен у време успона и ширења средњовековне српске државе. У посткосовској Србији лик идеалног владара саображава се обрасцу мученика, заступника духовног начела и носиоца дубоко проживљеног есхатолошког програма. То ново схватање светости прави израз је добило у лику кнеза Лазара.²¹⁹

У средњовековној Србији култ владара је имао више битних елемената који су чинили основу сакралног заснивања државе. Осим хагиографских и химнолошких намењених литургијском прослављању, битну улогу су имали и ритуални елементи, материјални или визуелни.

Најзначајнији српски култови су, иако често није било података о њиховом настанку, одржавани уз стварни или замишљени гроб свеца, његове мошти, храм или икону. На пример, приликом установљења култа Св. Стефана Дечанског био је присутан Архијерејски сабор. Често се дешавало да је култ толико јак да је долазило и до замењивања култова. Тако, на пример, често се за манастир Црна Река у коме се налазе мошти Св. Петра Коришког, каже да је посвећен Светом Петру Коришком уместо Св. Архангелу Михаилу. Ширењу појединачних култова, осим народа, свештенства и монаштва, допринос су дала и чудесна исцељења на

рођење будућег светитеља, праћено нарочитим знамењима, као и рано испољена склоност према животу у врлини; тежња ка подражавању Христа, исказана кроз потребу за странтовањем, а, у крајњем случају, кроз примање монашког завета; упражњавање свих прописаних хришћанских врлина и подвига, укључујући готовост на жртву и мучеништво; смрт и сахрана, праћене знамењима Божјег присуства; чудесно објављивање моштију, *elevatio*, *translatio* и *depositio*; и најзад, различита чуда, везана за гроб или кивот с моштима, као коначна потврда харизме и делотворности светитеља“.

²¹⁹ *Ibid*

гробовима и моштима, затим иконе, фреско-слике, илуминације и илустрације рукописне и штампане књиге.²²⁰

На простору Метохије најзначајнији култови светитеља су: *Св. Стефан Дечански*²²¹, међу Србима познатији као Свети краљ, *Св. Арсеније I*²²², архиепископ српски од 1233-1263 који се „објавио“ у Пећкој патријаршији, као и анахорете²²³ (пустиножитељи, отшелници, исихасте) *Свети Петар Коришки*²²⁴ и *Свети Јоаникије Девички*²²⁵. Осим српских светитеља на простору Метохије је изузетно јак култ Светих бесребреника и чудотвораца *Козме и Дамјана*²²⁶, чији део моштију се налази у манастиру Зочиште и који се по броју „чудесних“ исцељења налази одмах поред манастира Острог.

Често се у литератури, везаној за овај простор²²⁷, помињу и тзв. прекинути култови, односно култови који су током времена ишчезли без трага међу Србима. Ту спадају: *Урош I*, краљ (монах Симеон), познат у Душановој повељи под именом „страшни“, насликан у Пећи, Дечанима и Грачаници на лози Немањића; *Константин*, син краља Милутина, а његове „свете мошти“ помињу студенички и цетињски летопис; *Душан*, цар, сахрањен 20.12.1355. у Светим Архангелима код Призрена, а његовим моштима је приписивана магична моћ, чак је и владика Раде веровао да је Душанов култ развијен у свим југословенским земљама па је пар година пред смрт позвао дечанске монахе да прођу са Душановим крстом кроз Црну Гору, Хрватску, Војводину и Србију, да би оживео дух отпора наших народа и обнову Душановог царства; *Спиридон*, испосник, пореклом племић са двора

²²⁰ Више о овоме: Поповић Д., „Под окриљем светлости, култ светих владара и реликвија у средњовековној Србији“, САНУ, Балканолошки институт, Посебна издања 92, Београд, 2006.

²²¹ Вукановић Т., „О култу Стевана Дечанског у Метохији“, Хришћанско дело. 3,5 (1937) 371-389.

²²² Вукановић Т., „Срби на Косову“, књ. 2-3, Врање, Нова Југославија, 1986, део Мит и традиција о чудотворцу Св. Арсенију I, Архиепископу, стр. 23-24.

²²³ Анахорет (од глагола „анахореин“, што значи удаљити се, отићи, повући се) је монах који се удаљио од осталог света; монах „који је прешао киновије у лавру, или се повукао из лавре у пустињу, или из настањене пустиње у ненастањену.

²²⁴ Више о Петру Коришком: (Радосављевић) Артемије, Епископ рашко-призренски и косовско-метохијски, „Преподобни Петар Коришки“, Манастир Црна Река, 2005.

²²⁵ Више о Јоаникију Девичком: Патријарх Српски Павле, „Девич, манастир Светог Јоаникија Девичког“, Манастир Девич, 2009.

²²⁶ Ракић З., „Житијина икона Св. Кузмана и Дамјана“, Саопштења/РЗЗКС, Београд, 26 (1994), 53-61.

²²⁷ Шире о датираним локалним култовима, недатираним локалним култовима и прекинутим култовима: Павловић Л., „Култови лица код Срба и Македонаца: Историјско-етнографска расправа, Смедерево: Народни музеј, 1965. – (Посебно издање/Народни музеј Смедерево; 1).

цара Душана, подвижник у дечанској пустињи, мошти су му биле у дечанској лаври и о њима је писао пећки епископ Марко у житију патријарха Јефрема, а о њима се данас ништа не зна; *патријарх Пајсије*, добио је култ 1662/3, највероватније у Пећи где је провео неколико деценија; *Марко Коришки*, помиње се у једном запису на ковчегу Светог Петра Коришког за кога се каже да му је био сестрић.

У Србији али и у Македонији постоје извесни култови који су ограничени на један или неколико манастира или само једну област (датирани локални култови). Најзначајнији у Метохији су: *Сава III архиепископ*, упокојио се 26.07.1316., помиње се у служби свим Светим српским просветитељима и *Јелена*, сестра Стефана Дечанског, упокојила се средином 14. века, а мошти јој се налазе у манастиру Високи Дечани. Нешто нижи култови од датираних су недатирани локални култови који су спојени за поједина култна места као што су цркве, црквишта, гробља, извори и дрвеће. Из ове групе култова треба поменути: *Григорија* из Пећи, који је био свештеник или монах, потурчен на силу, а када се одрекао мухамеданства, убијен је и сахрањен на старом српском гробљу. Над гробом му је била капела, сматран је за чудотворца па су и Срби и Албанци долазили и доводили своју болесну децу. Гробље је склоњено да би се подигао Пољопривредни институт у Пећи, јако дуго и после тога народ је долазио. *Василије* из Пећи, био је пекар, Турци су га распорили када је покушао да одбрани част своје ћерке. Тако прободен отишао је на место Бушка код Пећи где је умро и био сахрањен. На његовом гробу је била подигнута црква, а култ су одржавали околни Срби и Албанци. Гроб су половином прошлог века одржавале две муслиманке из Пећи. У овом крају култ је био изузетно јак па су често овог Василија мешали са Василијем Острошким. *Стојна*, монахиња Ефимија из манастира Девич, сахрањена на гробљу код цркве Св. Петра у Новом Пазару одакле је родом.

На Косову и Метохији су мученичком смрћу страдала два монаха 1999. године.²²⁸ Монах *Харитон*²²⁹, новомученик косовски, који је био у манастиру Св.

²²⁸ Више о томе у 3.1.6.1.

²²⁹ Прилог бр. 7, Монах Харитон и јм Стефан

Архангели код Призрена, пострадао је од шиптарских терориста у Призрену 15. јуна, његово обезглављено тело закопано у месту Тусус код Призрена, а пронађено је августа 2000. године. У нашој јужној покрајини је невероватно брзо почело ширење култа монаха Харитона новомученика, па се већ сада назива Свети новомученик Харитон. Јеромонах *Стефан*²³⁰, духовник сестринства Пећке патријаршије који је био на послушању у манастиру Будисавци. Шиптари католици су га ухватили у Будисавцима, наочиглед војника КФОР-а и њиховог католичког војног свештеника, а у Истоку су га тукли до смрти, а затим по причању бацили у бунар проте Андрије Поповића, мученика из II Светског рата са још неколико Срба. Његово тело још увек није пронађено.²³¹

Култ реликвија у средњовековној Србији, као и другде у хришћанском свету, имао је вишестрану функцију, богослужбену и церемонијалну, апотропејску и исцелитељску.²³² Култ реликвија је у функцији светитељских култова, некада се и садржински поклапају и чине „материјални“ елемент светитељског култа, комплементаран хагиолошко-литургијском. Реликвије не обухватају само предмете у непосредној функцији моштију (кивот, покров, икона), већ и сакрални простор у коме се налази.

Једна од таквих реликвија, светиња је и чудотворна икона Мајке Божје Пећке. Предање говори да је ову икону сликао Св. Јеванђелист Лука 48. године у Гетсиманији украј Пресвете Богородице. Године 460. икону је из Јерусалима пренео византијски цар Лав Мудри у Цариград, у храм Пресвете Мајке Божије, а 898. године је послата у Херсон, где ју је дочекао руски кнез Св. Владимир. Око 989. године икона се налазила у Великом Новгороду, одакле је враћена у Никеју. Свети Сава је ову икону затекао у Никеји код тамошњег цариградског патријарха код кога је дошао са молбом за васпостављање самосталне Српске Цркве. Патријарх га је хиротонисао за првог српског архиепископа и поклонио му је ову икону. Од тада када је Свети Сава донео у Србију, она је у нашој земљи, а име је добила по месту пребивалишта – Пећка. Српски народ је безгранично поштовао,

²³⁰ *Ibid*

²³¹ (Радосављевић) Артемије, Епископ рашко-призренски, „Харитон новомученик Црноречки 1999“, Манастир Црна Река, 2009.

²³² Више о овоме: Поповић Д., „Под окриљем светлости, култ светих владара и реликвија у средњовековној Србији“, САНУ, Балканолошки институт, Посебна издања 92, Београд, 2006.

па чак и иновјерни Турци и Шиптари су се према њој односили са великом страхопоштовањем. Она стоји у посебном трону и представља бисер Пећке патријаршије. Окићена је многобројним златом, сребром и скупоченим украсима, који представљају дарове верних чије је молбе услишила.

Слика 25. Пећка патријаршија, чудотворна икона Пећке Мајке Божје, кивот са моштима Св. Саве II Архиепископа српског, 1265-1272²³³

„Душа и тело сачињавају једну недељиву личност светитељску. Нови завет је уздигао тело људско на небивалу, божанску висину и прославио га славом какву немају Херувими и Серафими. ... Благовест је Новог Завета о телу: смисао и циљ тела људског је да заједно са душом стекне и наследи живот вечни у блаженству вечном. Овакав новозаветни циљ људског тела постигнут је и остварен у личностима Светитеља, њиховим светим моштима, као храмовима Духа Светога који благодаћу својом борави у њима. ... Господ Христос нам је даровао мошти Светаца као спасоносне изворе који точе разноврсна добротинства и изливају миро слаткомирисно. ...“²³⁴

²³³ Фото: Антонијевић С., 08. 01. 2010. год.

²³⁴ Поповић Ј., „Догматика Православне Цркве“, књига трећа, Београд, 1978. 675-683.

Васељенску веру Цркве о побожном поштовању светих моштију потврдили су богоносни Оци Светога Седмог Васељенског Сабора својом одлуком: „Господ наш Исус Христос подарио нам је мошти Светитеља као спасоносне изворе који изливају разноврсна добротинства на немоћне. Стога они који се дрзну одбацити мошти Мученика: ако су епископи – да се свргну, а ако су монаси и световњаци – да се лише општења. У правилу 7. истог Васељенског Сабора каже се: Ако су који свети храмови освећени без светих моштију Мученика наређујемо да се у њима положи мошти уз уобичајену молитву“.²³⁵

Побожни и верни народ српски походи наше светиње, привучен светошћу којом зраче у њима присутне свете мошти, светошћу живота дотичног Светитеља, и чудесима која се над моштима догађају. Очувањем наших светиња, чувамо и светоотачко предање. О Тимотеје, вели Свети Апостол Павле, предање чувај (1. Тим. 6, 20). А Арх. Аверкије Џорданвилски објашњава шта је то предање: „Предање је оно, што је теби поверено, а не оно што си пронашао; оно што си примио, а не оно што си измислио; предање је ствар учења, а не умовања; оно се даје свему народу, а није парцијални посед; то је ствар која је дошла до тебе, а не коју си ти открио; према њему треба да се односиш не као онај који је то пронашао, него као онај ко то чува; не као утемељивач, него као следбеник; не као вођа, него као вођени“.²³⁶

Оно што се тренутно дешава на простору Косова и Метохије има за циљ уништење идентитета српског народа, не само тако што ће му се одузети и затрети вековни трагови постојања већ и потпуна ликвидација Српске православне цркве. На томе се ради плански, систематски, организационо, употребом свих средстава. Сваки православац се може питати да ли је он пуноправни грађанин ове земље. Уставом је слобода вере зајамчена, али слобода је, у ствари, дати могућност да се то право оствари.

Манастири су вековни чувари Српског народа, свете осматрачнице српске савести, живе светиње народне вере, неоспориве тапије Српске земље.²³⁷ Данас

²³⁵ Поповић Ј., „Догматика Православне Цркве“, књига трећа, Београд, 1978. 675-683.

²³⁶ Арх. Аверкије Џорданвилски „Света ревност“, Београд, 1998.

²³⁷ Поповић Ј. „Меморандум: „Истина о Српској православној цркви у комунистичкој Југославији“, Меморандум Оца Јустина ћелијског, јануар, 1960. година.

наше манастире диктатура безбожника претвара само у „културне споменике“ и у музеје мртвих старина. Чак се поставља питање и чији су то манастири, цркве, испоснице. Ј. Поповић даље каже: „за православне Србе, манастири су живи храмови Живоме Богу, свети домови молитве, свети сузарници наши, свете ризнице молитава и уздаха и вапаја и кликтања наших кроз векове и векове. А кад диктатура безбожничка те свете домове молитве претвара у музеје, она их претвара у разбојничке пећине. Јер дом молитве, лишен молитве, постаје пећина разбојничка, по речима Свеистинога (Мт. 21,13). За православног Србина под диктатуром безбожничтва сви су дани претворени у Велики Петак, јер се врши стално ругање Христу, стално исмевање, плување, распињање Христа“.

3.1.5.1. Новомученици Косовско – Метохијски о. Харитон и о. Стефан

У сваком времену и сваком нараштају Црква Божија на земљи била је обасјавана и украшавана животима свете деце своје, својих земаљских ангела. Сви они, светлим и крстоносним подвигом својим, сведочише истину Јеванђеља Христовог. Прошавши кроз капију смрти, они постадоше сјајне звезде на духовном небу цркве. Међу њима најјачом светлошћу блиста сазвезђе светих мученика. Овако почиње књига у којој је написано житије оца Харитона новомученика.²³⁸

Отац Харитон (Лукић) је замонашен са још једним монахом уочи славе манастирске капеле посвећене Светом Николају Жичком, 19. април/2. мај 1998. године. То су била прва монашења у обновљеном манастиру Светих Архангела код Призрена, задужбини великог цара Душана. Отац Харитон, по причи једног монаха, је био „простодушан и искреномислен, вазда окренут од људске вреве ка Господу који га је изобилно посећивао благодаћу својом. Поседовао је невероватну одлучност у било ком богоугодном делу, само Христа да придобије па и по цену овог живота и та ведро одлучност у поуздању на Бога кога је увиђао у сваком ближњем своје је само плод на стаблу дрвета велике вере“.

²³⁸ (Радосављевић) Артемије, Епископ рашко-призренски, „Харитон новомученик Црноречки 1999“, Манастир Црна Река, 2009.

У голготи српског народа 1999. године, када су Срби и остали неалбанци протеривани, убијани, киднаповани, цркве и манастири спаљивани и у општој неизвесности се није знало шта доносе наредни сати и дани, отац Харитон је био сасвим присебан и игуману рекао да не жели да иде ни по коју цену, да је ту његов манастир и његова земља.²³⁹ Месец дана пре страдања оца Харитона, на основу приче, десило се један инцидент, за који монах са којим је разговарано каже да је то био истовремено и тајанствени наговештај страдања оца Харитона, али и показатељ да страдати не може свако, већ само најдостојнији јер, да је тада он страдао, страдали би и остали који су били са њим. Наиме, возивши игумана као сувозача и две монахиње из манастира Свете Тројица из Муштуишта у малом југу, отац Харитон је упао у шиптарску заседу са рафалном паљбом, ауто је био скроз изрешетан, сва стакла поломљена, али нико у колима није био ни окрзнут метком. Изашли су из возила, неко време провели сакривени у канализационом пропусту, да би се потом отац Харитон храбро усудио да упали ауто и све их одвезе на сигурно.

Вече пре страдања оца Харитона у манастиру Светих Архангела код Призрена су, заједно са братијом тог манастира, били и монаси манастира Зочиште код Ораховца. Дошао је и тај уторак 15. јун, отац Харитон је постио на води у намери да се сутрадан причести, а након јутарње службе са светом Литургијом у манастирској капели, братија је доручковала. Отац Харитон је био ћутљив и миран као јагње и, по причи, смерно достојанствен. Са два аутомобила су кренули у Призрен ка епископији у којој је био владика Артемије. Након што су стигли у епископију отац Харитон је негде око 11 часова примио своје последње послушање да оде у град по храну речима „нека је благословено“ и кренуо аутомобилом без страха. У граду су га зауставили терористи и наочиглед немачких војника КФОР-а одвели су га његовим аутом у непознатом правцу.

Они који су га познавали²⁴⁰ верују да је он могао да се понаша само као свети Вукашин клепачки, јер по цену живота не би никоме предао манастирски

²³⁹ (Радосављевић) Артемије, Епископ рашко-призренски, „Харитон новомученик Црноречки 1999“, Манастир Црна Река, 2009.

²⁴⁰ Следи казивање једног од монаха који је са њим био и у манастиру Црна Река и у Светим Архагелима последњих дана пре његовог пострадања.

ауто, а камоли да му неко веру православну дира, могао је уз свој карактеристичан осмејак потпуно смирено да им каже да раде свој посао, дубоко жалећи због њих што су такви. О присуству његовог смирења сведочи нам ритуална разјареност мучитеља који су му „неколике кости иситнили“, а над главом се вероватно изругивали и трофејно хвалили, јер главе не беше са пронађеним костима новомученика Харитона. Обезглављено и изломљено тело његово је пронађено у августу 2000. године од стране Комисије за ексхумацију тела несталих и киднапованих Срба, по благослову владике Артемија донето је у манастир Црну Реку и тамо сахрањено. Недалеко од његовог тела пронађена су и тела неколико Срба пострадалих у исто време.²⁴¹

Јеромонах Стефан (Пурић),²⁴² или Пуљић како су рекли у једном разговору, био је духовник сестринства манастира Пећка патријаршија. Године 1999. је био на послушању у манастиру Будисавци, метоху Пећке патријаршије. О оцу Стефану нема писаних података, осим у књизи - житију оца Харитона, тако да оно што следи у наставку текста о њему написано је на основу приче једног свештеника из Пећи који је у то време био „избеглица“ у манастиру Будисавци.

Отац Стефан је био изузетан и диван човек, благог и милог лика, тих и увек спреман свакога да саслуша и саветује. Косово и Метохија су горели, Срби су у дугим колонама бежали, а он је без имало страха обављао своју пастирску дужност. Једна од монахиња која је била у манастиру Будисавци, сестра Теодосија је била болесна, па је отац Стефан инсистирао да иде у набавку да би снабдео манастир неопходним намирницама, а и купио храну потребну болесној

²⁴¹ Можда, на крају, цитирати његовог сабрата који је рекао следеће: „На основу светоотачких књига знамо да Бог благодат за мучеништво не даје свакоме, већ само најдостојнијима. Сви који смо његови сажитељи би се једногласно сложили око следећих његових врлина: пожртвовано штићење сваког сабрата у тренуцима искушења, жеља да свој живот у Христу, врлине и Божанске утехе сакрије од свих, Бога ради, молитвена осама, ћутљивост у неважним за душу темама, ревност у похађању прописаних дневних Богослужења, тајни подвизи на уштрб телесног, као што је ноћевање под кивотом Светог Петра Коришког, спавање на даскама у хладној келији, крајња немаштина, никада самооправдавање пред људима, те, изнад свега, тиха, неталасајућа послушност ка свима, али само и увек Бога ради, и још љубав која све повезује, прожима и покрива и још много тога само Богу познатом за које, иако детаље не знамо, ипак знамо да постоји, јер Харитон „даде крв те прими Бога Духа“ на векове векова. Помињи нас стално пред Господом свети мучениче Харитоне!“

²⁴² (Радосављевић) Артемије, Епископ рашко-призренски, „Харитон новомученик Црноречки 1999“, Манастир Црна Река, 2009.

монахињи. Остали који су били у манастиру саветовали су оцу Стефану да не иде у продавницу, јер је ишао пешке, или бициклом, али отац је без имало страха обављао и тај задатак сматрајући да никоме зло није учинио. Два пута је отишао у набавку и вратио се, али када је трећи пут отишао заједно са једним професором који је побегао из Пећи и склонио се у манастир, у Исток у продавницу ни један се није вратио. На основу приче очевидца, обојицу су ухватили Шиптари католици између Истока и Ђураковца и убили. То се десило у јулу месецу 1999. године. Све то су немо, без намере да помогну, посматрали шпански и португалски војници КФОР-а. Шиптари су јурнули ка оцу Стефану и професору који је био са њим, ухватили их и почели да малтретирају, а католички војни свештеник, који је био са КФОР-ом, је побегао. Војници КФОР-а су се касније правдали да нису могли да реагују јер је то „била руља“.

Свештеник који је био у манастиру Будисавци је ишао и распитивао се код војника КФОР-а где је тело оца Стефана. Чак су му рекли да дође код Рибљака у Истоку јер се тела налазе испред цамије да би извршио идентификацију оца Стефана, али када је дошао на то место тела више нису била ту, већ негде склоњена. Посмртни остаци оца Стефана, као и осталих Срба који су убијени тада у Истоку нису никада пронађени. Невини слуга Христов свештенослужитељ Стефан је негде у Метохији, тај страдалник српски, заједно са осталим прецима српским који су ту своје кости оставили, чува наше вековно огњиште, место нашег порекла и јединог места без кога ми као народ не постојимо. Мученици српски су и најбољи сведоци истине Христове и стубови цркве. Отац Харитон и отац Стефан су удостојени да умру за Христа, али они су и живели за Христа и у Христу.

4. АНАЛИЗА СТАЊА ПРИРОДНИХ ДОБАРА

Заштита природе мора бити остварена у складу са основним човековим потребама и развојем. Основне последице нерационалног коришћења природних богатстава и неадекватног газдовања природом су еколошке природе, па је сасвим разумљиво да и отклањање последица мора бити еколошки засновано. Контрола коришћења природних богатстава, као један од основних практичних задатака екологије, један је од најзначајнијих проблема заштите природе. Како се природни процеси одвијају у оквиру посебних аутономних целина екосистема, биома итд. разумљиво је да је и заштиту природе најцелисходније спроводити у оквиру одговарајућих природних целина, концепције интегралне заштите природе.

Законом о заштити природе („Службени гласник РС“, бр. 36/2009, 88/2010) уређује се заштита и очување природе, биолошке, геолошке и предеоне разноврсности као дела животне средине. Заштита природе је низ мера и активности усредсређених на спречавање оштећења природе, природних вредности и природне равнотеже. Заштићена природна добра су заштићена подручја, заштићене врсте и покретна заштићена природна документа. У овом раду су анализирана заштићена природна добра на простору Метохије, дефинисана категоријама из Закона о заштити животне средине („Службени гласник РС“, бр. 66/91), јер, у међувремену, сем појединачних стручних активности (обилазак стручњака из Завода за заштиту природе Србије 2010. године заштићеног природног добра „Шам дуд“), не постоји организовани мониторинг заштићених подручја простора Метохије. Нека заштићена подручја, из безбедносних разлога, за сада, није могуће обићи, оценити њихово стање, као ни предузети адекватне мере и активности на њиховој заштити.

Област Метохије је простор на коме се налази Шар планина, као јужни обод Србије, дуг 85 km, са преко 40 планинских врхова високих између 2500 m и 2620 m, 70 глацијалних и 20 нивационих језера (горске очи), велики број кањона, клисура итд. са преко 1800 биљних врста, 147 врста дневних лептира, 45 врста

водоземаца и гмизаваца, око 200 врста птица, 32 врсте сисара (без слепих мишева), што је чини једним од фаунистички најбогатијих подручја Европе. Метохијске Проклетије, дуге 90 km и високе до 2656 метара се налазе на југозападном ободу Србије. Због своје изванредне биолошке разноврсности, обиља ендемореликтних и глобално значајних врста, Проклетије, заједно са Шар-планином припадају једном од шест европских центара биолошке разноврсности. У Метохији се налази и река Мируша која у свом кањонском делу има низ од 16 језера раздвојених водопадима, слаповима и брзацима. У порти Пећке патријаршије поносно стоји преко 700 година старо стабло црног дуда, а на обали Призренске Бистрице преко 200 година старо стабло платана.

4.1. Међународне стратегије од значаја за заштиту природе

Међународна заједница питањима заштите животне средине, као и заштити природе, последњих деценија поклања изузетно велику пажњу да би се последњих година тим питањима дао приоритет. Обично се каже да је савремена међународна дипломатија у области животне средине почела 1972. године на Конференцији УН о животној средини у Стокхолму. Свест о угрожености планете Земље услед императива развоја и нерационалног односа према природним богатствима, на међународном плану је покренула низ активности које су довеле до друге битне одреднице у масовном покушају да се дође до помирења утицаја људских друштвено-економских активности на животну средину и обрнуто консензусом дефинисаним у Декларацији УН о животној средини и одрживом развоју, усвојеној на Конференцији Уједињених нација у Рио де Жанеиру 1992. године. Под њом се подразумева да се структура и динамика људских делатности мора прилагодити структури и динамици животне средине, тако да се задовољавањем потреба садашњих генерација људи не угрожава право и могућност будућих генерација на повољне услове живота. Заговарајући концепт одрживог развоја, на Конференцији у Рио де Жанеиру усвојена је и Агенда 21. Потписнице Агенде 21 су 173 земље, укључујући и нашу. Осим ова два донети су и усвојени и следећи документи: Конвенција о биолошкој разноврсности – *CBD* (циљ је очување биодиверзитета, одрживо коришћење његових компонената,

праведна и разумна подела користи које проистичу из коришћења генетичких ресурса), Конвенција о промени климе – *UNFCCC* (мултилатерални споразум са циљем „стабилизације концентрације гасова стаклене баште у атмосфери на нивоу који би спречио опасне антропогене утицаје на климатски систем“) и Принципи о управљању, заштити и одрживом развоју свих типова шума (законски необавезујућа ауторитативна изјава о глобалном консензусу, састављена од 15 принципа који представљају први битан међународни консензус о бољем коришћењу и очувању свих врста шума).

Године 2002., десет година након Самита у Рију, у Јоханесбургу је одржан Светски самит о одрживом развоју, који је реafirмисао одржив развој као централни елемент на међународном дневном реду и дао додатни подстицај светским напорима у борби против сиромаштва и за заштиту животне средине. Развијене земље и велики број земаља у развоју су питањима заштите животне средине, и пре доношења Декларације у Рију, давале приоритетан значај, координирајући своје политике у овој области и усаглашавајући мере и активности, а посебно по питањима глобалног значаја.

Заштићене области су један од најважнијих легата које човечанство може да остави будућим генерацијама, да обезбеди потомству приближавање природи и материјалним и нематеријалним добрима које она даје. Постоји око 100.000 заштићених области широм света које покривају око 11,5% копна и око 0,5% површине мора. У Европи има преко 42.000 заштићених области које покривају 14,15% копна и 2,7% површине мора.²⁴³

Заштићене области су важне зато што:

1. помажу очувању диверзитета екосистема, врста, генетичке варијабилности и еколошких процеса који су неопходни за живот на земљи,

²⁴³ <http://www.iucn.org>

2. обезбеђују неопходну корист и добра из природе која одржавају живот човека, укључујући воду, чист ваздух, климу и биолошку контролу, естетске и духовне вредности,
3. имају важне, битне вредности као репрезенти светске дивљине (природе), као склониште од свакодневног живота, као предеона и културна вредност од значаја,
4. су често кућа људи са традиционалним културама и пружају ненадокнадива знања о природи,
5. могу бити модели одрживости (одрживог коришћења) ресурса које може да се примени било где и
6. имају огромне научне, образовне, културне, рекреативне и духовне вредности.

Постаје све евидентније да се многи проблеми везани за животну средину не могу решавати активностима појединих земаља. Неопходно је да оне међусобно сарађују на усвајању наднационалних мера политике, развоју међународне регулативе доношењем конвенција и резолуција, међународних стратегија, директива, програма и планова у циљу координације заштите животне средине и усклађеном коришћењу природних ресурса. Такође, међународне организације дефинишу и стратегије заштите природе, као и стандарде и категорије за заштићена природна добра и угрожене дивље биљне и животињске врсте. Сва будућа решавања насталих проблема се морају заснивати на примени фундаменталних научних студија о односу човека и природе, од локалног, регионалног до глобалног нивоа.

У раду ће бити напоменуте само неке најважније конвенције, стратегије, директиве ЕУ и програми, чија је примена и имплементација од значаја за заштиту природе и заштићених природних добара Метохије.

Конвенција о заштити птица

Конвенција о заштити птица је усвојена 1950. године и регулише заштиту птица како у целини тако и у време гнезђења и за време миграције. Ова конвенција је претеча Рамсарске конвенције јер се утврђује и обавеза оснивања

резервата на мочварним и воденим подручјима како би се обезбедили услови за гнежђење и исхрану птица. Такође, утврђује се обавеза израде спискова домаћих врста птица као и птица селица које су заштићене у време сеобе преко територије земље потписнице Конвенције.

Рамсарска конвенција

Конвенција о мочварама које су од међународног значаја, нарочито као станишта птица мочварица (*Convention on Wetlands of International Importance especially as Waterfowl Habitat*), усвојена је 02.02.1971. у граду Рамсар, у Ирану, а измењена Протоколом од 03.12.1982. и амандманима од 28.05.1987. године. Ова конвенција се позива на основне еколошке функције мочвара, као регулатора режима вода и као станишта специфичне флоре и фауне, нарочито птица мочварица, као и на велики извор економске, културне и научне вредности које мочваре имају, са жељом да спречи њихов губитак. Птице мочварице за време својих сезонских миграција прелазе границе и зато се сматрају националним богатством. Рамсарска конвенција представља оквир за међународну сарадњу и националне активности на очувању и разумном коришћењу водених површина и њихових ресурса. Мочварама се сматрају области мочварних земљишта, ритова, тресетишта и воде, било природне или вештачке, сталне или повремене, са стајаћом или текућом водом, сланом или слатком, укључујући области морске воде чија дубина за време осеке не прелази шест метара. Птице мочварице су еколошки зависне од мочвара. Свака страна потписница означава одговарајуће мочваре на својој територији које се укључују у списак мочвара од међународног значаја, који се чува у Рамсар бази података, којом управља „*Wetlands International*“.

Вашингтонска конвенција

Конвенција о међународној трговини угрожених врста дивље флоре и фауне (*Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora – CITES*) је међународни споразум којим се обезбеђује међународна сарадња у заштити одређених врста дивље фауне и флоре од прекомерне експлоатације путем међународног промета. Одредбе ове конвенције односе се на живе или мртве животиње и биљке, као и на њихове делове или производе начињене од

њих. *CITES*-ом је строго контролисана трговина за више од 33.000 врста животиња и биљака. *CITES* има 169 земаља чланица, а једна од њих је и Србија. Конвенција је усвојена 30. априла 1973. године у Вашингтону. У прилозима су спискови угрожених врста дивље флоре и фауне које су заштићене овом конвенцијом.²⁴⁴

Бонска конвенција

Конвенција о очувању миграторних врста дивљих животиња (*Convention on the Conservation of Migratory Species of Wild Animals – CMS*), усвојена 23. јуна 1979. године у Бону, је међународни споразум настао због бриге за оне врсте животиња које се селе изван националних граница, односно прихватање да државе морају бити заштитници миграторних врста животиња које живе у оквиру граница њихове јурисдикције. Циљ је очување копнених, морских и ваздушних врста и станишта у оквиру њиховог миграционог поља. У прилозима су наведени спискови дивљих животиња на које се односе мере заштите.

Бернска конвенција

Конвенција о заштити европског („дивљег“) живог света и природних станишта (*Convention on the conservation of European wildlife and natural habitats*), усвојена 19. септембра 1979. године у Берну, са циљем очувања дивље флоре и фауне и њихових станишта, нарочито оних врста и станишта чије очување захтева сарадњу више држава и унапређивање такве сарадње (члан 1. поглавље 1 конвенције). Овом конвенцијом предвиђа се да свака земља формира мрежу заштићених природних добара. Прилози конвенције садрже спискове дивље флоре и фауне које је забрањено сакупљати и уништавати, као и присвајати и обављати промет.

Конвенција о биолошкој разноврсности

На Конференцији УН о животној средини и развоју, одржаној у Рио де Жанеиру, јуна месеца 1992. године, један од усвојених докумената је и Конвенција о биолошкој разноврсности (*Convention on Biological Diversity – CBD*).

²⁴⁴ Шире о овоме: Министарство науке и заштите животне средине Републике Србије, Управа за заштиту животне средине, „Кратки приручник за идентификацију животиња и биљака које се налазе на листама *CITES*“, Београд, 2006.

Циљеви Конвенције су очување биолошке разноврсности, одрживо коришћење њених компоненти и поштена и праведна подела користи које проистичу из коришћења генетичких ресурса, између осталог одговарајућим приступом генетичким ресурсима и одговарајућим трансфером релевантних технологија, узимајући у обзир сва права на ове ресурсе и технологије, и одговарајућим финансирањем (члан 1 конвенције)²⁴⁵. Ова конвенција тражи од земаља потписница да развију националне стратегије, планове или програме за очување и одрживо коришћење биолошке разноврсности у корист садашњих и будућих генерација.

Да би се спречиле потенцијалне опасности од живих модификованих организама, које су производ модерних технологија, дефинисан је, уз Конвенцију о биодиверзитету, *Протокол из Картагине о биолошкој сигурности*. Циљ протокола је да допринесе одговарајућој заштити при преносу и коришћењу живих модификованих организама, као производа модерне биотехнологије, који могу негативно да утичу на очување и одрживо коришћење биодиверзитета.

Севилска стратегија за резервате биосфере

Марта 1995. године, *UNESCO* је организовао Међународну конференцију експерата у Севилји (Шпанија). Стратегија која је тамо развијена, позната као „Севилска стратегија“, препоручује предузимање потребних корака за будући развој резервата биосфере у 21. веку. На Севилској конференцији довршен је и законски оквир којим су постављени правни темељи за функционисање светске мреже резервата биосфере. Оба документа су усвојена Резолуцијом 2.4 *UNESCO General Conference* у новембру 1995. године. У овим документима се наглашава нова улога коју би резервати биосфере могли одиграти у изналажењу одговора на питања из Агенде 21 која је усвојена на Конференцији УН о природној средини и развоју. Овим документима је, такође, наглашен значајан допринос који резервати биосфере могу дати у процесу примене Конвенције о биолошкој разноврсности.

Резервате биосфере одређују националне владе и сваки резерват мора да задовољи минимални скуп критеријума и да испуни минимални скуп услова да би

²⁴⁵ Јовашевић Д., „Заштита животне средине, збирка прописа“, Службени лист Србије и Црне Горе, Београд, 2005.

био примљен у мрежу. Сваки резерват природе треба да испуни три комплементарне функције: функцију конзервације, која обухвата очување генетских ресурса, врста, екосистема и пејзажа; функцију развоја, која се односи на омогућавање одрживог економског и хуманог развоја, и функцију логистичке подршке, која обухвата демонстрационе пројекте, еколошку обуку и образовање, те истраживања која су повезана са локалним, националним и глобалним питањима конзервације и одрживог развоја. Један број резервата биосфере истовремено обухвата подручја која су заштићена по другим системима (као што су национални паркови и природни резервати) и друга међународно призната подручја (као што су локалитети Светске баштине и Рамсарски локалитети).

Европски центар за заштиту природе ECNC – European Centre for Nature Conservation

Паневропску стратегију биолошког и предеоног диверзитета и њену Акциону тему којом се успоставља Паневропска (Свеевропска) еколошка мрежа (*Pan-European Ecological Network – PEEN*) подржали су још 1995. године Европски министри за животну средину. Овај циљ је потврђен на Министарској конференцији у Кијеву 2003. године, када је усвојен акциони план за *PEEN*. Паневропска еколошка мрежа треба да повеже различита природна подручја од европског значаја са (националним) еколошким мрежама и да тако обезбеди повољан статус заштите кључних европских екосистема, станишта, врста и предела.

Од 2003. до 2006. године *ECNC* – Европски центар за заштиту природе водио је један пројекат намењен истицању оквира Паневропске еколошке мреже (*PEEN*) у Југоисточној Европи (*SEE*). Резултат пројекта је показна мапа *PEEN*-а, на којој су обележена кључна природна подручја од европског значаја, постојећи коридори између тих подручја, као и места где нови коридори могу или треба да буду успостављени. Идентификација кључних подручја за *PEEN* у Југоисточној Европи заснива се на следећим информацијама и базама података:

- мапа међународно и национално одређених подручја (Рамсарска конвенција, Резервати програма „Човек и биосфера“, Програм „*Natura*

2000”, конвенција о Светској баштини, Бернска конвенција, подручја заштићена националним прописима),

- мапа међународно признатих подручја (*Important Bird Areas, Important Plant Areas, Key Biodiversity Areas, Prime Butterfly Areas*),
- мапа станишта која показује постојећа нефрагментисана природна и полуприродна подручја довољно велика за одржавање виталних популација врста значајних у европским размерама,
- подаци о актуелном распрострањењу одабраних врста. Сисари су на мапама распрострањења врста једини приказани на одговарајући начин, будући да они нису посебно картирани на мапама које приказују птице (*Important Bird Areas*), биљке (*Important Plant Areas*), и лептирове (*Prime Butterfly Areas*).

Идентификација потенцијалних подручја за коридоре за *PEEN SEE* заснована је на следећим информацијама:

- положај природних, полу-природних и вештачких река,
- положај морских коридора,
- путеви сеобе птица,
- експертска оцена у потреби повезаности кључних подручја на основу њихове величине.

Велики део Југоисточне Европе представља кључно подручје *PEEN*-а, захваљујући високој вредности биодиверзитета и ниском степену фрагментисаности.

Директиве Европске Уније о заштити природе

Директиве ЕУ о заштити природе су веома битни прописи у области заштите животне средине Европе, а такође су од значаја и за заштиту природе Србије. **Директива Савета број 79/409/ЕЕС о очувању дивљих птица**, донета 2. априла 1979. године, са циљем обезбеђивања заштите свим врстама дивљих птица на територији ЕУ и очување њихове популације. Земље чланице су обавезне да успоставе општи систем за заштиту птица забраном убијања, уништавања гнезда

и намерним узнемиравањем. Да би се популације птица одржале, неопходно је стварање заштићених области, па се области за њихову заштиту називају специјална заштићена подручја. У Прилогу Директиве се налазе спискови птица на које се примењују најстроже мере очувања. **Директива Савета Европе број 92/43/ЕЕС о очувању природних и полуприродних станишта фауне и флоре (Директива о стаништима)**, - *Directive on the conservation of natural and semi-natural habitats and of wild fauna and flora*) донета у Бриселу 21. маја 1992. године, са циљем заштите фауне, флоре и природних станишта од значаја за ЕУ. Основни циљ ове директиве је успостављање мреже заштићених области унутар заједнице ради одржавања како распореда тако и богатства угрожених врста и станишта, копнених и морских. Мрежа специјалних области заштите (*Special Areas of Conservation – SAC*) – Посебна подручја очувања под окриљем Директиве о стаништима и Подручја под посебном заштитом (*Special Protection Areas – SPA*) под окриљем Директиве о птицама, назива се *Natura 2000*.

Мрежа Natura 2000

Подручја *Natura 2000* су еколошке области у којима се желе сачувати и достићи повољни услови за живот птица и других животињских врста, њихових станишта и станишних типова, чије очување је у интересу европске заједнице. Мрежа *Natura 2000* се састоји из две врсте области и то: Подручја под посебном заштитом (*Special Protection Areas – SPA*) и Посебна подручја очувања (*Special Areas of Conservation – SAC*). Оснивање и проширивање мреже *Natura 2000* је од велике важности у заустављању процеса континуираног нестајања природних врста и биотопа, односно осиромашења природних богатстава. Мрежа *Natura 2000* омогућава одржавање одређених типова природних станишта и станишта врста или, где је то потребно, враћање у повољан статус очуваности у њиховом природном ареалу. Статус очуваности природног станишта подразумева збир утицаја који делују на природно станиште и његове типичне врсте, што може утицати на његову дугорочну природну дистрибуцију, структуру и функције као и на дугорочни опстанак његових типичних врста унутар територије. Биолошка разноврсност на европском нивоу обрађује се по биогеографским регионима. Они представљају целине издвојене на основу вегетацијске карте Европе, у циљу олакшавања рада на овој сложеној проблематици. Свака чланица ЕУ утврђује

попис врста и станишних типова на својој територији и то посебно за сваки биогеографски регион.

4.2. Законска регулатива заштите природе у Србији

Зачеци законске заштите природе у Србији датирају још из XIV века. Чланом 123. Душановог законика из 1349. године, рударима Сасима је била забрањена сеча шума и утврђена обавеза садње на местима где је шума посечена. Први закони о рудама, којим су регулисани власништво, начин и услови коришћења минералних сировина донео је деспот Стефан Лазаревић 1412. године. Уредбом о сечи шума од 22. јула 1839. године, била је утврђена забрана сече липове горе, а сличне забране за поједине врсте дрвећа срећу се и у Шумској уредби од 4. априла 1861. године. Први пропис којим је регулисана заштита фауне у Србији била је Височнаја наредба из 1840. године, којом је био забрањен лов на јелене и кошуте и уведен ловостај за зечеве, „дивље козе“ и „за јело способне птице“²⁴⁶. Ограничења и заштита риба среће се у решењима из 1859. и 1860. године, којима је забрањено ловити рибу тровањем или динамитом.

Први Закони у области шумарства, лова и риболова који су донети у Србији и којима се регулише заштита појединих биљних и животињских врста су Закон о шумама 1891. године, Закон о лову 1898. године и Закон о риболову 1989. године.²⁴⁷

Прво подручје које је стављено под заштиту на територији данашње Србије била је Обедска бара, стављена под строгу заштиту од стране барона *Mollinary*, тадашњег војног команданта Хрватске и Славоније, још 1874. године. Као важан акт који је донела Краљевина Југославија 1930. године је Наредба о очувању и одржавању предмета историјске, научне, уметничке вредности, природне лепоте и реткости које буду таквима проглашене.

²⁴⁶ <http://www.natureprotection.ogr.rs>

²⁴⁷ Радовић И., Мандић Р., „Заштићена природна добра и заштита и унапређивање биодиверзитета – основа природне баштине Србије“, Заштита природе, Завод за заштиту природе Србије, број 50, Београд, 1998. 13-32.

После Другог светског рата, Демократска Федеративна Југославија је донела Закон о заштити споменика културе и природњачких реткости ДФЈ. Закон даје дефиниције природних реткости и утврђује начин њиховог проглашења.²⁴⁸ Доношењем овог закона јединствено је дефинисан систем заштите природе у тадашњој држави Југославији. На основу овог закона, Министарство просвете НР Србије је одлучило да до оснивања посебног Завода за заштиту природних реткости Србије, Природњачки музеј Српске земље у Београду са Српском академијом наука и Универзитетом у Београду обавља заштиту природних реткости Србије. Институционална заштита природе у Србији почиње оснивањем Завода за заштиту и научно проучавање природних реткости НР Србије.²⁴⁹ Покрајински завод Војводине основан је 1966. године, а на Косову и Метохији прво је формирано одељење у оквиру Покрајинског завода за заштиту споменика културе 1969. године, да би се Завод издвојио у засебну организацију 1974. године.

Служба заштите природе у НР Србији била је регулисана Законом о заштити споменика културе и природних реткости од 1948. године, па све до краја 1961. године, када је донет нови Закон о заштити природе. Републички завод за заштиту природе од свог оснивања 1948. године почео се бавити утврђивањем природних реткости и њиховим стављањем под заштиту, по одговарајућим врстама и категоријама заштите. До 1961. године био је овлашћен да непосредно проглашава заштиту објеката природе својим решењем. После овог периода решења, односно одлуке о заштити објеката природе доносе општине, изузев националних паркова и природних реткости. Национални паркови проглашавају се посебним законом, а природне реткости одлуком Извршног већа. Завод је и даље припремао стручну документацију за све категорије природних добара. Законом о заштити природе²⁵⁰ постојале су следеће врсте објеката природе: простори посебних вредности, природне знаменитости, природне реткости. Законом о заштити животне средине који је донет 1991. године је потпуно

²⁴⁸ Закон о заштити споменика културе и природњачких реткости ДФЈ, 23. јул 1945. год., „Службени лист ДФЈ“, број 54/1945.

²⁴⁹ Завод је основан Решењем Председништва Владе Народне Републике Србије, број 286, од 34. априла 1948. године.

²⁵⁰ „Службени гласник СРС“, број 29/88.

промењен концепт заштите природе. Урађена је ревизија свих до тада заштићених природних добара и њихово усклађивање са Законом који се примењивао јединствено на територији целе Србије. У складу са Законом Влада Републике Србије својом Одлуком о оснивању организације за заштиту природних добара²⁵¹ оснива јединствену организацију за заштиту природе од бившег Републичког Завода и два покрајинска под именом Завод за заштиту природе Србије. Од 2009. године заштита и очување природе су уређени Законом о заштити природе²⁵² и низом пратећих подзаконских аката.

4.3. Преглед и категоризација заштићених природних добара Метохије

На основу доступних података из Завода за заштиту природе Србије направљена је листа заштићених објеката природе на простору Метохије. Управљачи заштићених природних добара су, већином, онемогућени у вршењу своје функције. То значи да се заштита не врши, не спроводе се прописани режими заштите, нема планова заштите као ни контроле надлежних институција. Оштећења на природним добрима је тешко, скоро немогуће, проценити на ширем простору.

Заштићена природна добра на простору Метохије су:

- **Национални парк „Шар-планина“**, I (прва) категорија, природно добро од изузетног значаја²⁵³, површина 39.000.000 ha; Решење 011-28/84 од 18.02.1986. године донето на основу Указа Скупштине Аутономне Покрајине Косово и Метохија, потврђено Законом о Националном парку („Службени лист СЛПК“ бр. 11/86) и Законом о националним парковима („Службени гласник РС“ бр. 39/93).

²⁵¹ „Службени гласник РС“, број 88/1992.

²⁵² „Службени гласник РС“, бр. 36/2009.

²⁵³ Правилник о категоризацији заштићених природних добара („Службени гласник Републике Србије“, број 30/92).

У оквиру Националног парка се налазе следећа заштићена природна добра:

Резервати природе:

- ***Русеница*** (падине Коџа Балкана), површина 300 ха, општина Сува Река; природно прибежиште риста, Решење бр. 313, од 11.10.1955. године, Завод за заштиту природе и научно проучавање природних реткости НР Србије.
- ***Ошљак***, површина 20 ха, општина Призрен, Решење о стављању под заштиту државе чисте муникове шуме на падинама планине Ошљака Завода за заштиту природе и научно проучавање природних реткости НР Србије, број 01-544 од 09.12.1960. године.
- ***Попово прасе***, површина 30 ха, општина Призрен, Решење о стављању под заштиту државе чисте муникове шуме на брду званом Попово прасе Завода за заштиту природе и научно проучавање природних реткости НР Србије, број 01-543 од 09.12.1960. године.
- ***Голем бор***, површина 35 ха, општина Призрен, Решење о стављању под заштиту државе чисте муникове шуме на месту званом Голем бор Завода за заштиту природе и научно проучавање природних реткости НР Србије, број 01-545 од 08.12.1960. године.

Меморијални природни споменик:

- ***Клисуре Призренске Бистрице***, површина 200 ха, општина Призрен, Решење СО Призрен – секретаријат за друштвене службе, број 633-12 од 25.11.1976. године, „Службени лист САПК“ број 51/76, стр. 1842.

* * *

У оквиру будућег Националног парка „Проклетије“ налазе се следећа проглашена заштићена природна добра:

Резервати природе:

- ***Кожњар***, површина 150 ха, општина Пећ, прибежиште дивокозе. Решење Завода за заштиту природе и научно проучавање природних

реткости НР Србије, број 337 од 09.11.1955. године, „Службени лист НРС“ број 13/56, стр. 306.

- **Маја Ронс**, површина 20 ха, општина Дечани. Природни локалитет мешовите састојине молике, јеле, смрче и букве, као последњи остатак у још неексплоатисаној шуми. Заштићен Решењем Завода за заштиту природе и научно проучавање природних реткости НР Србије, број 277 од 05.09.1955. године, „Службени гласник НРС“ број 81/55, стр. 773.
- **Брезовица**, природно налазиште биљне врсте форзитије (*Forsythia europaea* Deg. et Bald), површине 38,24 ха, општина Пећ, Решење о стављању под заштиту државе природног налазишта биљке форзитије на брду Губавац, на месту званом Брезовица код Пећи, број 01-560 Завода за заштиту природе и научно проучавање природних реткости НР Србије, „Службени гласник НРС“ број 2/1960 од 28.10.1959. године, стр.10.
- **Прилепске планине**, површина 00,92 ха, општина Дечани, Решење о стављању под заштиту налазишта планинског јавора (*Acer heldreichii*) на Дечанским планинама, на месту званом Прилепске планине, Народног одбора општине Дечани, број 05-618 од 09.03.1963. године.

Споменици природе:

- **Извориште Белог Дрима са пећином и водопадом на месту званом „Радавац“**, површина 89,94 ха, општина Пећ, Решење СО Пећи 02-број 633/7 од 29.12.1982. године, „Службени лист САПК“, број 02/83.
- **Руговска клисура**, површина 4.301.05,04 ха, општина Пећ, Одлука СО Пећи 02-број 011/312 од 17.07.1985. године, „Службени лист САПК“, број 35/88.

Меморијални природни споменик:

- **Високи Дечани**, површина 15,18 ха, општина Дечани, Решење о стављању под заштиту државе шумске састојине црног бора (*Pinus nigra* Arn.) на ивичним деловима обраслим питомим кестеном (*Castanea sativa* Mill.) у непосредној близини културно-историјског

споменика манастира „Високи Дечани“, број 05-1874/4 од 16.09.1968. године.

Остала заштићена природна добра на простору Метохије:

Предео изузетних одлика:

- ***Кањон Мируше***, површина 330.47.60 ha, I категорија. Заштићен је Уредбом о заштити предела изузетних одлика Мируша -05 бр. 501-440/98 од 11.02.1998. године, Влада Републике Србије. „Службени гласник РС“ број 5 од 27.02.1998. године.

У протеклим деценијама је било више покушаја да се река Мируша заштити парцијално или као интегрална целина и то:

- Мируша, површина 190.21.55 ha. Решење СО Ораховац 01 број 290-1 од 30.10.1975. године и Решење СО Клина број 01-325-14 од 17.06.1976. године; „Службени лист САПК“, број 8/76 и „Службени лист САПК“, број 33/76.

- Регионални парк природе Мируша, површина 555.80.70 ha. Решење број 01-633-1 СО Клина од 24.04.1982. и Одлука 01 број 290-01 СО Ораховац од 30.12.1982; „Службени лист САПК“, број 31/82 и „Службени лист САПК“, број 8/83.

- Ток реке Мируше, површина 11.96.00 ha, у оквиру већег добра. Решење о стављању под заштиту тока реке Мируше, СО Ораховац 01 број 29-2 од 30.12.1982. године и Решење СО Клина, Веће месних заједница и Веће удруженог рада бр. 01-633-2 од 28.12.1982. године; „Службени лист САПК“, број 8/83 и „Службени лист САПК“, број 2/83.

Споменици природе:

- ***Поградска клисура, Клисура реке КLINE***, геоморфолошки споменик природе, површина 204.94.49 ha, СО Клина. Решење СО Клина број 01-325-10 од 27.03.1985. године, „Службени лист САПК“ број 17/85.
- ***Кањон Белог Дрима код Шфањског моста***, геоморфолошки споменик природе, површина 198.82.56 ha, СО Ораховац и СО Таковица. Решење СО Ораховац, Веће удруженог рада и месних заједница, 01 бр.

352-13 од 09.04.1986. године и Решење СО Ђаковица, 01 бр. 011-10 од 05.03.1986. године, „Службени лист САПК“ број 27/86.

Слика 26. Кањон Белог Дрима код Шфањског моста²⁵⁴

- **Извор минералне воде „Бања“ у селу Дрсник**, споменик природе хидрографског карактера, површина 06.75 ха, СО Клина. Решење СО Клина бр. 01-352-7 од 27.03.1985. године, „Службени лист САПК“ број 17 од 24. 05.1985. године.

Споменици природе - ботанички:

- **Шам-дуд**, црни дуд (*Morus nigra* L.), у порти манастира Пећка патријаршија, природно добро од изузетног значаја, СО Пећ. Решење Завода за заштиту и научно проучавање природних реткости НР Србије 709, од 28.12.1957. године; Одлука о заштити споменика природе „Шам-дуд“ -02 бр. 21/148 СО Пећ, „Службени гласник РС“ бр. 16/95.
- **Стабло платана на Марашу**, (*Platanus orientalis* L.), површина 0,50,00 ха, природно добро од изузетног значаја, СО Призрен. Решење о стављању под заштиту државе стабла платана у Призрену на обали реке Призренске Бистрице на месту званом Мараш – Завода за заштиту природе и научно проучавање природних реткости НР Србије, број 01-

²⁵⁴ Фото: Антонијевић С., 25.08.2008. год.

569 од 30.10.1959. године; „Службени гласник НРС“ број 53-59, стр. 887.

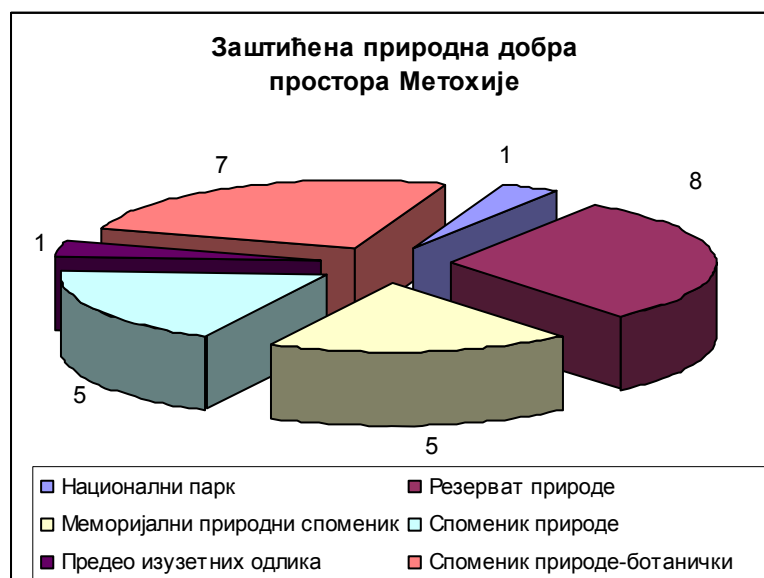
- **Група стабала „Брег“**, храст лужњак (*Quercus robur* L.), СО Клина, село Берково; Решење СО Клина број 01-352-4 од 27.03.1985. године, „Службени лист САПК“ број 17/85.
- **Храст у Злокућанима**, храст лужњак (*Quercus robur* L.), СО Клина, Решење СО Клина број 01-352-8 од 27.03.1985. године, „Службени лист САПК“ број 17/85.
- **Церово стабло у Доњем Петричу**, храст лужњак (*Quercus robur* L.), СО Клина, Решење СО Клина број 01-352-9 од 27.03.1985. године, „Службени лист САПК“ број 17/85.
- **Група стабала липе у селу Истинић**, (*Tilia tomentosa* Moench), СО Дечани, Решење о стављању под заштиту државе групе стабала липе у селу Истинић на сеоском гробљу на месту званом Ворет Ибердемај, број 05-1874/3 СО Дечани од 16.09.1968. године.
- **Стабло липе у Истинићу**, стабло сребрнасте липе (*Tilia tomentosa* Moench), СО Дечани, Решење о стављању под заштиту државе стабла липе у селу Истинић на сеоском раскршћу на месту званом „Код стабла“ (Тебреја), број 05-1874/2 од 16.09.1968. године СО Дечани.
- **Решењима је заштићено још неколико стабала, али су у поступку скидања заштите.**

* * *

Проглашени заштићени објекти природе, као остаци периода после Другог светског рата, Аутономне Покрајине Косово и Метохија:

- **Меморијални парк „Црни врх“ код Пећи**, површине 112.56.00 ха, СО Пећ, место где је одржана I Обласна конференција КПЈ за Косово и Метохију; Решење СО Пећ број 02-633/1 од 29.06.1977. године.

- *Меморијални природни споменик „Чабат“*, површине 64 ha, СО Ђаковица, место уско везано за НОБ; Решење СО Ђаковица 01-бр. 011-13 од 30.03.1984. године, „Службени лист САПК“ бр. 14/84.
- *Парк шума „Братство Јединство код места званог Рахаване*, површина 20.25.83 ha, СО Сува Река, подигнута је у склопу иницијативе „88 стабала“; Решење СО Сува Река, Веће удруженог рада и Веће месних заједница, 01-број 322-290 од 03.10.1980.

Графикон 15. Заштићена природна добра простора Метохије
на основу важећих решења

4.3.1. **Анализа неких заштићених природних добара простора Метохије**

Национални парк „Шар-планина“²⁵⁵

Национални парк „Шар-планина“ се простире на северним и северозападним деловима истоименог масива, са око 70 врхова високих преко 2000 m и 30 врхова који прелазе висину од 2500 m надморске висине. Не само велика висина и масивност него и комбинација различитих облика рељефа

²⁵⁵ Шире о националном парку „Шар-планина“: Студија заштите, Национални парк „Шар-планина“, књига 1, Завод за заштиту природе Србије, Република Србија, Београд, 2006.

(гласијалног, перигласијалног, крашког, флувијалног) стварају пејзаж изузетне динамике, енергије и атрактивности. На Шар-планини, прецизније, на Дрманској глави, налази се хидрографски чвор Балканског полуострва, место од кога отичу воде у три различита сливна подручја: јадранско, црноморско и егејско.

Васкуларну флору Шар-планине чине регистрованих 2319 таксономских јединица (6 класа, 56 редова, 104 фамилије, 494 рода и 1659 таксона на нивоу врста и подврста). До сада су регистроване 332 ендемичне врсте, међу којима се налази 20 локалних ендемита присутних само ту као на пр. Хајдучица Краља Александра (*Achillea alexandri regis*), шарпланински каранфилић (*Dianthus scardicus*), шарска дивизма (*Verbascum scardicum*) и друге. У националном парку се налази 112 асоцијација различитих вегетацијских појасева, од субмедитеранског у долинама река, до високопланинског појаса типа тундре где влада сурова перигласијална клима.

Што се тиче фаунистичких одлика у границама Националног парка утврђено је 147 врста дневних лептира (77% врста Србије, 50,86% врста Балкана). Од укупно 45 врста водоземаца и гмизаваца регистрованих на подручју Србије, на Шар-планини је утврђена 31 врста, 12 врста припада класи водоземаца, а 19 врста класи гмизаваца (69% српске херпетофауне). Због изузетног богатства у ретким и угроженим врстама птица, Шар-планина је уврштена у листу најважнијих птица у Европи (*GRIMMETT & JONES* 1989), такође подручје српског дела Шар-планине се налази на међународној листи *IBA in Europe* (Важна подручја птица у Европи) (*PUZOVIĆ & GRUBAČ* 2000). На Шар-планини су регистроване и 32 врсте сисара, али без слепих мишева који су недовољно проучени. Заштитни знак ихтиофауне Шар-планине је поточна пастрмка (*Salmo trutta* L.), врста чистих, хладних планинских водотока бујичног карактера, а њено присуство указује на квалитет њених планинских вода.

Слика 27. Научно-истраживачка акција праћења поточне пастрмке²⁵⁶

Најбројнији и најзначајнији објекти културне баштине Националног парка су они који потичу из периода средњовековне српске државе. Од споменика овог подручја својим бројем, уметничким донетима и историјским значајем издвајају се две велике групе сконцентрисане на релативно малом простору око села Кориша и Кабаш. По вредности се издваја 14 *категорисаних* културних добара од изузетног значаја изграђених у периоду од XII до XVI века, а налазе се у границама Парка и то:

- *Манастир Св. Арханђела*, Јабланица, Призрен (XIV век, изузетан значај);
- *Остаци испоснице и манастира Св. Петра Коришког*, Кабаш (XIII век, изузетан значај);
- *Црква Св. Богородице*, Пејчићи, Средска (XIII век, изузетан значај);
- *Црква Св. Николе*, Богошевци, Средска (XVI век, изузетан значај);
- *Црква Св. Николе*, Мушниково, Средска (XVI век, изузетан значај);
- *Црква Св. Петке*, Мушниково, Средска (XIV век, изузетан значај);
- *Црква Св. Ђорђа*, Милачићи Средска (XVI век, изузетан значај);
- *Црква Св. Николе*, Драјчићи, Средска (XVI век, изузетан значај);
- *Црква Св. Ђорђа*, Горње Село, Средска (XVI век, изузетан значај);

²⁵⁶ Фото: Антонијевић С., 7-12.07.2009. год.

- *Црква Св. Богородице Одигитрије*, Муштутиште, Сува Река (XIV век, изузетан значај);
- *Црква Св. Ђорђа*, Г. Битиња, Штрпце (XIV век, изузетан значај);
- *Црква Св. Теодора Тирона*, Д. Битиња, Штрпце (XVI век, изузетан значај);
- *Црква Св. Николе*, Готовуша, Штрпце (XVI век, изузетан значај);
- *Црква Св. Николе*, Штрпце (XVI век, изузетан значај).

Некатегорисани споменици, подигнути у периоду од XIII до XVIII века, као део културно-историјског наслеђа унутар предвиђених граница Парка, проглашени за споменике културе по Закону о културним добрима су:

- *„Град“ Вишеград*, изнад Св. Архангела, Јабланица, Призрен²⁵⁷ (XIII век);
- *Стари камени мост* у клисури Призренске Бистрице код Св. Архангела, Јабланица, Призрен (XIV век);
- *Манастир Св. Тројица*, Муштутиште, Сува Река (XV век);
- *Манастир Св. Петра и Павла*, Кориша, Сува Река (I век);
- *Манастир Св. Марко*, Кабаш, Сува Река (XV век);
- *Остаци манастира Мужљак*, Кориша, Сува Река (XVII век);
- *Остаци гробљанске цркве на Ћувик*, Кабаш, Сува Река (XIV век);
- *Остаци гробљанске цркве Св. Никола*, Кориша, Сува Река (I век);
- *Остаци гробљанске цркве Св. Ђорђа*, Кориша, Сува Река (XIX век);
- *Остаци цркве и зидина у Лука Махали*, Кабаш, Сува Река (I век);
- *Црква Пресвете Богородице*, Кориша, Сува Река (XVIII век);
- *Остаци утврђења Коришко Градиште*, Кориша, Сува Река (I век);

²⁵⁷ Национални парк у трајним границама обухвата и део територије града Призрена, али је сам град изван граница Парка.

- *Остаци средњовековног трга*, Кабаш, Сува Река (I век);
- *Остаци цркве Св. Богородице* (сестре Св. Петра Коришког), Кабаш, Сува Река (I век);
- *Православно гробље у Кориши*, Сува Река (I век);
- *Црква испосница Св. Николе* у клисури Призренске Бистрице, Јабланица, Призрен (XIV век);
- *Спомен плоча* у засеоку Крајчићи, Средска (I век);
- *Спомен плоча* у засеоку Милачићи, Средска (I век);
- *Испосница Голем Камен*, Плањане, Средска (I век);
- *Црква Св. Богородице*, Плањане, Средска (XVII век);
- *Хидроелектрана „Призренка“* у клисури Призренске Бистрице, Јабланица, Призрен (1928);
- *Црква Св. Илије*, Локвица, Средска (XIX век);
- *Црква Св. Николе*, Милачићи, Средска (XIX век);
- *Црква Св. Ђурђице*, Млике, Драгаш (XIX век);
- *Утврђење изнад села Крушево на брду „Хисариште“*, Драгаш (I век);
- *Црква Св. Богородице*, Готовуша, Штрпце (XIX век);
- *Остаци испоснице Русенице*, Муштутиште, Сува Река (XIV век);
- *Остаци испосница пећина на брду Матос*, Муштутиште, Сува Река (XIV век);
- *Село Севце* (заселак Шубарини), поступак за проглашење у току (XIX век).

Национални парк „Шар-планина“ је од изузетне националне и глобалне важности и то са аспекта: научног, културно-историјског, еколошког и образовног значаја.

Споменик природе „Шам-дуд“

Шам-дуд²⁵⁸ (црни дуд - *Morus nigra* L.) је споменик природе, ботаничког карактера, заштићен као I (прва) категорија – природно добро од изузетног значаја. Споменик природе се налази у порти Пећке патријаршије и обухвата стабло дуда и припадајући простор испод крошње дуда (0.56.55 ha). Старост овог стабла се процењује на преко 700 година и оно осим својих дендролошких вредности представља и историјски споменик и запис – културно добро овог краја. Због велике старости дебло је поцепано, неке гране су се спустиле на земљу и ожиле се, а сем главног дебла поцепаног на два дела развила су се још три избојка са развијеном крошњом те тако сачињавају заједничку крошњу дуда.

Ово стабло црног дуда засадио је српски архиепископ Сава II, син Стефана Првовенчаног, у периоду између 1263 и 1272 године доневши га из провинције Шам на територији данашње Сирије. Црни дуд је посађен у време формирања манастирског седишта у Пећи, односно у време подизања најстарије цркве Св. Апостола у 13. веку као дела Пећке патријаршије.

Слика 28. Шам-дуд²⁵⁹

Ово изузетно стабло је временом претрпело знатна оштећења, али је сачувало виталност, а током 1987. године на њему су извршени конзерваторски и санациони радови од стране покрајинског завода за заштиту природе из

²⁵⁸ Завод за заштиту природе Србије, одељење у Приштини, Предлог за заштиту природног добра „Шам-дуд“ као споменика природе, Приштина, децембар, 1993.

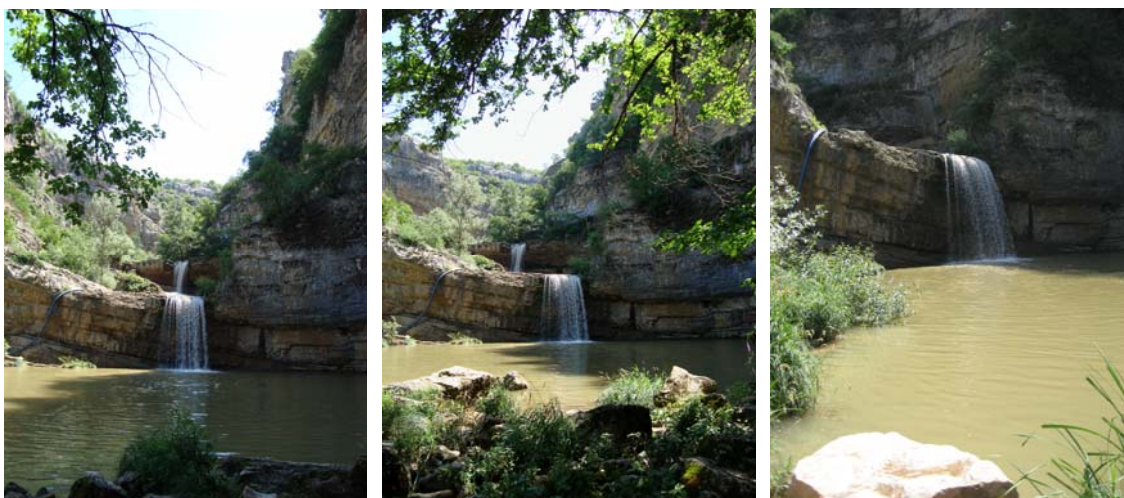
²⁵⁹ Фото: Антонијевић С., прва и трећа слика – 26.03.2010. године, а друга 27.09.2009. године.

Приштине. Најмасивније гране које расту ниско при земљи подупрте су дрвеним подупирачима.

Крајем 2010. године стручњаци Завода за заштиту природе Србије заједно са немачким експертима су први пут после 11 година обишли ово заштићено природно добро које има велики национални значај. У извештају је описано стање Шам-дуда, урађен је фитосанитарни преглед, као и предлог мера и активности неопходних за његово дугорочно одржање.

Предео изузетних одлика „Кањон Мируше“

Река Мируша, лева притока Белог Дрима, развила је свој слив на југоисточном ободу Метохијске котлине, а на пространој великој површи Прекорупље,²⁶⁰ и има дужину водотока око 32 km. Доњи ток реке Мируше до ушћа у реку Бели Дрим Уредбом („Службени гласник РС“ бр. 5/1998.) је стављен под заштиту као предео изузетних одлика од изузетног значаја и сврстава се и I категорију.

Слика 29. „Кањон Мируше“, последња два водопада (15 и 16) над језером на излазу реке Мируше из кањона²⁶¹

²⁶⁰ Петровић Ј., Стајић С., „Кањон Мируше“, Заштита природе, број 33, Београд, 1966.

²⁶¹ Фото: Антонијевић С., 07-12.07.2009. године.

Од крашких облика рељефа, осим вртача, карактеристичне су шарпе и каменице, распоређене првенствено у домену самог кањона, неколико слепих крашких долина и десетак евидентираних спелеолошких објеката. Међу подземним крашким облицима највећа је Душка пећина²⁶², испитане дужине око 260 m, са главним и два споредна канала. Отвор пећине се налази у близини села Душ, на крају слепо скраћене долине душког потока, понорнице која је и изградила овај спелеолошки објекат. На странама кањона запажају се многобројни пећински отвори, али потребно је поменути: Велику цркву (Пећина Велика), Малу цркву (Испосница) и безимена поткапина које се налазе на изласку из кањона, изнад шеснаестог, последњег језера, са десна стране Мируше при врху кречњачке литице зване Црвена страна. Обе пећине, највероватније, представљају делове јединствене изворске пећине чији су канали делимично засути и обе су биле монашке испоснице. У Малој цркви су нађени остаци средњовековне фреске, а пред улазом су били остаци камене подзиде. У Великој цркви су фреске скоро потпуно уништене. У пећини су постојали и остаци олтара и молитвеника.²⁶³

Главна особеност подручја Кањона Мируше је јединствена морфохидролошка грађа, а то је низ од 16 језераца раздвојених међусобно водопадима, слаповима и брзацима. Подручје Кањона Мируше представља простор специфичне термофилне и ксеротермофилне вегетације са природним реткостима (косовски божур, балканска форзиција, гороцвет и др.) и медитеранском фауном. У елаборату језера су, обзиром на њихов положај, подељена у три групе и то: горња (од 1 до 8), средња (9-12) и доња (13-16). Највеће је шеснаесто, последње језеро (димензија 55 x 45 m, дубине преко 5 m), а изнад петнаестог и шеснаестог језера су најимпозантнији водопади висине око 8 метара. Најдубље језеро је десето (око 9 m), а најдужа језера су треће (око 60 m) и осмо (56 m).

²⁶² Душка пећина се налази ван граница заштићеног природног добра, али због своје интересантности и атактивности помиње се у тексту елабората: Завод за заштиту природе Србије, Предлог за заштиту природног добра „Мируша“ као предео изузетних одлика, Београд, 1996.

²⁶³ Петровић Ј., Стајић С., „Кањон Мируше“, Заштита природе, број 33, Београд, 1966.

Споменик природе „Стабло платана на Марашу“

Стабло платана (*Platanus orientalis* L.) у Призрену налази у долини реке Призренске Бистрице, удаљено око 2 m од њене леве обале на ивици корита реке код „Мараша“. Границу припадајућег простора споменика природе чини пројекција крошње платана пречника 25 m. Висина стабла је 18 m, пречник дебла 9 m, а процењена старост преко 200 година.

Заштићено стабло платана, поред својих природних вредности, везано је за много легенди, а истовремено у народу представља култно место. Оно има изразите естетске вредности, лепу, широку и врло гранату крошњу и делује грандиозно уз саму обалу Призренске Бистрице, које представља место за шетњу и рекреацију. Стабло платана, и поред свих легенди о пореклу, највероватније је остатак некадашње природне састојине ове врсте у Метохији.

4.4. Преглед и категоризација природних добара који се налазе у поступку заштите

На основу закона о националним парковима („Службени гласник РС“, бр. 36/93), Закона о заштити животне средине („Службени гласник РС“, 66/91, 83/92, 53/93, 67/93, 48/94, 53/95), Закона о заштити животне средине („Службени гласник РС“, бр. 135/04) и Правилника о категоризацији заштићених природних добара („Службени гласник РС“, бр. 30/92), урађене су Студије Завода за заштиту природе Србије као основе за проглашење и заштиту *Националног парка „Проклетије“*, као природног добра од изузетног значаја прве категорије; као и завршеног вредновања подручја Шар-планине и Студије, предлога за његову заштиту као *Националног парка „Шар-планина“* у трајним границама, природно добро од изузетног значаја прве категорије. Министарству науке и заштите животне средине Завод за заштиту природе, као овлашћена стручна институција, а на основу важеће легислативе, предложио је заштиту ова два Национална парка.

4.4.1. Национални парк „Проклетије“

Планински систем Проклетија, масиван и маркантан, лежи на крајњем југозападу Србије, на тремећи са Црном Гором и Албанијом. Од укупно 170 km дужине главног развођа, на територији Србије простире се од Тронеђе до Косовске Митровица у дужини од 90 km. Проклетије представљају, као део средоземне зоне млађих веначних планина, северни планински оквир Медитерана као појединачно највећа планинска маса Динарида.

Национални парк би требало да обухвати делове општина Ђаковица, Дечани, Пећ, Исток, Зубин Поток и Тутин у укупној површини од 96.987,86,24 ha. Студија заштите је стручна и научна основа за интегралну заштиту српског дела Проклетија проглашењем националног парка. Режимом заштите I степена је обухваћено 13.703,52 ha (14,3%), режимом заштите II степена 15.001,19 ha (15,6%), режимом заштите III степена 67.294,89 ha (70,1%). Утврђено подручје Националног парка обухвата највреднију природну целину у Србији, и она са Шар планином представља један од шест центара флористичке разноврсности, један од девет центара фаунистичке разноврсности Европе, центар балканског и локалног ендемизма, као и праву ризницу геонаслеђа Србије европског и светског нивоа вредности. Због изузетних природних одлика Проклетије се налазе на: Листи међународно значајних подручја за птице као ИБА подручје (*IBA – Important Bird Areas*), (*BirdLife Conservation, BirdLife International, 1999*); Листи међународно значајних подручја за биљке као ИПА подручје (*IPA – Important Plant Areas*), (*Planta Europa, Plantlife, 2005*); Националној листи (у групи од десет) потенцијалних Резервата биосфере (*Biosphere Reserve*) у оквиру *UNESCO* програма Човек и биосфера (*UNESCO – Man and Biosphaere*) и Прелиминарној националној листи *Emerald* подручја у Европи.

За сада не постоји ни један правни, нити плански акт којим се штити подручје Проклетија у целини. На подручју будућег националног парка постоје културна и природна добра која уживају законску заштиту.

Природна добра:

- *Кожњар – резерват природе на површини од 150 ha* у општини Дечани; Решење бр. 337 од 1955. Завода за заштиту природе и научно проучавање природних реткости НР Србије.
- *Маја Ропс – резерват природе на површини од 20 ha* у општини Дечани; Решење бр. 277 од 1955. Завода за заштиту природе и научно проучавање природних реткости НР Србије.
- *Губавац – резерват природе на површини од 38,24 ha* у општини Пећ, Одељење 32 и 33 Господарске јединице Стреочке планине; Решење бр. 01-560 од 1959. Завода за заштиту природе и научно проучавање природних реткости НР Србије.
- *Прилепске планине – резерват природе, од 00,92 ha* у општини Дечани, КО Дечани; Решење бр. 05/619 од 1963. Народног одбора општине Дечани.
- *Извориште Белог Дрима са водопадом и пећином Радавац – споменик природе на површини од 89,94 ha* у општини Пећ; Решење бр. 633/7 од 1982. СО Пећ, „Службени лист САПК“, бр. 02/83.
- *Руговска клисура – споменик природе на површини од 4,301,00 ha* у општини Пећ; Решење бр. 011/312 од 1985. СО Пећ, „Службени лист САПК“, бр. 35/88.
- *Високи Дечани – меморијални природни споменик на површини од 15,18 ha* у општини Дечани, КО Дечани; Решење бр. 05/1874/4 од 1968. СО Дечани.

Слика 30. Руговска клисура²⁶⁴

²⁶⁴ Фото: Антонијевић С., 10.07.2009. год. (прве три слике), четврта – поглед на Руговску клисуру из порте Пећке патријаршије 08.01.2009. год., а пета фотографија је сликана 10.01.2010. године.

Културна добра:²⁶⁵

Проглашена и категорисана културна добра:

- *Манастир Пећка патријаршија* – општина Пећ, насеље Пећ (XII – XIV век), изузетан значај.
- *Манастир Дечани* – општина Дечани (XIV век), изузетан значај.
- *Манастир Богородица Хвостанска* – општина Исток (XIV век), изузетан значај.
- *Манастир Гориоч* – општина Исток (XVI век), изузетан значај.
- *Манастир Црна Река* – општина Тутин (XVI век), велики значај.

Проглашена културна добра која нису категорисана :

- *Остаци главне и помоћних кула са оградним зидом на брду Идворац* – Пећ, Љевоша (XII – XIV век).
- *Остаци цркве Св. Димитрија на „Метиној ливади“* – Пећ, Љевоша (XIV век).
- *Остаци гробљанске цркве Св. Ђорђа на „црквинама“* – Пећ, Љевоша (XIV век).
- *Остаци цркве Св. Никола на месту „Гротиње“* – Пећ, Љевоша (XIV век).
- *Остаци зидова и плато цркве Св. Марка* – Пећ, Љевоша (XIV – XV век).
- *Старо гробље изнад „Савове ливаде“ и Дуариње* – Пећ, Љевоша (XVII век).
- *Остаци средњовековних зидина са бунаром и оградним зидом на локалитету Дуариње* – Пећ, Љевоша (XIII – XIV век).
- *Црква Св. Ђорђа (сада Св. Димитрија)* – Пећ, Сига (XIV век).
- *Радавачке пећине*, археолошки локалитет – Пећ, Радавац, праисторија.

²⁶⁵ Прилог број 8, Метохијске Проклетије, споменичко наслеђе са Легендом, Амићић Л., Јанковић М., Јакшић П. „Метохијске Проклетије, природна и културна баштина“, Завод за заштиту природе Србије, Београд, 2003. стр. 374-375.

Осим општих геоморфолошких карактеристика које их сврставају у јединствени планински масив са бројним уникатним појавама укомпонованим у планинску целину, на Проклетијама постоје и бројни појединачни објекти геоморфолошког садржаја који, као носећи објекти геоморфолошког идентитета Проклетија, дају вредност укупном утиску ове импозантне планинске баријере. Могу се издвојити следећи објекти и просторне целине: *Радавачка пећина, водопад Белог Дрима, акумулација бигра у селу Сиге, кањон Сушице, Руговска клисура, клисура Рибника (Ереника), цркви око Ђеравице, цирк Рашки до – Богдаш, цркви под Неџинатом и Жутим каменом, Белопољски цирк између Копривника и Стреочког врха, ератични блокови у цирку изворишта Ереника, клизећи блокови изнад Плочице (Ђеравица), високопланински крас Русолије и Жљеба, туфури – мразне травне хумке у вали Ворове на Русолији, циновски прозорци у кршу јужне стране Жутог камена и Жабарска клисура Црне реке са црквом Св. Архангела Михаила у пећини.*²⁶⁶ У веома разгранатој речној мрежи као највећи водотоци се издваја Бели Дрим са својим притокама: Пећка Бистрица, Дечанска Бистрица, Лоћанска Бистрица, Сушица и Рибник (Ереник).

Проклетије припадају холарктичком флористичком царству, тј. холарктичкој фаунистичкој области. На истраживаном подручју метохијских Проклетија сакупљено је 99 врста лишајева, а посебан значај имају фрутикозни лишајеви који се као индикатори чистог ваздуха налазе само у незагађеној средини. На српском делу Проклетија налази се преко 44% васкуларне флоре Србије, тј. установљено је присуство 1611 таксона (врста и подврста), 451 род, 105 фамилија, 50 редова и 6 класа. Посебно су значајни бројни терцијарни и глацијални реликти, као и 256 балканских ендемичних врста и подврста. Вегетацију Проклетија граде богате шуме, представљени на већим висинама, између осталог, и, ендемореликтним боровима мунике (*Pinus heldreichii* Christ), молике (*Pinus peuce* Gris.) и бором кривуљем (*Pinus mugo* L.).²⁶⁷

²⁶⁶ Више о овоме: Амићић Л., Јанковић М., Јакшић П. „Метохијске Проклетије, природна и културна баштина“, Завод за заштиту природе Србије, Београд, 2003.

²⁶⁷ Погледати више о потреби заштите вегетације Проклетија: Јанковић М., „Значај вегетације Метохијских Проклетија као природне знаменитости и потреба њеног испитивања и заштите“, Заштита природе, бр. 12, Завод за заштиту природе и научно проучавање природних ректоци НР Србије, 1958.

Фауна метохијских Проклетија представља веома богат и јединствен биолошки ресурс. Утврђено је присуство 139 врста дневних лептирова (48,09% фауне дневних лептира Балкана, а 72,77% укупно забележених врста у Србији); 49 врста водоземаца и гмизаваца, од којих су девет ендемичне. Најинтересантније врсте су: *Triturus alpestris* (планински мрмољак) неотенична врста; глацијални реликт *Salamandra atra* (црни даждевњак), *Lacerta mosorensis* (мосорски гуштер). Орнитофауна Проклетија броји, према досадашњим подацима од 180, до преко 200 врста, од тога 110 врста птица су досад забележене као природне реткости у Србији. Регистровано је и укупно 38 врста сисара (без слепих мишева) сврстаних у шест редова.

Студију за проглашење и заштиту Националног парка „Проклетије“, као природног добра од изузетног значаја прве категорије Завод за заштиту природе Србије је 2006. године доставио Министарству науке и заштите животне средине Републике Србије у циљу покретања процедуре проглашења Националног парка „Проклетије“, односно допуне Закона о националним парковима.

4.4.2. Национални парк „Шар-планина“ у трајним границама

Маркантна планинска баријера Шар-планине, на крајњем југу Србије дуж границе са Македонијом, морфолошки јасно ограничена ниско спуштеном Призренско-метохијском, Косовском и Полошком котлином. Северни и северозападни део овог масива који територијално припада Србији, на основу својих природних и културно-историјских одлика, поседује све предвиђене елементе да се заштити у целости. То је простор који се одликује изузетном геолошком, геоморфолошком, хидрогеолошком, хидролошком, педолошком, климатском, флористичком, фаунистичком, вегетацијском и екосистемском разноврсношћу.

Јанковић М., „Шумска вегетација мунике (*Pinus Helkreichii*) на метохијским Проклетијама и потреба њене ефикасне заштите“, Заштита природе, Завод за заштиту природе и научно проучавање природних реткости НР Србије, број 18-19. 1960. 37-46.

Јанковић М., „Прелиминарна размишљања о посебно вредним подручјима у оквиру националног парка Проклетија“, Заштита природе, Завод за заштиту природе Србије, број 50, Београд, 1998. 91-97.

На овом планинском масиву и његовим огранцима налазе се бројни објекти геонаслеђа Србије: 23 геоморфолошка, 15 хидрогеолошких, 13 хидролошких објеката и 12 геолошких профила националног, балканског, европског и светског нивоа вредности. Такође, овај планински масив представља по разноврсности и јединствености флоре, фауне и њихових заједница један од центара биолошке разноврсности Европе.

Слика 31. Шар-планина²⁶⁸

На основу Студије заштите коју је израдио Завод за заштиту природе Србије, Национални парк „Шар-планина“ у трајним границама би требало да се простире на површини од 96.987,86,24 ha. Налазио би се на територији општина Драгаш (око 31.300 ha у границама Парка), Призрен (око 30.600 ha у границама Парка), Штрпце (око 24.000 ha у границама Парка), Сува Река (око 7.500 ha у границама Парка) и Качаник (око 3.600 ha у границама Парка). Први (I) степен заштите би требало да обухвата површину од 11.927,94,39 ha (12,3%), други (II) степен заштите површину од 21.663,68,41 ha (22,3%), а трећи (III) степен заштите површину од 63.396,23,44 ha (65,4%).

Простор предвиђен за Национални парк у трајним границама се одликује, не само јединственом природном, већ и културном баштином. Најбројнији и најзначајнији објекти културне баштине су они који потичу из средњовековне српске државе. Издваја се 14 категорисаних културних добара од изузетног

²⁶⁸ Фото: Антонијевић С., 28.07.2008. год.

значаја из периода XII – XVI века и 31 средњовековни споменик културе од великог значаја.

Због изузетних природних одлика Шар-планина се налази на: Листи међународно значајних подручја за птице као ИБА подручје (*IBA – Important Bird Areas*), (*BirdLife Conservation, BirdLife International, 1999*); Листи међународно значајних подручја за биљке као ИПА подручје (*IPA – Important Plant Areas*), (*Planta Europa, Plantlife, 2005*); Националној листи (у групи од десет) потенцијалних Резервата биосфере (*Biosphere Reserve*) у оквиру *UNESCO* програма Човек и биосфера (*UNESCO – Man and Biosphaere*), Националној листи једног од пет потенцијалних подручја које треба да буде номиновано за Светску природну баштину (*World Heritage – UNESCO*) и Прелиминарној националној листи потенцијалних Рамсарских подручја у Србији.

У протеклим деценијама је било више покушаја да се шарски планински масив са свим његовим огранцима заштити парцијално или као интегрална целина и то:

- 11.10.1955. године је проглашен ***Строги природни резерват „Прибежиште риса на Русеници“***, површине ***300,00,00 ha*** (Решење бр. 313 Завода за заштиту природе и научно проучавање природних реткости НР Србије).
- 09.12.1960. године је проглашен ***Строги природни резерват мунике на Поповом прасету***, површине ***30,00,00 ha*** (Решење бр. 01-543 Завода за заштиту природе и научно проучавање природних реткости НР Србије).
- 09.12.1960. године је проглашен ***Строги природни резерват чисте муникове шуме Букоасат на Ошљаку***, површине ***20,00,00 ha*** (Решење бр. 01-544 Завода за заштиту природе и научно проучавање природних реткости НР Србије).
- 09.12.1960. године је проглашен ***Строги природни резерват муникове шуме Голем Бор*** површине ***35,00,00 ha*** (Решење бр. 01-545 Завода за

заштиту природе и научно проучавање природних реткости НР Србије).

- 25.11.1976. године је проглашен *Природни споменик Клисуре Призренске Бистрице на површини од 200,00,00 ха* (Решење бр. 633-12 Секретаријата за друштвене службе СО Призрен, „Службени лист САПК“, бр. 51/76).
- 29.12.1978. године Завод за урбанизам и пројектовање у Приштини и Покрајински завод за заштиту природе у Приштини израдили су студију Национални парк Шар-планина и дела Коца Балкана, Регионални просторни елементи као предлог за проглашење дела Шар-планине за национални парк. Овај документ се водио под бројем 583 у архиви тадашњег Покрајинског завода за заштиту природе. На основу тог предлога подручје Националног парка је требало да захвата површину од око 25.000 ха, обухватајући делове општина Урошевац, Призрен и Сува Река.
- 1986. године проглашен је Национални парк „Шар-планина“ покрајинским Законом о Националном парку „Шар-планина“ („Службени лист САП Косова“, бр. 11/86) површине 39.000,00 ха, али ЈП Национални парк „Шар-планина“ није основано.
- Законом о националним парковима²⁶⁹ преузете су описане границе из покрајинског закона, али су оне проглашене за привремене због недовољног нивоа информација.
- Крајем 1993. године Завод за заштиту природе Србије је утврдио и ближе описао привремене границе Националног парка и на основу тог описа формирано је ЈП Национални парк „Шар-планина“ које је преузело шуме и шумско земљиште на коришћење и управљање, али с тим да су границе и даље задржале привремени карактер.

²⁶⁹ „Службени гласник РС“, бр. 39/93.

- Годину дана касније Завод за заштиту природе Србија је сачинио образложење предлога за проширење и израду трајних граница Националног парка „Шар-планина“.

Студију заштите као стручну основу за проглашење трајних граница Националног парка „Шар-планина“, као природног добра од изузетног значаја прве категорије Завод за заштиту природе Србије је 2006. године доставио Министарству науке и заштите животне средине Републике Србије у циљу покретања процедуре проглашења Националног парка „Шар-планина“ у трајним границама, односно процедуре измене Закона о националним парковима.

4.5. Природна добра на простору Метохије која немају статус заштите државе Србије

Култ дрвета и биљака један је од ретких из групе старих култова који је хришћанска црква, посебно православна брзо прихватила тако да овај култ данас има посебно значење и симболику у цркви. Паганска баштина преточена у хришћанску религију и културу, у обичај и веровање у заштити од злих сила окупљање народа и светковања око посвећеног, обично хрстовог моћног старог лиснатог стабла. Словени су се молили Перуну (Господар муње на небу и ватре на земљи) у светим гајевима или испод храста. И у Старом завету се на више места помиње храст у улози божанског дрвета. Долазак анђела, на пример, везује се за храст. Настањујући нове пределе, Срби обележавају своја нова насеља нарочитим светим местима и белезима, великим крошњастим стаблима дуговечног дрвета (храст, липа, буква, орах, дуд ...) који су заветно штитили заједницу или насеље.²⁷⁰ Поједини примерци храста, у лику заветних „записа“, вршили су код Срба улогу првобитних народних храмова. Храст је у функцији записа табуисано дрво.²⁷¹ Преко корена запис се везује са прецима, дебло им је дато да у њега урезају свети крст или се обнавља претходни, а гране са зеленом лисном масом, која се обнавља припада Богу и будућим генерацијама и тако проглашава светим записом кога поштују и верују да се у њему налази божанство. То дрво постаје симбол

²⁷⁰ Спасић Н., „Сеча записа“, ГП „Нови пут“, Светозарево, 1991.

²⁷¹ Српска митологија, Петровић С., <http://www.scribd.com>

божанства и вере, светиња. Онај ко повреди свето дрво, повредио је и законе живота, законе умирања и обнављања. Из тих разлога свето дрво је табуисано и раширено је веровање да ће зло стићи свакога ко се усуди да га сасече или на други начин оштети.

Хришћанска култура и религија се наставила на ову баштину, па је свештеник за време сеоске славе организовао литију (опход) око села уз обавезно ношење икона, барјака и крста, а момак који је носио крст називао се крстоноша. Са тим крстом на записима свештеник уз молитве осењава народ и поља ради Божијег благослова и берићета. На крају се у главни запис урезује или обнавља крст. Посебно се истиче молитвени карактер литија - крстоноша, усмереног на задобијање божијег благослова, без којег се ни једна замисао не може спровести. Литијска сеоска слава представљала је и специфично народно обележје, односно симбол етничког идентитета. У периоду након Другог светског рата ступа на снагу забрана литијског опхода, што се може тумачити као покушај забране српског националног и верског идентитета.²⁷² Литијска сеоска слава представљала је и специфично народно обележје, односно симбол етничког идентитета. Заједно са Божићем и Васкрсом, литијски празник је, повезујући се са славским обредом, био један од најзначајнијих православно-хришћанских празника на највећем делу српског етничког простора, поседујући и особени етничко национални карактер.

У прилогу број 9 се налази списак старих стабала, природних вредности у околини културно-историјских споменика на простору Метохије²⁷³ која веома јасно говоре о спрези културног наслеђа и природе. Списак је формиран на основу података из књиге „Задужбине Косова“²⁷⁴ и рада „Споменичко наслеђе и природа Косова и Метохије“.²⁷⁵ Када се погледа приложени списак он нам указује, осим на исконску потребу да се места значајна за духовни живот и уопште живот

²⁷² Хришћанска и претхришћанска димензија ритуала литијског опхода, Тодоровић И., Етнографски институт САНУ, Београд, <http://scindeks.nb.rs>

²⁷³ Прилог број 9, Списак стабала, природних вредности у околини културно-историјских споменика на простору Метохије.

²⁷⁴ (Јевтић) Атанасије, одговорни уредник и овлашћен за издаваче, „Задужбине Косова“, ЧГП ДЕЛО, Љубљана, 1987.

²⁷⁵ Ђорђевић З., Красуља С., „Споменичко наслеђе и природа Косова и Метохије“, Заштита природе бр. 51, Београд, 1999.

обележавају осим грађевинама и белезима и живим дрвећем, и на врсте које се најчешће појављују. Оне зависе, пре свега, од природних карактеристика подручја, али у одабиру пресудну улогу имала је дуговечност стабла, као и димензије. Из тог разлога најчешћа врста дрвећа која је одабирана били су храстови. У прегледу стабала поред храстова помињу се често и дубови, а и то су обично храстови. У неким деловима Метохије под дубом се подразумева изузетно старо стабло без обзира на врсту, мада реч дуб је обично синоним за храст лужњак. Поред храстова доста је честа врста крушка, орах, липа, дивља трешња, црни дуд, клен, брест, јасен и буква.

5. ИДЕНТИФИКАЦИЈА РИЗИКА И ПРЕТЊИ ПО СРПСКУ НАЦИОНАЛНУ БАШТИНУ У МЕТОХИЈИ

У средњем веку за територију данашњег Косова и Метохије није постојало посебно име осим општег имена Србија, а према писаним документима Косово и Метохија су били од 12. до 17. века најхомогеније области српске државе. Када су Турци заузели Косово и Метохију 1455. године, падом Новог Брда, пописали су затечено становништво, и осим пар процената Албанаца западно од Ђаковице скоро сво остало становништво је било српско.²⁷⁶ Косово и Метохија представља центар српске духовности и културе, тако да крајем 2003. године у нашој јужној покрајини постоје 1994 српска топонима, од којих 1181 цркава и црквишта, 113 манастира, 48 испосница, 8 споменкапела, 534 српска гробља, 96 тврђава и 14 двораца српске властеле.²⁷⁷

Интеракцијом различитих процеса (у овом случају друштвених, осим неких процеса у природи којима узрочник није антропогени), у ближем и даљем окружењу објеката који су део српске националне баштине (културни, духовни, природни) може доћи до нежељених ефеката који могу да је угрозе. Неопходно је дефинисати ризике, као могућности, вероватноћу наступања неког догађаја са неповољним последицама, и претње као манифестације, појаве, догађаје или понашање, најчешће притисцима са позиција сила којима се присиљава супротна страна на одређене уступке.

5.1. Међународно правни аспект Косова и Метохије

Косово и Метохија је интегрални део државне територије Републике Србије и то је кодификовано у међународном и домаћем праву.²⁷⁸ Међународно

²⁷⁶ Гаћиновић Р., „Отимање Косова и Метохије“, НИЦ Војска, Београд, 2004. стр. 6

²⁷⁷ Гаћиновић Р., „Насиље на Косову и Метохији“, Политичка ревија, Година (XX) VII, vol=15, Бр. 1/2008., стр 71-90.

²⁷⁸ Јовановић Т., „Косово и Метохија (Водич кроз кратку историју и сва домаћа и међународна документа), Београдска пословна школа-висока школа струковних студија, Београд, 2011.

право се сагледава прво у Отоманско-Турској окупацији Србије²⁷⁹; Букурештанском уговору 1913. година, 10. август²⁸⁰; Повељи Уједињених нација 1945. година, 26 јун²⁸¹; Хелсиншкој повељи 1975 година, 1 август²⁸². Домаће право се кодификује преко следећих институција и докумената: у својству међународно признате државе, са сопственом територијом која је укључивала Косово и Метохију, Србија учествује у стварању „Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца“ 1918. године, која је преименована у „Краљевину Југославију“ 1929. године; Устав ФНРЈ, 1946. године; Устав СФРЈ, 1974. година; Устав Републике Србије, 1990. године; Устав СРЈ, 1992. година; Уставна повеља државне заједнице Србија и Црна Гора, 2003. године; Устав Републике Србије, 2006. година.

У преамбули Устава Републике Србије утврђује се да је: „Покрајина Косово и Метохија саставни део територије Србије, да има положај суштинске аутономије у оквиру суверене државе Србије и да из таквог положаја Покрајине Косово и Метохија следе уставне обавезе државних органа да заступају и штите државне интересе Србије на Косову и Метохији у свим унутрашњим и спољним политичким односима“. На основу члана 45. став 1. Закона о Влади²⁸³ донета је за период 2010-2015 година Стратегија одрживог опстанка и повратка на Косово и Метохију која у поглављу 2. обрађује Српску културну и верску баштину.

Стратегија одбране Републике Србије²⁸⁴, као најзначајнијег стратешког документа Републике Србије којим се разрађује Стратегија националне безбедности у делу који се односи на област одбране и која даје основу за уређење и остваривање функције одбране државе наводи да је један од виталних интереса државе очување суверенитета, независности и територијалне целовитости Републике Србије и заштита безбедности грађана. Као један од кључних проблема

²⁷⁹ Батаковић Д. и други, „Нова историја српског народа“, Наш Дом, Београд, 2000.

²⁸⁰ Српска војска је 1912. године ослободила Косово и Метохију од отоманско-турске окупације. 1913. године Букурештанским уговором Косово и Метохија је постала саставни део модерне српске државе, осим једног малог дела који је потпао под суверенитет Црне Горе.

²⁸¹ „*сви чланови се у својим међународним односима уздржавају од претње силом или употребе силе против територијалног интегритета или политичке независности сваке државе, или на сваки други начин несагласан с циљевима Уједињених нација*“;

²⁸² „*Конференција о безбедности и сарадњи у Европи... закључила је у Хелсинкију 1. августа 1975 преко високих представника Аустрије,... и Југославије. ... Државе учеснице ће поштовати територијални интегритет сваке од држава учесница*“.

²⁸³ „Службени гласник РС“, бр. 55/05, 71/05-исправка, 101/07 и 65/08.

²⁸⁴ Београд, април 2009. година, <http://www.mod.gov.rs>

европске безбедности и одбране у региону југоисточне Европе који може изазвати регионалну и међународну кризу, у овом документу, наведен је покушај наметања нелегалне промене међународно признатих граница Републике Србије кроз процес решавања статуса Аутономне Покрајине Косово и Метохија. То може довести до дуготрајне нестабилности и угрожавања безбедности у региону. Такође, признавање противправне једнострано проглашене независности Косова од стране држава у непосредном окружењу Републике Србије, као и држава у ширем региону има неповољан утицај на јачање мера поверења и сарадње и успорава процес стабилизације стања безбедности на овим просторима.

Користећи сецесију Словеније и Хрватске и оружану побуну у тим деловима државе албанска мањина на Косову и Метохији је одржала у септембру 1991. године референдум о независности покрајине, а маја месеца 1992. године тзв. изборе за скупштину, након чега је уследило и проглашење „Независне Републике Косово“. Овај поступак мањине у једној држави која поседује историјски и међународноправни идентитет и легитимитет се може окарактерисати као оружана побуна једне етичке мањине уз гажење Устава СФРЈ као и Повеље УН. Ову „државу“ је признала само Албанија која је побуњеницима пружала политичку и војну помоћ.²⁸⁵

На Косову и Метохији је дошло до оружане побуне сецесионистичких снага предвођених терористичком организацијом ОВК чији су чланови обучавани у камповима на територији Албаније. На основу Устава државе на оружану побуну су реаговале полицијске и војне снаге Југославије. Сукоб је имао изразито унутрашњи карактер, који је, по протоколу 2 из 1977. године, придодат Женевским конвенцијама из 1949., у надлежности унутрашњих органа државе. Савет Безбедности УН окарактерисао је ОВК такође као терористичку организацију, а њихове акте терористичке у Резолуцијама 1160/1998, 1199/1998,

²⁸⁵ Од септембра 1991. године до маја 1997. године извршена су укупно 1266 терористичка акта, у којима је погинуло 195 лица, а 264 су тешко повређена. Од 1. јануара 1998, до краја августа исте године, извршена су даља 1132 терористичка акта, највећим делом против полиције. Убијено је 115 полицајаца, а 216 је тешко рањено, 172 цивила су масакрирана, а 158 их је тешко рањено, попаљене су бројне српске куће, разорене многе православне богомоље. „Полиција“, Београд, бр. 1/1999, стр.3.

1203/1998, тако да су југословенске снаге одговориле на терористичке акте на начин како би учинила свака суверена држава на свету.²⁸⁶

У Сенату САД са 58 гласова за и 41 против усвојен је став да се започне рат против СР Југославије и то „из хуманитарних разлога, али и интереса САД“. Рат је поведен без сагласности Савета безбедности, уз флагрантно кршење Повеље УН. То је била агресија²⁸⁷ НАТО-а на једну суверену, међународно признату државу. Окончање ратних дејстава НАТО-а против Југославије уследило је Резолуцијом Савета Безбедности 1244 од 10. јуна 1999. године којом се у уводном делу, преамбули потврђује „приврженост свих држава чланица суверенитету и територијалном интегритету СР Југославије и других држава региона, како је наведено у Хелсиншком документу²⁸⁸ и Анексу 2“, истовремено налаже повлачење „свих војних, полицијских и паравојних снага“, уз истовремено распоређивање међународних војних снага на Косову и Метохији и „дивилног присуства на Косову под покровитељством УН, кога ће контролисати специјални представник именован од стране СБ. Овој Резолуцији су, у виду Анекса 1, придодати закључци групе Г-8 усвојених на састанку у Санкт Петербургу 6. маја 1999. године и Анекс 2 који садржи принципе за решавање кризе. Све је то подведено под Главу VII Повеље УН. *Резолуција и оба њена анекса обавезују све инволвиране стране, а посебно међународну заједницу, да делују на њеном остваривању „узимајући у потпуности у обзир споразуме из Рамбујеа“.* Али „споразума,, из Рамбујеа, у ствари, нема! Постоји једино текст нацрта који је потписала само једна страна (Албанци са КиМ), без потписа друге стране

²⁸⁶ Међународноправни вид косовскометохијске кризе, Аврамов С., <http://www.sanu.rs>

²⁸⁷ „Агресија је насилна акција једне или више држава против територијалног интегритета или политичке независности друге државе, предузета с намером да се оспори право на опстанак државе, измени њен друштвено-економски систем, отцепи део њене територије и томе слично“, Стајић Љ., „Основи безбедности“, Факултет Цивилне одбране, Београд, 2005.

²⁸⁸ На конференцији о европској безбедности и сарадњи 1975. године (КЕБС) усвојен је завршни акт у коме се државе чланице обавезују да у области људских права и основних слобода, делују у складу са циљевима и начелима Повеље УН и у складу са Општом декларацијом о правима човека. У завршном акту садржани су принципи који битно утичу на уређење система безбедности од којих су најважнији: суверена једнакост и поштовање права својствених суверенитету; уздржавање од претње силом или употребе силе; неповредивост граница; територијални интегритет држава; решавање спорова мирним путем; немешање у унутрашње послове других држава; поштовање људских права и основних слобода, укључујући слободу мисли, савести, вероисповести и убеђења; равноправност и право народа на самоопредељење; сарадња међу државама и савесно испуњавање обавеза по међународном праву. Завршни акт ове конференције није међународно правни акт (конвенција), већ политички акт (декларација).

(југословенско-српске), а од „сведока“, представника Контакт-групе потписан је само од представника Европске уније и САД, али не и од представника Руске федерације.²⁸⁹ Војно–технички споразум, закључен у Куманову 10. јуна 1999. године, разрађује Резолуцију 1244 у погледу повлачења снага СРЈ и увођења међународних безбедносних снага и међународне цивилне администрације на овој територији.

Уместо предвиђене синхронизоване акције, повлачење снага Југославије, а истовремено распоређивање међународних војних снага дошло је до тзв. вакума силе који су искористиле албанске терористичке групе, са трагичним последицама. Према званичним подацима УНХЦР-а од средине јуна до средине августа 1999. године протерано је са Косова и Метохије 167.000 Срба и Рома, а на десетине цркава и манастира је разорено.²⁹⁰ Пет година након успостављања протектората УН од стране НАТО-а отпочео је 17. марта 2004. године нов организовани талас насиља.

Чомски посматра улогу САД на Косову кроз концепт империјализма, односно као „осавремењену варијанту традиционалне праксе која је била онемогућена у биполарном светском систему... Када више нема претње од Совјетског Савеза, победници хладног рата слободније спроводе своју вољу под маском добрих намера, али у корист својих интереса, који су далеко изван царства просвећености“.²⁹¹ Међутим, одлучујући чинилац у америчкој политици према Балкану, посебно Косову и Метохији је геостратешки. Балкан је изузетно значајан део пројекта, кога је Брежински назвао „свеобухватном геостратегијом за Евроазију“.²⁹²

Косово и Метохија је колевка српске духовности, српске културе и српске државности, не мит него духовни идентитет српског народа, без којег Срби као народ не могу да постоје. Питање Косова и Метохије није само питање Савета Безбедности, већ пре свега питање демократске, међународно признате државе

²⁸⁹ Митић М., „Косово и Метохија-међународни аспект“, Косово и Метохија, Београдски форум за свет равноправних, Београд, 2003.

²⁹⁰ Међународноправни вид косовскометохијске кризе, Аврамов С., <http://www.sanu.rs>

²⁹¹ Ноам Чомски, „Нови милитаристички хуманизан – лекције Косова“, Београд, 2000, стр. 19.

²⁹² Међународноправни вид косовскометохијске кризе, Аврамов С., <http://www.sanu.rs>

Србије и српског народа који је вековима живео и стварао своје културно наслеђе, које албански екстремисти немилосрдно уништавају.²⁹³

Тенденциозно се у центар пажње светске јавности стављају термини „будући статус“ и „коначно решење Косова“, али то доводи до наметнуте замене теза. Република Србија јесте равноправна суверена држава чланица УН са међународно признатим и неспорним територијалним интегритетом. Статус Косова и Метохије у свим важећим домаћим и међународним правним актима је дефинисан као „суштинска аутономија са значајном самоуправом унутар Србије“. Све Резолуције, па и Резолуција СБ УН 1244 тај статус признају. Дефинисан статус КиМ-а постоји пре и без Резолуције, она само признаје Србији суверенитет као нешто општеприхваћено, а никако јој то не дарује.

Отимање Косова и Метохије од Србије је ретроградни, антицивизацијски и ратни пројекат, а Србија која се залаже за Европске интеграције не треба да плаћа цену коју не плаћа ни једна друга земља на свету. Србија без Косова и Метохије је једна унижена, обогалена, државно недовршена земља неподесна за било какве интеграције, посебно са онима који јој распарчавају територију.

5.2. Ризици и претње српској националној баштини

5.2.1. Претње деструкцијом и физичким оштећењем

Светска баштина обухвата споменике, грађевинске целине и локалитете који имају историјску, естетску, археолошку, научну или етнологску вредност. Иако представља непоновљиви израз људског стварања у једном времену, историја је показала да је управо културна баштина неретко међу првим жртвама сукоба и ратова, као и да је уништавање споменика културе, посебно верске природе била и незаобилазни метод етничког чишћења. *UNESCO* је установио прве међународне стандарде за заштиту културне баштине, Конвенцијом о заштити културних добара у случају оружаног сукоба из 1954. године (Хашка

²⁹³ Епископ Артемије, обраћање мисији СБ УН у манастиру Грачаница 2.3.2007. године, „Св. Кнез Лазар“, број 1-2 (57-58), Грачаница, 2007.

конвенција). Како би додатно заштитио и спречио бројна страдања културних добара, *UNESCO* је 1999. године усвојио Други протокол Хашке конвенције који уводи међународну кривичну одговорност лица која уништавају или нареде да се нападну заштићена културна добра. У октобру 2003. године *UNESCO* је усвојио Декларацију која се односи на намерно уништавање културне баштине. Овом Декларацијом се од сваке земље чланице захтева да предузме неопходне мере како би се успоставио правни систем заштите и омогућило спровођење ефикасних казних мера против особа које почине или нареде дела намерног уништавања културног наслеђа, а у складу са међународним правним обавезама. За заштиту културних различитости велику вредност има и нематеријална баштина. То је 2003. године потврдио и *UNESCO* усвајањем Међународне Конвенције о очувању нематеријалне културне баштине. Српска национална баштина која је вековима опстајала на простору Косова и Метохије озбиљно је угрожена, а највећу штету је претрпела у марту 2004. године.²⁹⁴

Обзиром да се Косово и Метохија на основу Резолуције 1244 Савета Безбедности УН налази под протекторатом, УНМИК је био одговоран и за чување културног наслеђа. У Заједничком документу УНМИК-а и СРЈ из новембра 2001. године у поглављу о заштити културних добара „потврђује се воља за примену релевантних одредби Хашке конвенције које су везане за заштиту споменика културе и културних добара на Косову и Метохији“.²⁹⁵ Међутим, УНМИК се није бавио овом проблематиком већ је ту надлежност постепено преносио на Привремене институције самоуправе на КиМ-у. На тај начин је омогућено да културно богатство које представља сведочанство историје српског народа на Косову и Метохији постане предмет бруталног уништавања. Паљење и гранатирање објеката, механичко оштећивање фрески и икона, пустошење ризница, кријумчарење и продаја украдених културних добара представља грубо кршење међународних конвенција. Поред намерних оштећења до пропадања културних добара на Косову и Метохији доводи и непостојање њихове ефикасне заштите. Изостанак конзервације и адекватних услова чувања убрзавају процесе

²⁹⁴ Културно наслеђе Србије на Косову и Метохији, <http://www.kim.gov.rs>

²⁹⁵ Јовић-Лазич А., „Заштита културне баштине на Косову и Метохији“, Изворни научни рад, Новембар 2004., <http://www.doiserbia.nb.rs>

природног пропадања како манастира и цркава, тако и икона, књига и другог покретног културног наслеђа.

Србија и Црна Гора су у више наврата тражили да *UNESCO* пошаље на Косово и Метохију посебну мисију која би утврдила стање културних добара и предложила мере за њихову ефикасну заштиту. Делегацију која је у марту 2003. године посетила КиМ предводио је *Horst Gedike*, председник интердисциплинарне радне групе за Југоисточну Европу при *UNESCO*, и том приликом је преко 40 културних добара је обиђено. У јулу те исте године мисија је поднела извештај „Културна баштина на Косову, заштита и конзервација угрожене мултиетничке баштине“ у коме је констатовано да је уништавањем културних добара, спаљивањима и рушењима манастира, цркава, религиозних и културних симбола, скрнављењима гробаља и слично, учињена непроцењива штета културној баштини на Косову и Метохији.²⁹⁶ Иако је Извештај мисије *UNESCO* из 2003. године потврдио међународну сагласност да споменике културе на Косову и Метохији треба заштитити од даљег страдања, сву неспособност надлежних институција да спрече насиље и разарања 35 православних споменика показали су догађаји у марту 2004. године. Крајем априла 2004. године делегација *UNESCO*-а је поново посетила КиМ у циљу обављања нове експертизе да би се израдио план обнове.

²⁹⁶ Јовић-Лазич А., „Заштита културне баштине на Косову и Метохији“, Изворни научни рад, Новембар 2004., <http://www.doiserbia.nb.rs>

Слика 32. Карте уништених и оштећених објеката на простору Косова и Метохије²⁹⁷

Гвоић Јб.: http://www.cveleks.0fees.net/web_images/mapamanastira-kosovo.jpg, и <http://www.riznicasrpska.net/riznicasrpska/index.php?topic=21.0>

На Косову и Метохији су од 2000. године присутни и стручњаци Савета Европе у циљу израде целовите стратегије решавања заштите културне баштине. Мисија коју је припремио Одбор за културу, науку и образовање, пододбор за културно наслеђе при Савету Европе која је боравила на КиМ-у октобра 2003. године, припремила је Извештај са предлогом мера з сврху заштите и очувања локалитета за времена када се буду могли предузети даљи радови, што ће зависити од приоритета и расположивих средстава. Истакнуто је да се не сме заборавити да власништво над локалитетима на којима се налазе уништене православне грађевине и даље има Православна црква. Основни приговор на овај Извештај Савета Европе је да је, иако на територији СЦГ, Мисија Савета Европе радила без консултација са релевантним институцијама и стручњацима Републике Србије и државе СЦГ. У Извештају се, такође, предлагало ангажовање косовских институција како би се „косовско наслеђе“ ставило под надлежност Приштине,

²⁹⁷ Прву карту је урадио Љубиша Гвоић, децембар 1999. године. http://www.cveleks.0fees.net/web_images/mapamanastira-kosovo.jpg, а друга карта је узета са сајта <http://www.riznicasrpska.net/riznicasrpska/index.php?topic=21.0>

односно пребацивање надлежности на привремене институције. Мартовски погром 2004. године је допринео доношењу Декларације Савета Министара од 25. марта где су „оштро осуђени акти етнички мотивисаног насиља, при чему се истиче да је оно поред трагичних губитака људских живота, погодило и приватну својину, као и да је уништило бројна културна и религиозна места која су део заједничког наслеђа Европе...“²⁹⁸

Резолуцијом 1244, брига о очувању културног наслеђа на простору Косова и Метохије је препуштена међународној заједници (УНМИК администрација), која је то своје право, потпуно неосновано, уредбом пренела на тадашње привремене институције Косова и Метохије. На тај начин, а нарочито нелегалним, једностраним проглашењем назависности наше јужне покрајине КиМ дошло је до прекида сарадње на пољу обнове, заштите и очувања српског културног наслеђа на том простору. Србији је онемогућено да се брине о својој културној баштини на Косову и Метохији која је, по свим светским и европским повељама, конвенцијама и декларацијама њено неотуђиво право. Борба за очување права Србије „да пуним суверенитетом буде баштиник себи својствених културних вредности које су плод целе њене историје“ (Ванкуверска декларација УН, 1976) је уједно и борба за очување суверенитета и државности на Косову и Метохији.²⁹⁹ До 2002. године био је потпуно онемогућен приступ споменицима културе, увид у њихово стање, тако да ни један пројекат заштите није могао бити спроведен. До марта 2004. године потпуно је игнорисано очување српске баштине на Косову и Метохији од стране међународне заједнице, УНМИК-а, *UNESCO*-а, привремених институција на КиМ и других. Јасна је намера да се Србија потпуно истисне са дела своје територије чак и у културној и духовној сфери у смислу фалсификовања историјских података и чињеница интензивном кампањом преко књига, осталих публикација, форума, изјава тзв. стручњака итд. Њихов крајњи циљ је преименовање и пререгистрација српске културне баштине на простору Косова и Метохије у „добро Косова“, или како то кажу заведу као „аутентично“

²⁹⁸ *Declaration of the Committee of Ministers of the Council of Europe on recent events in Kosovo*, Internet, 06/09/04, [http://press.coe.int/cp/2004/151a\(2004\).htm](http://press.coe.int/cp/2004/151a(2004).htm)

²⁹⁹ Културно наслеђе Србије на Косову и Метохији, <http://www.kim.gov.rs>

мислећи тиме да је аутентично да се назову „косовским“ у политичком контексту нелегалног отцепљења и проглашења Косова независном државом.³⁰⁰

Професор Алексеј Лидов из Русије који је уз колеге из других земаља био члан тима *UNESCO* и који је после мартовског погрома 2004. године обишао Косово и Метохију је тадашње стање описао као „културни геноцид“.³⁰¹ У Резолуцију 26, XXXI генералне конференције *UNESCO*-а је унет квалификатив „злочин против културне баштине“ на Косову и Метохији.

Заштићена природна добра на простору Метохије су, такође, изложена разним облицима деструкције и оштећења. Тако, на пример, Националним Парком „Шар планина“ који обухвата површину од 39 000 ha, управља се из два центра, први општина Штрпце, Јавно Предузеће Националног Парка „Шар планина“, на основу важеће легислативе Републике Србије³⁰², док други тзв. Управа Парка са седиштем у Призрену која ради у оквиру привремених институција и управља површином од 22 230 ha у општинама Призрен (19 500 ha) и Сува Река (2 730 ha). Због проблема у његовом руковођењу, а такође и због одсуства адекватног надзора и казнене политике, на овом заштићеном подручју евидентирани су многи проблеми, као на пример: градња кућа и викенд насеља на Брезовици и на Превалцу, илегална сеча шума, оштећење шума као последица коришћења камена, велике депоније смећа итд.

У средњем току реке Мируше, предео изузетних одлика „Кањон Мируше“, саграђена је једна брана на дужини од око 20 m и ширини 10 m.³⁰³ Изградња бране је утицала на деградацију корита и нормалног тока воде. У реци Мируша је констатовано масовно умирање риба и комплетног живог света, а и престао је нормалан проток воде на водопадима реке. Изградња акумулације је рађена без и једне хидрогеолошке студије као и без узимања у обзир процене утицаја на

³⁰⁰ *Ibid*

³⁰¹ „То је тачно. Тешко је томе дати било какав други назив. Направили смо потпуни попис уништених споменика што је био тежак задатак, јер су сви наводили различите бројеве уништених цркава. Међутим, сада смо сигурни да су потпуно или делимично уништене 143 цркве. Косово је изузетно занимљив случај. Покушано је уништење културног сећања и сакралног простора како би се створила илузија да Срби тамо никада нису живели“.

³⁰² http://www.ekoplan.gov.rs/src/upload-centar/dokumenti/zakoni-i-nacrti-zakona/nacrti_zakona/nacrt_zakona_o_nacionalnom_parku_sar_planina.pdf

³⁰³ „Извештај о стању природе 2008-2009“, тзв. Косовски институт за заштиту природе, Приштина 2010.

животну средину. Такође, на заштићеном подручју изграђен је и већи број угоститељских објеката. Стање је алармантно и на геоморфолошким објектима у сливу реке Мируше. Илегално се улази у пећине, оштећују се кристали, уништава унутрашњост пећина и остављају се отпаци у њима.

На заштићеном подручју споменика природе „Извориште Белог Дрима са пећином и водопадом на месту званом Радавац“, постоје интервенције на два локалитета. Код извора Белог Дрима изграђен је један резервоар воде за хидроцентралу у Радавцу која се налази испод извора Белог Дрима. Резервоар је направљен од метала и бетона и нанета је непоправљива штета у изгледу овог споменика природе. На око 100 метара од извора реке вегетација је знатно оштећена и присутна је бесправна сеча стабала па је дошло и до појаве ерозије.³⁰⁴ Такође, неконтролисана сеча шуме, као и бесправна градња јављају се на простору Проклетија.

5.2.2. Претње од јонизујућих зрачења и хемијских агенаса

Карел Кошик³⁰⁵ је у сред НАТО бомбардовања СР Југославије написао: „Историја не тежи ка коначном идеалном стању, или врхунцу. Људи се у свакој етапи боре са овом или оном опасношћу, важно је да ли ће претњу на време препознати и хоће ли имати храбрости и снаге да изађу с њом на крај“.³⁰⁶ Окончање ратних дејстава НАТО-а против Југославије уследило је Резолуцијом Савета безбедности 1244 од 10. јуна 1999. године, одлуком међународног тела, а не споразумом између зараћених страна. У уводном делу Резолуција потврђује „приврженост свих држава чланица суверенитету и територијалном интегритету СР Југославије“, истовремено налаже повлачење „свих војних, полицијских и паравојних снага“, уз истовремено распоређивање међународних војних снага на Косову и Метохији и цивилног присуства под покровитељством УН, кога ће контролисати специјални представник именован од стране Савета безбедности. То значи да Резолуција признаје Косово и Метохију као саставни део Југославије и

³⁰⁴ *Ibid*

³⁰⁵ Карел Кошик (1926), чешки филозоф, професор у Прагу.

³⁰⁶ „Нова српска политичка мисао“, 2/1999, страна 147.

Србије, али уводи привремену војно-цивилну администрацију уз суспензију власти Србије на овом простору.

Бомбардовање Србије и Црне Горе вршено је радиоактивним бомбама са осиромашеним уранијумом и касетним бомбама. Обе врсте бомби спадају и у ред недискримисаног оружја.³⁰⁷ Бомбе са осиромашеним уранијумом трајно контаминирају животну средину, дугорочно изазивају малигна оболења, доводе до дегенеративних појава код трудница, а деца се рађају са тешким дефектима. При удару бомбе са осиромашеним уранијумом јавља се висока температура при чему део урана сагорева у ураноксид, који се раствара у води и може контаминирати подземне воде, а кроз то и биљке, а део прелази у стање „аерозола“, чије се честице уносе у организам дисањем. За 78 дана бомбардовања страдало је 2000 цивила и 1002 војника. Осиромашеним уранијумом гађано је укупно 113 локација на подручју СР Југославије, већина на Косову и Метохији. Према прорачунима доктора наука нуклеарне физике Владимира Ајдацића на СР Југославију бачено је 13000 тона осиромашеног уранијума, а Американци су признали 11000 тона овог нус-производа уранијума 235 који се користи као гориво у нуклеарним електранама.³⁰⁸ Кластер муниција представља систем оружја од којих сваки садржи неколико стотина бомбица или „субмуниције“ која се распрскава на ширем простору у радијусу од око 150 метара. За време тромесечне кампање НАТО је бацио 1800 кластер бомби које су укупно садржале 300.000 бомбица. Према америчким изворима између 15000 и 90000 бомбица остало је неексплодирано и расуто по пољима широм Србије и Црне Горе.³⁰⁹ Уранијумске и касетне бомбе коришћене су у рату против Југославије уз пуно сазнање о последицама, због чега се изводи закључак да је рат имао геноцидни карактер.

Дволичност Запада не познаје границе, тако је у априлу 2005. године Парламент ЕУ донео Резолуцију број Б6-0094/2005 којом се регулише процес

³⁰⁷ Тип оружја при чијој се употреби не може правити разлика између цивила и војника.

³⁰⁸ Ђурић В., „Почетак или крај Србије“, Политичка ревија, оригинални научни рад, бр. 3/2005, стр. 777-794.

³⁰⁹ Међународноправни вид Косовскометохијске кризе, Аврамов С., <http://www.sanu.ac.rs> Највећи део тог оружја коришћен је против „невојних циљева“. Према проценама НАТО-а од завршетка бомбардовања до 2. јула 2000., заостале „бомбице“ проузроковале су смрт 47 особа, од чега 24 детета, 18 одраслих и војника КФОР-а, а тешко су рањене 101 особа, од чега 57 деце, 31 одрасли и 13 војника КФОР-а.

регионалних интеграција на западном Балкану, тачка 12 у којој стоји узнемиреност због садржаја радиоактивних елемената у контролисаној води и тлу. Парадокс је да САД нису потписале чак ни „Конвенцију о правима детета“ из 1989. године и ако се она сматра једним од најзначајнијих међународних докумената из области заштите људских права.

Осиромашени уранијум се по хемијско-токсичном својству разликује од природног уранијума. Постоје три врсте уранијума и то 234, 235 и 238 који се користи у нуклеарним реакторима и у производњи нуклеарне бомбе. У ту сврху обогаћују га са друга два радиоактивна изотопа која су извучена из минерала уранијума, који пошто је лишен две компоненте, постаје уранијум 238 од 99, 8 одсто тј. осиромашени уранијум, минерал који је двоструко мање радиоактиван од оригиналног. Када пројектили од осиромашеног уранијума експлодирају у додиру са циљем развијају температуру од 3400 степени целзијуса пробијајући и најтврђе оклопе. Након пробијања препреке зрно се претвара у сићушне честице које сагоревају у додиру са ваздухом, изазивајући оштећења трајног карактера код оног који их удише.³¹⁰

Такође мора се знати да су 19 земаља НАТО пакта које су бомбардовале СР Југославију прекршиле следеће међународне конвенције и протоколе:

- Конвенцију о деловању на животну средину донету 1977. године;
- Конвенцију о заштити светске природне баштине из 1982. године;
- Стокхолмску декларацију по питању животне средине, 1972. година;
- Додатни протокол број 1 Женевској конвенцији у области заштите жртава међународних ратних конфликта 1949. година;
- Конвенције о забрани употребе одређених убојних средстава;

³¹⁰ Турић В., „Почетак или крај Србије“, Политичка ревија, оригинални научни рад, бр. 3/2005, стр. 777-794.

„У искуству Срба и Хрвата из БиХ рођен је феномен назван „америчка киша“. Наиме, особе које су дошле у додир са осиромашеним уранијумом врло брзо после контакта жале се на хронични умор, главобољу, претерано знојење и отежано дисање, а те тегобе према изјавама озрачених грађана појачавају се током кишних дана. Шта бомбардовање 1999. може да проузрокује: поремећај централног нервног система; пораст малигних обољења и леукемије; психолошке тегобе; пробавне сметње; поремећаје природне равнотеже животне средине; поремећај климе; уништавање флоре и фауне; уништавање озонског омотача; загађење ваздуха, земље, воде и подземних токова; генетске поремећаје; повећање стерилитета код оба пола.“

- Бечке конвенције о заштити озонског омотача;
- Монреалски протокол о супстанцама које оштећују озон (1987. са изменама 1997. година).

Обзиром на последице употребе уранијумског оружја, поједини теоретичари квалификују агресију на Југославију и као „еколошки тероризам“. *UNEP/UNCHS Balkans Task Force (BTF)* врши и теоријску процену за инхалацију осиромашеног уранијума током коришћења муниције са осиромашеним уранијумом.^{311, 312} Балканска радна група у оквиру Центра УН за људска насеља и животну средину је лоцирала 12 „врућих тачака“, то јест, тачака које су претрпеле највећу еколошку штету током бомбардовања 1999. године, међу којима су: Панчево, Крагујевац, Нови Сад, Бор, Барич, Краљево, Ниш, Нови Београд, Обреновац, Прахово, Приштина³¹³ и цео простор Косова и Метохије.³¹⁴

Непосредно по отпочињању ратних дејстава екипе Завода за заштиту природе Србије су отпочеле, по налогу владе Србије, евидентирање ратне штете. Организовано је вршен обилазак заштићених природних добара по којима су извођена ратна дејства. Због немогућности рада Одељења у Приштини Завод није био у могућности да изврши непосредан увид у стање ратне штете на простору Косова и Метохије, иако је тамо интензитет ратних дејстава био највећи. Нарочито је дејствима било изложено подручје НП Шар планина, као и простор Проклетија које су у поступку проглашења националним парком, а где је било и

³¹¹ Рајковић М., „Осиромашени уранијум III-Комерцијална примена осиромашеног уранијума. Произвођачи муниције и оружја од осиромашеног уранијума“, пољопривредни факултет, Земун, Београд, Стручни рад, 623.4.002.2+546.791.027:001.891

³¹² Као последица протеклих ратних дејстава велике области на Косову и Метохији као и неке локације у јужној Србији су загађене осиромашеним уранијумом и токсичним тешким металима. Потребно је што пре извршити ремедијацију загађених локација како би се спречиле дугорочне последице, не само по становништво у загађеним областима већ и у околним земљама. Раичевић С., “Remediation of uranium contaminated water and soil using phosphate-induced metal stabilisation (PIMS), Institute of Nuclear Sciences VINCA, Belgrade, Yugoslavia, professional paper, June 2001.

³¹³ На пример, према подацима објављеним у српском стручном часопису „Praksis medika“ 1997. године, на одељењу пнеумофизиологије митровачке болнице било је 2,6 одсто оболелих од тумора плућа, а 2000. године, тај проценат се повећао на чак 22 одсто.

³¹⁴ Канцер плућа, костију, јетре и других органа, само у прва два месеца 2005., у односу на исти период 2004. увећан је за 120 пута на целој територији Косова и Метохије, тврди Небојша Србљак представник невладине организације „Милосрдни анђео“ из Косовске Митровице. Више о томе: Ђурић В., „Почетак или крај Србије“, Политичка ревија, оригинални научни рад, бр. 3/2005, стр. 777-794.

копнених дејстава. Реализована ратна дејства на простору заштићених природних добара на подручју Косова и Метохије:³¹⁵

- Национални парк Шар-планина, 8 пута, на више места на подручју Штрпца, Драгаша и Призрена;
- Парк природе Грмија код Приштине, 18 пута, у пределу Бутовачког брега, Грачаничког језера, излетничког центра и на другим местима у оквиру овог заштићеног подручја;
- Резерват природе Газиместан код Приштине, 4 пута, заштићен као јединствено станиште ретке и ендемичне врсте – косовског божура, и као простор од изузетног културно-историјског значаја, уз оштећење споменика косовским јунацима;
- Предео изузетних одлика Мируша код Клине, 2 пута, где је бомбардовано село Волујац у непосредној околини овог изузетног морфо-хидролошког феномена и природне атракције;
- Подручје Проклетија, предвиђено за национални парк, бомбардовано више пута, на деловима територија општина Пећ, Исток, Дечани и Ђаковица;
- Амбијенти непокретних културних добара од изузетног значаја – манастири Грачаница и Пећка патријаршија.

5.2.3. Ризици од пожара

Појаву пожарних инцидената и пожара у објектима који припадају културној баштини неопходно је пропратити одговарајућим мерама заштите од пожара. Зато се специфичност заштите од пожара састоји у потреби предузимања одређених активности на заштити архитектонског склопа објекта. Сама организација превентивних и оперативних мера се не може замислити без процене ризика од пожара. Најчешћи непосредни узроци пожара не објектима су следећи:

- нехат, непажња и незнање људи;

³¹⁵ Јакшић П., Мандић Р., „Учињена и утврђена оштећења специјског и еколошког биодиверзитета током ратних дејстава на територији Србије“, Заштита природе, 41(1) 1999, Београд.

- топлотни извори;
- грађевински недостаци;
- електрицитет, електрични уређаји и инсталације;
- шумски пожари;
- верски тероризам и ратна разарања;
- природне појаве;
- намерне паљевине.

Сакрални објекти који представљају културна добра како од изузетног значаја тако и остала заслужују посебан приступ када се разматра њихова заштита од пожара, зато што пожар у таквом објекту представља ненадокнадив губитак дела историје и традиције народа коме објекат припада. На пример, у Метохији су 1982. године подметнути пожари у манастирима Високи Дечани и Пећка патријаршија. Они су нанели непроцењиву штету. Стубови изгореле дечанске трпезарије нису били рестаурирани тако да је јединствен пример народног градитељства заувек изгубљен, јер су они били изграђени од најбољег кестеновог дрвета.

Такође, посебне катастрофе, или природни хазарди на заштићеним природним добрима представљају шумски пожари. Штета дејства која са собом носе шумски пожари не могу се само посматрати на основу количине изгореле дрвне масе већ и као негативно деловање на околни простор и животну средину.

5.2.4. Социјални ризици

Ширење³¹⁶ Арбанаса ван границе Албаније почиње у XVI веку, али то није била масовна колонизација која би успела да поремети етничке прилике које су до тада постојале. Први велики таласи колонизације јављају се на самом крају XVII

³¹⁶ Томић Н. Ј., „О Арнаутима у старој Србији и Санџаку“, Књижара Геца Кон, 1913.

„Уопште пустоносна арбанашка река није напуштала своје корито нити га је често мењала због природне јој брзине њена тока, а још мање је излазила из свог корита и на далеко плавила због велике количине воде. Она је то чинила зато што су јој нарочито отворани преломи тамо где се желело нанети што више пустоши. Та пустоносна река нити се тако јако изливала нити је тако далеко пустошила све док та њена особина није постала потребна ономе који је њом руковао за своје политичке сврхе. Она је Турцима била потребна да помоћу ње одрже своју власт над народом који је тражио слободе; а Аустрији да њеним коритом што лакше продре у средиште Балкана...“

и почетком XVIII века. Тежиште Арбанашког продора било је на косовском правцу (дукађинска струја), преко Шар планине у Македонију. Стара српска жупа Опоље је била једна од првих српских албанизованих и исламизованих области јер одатле је био отворен пут у призренски крај, значи Метохију али и Косово и Македонију.³¹⁷ Метохијски крај Хас, испод Паштрика, доживео је потпуну етничку смену. Чисто српски крај крајем XVII и током XVIII века постао је арбанашки. Процес је завршен у XIX веку. Ругово је у средњем веку био чисти српски крај, а у XVII веку почињу насељавање католички Клименти, пореклом из изворишта Цијевне у Проклетијама. После Метохије Косово је била следећа област у арбанашком продору, ту их није било уопште ни у XVII веку, а највећи број досељених је тек средином XVIII века.

Потурчивање српског народа почело је са надирањем Турака, често је било насилно али некада и својеволјно, појединачно или у групама. Исламизација на Косову и Метохији се није дешавала у једном периоду већ у етапама, најчешће после крупних историјских догађаја. Губљењем вере православне Срби су, временом, губили и етничку свест, а услед живота у арбанашком окружењу примали су њихов језик и обичаје. Обимним истраживањима и научном аргументацијом утврђено је да око 30% арбанашке популације Косова и Метохије води порекло од исламизованих, а потом поарбанашених Срба.

Процес исељавања Срба, започет у турско доба, делимично је заустављен ослобођењем 1912. године. После Првог светског рата нова држава је решавала два најважнија питања, аграрну реформу и процес колонизације. Ове мере су имале за циљ да се ликвидирају феудални односи и успоставе претпоставке за развој тржишно оријентисане пољопривреде, као и успостављање етничке и националне равнотеже и тако поправи присутно стање српског народа на овом простору. Колонизација је почела 1920. године насељавањем српског становништва из пасивних крајева Црне Горе, Босне и некадашње Војне крајине. „У два колонизациона таласа 1922-1929 и 1933-1938 на 120.672 ha (око 15,3% земље) насељено је 10.877 колонистичких породица, укупно око 60.000 људи“

³¹⁷ Несторовић М., „Етнодемографски проблеми Косова и Метохије“, <http://www.scindeks.nb.rs>

(Батаковић, 2006, стр. 51). Овај број насељеника није био довољан да надокнади велике губитке српског народа.

Након Другог светског рата за време владавине комунистичке идеологије, арбанашка експанзија добија сасвим нова обележја јер се одвија у административно-политички профилисаном и омеђеном простору. Апсурд је и нигде у свету нема примера да национална мањина врши насиље и етничко чишћење народа који живи на одређеном простору вековима, а да држава то енергично не спречи. Долази до убрзаног процеса етничке хомогенизације градова, број мешовитих насеља се смањује.³¹⁸ У то време активан је механизам поспешивања српске сеобе и арбанашког биолошког и имиграционог експанзионизма. Тај поступак је био „политички“ институционализован и усмерен на промену етнокултурног кода. Постепено Арбанаси преузимањем села и градова³¹⁹ запоседају читаве области, док Срби остају у енклавама које се временом редукују и сужавају. Природни прираштај албанске популације је висок, али није биолошка компонента једини разлог заузимања територије, већ и миграторна кретања. Долази до процеса власничког преузимања српске земље, створено је тржиште некретнина при чему је продаја вршена у смеру од Срба ка Албанцима, или унутар једна етничке заједнице, а скоро никада од Албанаца ка Србима, са нереално високим ценама. Земља и куће које су продаване нису биле посебног квалитета да би се за њих добијало право богатство, већ српска историјска територија има велику вредност.

³¹⁸ Несторовић М., „Етнoдемографски проблеми Косова и Метохије“, <http://www.scindeks.nb.rs>; „Насеља у којима учешће арбанашког становништва нарасте до извесне границе, после тога убрзаним темпом остају без Срба, док слична правилност не постоји у обрнутом слислу; Арбанашка експанзија не остварује се формирањем нових насеља, већ усељавањем у постојећа, сукцесивно исељавана, а раније српска насеља, што се може сматрати етничком сменом или етничким преузимањем насеља“ (Степић, 2001, стр. 203).

³¹⁹ Несторовић М., „Етнoдемографски проблеми Косова и Метохије“, <http://www.scindeks.nb.rs>; Број становника главних градова у покрајини јасно показује тренд непрекидног раста у међупописним годинама. Тако је у Призрену 1948. године било 20.540, а 1981. године 61.801 становник, што је троструко више. У Пећи је 1948. године било 17.277 становника, 1953. године 21.058, 1961. године 28.350, 1971. године 42.113, а 1981. године 54.505 становника. У Приштини је 1948. било 19.630, а 1981. године 114.600 становника. Први југословенски попис становништва 1921. године утврдио је да на Косову и Метохији има 439.000 становника, а проценом стања (због бојкота Арбанаса) 1991. године 1.956.000 становника.

Најозбиљније истраживање сеобе Срба и Црногораца са Косова и Метохије спроведено је у периоду од 1985-1986. године.³²⁰ Основни налаз је да се свега 15-25% миграција испитаног српског и црногорског становништва са Косова и Метохије може објаснити економским чиниоцима, док остале миграције имају искључиво некономски узрок. Да би се објаснио некономски узрок сеоба формиран је потпуно нови теоријски концепт инспирисан пре свега обимном емпиријском грађом. Реч је о теоријском концепту система дискриминације који је делујући на сваки сегмент етничког колективитета мањинске групе Срба непогрешиво производио етнички селективне миграције. Анализом је показано да систем дискриминације на Косову и Метохији чине три међусобно повезане дискриминације: непосредна или неформална дискриминација; институционална и идеолошка дискриминација (важан део представља угрожавање културног идентитета српске групе, уништавањем споменика, гробља, потискивањем језика и симбола).³²¹

За тридесет година од 1961. до 1991. године природни прираштај Албанаца је повећан са око 20.000 на преко 37.000 годишње. Природни прираштај Срба, у истом периоду се свео са 6.000 на 2.000 годишње. Ако то изразимо у промилима природни прираштај Срба 1961. године износио је 22,8, а Албанаца 30,8 промила. Неке процене говоре да је 1991. године природни прираштај Срба износио 9,7, а Албанаца 23,3 промила.

Велика већина Срба из Метохије је 1999. године при повлачењу војске и полиције кренула са њима, тако да су из великих градова Метохије, Призрена, Пећи и Ђаковице Срби потпуно нестали. Процењује се да скоро 240.000 Срба расељено са Косова и Метохије у централну Србију и Црну Гору. Бројни покушаји повратка, у већем броју, прогнаног становништва нису уродили плодом. На простору Метохије број Срба је, нажалост, политички и нумерички занемарљив и више није опасност искључиве Арбанашке етничке доминације.

³²⁰ Благојевић М., “Српске сеобе са Косова од краја 60-тих година: друштвени чиноци“, Срби и Албанци у XX веку 7-10 мај 1990. САНУ Научни скупови, књига LXI, књига 20, Београд 1991.

³²¹ Више о овоме: Благојевић М., “Српске сеобе са Косова од краја 60-тих година: друштвени чиноци“, Срби и Албанци у XX веку 7-10 мај 1990. САНУ Научни скупови, књига LXI, књига 20, Београд 1991.

Стратешка замисао отцепљења Косова и Метохије од Србије која је деценијама спровођена је веома једноставна. Неопходно је било, прво постићи мајоритет албанског становништва, а потом високим стопама природног прираштаја и притиском на српско становништво остварити етнички чисту покрајину. Оно што су Албанци „заборавили“, а то је да је то од памтивека била српска земља који су они силом насељавали.

*Постоје четири групе средстава помоћу којих је остваривана ова стратешка замисао.*³²² *Прва* је стално пактирање Албанаца са страним окупаторима простора Косова и Метохије, као и са другим земљама, које нису биле наклоњене Србији током историје. *Друга* група средстава, већ описана, је висока стопа наталитета чиме се повећавала мајоризација албанског становништва. *Трећа* група би били разни видови насиља над српским становништвом, са намером њиховог прогона. Временом ова група средстава је постајала све бројнија по својим облицима и све бруталнија, јер смањење броја Срба резултирала је немогућношћу организованог отпора, а то за последицу има убрзавање процеса исељавања и стварање етнички чистог простора Косова и Метохије. *Четврта* група средстава се састоји од искоришћавања политичких, економских, социјалних и образовних мера, које су због специфичног положаја покрајине могле бити злоупотребљене за остваривање сепаратистичких циљева (материјална помоћ за издржавање деце; дечији додатак; неограничен број уписаних на Приштински универзитет; замена стручних кадрова у предузећима, милицији, правосуђу, државној безбедности и осталим институцијама, нестручним, недораслим и неспособним кадровима за одређене врсте послова итд.). На овај начин је дошло до инфилтрације сепаратиста у све поре друштва, а самим тим и до њихове спреге са структурама власти. Са тих позиција они су могли легално да делају на остваривању својих циљева уз заташкавање притисака на Србе, при чему је исељавање постало табу тема. Срби који су говорили о притисцима и исељавању су, најчешће, проглашавани шовинистима.

³²² Вилотић М., „Сведочења о збивањима на Космету у раздобљу 1959-1968 године“, <http://www.ac.rs>

Веома важан догађај који је утицао на масовно исељавање Срба са простора Косова и Метохије био је IV Брионски пленум ЦК СКЈ 1966. године. Овај пленум је у ужој Србији био, првенствено, схваћен као унутарпартијски обрачун са Александром Ранковићем, на Косову и Метохији су службе безбедности и српски националисти оптуживани да су преувеличавали проблем исељавања. Настала је права хајка на службенике Државне безбедности који су били оптужени, често, неосновано. Тековина овог пленума јесте проглашавање српског национализма највећим злом. То је био повод да на чело унутрашњих послова буде постављен Цевдет Хамза, човек који је са још неким албанским сепаратистима био изузет из Призренског процеса. Све ово је довело до доношења Устава из 1974. године, када је Косово и Метохија добило све прерогативе државе.

5.2.5. Политички ризици и ризици од тероризма

Да би се у потпуности сагледале могућности унапређења заштите и очувања српске националне баштине на простору Метохије почетком 21. века, па надаље, неопходно је укратко се вратити у прошлост да би се дефинисале последице неких политичких одлука које су се дешавале на овом простору. Наравно, постоји директна спрега насиља над Србима и очувања српске националне баштине. Интензивирање шиптарског насиља према Србима почиње након оснивања Прве призренске лиге 1878. године у Призрену³²³, када фактички почиње процес отимања ове територије од Српског народа. Призренска лига је први политички предлог о стварању етнички чисте тзв. „Велике Албаније“ и представљала је прво озбиљније програмско и акционо окупљање албанског национализма. Насиље над Србима од формирања Прве призренске лиге па да ослобођења Старе Србије 1912. године је било неиздрживо, што се види из

³²³ Гаћиновић Р., „Насиље на Косову и Метохији“, Политичка ревија, Година (XX) VII, vol=15, Бр. 1/2008., стр 71-90.

Документи лиге откривају суштину покрета. Седнице су одржаване у призренској џамији, а у свих 16 чланова Статута нигде се изричито не спомињу Албанци и Албанија, политички субјект Савеза (Лиге) су Муслимани. Том скупу присуствовали су и муслимани велепоседници из Рашке, па и из Босне и Херцеговине. У члану 7. говори се о потреби Савеза са „нашим мученичким земљама и припадницима исте вере на Балкану“, а у последњем 16. члану напуштање савеза квалификује се као отпадање „од ислама“.

преписке српских конзула у Приштини. Јован Цвијић је 1912. године рекао за Стару Србију да је „земља највеће анархије и насиља не само на Балканском Полуострву но можда јединствена у свету“.³²⁴

После Првог балканског рата 1912. године, у коме су Албанци били на страни Турске, 1913. године Конференција амбасадора у Лондону је утврдила границе новоосноване албанске државе, а новембра месеца 1912. године у Паризу донела одлуку о признавању Албаније као независне и суверене државе. Новообразована држава Краљевина СХС преузела је међународне обавезе и гарантовала правни статус националних мањина.

У Скадру је у новембру 1918. године формиран „Косовски комитет“ чија је политичка платформа била одбрана територијалне целокупности и „ослобођење Косова и других албанских крајева“ свим средствима да би се отела српска територија. У борби за те циљеве на Косову и Метохији је од 1919. до 1924. године деловао шиптарски покрет познат као качачки покрет, качака је било у свим деловима Косова и Метохије, а нарочито у Дреници.³²⁵

На Београдском Универзитету је 1935. године формирана тајна студентска шиптарска организација „Беса“ са циљем отимања Косова и Метохије и

³²⁴ Јовичић М., Уставоправни положај припадника албанске националности у Југославији“, Срби и Албанци у XX веку, САНУ, Научни скупови, Књига LXI, Одељење историјских наука, књига 20, Београд, 1991. 137-154.

³²⁵ Богавец З., „Нечујна звона, хришћанско наслеђе Космета“, Принцип Бонарт Прес, Баштина, Београд, 2006.

У то време Дреницом, као „мали цар“ је владао Азем Бејта, а на територију његових пет села српска полиција се није усуђивала да ступи. Када је српска власт дочекала да ће се на Рамазан 1924. године на договор о подизању свеопштег устанка сви качаци окупити код Бејте, командант Косовске Митровице пуковник Стојановић добио је наредбу да се коначно обрачуна са Бејтом. Када је опкољена његова кула из околних кућа и из куле је кренула жестока ватра, па је српска команда употребила брдску артиљерију. Бејта је успео да побегне, али је налетео на патролу жандармерије и био смртно погођен. Склонио се у село Прочевље где је умро. Муслиманска партија Џемајет је вест око овог случаја „убијања недужних Албанаца“ пласирала у свет, а на лице места је дошао чувени патолог др Арчибалд Рајс који је потврдио да су убијене две жене и два детета али да је акција вођена по свим војним правилима. У разрушеној кули нађено је 28 пушака и читав арсенал осталог оружја. У борби је погинуло 14 српских војника. После Бејтине смрти његову групу је преузела Терима, једна од његових жена, која га је стално пратила, у мушком оделу са јатаганима за појасом и реденицима укрштеним преко груди. Њено право име је било Шота Галица и погинула је две године после мужевљеве смрти. У Дреници у њену част је испевана песма по којој је названа албанска игра „шота“. Данас се „шота“ игра у Србији, а нико не прича како је само у једном нападу који су предводили Бејта и Шота убијено 60 Срба, о чему се тада расправљало и у Скупштини Краљевине Југославије, као и да су криви за масакр Срба у Ибарском Колашину и за многе друге злочине.

прикључење Албанији. Ову организацију је финансирало албанско и италијанско посланство у Београду. Италија је окупирала и анектирала Албанију 1939. године, а министар спољних послова Италије гроф Ћана је направио план организовања албанског иредентистичког покрета, а од 1940. године и план насељавања Метохије италијанским грађанима који су били пореклом Албанци, као и Италијанима са Сицилије.³²⁶

За четири године окупационе власти Албанци су континуирано чинили злочине према Србима и то све уз заштиту и помоћ окупационих сила. Према подацима америчких специјалних служби (*Office of Strategic Service*) Албанци су од априла 1941. године до августа 1942. године убили око 10.000 Срба. Масовно су хапшени и уз примену тортуре убијани свештеници Српске Православне Цркве.³²⁷

Уништавани су и споменици српске средњовековне културе, цркве манастири, гробља, школе. У неким случајевима је чак интервенисао и италијански окупатор да се заштите манастири Дечани и Грачаница, али су опљачкани Богословија у Призрену, манастир Девич је спаљен и разрушен, црква у Кориши и многи остали, све са циљем, не само протеривања Срба, него и затирањем трагова о српском постојању и битисању на Косову и Метохији.

После капитулације фашистичке Италије, под окриљем нацистичке Немачке формиран је Привремени извршни комитет, који је прогласио независност Албаније. Немци су иницирали оснивање и Друге призренске лиге, 16. септембра 1943. године у Призрену. На скупштини ове организације проглашено је уједињење Косова и Метохије, Дебра, Струге, Улциња и Тузи са Албанијом, а изражена је и жеља да се Албанији прикључи и косовско-митровачки округ.

³²⁶ Глишић В., „Албанизација Косова и Метохије 1941-1945“, Срби и Албанци у XX веку, САНУ, Научни скупови, Књига LXI, Одељење историјских наука, књига 20, Београд, 1991. 277-291.

³²⁷ Гађиновић Р., „Насиље на Косову и Метохији“, Политичка ревија, Година (XX) VII, vol=15, Бр. 1/2008., стр 71-90.

Епископ Рашко-призренски Серафим, ухапшен и интерниран у Тирану, где је умро 13. јануара 1945. године. На простору под италијанском окупационом влашћу Албанци су убили 14 свештеника СПЦ и једну монахињу. На зверски начин је убијен Дамаским Бошковић старешина манастира Девич, док су свештеници Лука Поповић, Урош Поповић и Слободан Поповић убијени за време вршења Свете литургије.

Околности у земљи, по ослобођењу су биле такве да су једино у оквиру Србије 1945. године образоване две аутономне покрајине: Аутономна Покрајина Војводина и Аутономна Косовско-Метохијска Област. У складу са коминтерновским наслеђем у тадашњем државно-партијском врху јединствена Србија је представљала опасност својом снагом и представљала би опасност у новој југословенској федерацији. Управо су политички разлози, али они који су били производ једне посувраћене свести, довели до образовања посебне Аутономне Косовско-Метохијске Области. Тако албанска мањина, која је већински била на страни окупатора, бива одлуком донетом у највишем државно-партијском врху, награђена добијањем територијалне аутономије. Њихова индивидуална права била су истоветна правима свих осталих грађана Југославије, односно Србије. На пример у члану 21. став 1, Устава од 1946. године стоји следеће: „Сви грађани ФНРЈ једнаки су пред законом и равноправни без обзира на народност, расу и вероисповест“.

Водећа личност албанских националиста Џафер Дева основао је у емиграцији 1946. године организацију „Косовари“ која је својим програмом предвиђала припајање Косова и Метохије Албанији, уз претходно рушење режима Енвера Хоџе у Албанији. Када у томе није успела, Џафер Дева се преселио у САД где је организовао Трећу призренску лигу 1962. године. У овој организацији поред емиграната били су и људи из албанске обавештајне службе „Сигурими“ обзиром да су им циљеви били исти, а Џафер Дева и Енвер Хоџа су постали савезници.

Амандманима на савезни устав, усвојеним 1968. године, а посебно 1971. године аутономним покрајинама³²⁸ дата су широка права на сопствено организовање и на учешће у образовању и раду органа федерације. Иако номинално у саставу Србије, практично покрајине су биле изузете из састава Републике Србије. Уставом из 1974. године релативно јединствено подручје Србије се разбија и њен суверенитет се преноси на покрајине са свим елементима државности. Такве политичке околности погодују шиптарском сепаратистичко-

³²⁸ **Напомена:** Уставом од 1963. године Косово и Метохија добило је статус покрајине, да би 1968. године из назива јужне покрајине била избачена реч Метохија, тако да се покрајина од тада званично назива Социјалистичка Аутономна Покрајина Косово.

терористичком покрету за почетак операционализације идеје о великој Албанији. На Косову и Метохији илегално се наоружава шиптарско становништво, а процес организовања терористичких група проширен је и на ЈНА. У времену од 1981. до 1988. године у ЈНА је откривена 241 илегална група са 1435 припадника ЈНА албанске националности који су се спремали на најтеже облике насиља против сопствене државе.^{329, 330} Период после 1968. године одликује се крајње бруталном и дрском политиком припреме за следећи корак који је уследио 1981. године. У том периоду иселјавање Срба се убрзава, а на удару су и српски споменици и гробља.

До следеће експлозије албанског национализма дошло је 1981. године, студентске демонстрације су избиле најпре 11. марта, а 16. марта запаљен је конак Пећке патријаршије, 25. марта било је нереди у Призрену, 26. марта у Приштини, 30. марта у Обилићу, а онда и у низу других градова.³³¹ Операционализација одлука Треће призренске лиге нашла се у завршној фази у првој половини 1990. године. Тада је и званично формирана „Ослободилачка војска Косова“. У јавности се први пут огласила у фебруару 1996. године када је преузела одговорност за извођење терористичких акција на објекте на Косову и Метохији у којима су били смештени Срби прогнани из Републике Хрватске. У последњој деценији 20. века опструкција српске државе је достигла потпуну деструкцију и то уз примену свих облика терористичког деловања, убиства, саботаже, диверзије, застрашивање, најчешће Срба, прогони, отмице, атентати, девастирање имовине и кутурно историјских споменика. Све то са циљем стварања свести о неперспективности даљег опстанка на том простору неалбанског становништва.

Вођство шиптарског сепаратистичког покрета, проценивши да је Србија деведесетих година била ослабљена, уз подршку запада претпоставило је да може да оствари своје сепаратистичке вековне тежње. Уз помоћ страних агенција и

³²⁹ Документи 17. седнице ЦК СКЈ.

³³⁰ Албанац Азиз Кељменди из општине Призрен је у гарнизону Параћин 03. 09. 1987. године убио рафалима из аутоматског оружја 4 војника док су спавали, а петорицу је тешко ранио.

³³¹ Богдановић Д., „Књига о Косову“, САНУ, Посебна издања, књига DLXVI, Београд, 1986.

уопште страног фактора разрађен је и примењен стратешки концепт са више упоришних тачака:³³²

- медијска и међународна политичка промоција,
- обимне припреме за оружану побуну и то: организацијске, финансијске, материјално-техничке, политичке и остале,
- одржана је свеалбанска скупштина у Качанику 1992. године, успостављена је паралелна држава и донета је одлука о формирању ОВК,
- формирана је влада у егзилу, отворени су фондови за финансирање, а централни фонд је био у Швајцарској,
- формирано је Министарство одбране у Тирани које је надзирано све терористичке активности,
- успостављена је војна организација са центром у Војно-техничкој академији у Загребу, а тимом је руководио Рамиз Абдули,
- разрађен је и примењен целовити стратешки план за организацију и оперативни распоред ОВК,³³³
- материјална и војна подршка Запада уз намеру да се изазове војна интервенција НАТО.

У најширем политичком смислу, тероризам је назив за метод политичке борбе за који је карактеристична систематска употреба насиља ради застрашивања противника и сламања његовог отпора.³³⁴ У редовима „ОВК“ се нашао и већи број терориста из страних земаља, један број са знањем својих влада и њиховом припремом за тероризам против Срба, па се може говорити о међудржавном тероризму на Косову и Метохији. Други део терориста долази без знања својих влада, што значи да је присутан и транснационални тероризам на простору српске јужне покрајине. Такође агресивно понашање Албаније

³³² Радиновић Р., „Шиптарски сепаратистички тероризам на Косову и Метохији“, Међународни тероризам, Београдски форум за свет равноправних, Београд, 2002.

³³³ Први део те паравојске била је територијална компонента коју су чиниле сеоске страже и сеоске јединице намењене за непосредну одбрану села и за оружану контролу територије, бројног стања око 15000 људи. Друга компонента је тзв. маневарска коју су чинили одреди и бригаде који су били размештени у седам оперативних зона и њима је била прекривена цела територија Косова и Метохије. Те зоне су: Дреница, Дукађин, Паштрик, Неродимље, Карадак, Лаб и Шаља.

³³⁴ Стајић Љ., „Основи безбедности“, Факултет цивилне одбране, Драганић, Београд, 2005.

изазивало је и бројне граничне инциденте.³³⁵ Савремено међународно право подвлачи разлику између побуне и других видова насиља, тако да побуну сматра унутрашњом ствари државе и у њеној је искључивој надлежности.³³⁶

Од 1996. године тзв. ОВК има највећу подршку и помоћ од Националног албанско-америчког састава *NAAC – National Albanian-American council*, удружење Албанаца у САД и Американаца албанског порекла. НАТО пакт је своје ваздухопловне снаге ставио у приправност претњом масовним ваздушним ударима по СРЈ, али је агресија само одложена прихватањем споразума Милошевић-Холбрук. СРЈ је тим споразумом (08. 10. 1998. год.) прихватила ОЕБС-ову верификациону комисију за КиМ са око 2000 чланова на челу са В. Вокером.

Од доласка КФОР-а на простор Косова и Метохије (10. јун 1999. год.) до краја 2005. године, терористичке шиптарске групе су извеле укупно 7757 терористичких напада, а у тим акцијама је убијено 1252 лица, рањено 2237 и отето 1150 људи.³³⁷

Када би сумирали дешавања на Косову и Метохији у периоду који је претходио НАТО бомбардовању СРЈ кроз различита међународна саопштења, споразуме, резолуције до 2011. године, то би обухватило три различита периода. Први период можемо назвати и „терористички“ и карактеришу га: Саопштење Контакт групе од 9. марта 1998. године³³⁸; Саопштење Контакт групе од 25. марта

³³⁵ Од 1. јануара до 6. маја 1993. године албанска страна је изазвала 45 граничних инцидентата, од којих 20 уз употребу оружја. Војска, 4.9.1997., стр.21.

³³⁶ Гаћиновић Р., „Насиље на Косову и Метохији“, Политичка ревија, Година (XX) VII, vol=15, Бр. 1/2008., стр 71-90.

Пример: Члан 1, став 2. Протокола II придодат Женевским конвенцијама из 1949. године изузима побуну из орбита међународног права. САД су, на пример бациле запаљиве бомбе на комплекс зграда у месту Беко (*Wako Texas*) 1993. године на којима се забарикадирала верска побуњеничка секта. Том приликом је убијено више од 80 америчких грађана, међу којима и десеторо деце.

³³⁷ *Ibid*

³³⁸ „У потпуности осуђујемо терористичке акције Ослободилачке војске Косова или било које друге групе или појединца... Исто тако инсистирамо да они ван Савезне Републике Југославије, који обезбеђују финансије, оружје или обуку за терористичке активности на Косову, одмах престану са тиме... Ми подржавамо унапређени статус за Косово у оквиру Савезне Републике Југославије, који ће донети знатно већи степен аутономије, и препознаје да то мора да укључи суштинску самоуправу.“

1998. године³³⁹; Резолуција СБ УН 1160 од 31. марта 1998. године³⁴⁰; Резолуција СБ УН 1199 од 23. септембра 1998. године³⁴¹; Резолуција СБ УН 1203 од 24. октобра 1998. године која понавља формулацију из резолуције СБ УН 1199; Саопштење Контакт групе од 29. јануара 1999. године³⁴²; Предлог споразума (ултиматум) из Рамбујеа од 6. фебруара до 18. марта 1999. године³⁴³; Одговор Слободана Милошевића, тада председника СРЈ, од 22. марта 1999. године којим је одбио да прихвати предлог да НАТО преузме војну контролу над земљом и на три

³³⁹ „Користимо прилику да потврдимо наше снажно противљење свим терористичким акцијама. Без прејудицирања шта може да буде резултат, ми базирамо принципе за решавање косовског проблема на територијалном интегритету Савезне Републике Југославије и стандардима ОЕБС-а, Хелсинских принципа и повеље Уједињених Нација. Такво решење мора да узме у обзир права косовских Албанаца и свих оних који живе на Косову. Ми подржавамо знатно већи степен аутономије за Косово које мора да садржи суштинску самоуправу.“

³⁴⁰ „Осуђујемо употребу прекомерне силе од стране српске полиције против цивила и мирних демонстраната на Косову, као и све акте тероризма ОВК или било које друге групе или појединца и сву екстерну подршку за терористичке активности на Косову, укључујући и финансије, оружје и обуку.“

³⁴¹ „Осуђујући све акте насиља било које стране, као и тероризам у остваривању политичких циљева било које групе или појединца, и све спољне подршке таквим активностима на Косову, укључујући снабдевање оружјем и обуку за терористичке активности на Косову...“

³⁴² „Министри безрезервно осуђују масакр косовских Албанаца у Рачку, што је резултирало да неколико хиљада људи беже из својих домова. Ескалација насиља – за које су одговорне и безбедносне снаге Београда и Ослободилачка војска Косова (ОВК) – мора бити заустављено... контакт група инсистира да стране прихвате да основа за правично решење мора да укључи принципе утврђене од стране Контакт групе;“

И ако се касније показало да је случај Рачак „монтиран“, Хашки трибунал је одбио да га процесуира, али га је НАТО узео као повод за почетак бомбардовања СРЈ. У овом случају се поновио случај Глајвиц из 1939. године, који је Хитлер искористио као *corpus delicti* пољске агресивне политике према Немачкој, на основу кога је имао „морално“ одрешене руке за инвазију Пољске.

<http://www.nspm.rs/istina-i-pomirenje-na-ex-yu-prostorima/glajvic-racak-i-vertikala-lazi.html?alphabet=l> Рачак, по свом карактеру, одговара Глајвицу, инциденту који је режирао Хитлер, 31. августа 1939. немачки оперативци, преобучени у пољске униформе, заузели су предајник немачког радија у Глајвицу и емитовали једно анти-немачко саопштење. Да би инцидент изгледао аутентично, побијени су Немци који су чували предајник, као и доведени Пољаци. Хитлер је неколико дана пре Глајвица рекао својим генералима: „Наћи ћу пропагандни разлог да започнем рат, уверљив или не. Победника нико касније неће да пита да ли је говорио истину“.

³⁴³ „НАТО особље, заједно са својим возилима, пловилима, летилицама и опремом, имаће слободан и неограничен пролаз и несметан приступ у целој СРЈ, укључујући и њен ваздушни простор и територијалне воде. Ово ће укључити, али неће бити ограничено на, право логоровања, маневара, ноћења и употребе било ког простора или објеката неопходних за подршку, обуку и операције. Три године након ступања на снагу овог Споразума, сазваће се међународни састанак да утврди механизам доношења коначног решења за Косово, на основу воље народа, мишљења релевантних власти, напора сваке стране у спровођењу овог Споразума, Хелсиншког завршног акта, као и да предузме свеобухватну процену примене овог споразума и да размотри предлоге од било које стране за додатне мере.“

године одложено отцепљење Косова и Метохије од Србије³⁴⁴; НАТО бомбардовање СРЈ које је трајало од 24. марта до 10. јуна 1999. године³⁴⁵. У овај први период, иако по датуму знатно, али по дешавањима из овог периода, можемо уврстити и усвојену Резолуцију о нехуманом поступању према људима и нелегалној трговини људским органима на Косову, а на основу извештаја специјалног известиоца Дика Мартија. Резолуцију је усвојила Парламентарна скупштина Савета Европе 25. јануара 2011. године. За ову Резолуцију је гласало 169 од 191 присутног посланика.

Други период подразумева „привремено присуство Уједињених Нација на Косову и Метохији“ и карактеришу га: Кумановски споразум од 9. јуна 1999. године и Резолуција Савета безбедности 1244 од 10. јуна 1999. године³⁴⁶. Трећи период међународне и домаће активности на Косову и Метохији би могле назвати „преговори“ и он обухвата: Захтев ГС УН Међународном суду правде за мишљење од 8. октобра 2008. године³⁴⁷; Саветодавно мишљење Међународног суда правде од 22. јула 2010. године³⁴⁸; Резолуција ГС УН о саветодавном

³⁴⁴ „Ни у Рамбујеу, нити у Паризу, људи који су дошли да преговарају, нису преговарали. Није било разговора између њих, па не може бити ни заједничког документа који треба да буде прихваћен или одбијен...“

Што се тиче ваше претње НАТО војном интервенцијом, ваши народи треба да се стиде тога, што се припремате да употребите силу против једне мале европске нације, само зато што штити своју територију од сепаратизма, штити своје грађане од тероризма, и своје историјско достојанство од ниткова који не знају ништа о историји и достојанству.“

³⁴⁵ **Након одбијања СРЈ да потпише текст ултиматума из Рамбујеа, НАТО је без одлуке Савета безбедности УН извршио инвазију и бомбардовао СРЈ 78 дана и ноћи. Бомбардовање је суспендовано 10. јуна 1999. године након потписивања војно-техничког споразума у Куманову о повлачењу југословенске војске и полиције са Косова и Метохије.**

³⁴⁶ „Савет безбедности, ...потврђујући приврженост свих држава чланица суверенитету и територијалном интегритету Савезне републике Југославије и осталих држава у региону...“

Одлучује о распоређивању на Косово, под окриљем Уједињених нација, међународног цивилног и безбедносног присуства, са потребном опремом и особљем, и поздравља сагласност Савезне Републике Југославије на такво присуство;“

На основу наведених докумената Србија је дала сагласност само за привремено војно и цивилно присуство УН на делу њене територије. Али, ако би на Косову и Метохији биле присутне војне снаге без мандата УН и/или без сагласности Србије, онда би то, на основу члана 42. Хашке конвенције из 1907. године (IV Хашка конвенција о поштовању закона и обичаја рата на копну и њен Анекс: Прописи у вези закона и обичаја ратовања на копну. Хаг, 18. октобар 1907), била окупација дела државне територије Србије: „Члан 42.: Територија се сматра окупираном кад се стварно налази под влашћу непријатељске војске.“

³⁴⁷ „Да ли је једнострано проглашење независности од стране привремених самоуправних институција Косова у сагласности са међународним правом?“

³⁴⁸ Више о овоме: Јовановић Т., „Косово и Метохија (Водич кроз кратку историју и сва домаћа и међународна документа), Београдска пословна школа-висока школа струковних студија, Београд, 2011.

мишљењу Међународног суда правде од 10. септембра 2010. године, усвојена је заједничка резолуција Србије и ЕУ којом почиње дијалог Београда и Приштине и поздравља спремност ЕУ да посредује у преговорима.

Међународне снаге безбедности по Резолуцији 1244 нису испуниле задатак, јер је она гарантовала повратак снага безбедности СР Југославије на Косово и Метохију, затим повратак прогнаних на своја огњишта, гарантована је безбедност свим становницима КиМ итд. Ни једна обавеза није испуњена. Посматрано са политичког и правног аспекта Косово и Метохија никада не могу бити самостална држава, без обзира на самопроглашавање, јер никада кроз историју на овом подручју није било елемената албанске државности. Државне границе Србије са суседима је одређивала међународна заједница на Лондонској конференцији 1913. године и ревизијом су потврђене на конференцији у Фиренци 26. јула 1926. године. ***Ниједан српски политичар нема право да под било којим притиском потпише сецесију Косова и Метохије јер Србија има историјско и уставно право над овим простором које је старије од етничког права, а и међународно право је на страни Србије јер Повеља ОУН забрањује насилно отимање делова суверених земаља.***

6. ЕМПИРИЈСКО ИСТРАЖИВАЊЕ

Предмет истраживања је реализован кроз више сегмената истраживања. У овом сегменту анализирана је постојећа заштита културних и природних добара на простору Метохије. Такође, сумирана су и опсежна истраживања на терену. На основу ових анализа предложене су, у оквиру закључних разматрања, и мере заштите и очувања српске националне баштине на простору Метохије почетком 21. века.

Предмет истраживања дефинисан је временским и просторним одређењем предмета, а постављени циљеви истраживања су испуњени. На основу резултата истраживања указује се на правце којима се треба кретати и руководити како би се спровела заштита и очување српске националне баштине на дефинисаном простору. Резултати истраживања указују на значај очувања српског националног идентитета кроз баштину на простору Метохије јер само тако може се сачувати безбедност Србије као државе. Само на тај начин се брани српско национално биће, национална свест и постојање Срба као народа уопште. Зато када се у међусобним преговорима Београда и тзв. Приштине исцрпе све теме на крају долази питање српске баштине јер то је генетска мапа постојања Срба као народа.

6.1. Анализа постојећег стања функционисања заштите националне баштине у Метохији почетком 21. века

Анализа постојећег стања функционисања заштите националне баштине на простору Метохије организована је спровођењем више метода истраживања. Избор метода истраживања је био условљен дефинисаним предметом истраживања, циљевима и хипотезама истраживања. Узорак на коме се предметна појава истраживала је дефинисана просторним одређењем предмета истраживања.

Због сложености истраживања, осим метода које су примењене у теоријском истраживању (анализа садржаја, компаративни и компаративно-историјски метод) у склопу теоријске анализе свих доступних извора информација, емпијски карактер истраживања је заснован на примени следећих

научних метода: метод опсервације (посматрања), групни експертски интервју – Делфи метод, фокусирани семплинг и интервју.

Метод посматрања (опсервације), као метод који омогућава да се информације о природним и друштвеним појавама добију на непосредан начин спроведен је на терену у периоду од 2007. до октобра месеца 2011. године, а пројектован је са утврђеним планом рада и циљем. Овај метод је примењиван у неким деловима истраживаног простора *ad hoc*, када се укаже прилика, а у неким деловима као редовни мониторинг, врло честим обиласцима терена, некада и једном месечно. Због нестабилне безбедносне ситуације на неким културним или природним добрима је обављан мониторинг када се укаже прилика, односно није било могуће дугорочно и контролисано планирање. Употреба интервјуа у истраживању, као веома погодне методе за прикупљање искуствених обавештења коришћена је у разговорима са српским становништвом који живи на тим просторима, као и појединцима који повремено одлазе на простор Метохије најчешће да обилазе манастире. Већина обавештења нема научну основу па се не може имплементирати у овај рад, већ се свде на личне утиске и доживљаје везане за предмет истраживања, али имају изузетан значај јер пуно говоре о очувању националног идентитета на дефинисаном простору.

За анализу постојећег стања функционисања заштите националне баштине на простору Метохије почетком 21. века најобимнији подаци су добијени методама групног експертског интервјуа (Делфи метод) и фокусираног семплинга. Делфи метод се користио за оцењивање овог комплексног предмета истраживања, при чему истраживање није било условљено бројем учесника зато што је циљ добијање квалитативних ставова испитаника везано за експертска знања о предмету истраживања. Свим учесницима електронском поштом или лично усменим путем, а на основу формулара су постављена питања која се односе на предмет истраживања. Кључни фактор за квалитет резултата добијених овом методом је стручност испитаника. Фокусирани семплинг, као селективна студија одређених особа, група, институција или одређених односа, процеса или интеракција је селективно фокусирана на представнике монашке заједнице епархије рашко-призренске и косовско-метохијске. Фокусирани семплинг је примењен путем дубинских (детаљних) интервјуа.

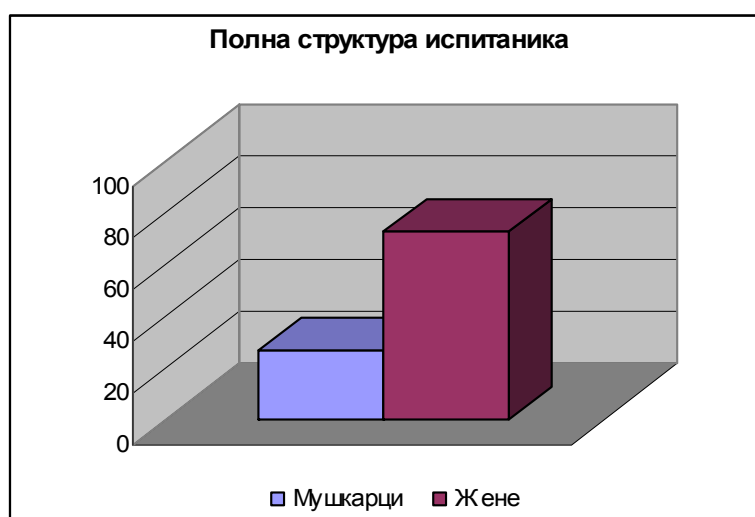
Обзиром да је предмет истраживања мултидисциплинарног карактера, ради се о појавама које представљају област истраживања више наука (историјских, социолошких, правних, безбедносних, затим историје уметности, заштите животне средине, опште биологије, етнологије, антропологије, као и историје религије са теологијом), у истраживање је била укључена група испитаника која се састојала од експерата који се професионално баве активностима везаним за предмет истраживања. Обзиром на њихово искуство у области истраживања њихови ставови су веома важни, тако да су Делфи методом и методом фокусираног семплинга добијени вредносни судови везани за заштиту и очување српске националне баштине простора Метохије и ти резултати указали су на правце којима се треба кретати и руководити у спровођењу интегралне заштите и очувања српске националне баштине на дефинисаном простору, као и на дефинисање мера које треба предузети.

Пре почетка истраживања направљен је списак свих релевантних потенцијалних испитаника запослених у стручним и научним институцијама, државним органима, невладиним организацијама, као и представници Српске православне цркве на истраживаном простору, локалних органа власти и других. За потребе овог истраживања ступљено је у контакт са више од 50 појединаца, али одговори су добијени од 37 испитаника, од тога 6 је било негативних (нису желели да дају одговоре и то су рекли, највише зато што сматрају да су питања везана за политику државе и да немају дозволу да причају о траженој теми, надлежна Министарства), њих 13 није се јавило ни после три позива, а један испитаник је дао одговоре у име једне невладине организације, али не и опште податке о себи. Тако да је потпуних одговора (али не на сва питања) добијено од 30 испитаника. Истраживање је било анонимно (нема личних података) и користило се само у научно-истраживачке сврхе, за ово истраживање.

Формулар се састојао из два дела. У првом делу су општа питања о испитанику, а у другом делу су стручна питања подељена у четири целине и то: уопштено питања везана за однос испитаника према српској националној баштини и националном идентитету на Косову и Метохији, као и духовном животу Срба у том делу Србије. Други сегмент истраживања односио се на безбедносне ризике и претње као и разне облике и начине угрожавања културних и природних добара

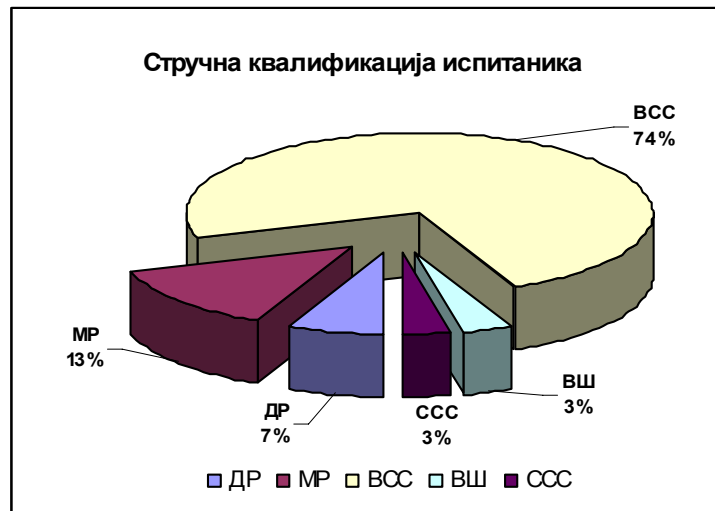
на простору Метохије и могућности заштите и очувања. Посебно је анализирана област која се тиче законске регулативе, начина заштите, механизма за спровођење решења, планова, мера и активности на заштити културних и природних добара. На крају су истраживане улоге недржавног сектора на заштити и очувању српске националне баштине на Косову и Метохији, као и могућности едукације, презентације и промоције.

Први део формулара који су попуњавали испитаници чинила су следећа општа питања везана за пол, стручну квалификацију, дужину радног стажа, радно искуство на пословима заштите уопште и пословима заштите на простору Косова и Метохије. У истраживању је учествовало 30 испитаника, од тога 22 особе женског пола и 8 мушког.

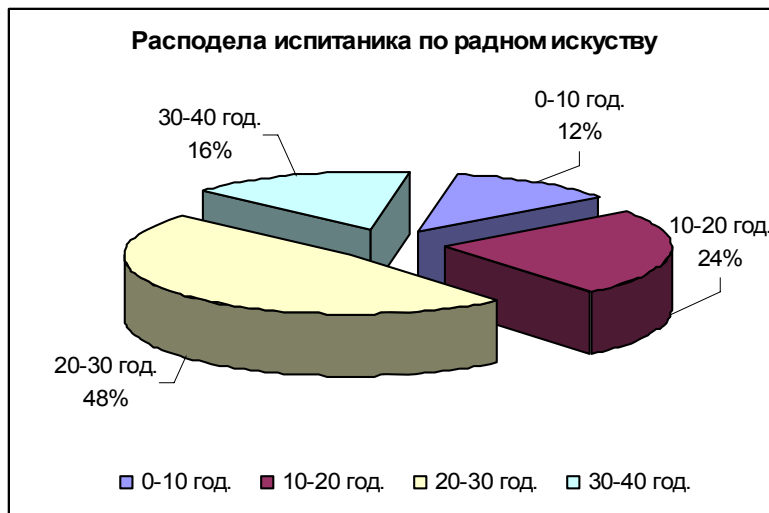
Графикон 16. Полна структура испитаника

Група испитаника која је била укључена у емпиријско истраживање састојала се од експерата који се, обзиром на мултидисциплинарност предмета истраживања, професионално баве активностима везаним за истраживање и имају адекватну стручну квалификацију. Чак 94% испитаника има високу стручну спрему, односно 7% су доктори наука, 13% магистри и 74% имају дипломе о завршеним факултетима. Један испитаник је имао вишу, а један средњу стручну спрему (ради у једној невладиној организацији).

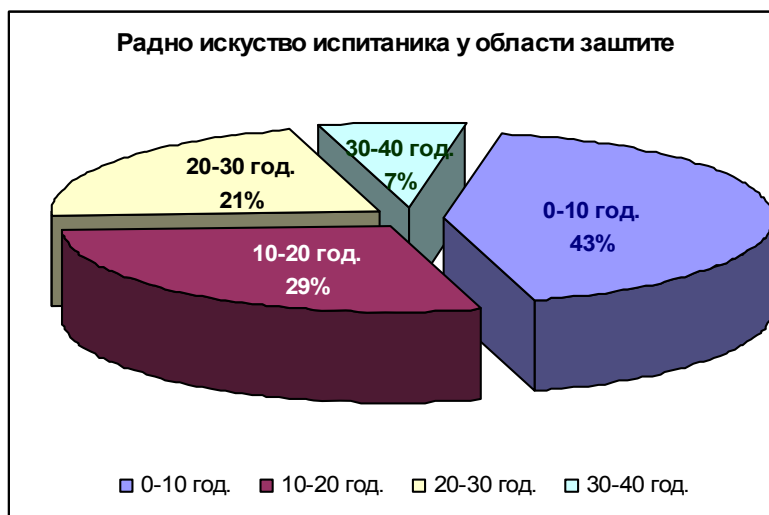

Графикон 17. Стручна квалификација испитаника

Испитаници су дали и одговоре о укупној дужини радног стажа, као и о радном искуству на пословима заштите. Процентуално 16% испитаника има између 30-40 година радног искуства, 48% има од 20-30 година радног искуства, 24% од 10-20, а свега 12% испитаника има мање од 10 година радног стажа (Графикон 3). Када се прича о радном искуству на пословима заштите ситуација је потпуно обрнута (Графикон 4). Највећи проценат испитаника на пословима заштите је са најмање радног искуства, до 10 година, чак 43%; 29 има радно искуство на пословима заштите 10-20 година, 21% 20-30 година и од 30-40 година има 7% испитаника.

Графикон 18. Расподела испитаника по радном искуству

Графикон 19. Расподела испитаника према радном искуству у области заштите

На постављено питање о радном искуству на пословима заштите на простору Косова и Метохије од 30 испитаника свега њих осам је дало одговор. Неколико испитаника је на пословима заштите радило више година (од једне до 29 година), један испитаник је нагласио да има само теоријско искуство, један да је учествовао на еколошким камповима на простору Косова и Метохије као предавач из области заштите природних добара тог простору, а један испитаник је коаутор књиге која се тиче заштите културне баштине на простору Метохије.

Резултати истраживања

6.1.1. Однос према Косову и Метохији, српској националној баштини, националном и духовном животу српског народа на том простору

Прва група питања у формулару и у спроведеним интервјуима односила се на личне ставове испитаника о значају и њиховом односу према српској националној баштини на дефинисаном простору као и о губљењу националног идентитета и националног интереса за тај простор. Једно од питања је било да ли је губљење интереса последица незаинтересованости за сопствену традицију, православну веру и духовни живот или последица разних друштвених дешавања на том подручју и у вези са њим. По овом питању испитаници су изнели следеће ставове:

- Простор Косова и Метохије има изузетан историјски, културни, духовни и верски значај за српски народ.
- На том простору се налазе корени који представљају саму бит нашег националног бића, а његов губитак представљао би и губитак националног идентитета. Корен српског народа је као корен код биљака: одржава га стабилним и чврстим, храни га духовно и историјски. Он му омогућава да упозна претке и историјске догађаје који су довели до данашњих дешавања; да спозна све своје мане и врлине; да будућа поколења Срба могу да уче на њиховим грешкама али и да знају да очувају традицију као специфичност читавог народа.
- Српска национална баштина на Косову и Метохији није само непроцењив драгуљ свеукупне националне баштине већ и стожер духовности и националног идентитета нашег народа.
- Неколико испитаника је изнело став да је простор Косова и Метохије као и баштина на њему иста као и било где у Србији, само што је далеко угроженија и што се то стање може само погоршавати. За те испитанике српска баштина на том простору има, пре свега, културно-

историјски и уметнички значај, као споменици културе који сведоче о иконографији, стилу и историји једног времена.

- Вишедеценијска владавина атеистичког режима у српском народу је оставила изузетно дубок траг у погледу занемаривања сопствене духовне традиције и културног идентитета чији је неразлучиви део православна вера. Доктрина и политика тог уређења довели су до тога да се забрана повратка расељених Срба са КиМ-а одржи до осамдесетих година 20. века, а да се све то време не решавају проблеми нарастајућег албанског сепаратизма, нити да се угроженост Срба на том простору крије или мало показује у јавности тадашње Југославије. У периоду од 1945. године до данас не постоји конзистентна политика очувања и развоја националног интереса за простор Косова и Метохије.
- У једном броју манастира Српске православне цркве на Косову и Метохији налазе се и мошти светитеља, као и свете реликвије чудотворне и целитељне за многе духовне и телесне болести. Често су у манастире долазили, а и данас долазе, припадници других народа и вероисповести очекујући помоћ од светитеља за своје болести. Значај светитељских моштију косовско-метохијских манастира у српском народу изузетно је велики. Најживљи пример је непрекидно присуство моштију Св. Стефана Дечанског што се директно, по предању, повезује са континуитетом монашког опстајања у том манастиру. Дакле, верује се да је манастир опстао кроз векове захваљујући управо најочитијем благодатном присуству овог светитеља у њему, као и присуству његових светих моштију које у њему почивају.
- У културолошком смислу значај моштију и реликвија представља нематеријалну баштину, али у духовном смислу то је веза са Богом.
- Манастири и сви садржаји у њима представљају и непроцењиве материјалне доказе вишевековног духовног континуитета српског народа и православне вере на простору Косова и Метохије, а потом и неспорне доказе српске државности.
- Став испитаника који нису религиозни или који себе сматрају атеистима (1 испитаник) је да су манастири само културна добра која су

могла бити места окупљања у средњем веку, али да је то у 21. веку потпуно бесмислено, посебно веровање у некакве „исцелитељске“ моћи моштију. Он верује да је ефекат моштију и реликвија више психолошки.

- Сви садржаји манастира на Косову и Метохији имају велики значај за вернике широм Србије, али и за Србе где год они живели.
- У народу заживљава култ Св. Новомученика Харитона настрадалог на КиМ-у 1999. године и неминовно је да црквена управа то једног дана и озваничи уношењем његовог имена у диптих светитеља. Ширење култа светитеља је, значи, уобичајени процес који се само у детаљима разликује од светитеља до светитеља. Култ светитеља јавља се у редовима простог, верног народа, дакле Црква у суштинском, а не административном смислу, духовним чулом препознаје божјег човека као светитеља, пре свега сазнањем о његовом побожном животу, као и благодатној потврди истог, тј. о чудесним исцељењима и осталим осведочењима која се на молитве тог светитеља догађају у народу. Након тога административни, јерархијски део Цркве унесе име тог светитеља кога народ, дакле паства, препознаје као светитеља, а јерархија га само формално канонизује, и озваничи молитвено поштовање тог светитеља на саборном нивоу у Цркви. У побожном српском народу Св. Харитон постаје симбол његовог великог страдања на просторима Косова и Метохије. Мученик Харитон се слави јер је мученички пострадао на свом послушању, као православни монах.
- Очувањем културне баштине на Косову и Метохији препознајемо се као православни Срби. Зато треба све снаге усмерити ка њиховој заштити, не само физичкој, него као заштити префикса коме прети затирање, како од Албанаца тако и од међународног фактора. Српска национална свест порођена је у духу и на темељима православља, и једино на тим темељима она може опстати и постојати. Свако пресађивање те свести је играње са српским идентитетом. Само у том светлу треба посматрати поменуту културну баштину. Њена есенција је управо „култ“ као основни извор културе, а то код нас и јесте

православље и православна духовност, чији су носиоци управо цркве и манастири, али под претпоставком да у њима бораве и раде клирици верни православном предању. Без те претпоставке ти објекти ће постати само музеји који ће сведочити о култури која је ишчезла.

На основу свих исказа испитаника може се закључити следеће: српска културна баштина на простору Косова и Метохије има немерљиву вредност и представља стожер духовности и националног идентитета српског народа. Простор Метохије спада у један од најзначајнијих центара биодиверзитета у Србији.

Зато је Метохија више од обичне територије. Она је изузетан склад културног и природног наслеђа, лепоте Шар-планине и Проклетија, брзих планинских река, дивљих клисура и пећина, од погледа скривених манастира, цркава на узвишењима, она је центар преклапања материјалног и нематеријалног културног и природног наслеђа српског народа.

Духовни значај сакралних објеката заједно са реликвијама и моштима које се у њима налазе непроцењив је за културу, традицију и обичаје српског народа у целини. Све то представља и доказе духовног континуитета православне вере и српског народа на том простору, као и материјалне доказе српске државности.

6.1.2. Безбедносни ризици и претње као и остали облици и начини угрожавања културних и природних добара на простору Метохије и могућности заштите и очувања

Друга група питања обухватала је безбедносне ризике и претње, као интеракције различитих друштвених процеса у ближем или даљем окружењу објеката који су део српске националне баштине. Ти процеси могу изазвати нежељене ефекте који би угрозили српску баштину, посебно јер је њихова заштита већ неадекватна. Такође, питања су се односила и на социјалне (друштвене), економске и политичке ризике, који утичу на заштиту и очување српске националне баштине. Једно од питања се односило и на додатно девастирање културне и природне баштине због неодржавања, односно

непримењивања адекватних мера заштите, и о могућностима за унапређење њихове заштите коју је могуће спровести на терену.

На основу свог стручног искуства испитаници су на њих изнели следеће ставове:

- Интеракцијом друштвених процеса у ближем и даљем окружењу објеката који су део српске националне баштине може доћи до нежељених ефеката који могу да их угрозе. Можда би се могло указати на два основна облика угрожавања; оспоравање, а потом и својатање, односно албанизовање неспорно српске духовне и културне баштине на Косову и Метохији грубим фалсификовањем историјских чињеница и систематским физичким уништавањем трагова српске државности на том простору. Иако се мењају историјске прилике, контекст затиратеља српских светиња на Косову и Метохији углавном је исти. Некада национални фундаментализам као и религијска осећања представљају главно оруђе којим манипулишу светске силе којима је тренутно у интересу политичка и свака друга дестабилизација тог простора.
- На Косову и Метохији влада дуготрајно незаконоу у вези са очувањем баштине, односно непримењују се начела у вези са заштитом културних и природних добара уопште, иако се Србија, а пре тога СРЈ и СФРЈ декларативно залагала за заштиту. И даље смо сведоци систематског уништавања „свега српског“, од цркава, манастира, црквишта, гробаља и белега као важних сведока бивствовања српског народа на простору Косова и Метохије. Можда би се ризици и претње могли груписати у неколико целина: физичко уништавање; крађа идентитета кроз лажно представљање српске културне баштине као косовске; немогућност било каквог одржавања добара због недостатка средстава, слободе кретања и избора стручњака за рестаурацију или обнову.
- Неколико испитаника је одговорило да нису довољно стручни или упознати са овом проблематиком, као и да акценат треба ставити на преживљавање и опстанак преосталог српског живља на тим просторима. Али као проблем се јавља и немогућност обиласка

споменика културе на Косову и Метохији без испуњавања посебних административних и безбедносних услова.

- Указано је и на угрожавање непокретних културних добара неадекватним и непрофесионалним облицима „конзервације“ којима су неки од споменика и трајно оштећени. Такође, држава не даје довољно средстава за одржавање српске националне баштине, јер не постоји национална стратегија. Често је баштина подразумевала „државни интерес“ у склопу разних кампања и стицања политичких поена, али без стварне намере да се српска национална баштина заштити.
- Једно од мишљења је и да се уз помоћ тзв. великог покрета манастири и цркве преселе на територију централне Србије и на тај начин сачува макар део споменика пре него што све буде уништено!

Друштвени ризици

- Имајући у виду демографску експлозију албанског становништва и, по том основу, раст удела у укупном становништву на Косову и Метохији, као и чињеницу да се српска културна и духовна баштина на тим просторима у албанској заједници доживљава као непожељна, очигледно је да овај фактор представља значајан ризик по заштиту и очување српске националне баштине на том простору.
- Етничко чишћење се врши систематским протеривањем српског и демографском експлозијом албанског становништва; на тај начин прво долази до прекида одржавања националних обичаја, потом се обесмисли постојање природних добара везаних за поједина места и обичаје, и коначно предмети материјалне баштине учине анационалним и анахроним, истргнутим из контекста историје и традиције одређеног народа, његове вере и културе на том простору. Када се један народ систематски исељава са вековних огњишта, исељено становништво већ у другој или трећој генерацији губи велики део нематеријалног предачког наслеђа.

- Демографска експлозија албанског становништва је највећи ризик не само због наталитета већ и толеранције Европе према насељавању становништва из Албаније (деценијама толерисаном у СФРЈ), чиме се оправдавало цепање територије једне суверене државе у корист већине, а против конститутивног народа. Данас сви причају само о „реалности“ на терену, без икаквог међународног правног основа, о вредностима и споменичком наслеђу тзв. државе „Косово“. У већини земаља на свету постојање неког објекта културе једног народа окруженог припадницима другог, тренутно већинског, не представља ризик. Највећи ризик по културна добра на простору Косова и Метохије представља синергија демографског, политичког и економског фактора.

Економски ризици

- Слабљење и деградирање економске снаге Републике Србије, као одговорног државног субјекта за заштиту и очување националне баштине на Косову и Метохији, такође, представља значајан ризик и неповољну околност. Чвориште проблема је економски колапс и материјално сиромаштво, као и ненаменско и непланско трошење новца. Разрушена привреда, материјално и духовно сиромаштво, незапосленост, немогућност нормалног живота и низак друштвени стандард бригу о националној баштини потискују у неки други план. Велика пажња се поклања политичком процесу који је и оквир и основа за све остало, али које год политичко решење се донело или проистекло, привреда, односно економија основ је егзистенције и опстанка.
- Основа опстанка једне популације је способност да се својим радом издржава, што је Србима на Косову и Метохији скоро потпуно ускраћено: посла нема, али су и могућности развоја пољопривреде веома скромне. Често се и оно мало финансијских средстава намењених заштити националне баштине усмерава у другом правцу, правдајући се „голом егзистенцијом“. Проток средстава није омеђен стварним

потребама заштите већ произилази из преовлађујућег политичког утицаја, односно битан су део политичког стратешког правца.

- Испитаници су истакли да средства за финансирање пројеката очувања природне и културне баштине никада нису приоритетно издвајана за српску националну баштину на Косову и Метохији, тако да ни познати локалитети нису до краја истражени. Аутори који су се бавили истраживањем као и организације које су се бавиле заштитом, немају ни институционални оквир, ни политичко-безбедносне гаранције, па самим тим ни могућности да наставе истраживања, или планирају будуће садржаје.

Политички ризици

- Политички ризици су водили до убрзаних социјалних и негативних економских промена са лошим резултатима у погледу очувања српске националне баштине. Сепаратистичка и отворено антисрпска оријентација самозваних власти Албанаца на Косову и Метохији, као и свих актуелних албанских политичких субјеката, који државу Србију и српски народ у целини, па тиме и на Косову и Метохији, доживљавају као историјског противника, представља „духовни генератор“ са далекосежним негативним последицама и ризицима по заштиту и очување српске националне баштине на Косову и Метохији.
- У Републици Србији не постоји јасан и децидан национални програм, као ни стратегија по питању Косова и Метохије. Скупштина Србије је доносила разне декларације, закључке, планове и остала акта, али је све то било декларативно јер није дошло до њихове реализације. То неиспуњавање државних обавеза, страначки интереси, интереси разних других групација, недостатак политичке воље и непостојање реалне политичке опције остављали су могућност ЕУ и САД да у спречи са албанском мафијом учине све да се затру корени српства на простору Косова и Метохије. Тренутна политичка ситуација је фактор од највећег ризика за заштиту и очување српске баштине. Обесправљеност

Срба усред Европе и под капом европске цивилизације нешто је незабележено до сада. Јер на испиту бриге за европске вредности пале су све институције модерне Европе дозволивши да већински албански живаљ конститутивном народу који је тренутно малобројнији, Србима, ускрати свако право на слободан живот, рад, школовање, изражавање политичког става па и на духовни живот.

- Веома важно је, пре свега, питање поседовања земље, односно власништва над земљом. У погледу Косова и Метохије очито је намерно занемарено право цркве над великим делом Косова, тј. дела који се зове Метохија. Свугде у свету власништво над земљом се неприкосновено поштује. При сагледавању тренутне политичке ситуације, како на простору Косова и Метохије тако и у централној Србији, видимо да о небризи, немару, погрешној политици, нерешеним проблемима и сталним националним тензијама по питању заштите српске баштине на том простору не можемо говорити само у прошлом времену.
- Једно од мишљења је да постојање „дупле власти“, „дупли законски стандарди“ и преклапање ингеренција, непостојање заједничког циља не доноси ништа добро ни самом народу, а ни његовој баштини. Неповољна политичка решења у великој мери отежавају даљу заштиту и очување српске националне баштине на Косову и Метохији. Зато долази до сталних напада албанског становништва на цркве и манастире, да их ако могу униште, или присвоје. Тако су на посебној церемонији у Стејт департменту, државна секретарка Хилари Клинтон и председница тзв. државе Косово Атифете Јахјага потписале билатерални Споразум о заштити и очувању неких културних добара, који „две владе“ обавезује да „без дискриминације“ штите и чувају „културно наслеђе националних, верских и етничких група које су биле жртве геноцида током Другог светског рата“.³⁴⁹ ***Неоходно је борити се и на сваки начин спречити покушај тзв. „косовизације“ српске***

³⁴⁹ Извор: Политика, 16. децембар 2011. Политика 17. децембар 2011. године;

националне баштине на Косову и Метохији. То представља директан напад на српски идентитет, те стога представља кршење људских права свих Срба где год се они тренутно налазили.

- Културна и природна баштина Косова и Метохије додатно се девастира неодржавањем, односно непримењивањем адекватних мера заштите. Један број испитаника дају могућности, макар теоретске, постојања начина за унапређење заштите и очување српске националне баштине, а коју је могуће спровести на терену. Огроман пропуст је што црквена имања нису денационализована када је постало извесно да ће постати предмет бесправног присвајања. У условима *de facto* ограничених могућности вршења власти на појединим деловима Косова и Метохије, могућности заштите и очувања су ограничене, но утисак је да се услед недовољне организованости и прилагођености условима не примењују ни оне мере заштите које се могу применити. Пре свега, мисли се на документовање актуелног стања и формирања базе података о њему, као основе за планирање и спровођење наредних корака и мера заштите и очувања српске националне баштине на Косову и Метохији.
- Веома је важно на нивоу државе направити стручни програм који ће садржати конкретне предлоге за заштиту, као и финансијску конструкцију и обавезу да се на државном нивоу задуже и одреде механизми спровођења и контроле извршења. Потребна је стална презентација у нашој и светској јавности о културно-историјском значају српске баштине. То ће, дугорочно гледано, допринети да се слика о Косову и Метохији промени набоље. Наравно, то је дуготрајан и обиман посао, он захтева сталну кампању путем видео-спотова, презентација, документарних филмова, књига, стручних радова, али ипак доноси резултате. За све то је битно дугорочно планирање коме претходи анализа садашњег стања и процена ризика у наредном периоду, као и материјалних средства да се то реализује. Уз то треба обезбедити и безбедност радника на рестаурацији, одржавању, заштити и чувању српских светиња.

- Основни проблем је очигледно непостојање јасне културне политике у Србији, нарочито у погледу културног наслеђа на Косову и Метохији. У оквиру привремене управе Мисије УН на том делу територије Србије заинтересоване стране се не осећају обавезним да своје ставове и наступе међусобно усаглашавају. Ова неусаглашеност ставова посебно негативно се одражава у контактима са међународним представницима. Та сарадња се мора заснивати на међународној пракси, а која опет, заштиту властите културне баштине прокламује као неотуђиво право у склопу основних људских права. Управо у домену српске националне баштине на Косову и Метохији, а у склопу будућих преговора о статусу српске јужне покрајине, српска страна мора да има јасан и утврђен став имајући у виду садржај и значај српске националне баштине. Став мора бити адекватан његовој вредности, бројности и непроцењивом значају за цео српски народ.
- Присутно је и мишљење да су слабе реалне могућности заштите и очувања српске националне баштине. Непрекидно и организовано настојање државе, невладиних организација, покрета младих и континуирана материјална помоћ и брига за преостале Србе могли би само донекле допринети заштити добара на терену, али то није систематски ни организовано, препуштено је вољи и залагању појединаца. Требало би путем државних институција јачати и неговати свест о томе да морамо упорно и систематски радити и неговати своју баштину како нам се не би затро траг постојања на Косову и Метохији. Протеклих година држава углавном води борбу обичним паролама, без озбиљног програма, организације и редовних средстава.

На основу изнетих ставова испитаника везаних за безбедносне ризике, претње, као и остале облике и начине угрожавања српске националне баштине може се закључити следеће:

Културна и природна добра на простору Метохије изложена су различитим облицима угрожавања, од систематског физичког затирања свега што носи српски белег и предзнак, до оспоравања српске духовне и културне баштине, њиховог својатања, односно проглашења за тзв. „косовску баштину“.

Друштвени ризици подразумевају демографску експлозију албанског становништва и њихов процентуални раст у укупном саставу становништва кроз дужи временски период. Културна и духовна баштина на тим просторима постајала је непожељна, а самим тим, због непријатељског окружења српски народ и свештенство, а често и монаштво, ту нису могли дуже да се задрже, па иако објекти, на пример, нису физички срушени, због непримене мера заштите су пропадали. Често се националним фундаменталистичким и религијским осећањима локалног становништва могло и манипулисати у смеру уништавања српске националне баштине.

Економски ризици проистичу из укупног сиромаштва државе у којој брига за основне потребе потискује бригу за националну баштину. Средства за пројекте који би се бавили националном баштином наше јужне покрајине нису издвајана приоритетно. Такође, није постојало ни стимулисање приватног и невладиног сектора за финансирање пројеката у култури или повезивању природног и културног наслеђа.

Политички ризици чине скуп различитих облика угрожавања. Могли би се груписати у две велике групе. Прву групу би чинила отворена сепаратистичка и антисрпска оријентација Албанаца и самозване „власти Косова“ који све што је српско доживљавају као негативно. Такође, у Београду не постоји државна стратегија већ све остаје на нивоу декларативних аката. Другу групу чине небрига, немар и велики број нерешених проблема по питању заштите културних и природних добара на простору Метохије.

У овој проблематици присутан је недостатак културне политике, непостојање обједињеног и систематског приступа развоју културног и природног наслеђа честа злоупотреба и погрешна интерпретација. Област материјалног и нематеријалног културног и природног наслеђа коришћена је у идеолошко-политичке сврхе, за стицање личне користи, а ту је и недовољна ангажованост органа власти надлежних за установе и институције које се баве заштитом, обрадом и презентацијом културног материјалног и нематеријалног наслеђа, као и стимулисање њиховог развоја. Потребно је направити програм са конкретним предлозима, финансијском конструкцијом, механизмима спровођења и надзором

на нивоу државе, уз поштовање процедуре засноване на међународној пракси која заштиту баштине прокламује као једно од основних људских права.

6.1.3. Анализа законске регулативе, начина заштите и механизма спровођења мера и активности на заштити културних и природних добара

На питања везана за анализу законске регулативе³⁵⁰ на основу које су заштићена културна и природна добра на простору Метохије као и за анализу мера и активности заштите, механизма њиховог спровођења, а на основу свог досадашњег ангажовања на пословима заштите културних и природних добара, испитаници су изнели следеће ставове:

- Заштита културних и природних добара је до 1994. била у надлежности Аутономних Покрајина, које су вршиле валоризацију и спроводиле поступак заштите. На простору Косова и Метохије данас не постоји ниједан објекат категорисан као непокретно културно добро од великог значаја. Саму категоризацију непокретних културних добара је, на предлог регионалних и Републичког завода за заштиту споменика културе, вршила влада. Као што је била политичка воља да се изврши категоризација добара од изузетног значаја, тако је било и одсуство политичке одлуке да се изврши категоризација добара од великог значаја. Ни тада није постојала права национална стратегија, већ само лоше вођена политика која се повремено прокламовала као пробуђено национално биће.
- Један број испитаника сматра да није у питању само немар већ и намерно нечињење. Само категорисање је иначе *pro fono interno*, сама категоризација не спасава споменике ако је не прате и остале прописане мере и активности.

³⁵⁰ „Решење статуса Косова треба да укључи посебне мере заштите за културно и верско наслеђе на Косову. Оно треба да обухвати одредбе које дефинишу статус институција, објеката и осталог наслеђа Српске православне цркве на Косову.“ (*Guiding Principles of the Contact Group* – Водећи принципи Контакт групе, 7. октобар 2006, тачка 5).

- Међународна заштита урађена од стране *UNESCO*-а је лоша, јер сам назив „Средњовековни споменици на Косову“ (*Medieval Monuments in Kosovo*), оставља простор да тзв. „независна држава Косова“ политички делује на отуђењу и присвајању овог српског дела светске културне баштине, чијим смо покушајима, нажалост, сведоци. Питање је, дакле, политичко и у том контексту ће се највероватније и решавати. Такође, у називу осим назива српске не постоји ни релевантно територијално одређење, а то је да се од четири споменика културе три налазе на простору Метохије, а само један на Косову.
- Већи број испитаника је изнео став да би и нека друга културна добра са простора Метохије предложили за Листу светске баштине јер претпостављају да за то постоји објективна основа и валоризација. То су: амбијентална целина Велика Хоча, испосница Св. Петра Коришког, археолошка налазишта садашња и будућа (код Урошевца су спречена археолошка истраживања, а претпоставља се да су ту дворови Немањића) као и манастир Светих Архангела код Призрена, до тога да је требало заштити све што припада српској баштини, ако не преко *UNESCO*-а, а оно дефинисаним међународним стандардима за заштиту културне баштине једног народа, све у циљу очувања за будуће генерације.
- Нека од заштићених културних добара обнављају се средствима из међународних донација. После погрома од 17. марта 2004. године међународна заједница је показала нешто више интересовања за питање српске културне баштине на Косову и Метохији. Када је реч о обнови српске националне баштине на Косову и Метохији само неколико испитаника је знало о чему се ради. Неколико њих је одговорило да културна добра обнављају они који су их рушили, а то не може бити квалитетно урађено, адекватан стручни надзор над радовима не постоји и све се ради по принципу личних и интереса мањих група људи. Чак око 80% испитаника није ништа знало о обнови и потписаном Меморандуму, а остали су изразили отворену сумњу у цео процес.

- Svega nekoliko ispitanika je i upoznato sa zaštitom prirode na prostoru Kosova i Metohije. Neke, koji čak i rade na poslovima zaštite, osim za Шар-планину нису знали за остала заштићена природна добра на простору Метохије. Слични одговори добијени су од испитаника о номинацији Националног парка „Шар-планина“ за упис на Листу светске природне и културне баштине *UNESCO-a*. Заједничка платформа у најширим друштвеним круговима, а пре свега у стручној јавности, везана за ово питање не постоји. Тренутно је у процедури доношење Закона о националним парковима (Шар-планина). Када се разговара са стручњацима често постоји професионална заинтересованост, али је немогуће то реализовати без политичке и материјалне подршке. Тренутно остаје могућност заштите Националног парка „Шар-планина“, барем у оквирима српске општине Штрпце, а можда се компромисима и преговорима омогући поштовање законске регулативе на овим просторима, заштита природног богатства и приватне својине, док је остала заштићена подручја могуће сачувати само уколико има српског народа који би заштиту спроводио у пракси.
- Завод за заштиту природе Србије урадио је веома опсежну Студију, основу за проглашење заштите Националног парка „Проклетије“ као добра од изузетног значаја прве категорије, али сложена политичка ситуација на терену сигурно не погодује реализацији конкретних активности. Можда је једно од решења да се национални паркови посматрају са деловима који припадају суседним земљама и да се на тај начин кроз билатералну, односно мултилатералну сарадњу обавља њихова даља заштита. Политички проблем представља признавање „Косова“ као независне државе од стране земаља у окружењу. А и сама Република Србија већ дуже време не ради ништа на пољу заштите природних добара на простору Kosova и Метохије.
- Република Србија својим декларисаним политичким ставом да не признаје сецесију и самопроглашене институције на Косову и Метохији задржава право да усваја одлуке о статусу и организацији на читавој својој територији, али реализација тих одлука, уколико подразумева

присуство институција Републике Србије на територији Косова и Метохије, не би наишла на одобравање оног дела међународне заједнице који је признао самопроглашену „Републику Косово“, а и реакција локалних власти би вероватно била све само не дипломатска.

- Систем мера заштите српске националне баштине, посматрано кроз дужи временски период, показао се неефикасним и нефункционалним, па је неопходно његово прилагођавање актуелној ситуацији са циљем унапређења заштите и очувања српске националне баштине. Тренутно је присуство органа надлежних за унапређење заштите и очување српске националне баштине на Косову и Метохији симболично, своди се на канцеларију Покрајинског завода за заштиту споменика културе у Лепосавићу, која је нефункционална и неоперативна. Постоје сви разлози да се институционални и функционални оквир у вези са тим редефинише и усклади са потребама. Када држава буде, напokon, заузела јасан став и одлучила да се бори за свој државни интерес, онда се стручне институције, организације, из којих могу да потекну планови и пројекти великог обима, повезују са извршним телима која спроводе законе у дело. Прописима који би омогућавали непосредан контакт са правосудним и извршним органима омогућили би стручним институцијама да не буду само консултативна тела сачињена од теоретичара, већ и да постану имплементатори заштите за коју се декларативно залажу.
- Један број испитаника је мишљења да ни тренутно, а ни у блиској будућности не види могућност побољшања заштите кроз институционални и функционални оквир Републике Србије, као ни присуство државе и њених органа у практичном спровођењу закона. Република Србија није у стању да обезбеди основне животне услове за српски народ, а камо ли да спроведе мере заштите српске националне баштине.
- Намеће се неодложна потреба да се понуде решења која европска пракса познаје и примењује, поред настојања албанске етничке

заједнице да у постојећој ситуацији преко моноетничких установа и институција насилно створи тзв. „косоварски“ културни идентитет. Да би се створио потребан амбијент за такву врсту коегзистенције, потребно је дефинисати јасну политичку стратегију заштите српске националне баштине и избећи конфузију која постоји у свим доменима културног стваралаштва, посебно у приступу заштити на простору Косова и Метохије. Ако се овакво стање какво је сад продужи, прети опасност да српски народ на Косову и Метохији изгуби свој културни и национални идентитет. Формирањем регионалних институција или центара за културу и заштиту природе створиле би се основне претпоставке за рад српских стручњака у наведеним областима, чиме би се више поштовале иницијативе покренуте са различитих међународних нивоа и од стране заинтересованих домаћих институција и стручњака, а и очувао стручни потенцијал и унапредио професионални рад кадрова у свим областима заштите природе, предела и домену културе.

Сумирајући изнете ставове можемо закључити следеће:

На простору Косова и Метохије не постоји ниједан споменик културе од великог значаја. Присутна је категорија споменика културе од изузетног значаја, као и група утврђених али некатегорисаних споменика културе. Такође, прегледом и анализом доступне литературе утврђено је да на простору Метохије (постоји само једно на Косову – римска и рановизантијска Улпијана на локалитету Градина код Грачанице) нема заштићених археолошких налазишта од изузетног и великог значаја, осим утврђених али некатегорисаних. Иста је ситуација и када се сагледа категорија културних добара „знаменита места“, на простору Метохије, али и Косова не постоји ниједно једино културно добро које припада овој законској категорији. Осим Меморијалног споменичког комплекса Газиместан, Приштина, који се налази на простору Косова, на простору Метохије не постоји културно добро категорисано као просторно културно-историјска целина.

У поступку заштите околине културних добара, а на предлог Завода за заштиту споменика, законска је обавеза Завода за заштиту природе Србије да уради стручну основу заштите, а затим је, уз пратећу документацију проследи Заводу за заштиту споменика Србије који у даљој процедури доноси одлуку о заштити. Завод за заштиту природе Србије је 1993. године урадио елаборате, стручне основе за проглашење заштићене околине непокретних културних добара манастира Дечани и манастира Пећка патријаршија, а 1992. године Просторни план подручја посебне намене манастира Св. Архангели код Призрена, заштита природе. Појам „заштићена околина“ на неки начин је термин под којим се подразумевају његова примарна намена, основна својства и вредности, као и санкционисање мера и услова да би се тај простор адекватно чувао и користио. Суштински, околину непокретних културних добара чини простор са свим појединачним природним карактеристикама, који чини функционални и визуелни оквир непокретног културног добра. Ниједна од тих одлука о заштити околине културних добара није донета.

На основу доступних података из Завода за заштиту природе Србије направљен је преглед заштићених објеката природе на простору Метохије. Управљачи заштићених природних добара су, већином, онемогућени у обављању своје функције. То значи да се заштита не врши, не спроводе се прописани режими заштите, нема планова заштите као ни контроле надлежних институција. У раду су анализирана заштићена подручја на простору Метохије, дефинисана категоријама из Закона о заштити животне средине („Службени гласник РС“, бр. 66/91), јер, осим појединачних стручних активности (обилазак стручњака из Завода за заштиту природе Србије 2010. године споменика природе - „Шам дуд“), не постоји организовани мониторинг заштићених подручја простора Метохије. Нека заштићена подручја, из безбедносних разлога, није могуће обићи, оценити њихово стање, ни предузети адекватне мере и активности на њиховој заштити. Област Метохије је простор на коме се налази Шар-планина, као јужни обод Србије и Метохијске Проклетије као југозападни обод Србије. Због изванредне биолошке разноврсности, обиља ендемореликтних и глобално значајних врста, Проклетије, заједно са Шар-планином припадају једном од шест европских центара биолошке разноврсности. На простору Метохије налази се и река

Мируша која у свом кањонском делу има низ од 16 језера раздвојених водопадима, слаповима и брзацима. У порти Пећке патријаршије налази се преко 700 година старо стабло црног дуда, а на обали Призренске Бистрице преко 200 година старо стабло платана.

На основу законске легислативе Републике Србије урађене су Студије Завода за заштиту природе Србије, као основа за проглашење и заштиту Националног парка „Проклетије“, природног добра од изузетног значаја прве категорије. Такође, урађене су и студије завршеног вредновања подручја Шар-планине као и предлог за његову заштиту као Националног парка „Шар-планина“ у трајним границама, природно добро од изузетног значаја прве категорије. Завод за заштиту природе Србије, као овлашћена стручна институција, надлежном Министарству је проследио предлоге заштите ова два национална парка.

Не знамо да ли на простору Косова и Метохије постоји непосредан или посредан однос између организација које се баве планирањем и оних које се баве заштитом баштине. Евидентно је да на простору Метохије као горући проблем постоји нелегална градња која угрожава све аспекте нормалног друштвеног развоја, па и интегралне заштите наслеђа, као и природе. Посебно је алармантно стање у вези са археолошким налазиштима, као и просторним и развојним плановима урбаних центара у којима је архитектонско наслеђе изузетног значаја драстично угрожено, као на пример, Богородица Љевишка, катедрална црква у Призрену, или поједини делови националног парка Шар-планина. Не постоји законска регулатива за то нити доследна примена казних мера.

6.1.4. Улога недржавног сектора на заштити и очувању српске националне баштине на Косову и Метохији као и могућности едукације, презентације и промоције

На крају су испитаници изнели мишљење о улози недржавног сектора на пословима заштите и очувања баштине, али и о облицима едукације, промоције и презентације српске националне баштине који би имали за циљ унапређење заштите. Ставови испитаника о овој теми су:

- Заштита и унапређење српске националне баштине може се спроводити и деловањем недржавног сектора. Улога недржавног сектора и волонтера на Косову и Метохији у условима *de iure*, а још изразитије *de facto* ограничене надлежности државе је не само комплементарна и пожељна већ и незамењива.
- Неки испитаници су били обазривији у виђењу места и улоге невладиних организација у заштити српске националне баштине. То, наравно, постоји као могућност, посебно за волонтере. Али што се тиче невладиних организација које су већином финансиране из иностранства, поучени ранијим искуствима, сматрају да оне немају искрене намере већ је у питању оправдање финансијских средстава. Можда је најбоље наћи синергију државе и невладиног сектора. Често не познајући дубину проблема један број невладиних организација површним приступом може нанети додатну штету.
- Недржавни сектор не може системски да реши проблем, али се преко њихових пројеката може доћи до одређених фондова и међународних организација, а то може бити пут да се у формалним процесима делује у корист српског народа на Косову и Метохији као и очувању и заштити српске баштине. Да би иницирале реакцију невладине организације могу вршити стални притисак на државне институције, писањем, протестовањем.
- Невладиних организација има много, али квантитет предњачи над квалитетом, тако да велики број њих наступа самовољно, без консултовања са стручњацима и превасходно јер ту види добар начин зараде.
- Неопходно би било покренути широку друштвену акцију реедукације читавог српског друштва у циљу ваљаног упознавања и вредновања српске националне баштине на Косову и Метохији. Та акција би морала имати системски карактер.
- На свим нивоима образовања постоје озбиљни пропусти да се најшира јавност елементарно обавести о суштини и садржају српске националне

баштине и у матици, а нарочито на простору Косова и Метохије. Морају се највише едуковати млади из српских средина, потребно је омогућити им стручно и практично оспособљавање.

- Приказ српске националне баштине на Косову и Метохији треба увек промовисати на међународним стручним скуповима и конференцијама. Треба спроводити едукацију од најмлађих категорија становништва, а и одређених циљних група (доносиоце одлука, студенте, ученике, невладине организације, чак и стране дипломате). Односила би се на национални али и светски значај културне и природне баштине на простору Косова и Метохије.
- Потребно је стално организовати стручна предавања у земљи и иностранству, осмислити добре сајтове о културном и природном наслеђу, разноврсне изложбе, добро осмислити туристичке туре за Србе из целог света као и за друге, на првом месту православне, као и веће ангажовање штампаних медија. Томе треба прикључити тематске фестивале, народна саборовања, научностручне скупове, издавачку делатност, чак и стручне екскурзије, кампове на делу Косова и Метохије где је то могуће. У борбу за очување српске националне баштине на Косову и Метохији треба укључити успешне, а национално свесне људе.
- Едукацији, презентацији и промоцији српске националне баштине која би омогућила већу анимацију јавности у циљу њене заштите и очувања у овом изузетно тешком историјском и друштвеном тренутку могла би допринети сарадња ширих друштвених, научних, и верских установа српског народа. Модус и начин таквог функционисања засигурно је могуће пронаћи договором и сарадњом релевантних фактора.
- Регистровати сајт који би систематизовао све поуздане и проверене податке о историји, култури и природним добрима Косова и Метохије, почевши од елементарних (географски положај), преко општих (историјски подаци) до специфичних (ендемско биље или нематеријална културна баштина).

- *Бригу за националну баштину треба прогласити националним циљем.*

Сумирајући изнете ставове и размишљања може се закључити: У ситуацији ограничене надлежности државе Србије на простору јужне покрајине Косово и Метохија заштита и унапређење српске баштине може се спроводити и деловањем недржавног сектора. Недржавни сектор често преко међународних институција доћи може до неопходних средстава која би преко пројеката усмерили у заштиту баштине на Косову и Метохији.

Не постоје адекватне државне стратегије у области промоције културног и природног наслеђа, а присутна је и неповезаност институција које се баве културним и природним наслеђем. Вредновање значаја области српске националне баштине како у стручној тако и у широј јавности и приступ њиховој промоцији у земљи и свету неадекватно је.

7. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА СА ПРЕДЛОГОМ МЕРА

У 19. веку простор Метохије представљао је део Старе Србије која је као географски назив настала под утицајем државних промена насталих после ослобођења Кнежевине Србије. Када се, као засебна област, Кнежевина Србија јавила на картама, географи су морали да створе нов назив за области средњовековне српске државе које нису ушле у њен састав. Тако су Старом Србијом назване централне, јужне и југоисточне области средњовековне Србије. У њу су спадале области јужно и југоисточно од Скопља захватајући потез од Кратова испод Овчег поља па преко Вардара. Ако се овако ограничена Стара Србија упореди са границама средњовековне српске државе, онда би се она највише подударала са јужним границама Милутинове државе или државе коју је наследио Цар Душан.

Културно-историјско наслеђе представља огледало српског народа и његовог стварања а природна добра чине основу постојања и опстанка Срба на простору Косова и Метохије. Српски средњовековни манастири на Косову и Метохији не само да су представљали водећу снагу у домену вере, духа и морала већ су били и центар развоја српске културне традиције. Манастири, као специфичне просторне структуре чији се положај везивао за природу и њену разнолику лепоту, материјализоване су идеје о садејству изграђеног простора кодираног културним обрасцем и природног окружења.

Културно и природно наслеђе на Косову и Метохији по богатству и различитости, и по трајању и историји највеће је у овом делу Европе, али и поред заштите неких споменичких целина и објеката од стране *UNESCO*-а, евидентно је да они пропадају и постају запуштени. Баштина Метохије обухвата културна и природна добра, од којих већина представља врхунац вредности српског националног и европског наслеђа. Територија Косова и Метохије је од изузетног значаја за цео српски народ, његову државу и Српску православну цркву, јер је центар српског историјског, духовног и културног бића. Недостатак основних

људских слобода и стална опасност од даљег уништавања живота и баштине српског народа неумољиво траже хитно решење њихове заштите. Културно и природно наслеђе је постало неодвојиво од питања друштвеног и одрживог развоја. Од категорисаних непокретних културних добара са простора Косова и Метохије на Листу светске природне и културне баштине уписана су четири средњовековна манастира СПЦ. На Листу светске баштине уписано је, у ствари, једно културно добро које чине четири средњовековна манастира Српске православне цркве и то: Високи Дечани, Пећка патријаршија, манастир Грачаница и црква Богородице Љевишке, под називом „Средњовековни споменици на Косову“.

Пажљивим вишегодишњим истраживањем и упоређивањем различитих историјских извора у току рада на карти „Српска духовна баштина на Косову и Метохији“ Љубиша Гвоић је у јужној српској покрајини пронашао 1.996 српских топонима, од чега је 1.181 цркви и црквешта, 115 манастира и манастиришта, 48 испосница, осам спомен-капела и спомен-костурница, што је укупно 1.352 здања која припадају Српској православној цркви. Овом списку треба додати и 534 стара српска гробља, остатке 96 тврђава, старих градина и трговишта и остатке 14 двораца средњовековне српске властеле.

Косово и Метохија, као колевка српске државности, духовности и културе није мит већ духовни идентитет српског народа без којег он не може да постоји као народ. Косово и Метохија није само питање Савета безбедности већ, на првом месту, питање Србије као демократске и међународно признате државе и српског народа који вековима живи на том простору. Дефинисан статус Косова и Метохије постојао је и пре Резолуције СБ УН 1244, она само Србији признаје суверенитет као нешто општеприхваћено, а никако јој то не дарује.

Борба за очување права Србије „да пуним суверенитетом буде баштиник себи својствених културних вредности које су плод целе њене историје“ (Ванкуверска декларација УН, 1976) уједно је и борба за очување суверенитета и државности на простору Косова и Метохије. До 2002. године био је потпуно онемогућен приступ споменицима културе, увид у њихово стање, тако да ниједан пројекат заштите није могао бити спроведен. До марта 2004. године потпуно је

игнорисано очување српске баштине на Косову и Метохији од стране међународне заједнице, УНМИК-а, *UNESCO*-а, привремених институција на КиМ и других. Јасна је намера да се Србија потпуно истисне са дела своје територије чак и у културној и духовној сфери, што се чини фалсификовањем историјских података и чињеница преко књига, осталих публикација, форума, изјава тзв. стручњака итд. Њихов крајњи циљ је преименовање и пререгистрација српске културне баштине на простору Косова и Метохије у „добро Косова“, или како то кажу и „заведу као аутентично“ мислећи тиме како је аутентично да се назову „косовским“ у политичком контексту нелегалног отцепљења и проглашења Косова.

Преглед и категоризација заштићених културних добара на простору Метохије урађени су према подацима Завода за заштиту споменика Србије. Преглед заштићених културних добара урађен је по општинама, с тим да је ради боље прегледности обрађена и општина Малишево иако у Министарству за локалну самоуправу РС та општина званично не постоји (укинута је на основу закона Републике Србије 1991. године, али ју је поново формирала УНМИК администрација).

Преглед и категоризација заштићених културних добара Метохије се поклапа са просторним одређењем предмета истраживања, предмет рада су само заштићена културна добра која представљају део српске националне баштине на дефинисаном простору. За послове заштите културних добара задужен је Завод за заштиту споменика културе Србије, а територијална надлежност припада Центру за очување културне баштине на Косову и Метохији са седиштем у Лепосавићу.

Духовни значај манастира, као и моштију и реликвија који су и њима налазе, за српски народ је непроцењив за одржавање сопствене традиције, културе и обичаја. Тако би се одвајањем цркава, манастира и свих њихових садржаја покидала и духовна нит која овај народ напаја, а губљење тога осакатило би српско биће. У културолошком смислу све ово представља духовну нематеријалну баштину, али у духовном смислу то је и веза са Богом. Манастири и сви садржаји у њима представљају и непроцењиве материјалне доказе, они су

„тапије“ вишевековног духовног континуитета српског народа и православне вере на просторима Косова и Метохије, као и неспорни докази српске државности.

Очувањем културне баштине на простору Косова и Метохије препознајемо се као православни Срби. Зато све снаге треба усмерити на њихову заштиту, не само физичку, него на заштити њих као српских православних префикса којима прети тенденција затирања од Албанаца и од међународног фактора.

Уништење српских православних цркава и манастира, затирање гробаља и споменика културе, део је шире албанске стратегије, чији је циљ да промени не само демографски већ и културно-историјски идентитет покрајине. Истовремено се у новој албанској историографији и образовном систему намеће псеудо идентитет неким нашим великим светињама, као што су Дечани и Патријаршија, Богородица Љевишка и Грачаница.

Основни циљеви заштите и одрживог коришћења природног наслеђа су очување и унапређење биолошке разноврсности, вредности геонаслеђа и предела, развој јавних функција заштићеног подручја путем планског, контролисаног и ограниченог коришћења природних ресурса и простора као и повезивање и усклађивање националног са међународним системом заштите природе. Основни циљеви заштите и очувања културног наслеђа су очување, уређење и коришћење културног наслеђа, његова презентација, развијање система међународних културних веза, затим културних стаза државног значаја као и локалних веза културног наслеђа. Неопходно је и потпуно повезивање и усаглашавање политике заштите, уређења и коришћења културног и природног наслеђа, а нарочито хармонизација свих делатности на подручјима културног предела. Заштити природног и културног наслеђа придружује се и нематеријално наслеђе, као интегрални део градитељског наслеђа и природног амбијента.

Теоријском и емпиријском анализом постојећег стања културног и природног добра на простору Метохије кроз дужи временски период утврђено је следеће:

- Систем мера заштите и управљања српском националном баштином потпуно је неефикасан и нефункционалан због постојања правног

вакума, дисконтинуитета у раду служби заштите културне и природне баштине, непоштовања људских права, опструкције рада невладиних организација и нетранспарентног рада „привремених органа власти“. На простору наше јужне покрајине се од 2001. године ради на реформи законодавства у области културне баштине без учешћа институција Републике Србије на чијој се територији налази. На простору Косова и Метохије не примењују се важећи закони Републике Србије, тако да је и структура која је управљала културним и природним добрима у покрајини поништена. Стручњаци неалбанског етничког порекла протерани су са радних места 1999. године, а сада се не зна структура запослених, број и стручност особља. Тренутно не постоје политички услови за обнову целокупне јавне службе заштите и то реконструкцијом институција, односно редефинисањем институционалног и функционалног оквира подизањем свести носилаца одлучивања о приоритетном значају заштите, очувања и ревитализације баштине на дефинисаном простору.

- Услед изузетно тешке безбедносне ситуације на простору Метохије немогуће је вршити редован мониторинг и на тај начин пратити промене стања културних и природних добра. Самим тим не могу се предузимати одговарајуће мере и активности за предупређење негативних процеса и ублажавања последица девастације. Систем мера заштите српске националне баштине, посматрано кроз дужи временски период, показао се неефикасним и нефункционалним, па је неопходно његово прилагођавање актуелној ситуацији са циљем унапређења заштите и очувања српске националне баштине. Не постоје планови заштите, прописани режими заштите се не спроводе, мере заштите се не примењују, стручни и надзорни персонални капацитети су редуковани или поништени, нема контроле виших институција (заводи, секретаријати, министарства). Заштићени споменици културе, заштићене околине споменика и заштићена подручја немају адекватну физичку, правну и стручну заштиту.

- Баштину на Косову и Метохији угрожавају, обезвређују, оштећују и уништавају различити ризици и претње, од ратних или природних катастрофа, преко поремећеног окружења и загађења, до индивидуалних гестова вандализма. Али угрожава је и непостојање информација, занемаривање и заборав, неадекватно руковођење, као и свест јавности о њеном значају.

На простору Метохије у области заштите и очувања културне и природне баштине потребно је остварити следеће приоритетне активности:

- Доношење новог закона којим се уређују непокретна културна добра у складу са Законом о култури и другим законима и правним актима релевантним за област културног наслеђа, а у закону посебно ставити акценат на културна добра простора Косова и Метохије.
- Доношење државне стратегије за Косово и Метохију у области културног и природног наслеђа као и реорганизовање службе заштите у односу на друштвене, правне и економске промене дефинисаног простора.
- Ревизија статуса (врсте, режими и границе заштите) раније проглашених заштићених подручја и усклађивање са важећом законском регулативом.
- Ревизија и доношење одлука о категоризацији културних добара, по убрзаном поступку, у складу са законом и стратегијом на овом врло рањивом простору при изузетно нестабилној безбедносној ситуацији.
- Израда нових номинација за Листу светске баштине.
- Израда студија о културним подручјима и њихова диференцијација на различите степене заштите, планирања, управљања и мониторинга свих промена културног наслеђа као необновљивог ресурса.
- Неопходна је израда стратегија управљања ризицима по културно наслеђе у случају катастрофа.

Мере и инструменти који омогућавају заштиту и очување српске националне баштине простора Метохије као и њено унапређење почетком 21. века

могу се поделити на неколико група. То су: нормативно-правни инструменти, организационо-институционалне мере, економско-финансијске мере и образовање и информисање јавности.

Нормативно-правни инструменти

- Доношење закона у области културног наслеђа и усклађивање са укупном законодавном политиком.
- Усвајање државне стратегије у области културног наслеђа, стратегије заштите и очувања националне баштине која је примењива на простору наше јужне покрајине у постојећим условима, али не само декларативно већ и практично. Она би обухватала: иницијативу (на највишем државном нивоу), дугорочно институционално планирање, стручно образовање, приступ информацијама као и обавештавање јавности. Националном стратегијом примене заштите и очувања културних и природних добара (где је тренутно могуће због нестабилне безбедносне ситуације) ризици од оштећења и процеса пропадања се редукују, успоравају или спречавају.
- Проглашење режима заштите ревалоризованих природних и културних предела и амбијенталних целина и објеката на простору Косова и Метохије.
- Потврђивање међународних конвенција од значаја за заштиту и очување културне и природне баштине.
- Примена најзначајнијих конвенција у области културног наслеђа по *UNESCO-и*: Конвенција о заштити културних добара у случају оружаног сукоба (Хаг, 1954) са Правилником за извршавање Конвенције за заштиту културних добара у случају оружаног сукоба и Протоколом уз Конвенцију за заштиту културних добара у случају оружаног сукоба; *UNESCO* Конвенције о заштити светског културног и природног наслеђа (1972); *UNESCO* Конвенције о начинима забране и спречавања недозвољеног увоза, извоза и преноса својине културних добара (1970); Конвенције о очувању нематеријалног културног

наслеђа (2003); Конвенције о заштити и промовисању разноврсности културних израза (2005).

- Закон о заштити природе је у највећој мери усаглашен са европским прописима и стандардима и чини важан инструмент за постизање дефинисаних циљева заштите и одрживог природног наслеђа Метохије.
- Колико је то могуће у постојећим условима потребно је међусобно усаглашавати и хармонизовати различите интересе и прописе из других области са принципима одрживог развоја, основним поставкама заштите природе и биодиверзитета.

Организационо-институционалне мере

- Неопходно је формирање међусекторског или међуресорног тела од стране Владе Републике Србије које би било надлежно за управне послове везане за заштиту српске националне баштине простора Косова и Метохије. Стручне послове заштите природе, природних добара и културних добара обављали би заједно са стручним организацијама за заштиту природе и заштиту културних добара. Прво треба сагледати стање свих културних и природних добара, извршити њихову ревизију и ревалоризацију.
- Задатак тог међусекторског тела би био очување идентитета српског народа који је аутохтон на простору Метохије, очување културних и верских објеката и с тим у вези животне средине, као и образовање и подизање свести о културном наслеђу широке популације, почевши од породице па преко школе, до свих осталих институција приватног и НВО сектора и медија.
- Само у том смислу неопходна је међусекторска сарадња на нивоу Владе Србије преко новоформираног тела јер је то пут како би се у динамичном свету глобализације и конкуренције очували културни идентитети свих народа, па и идентитет српског народа на простору Метохије почетком 21. века.

- У систему спровођења заштите, где год је могуће, треба поставити управљаче, односно наставити континуитет рада служби за заштиту културне и природне баштине, стварати услове за слободан приступ и несметан рад српским стручњацима који су из система заштите наслеђа искључени 1999. године, а где то због безбедносне ситуације није могуће, управљач би било то владино тело које би пратило заштићену баштину.
- Заједно са стручним организацијама и релевантним министарствима припремати и усклађивати законе и прописе, међународну и међусекторску координацију и усаглашавање. Такође, тај орган би пружао и стручну помоћ, припремао и реализовао, интерсекторски, програме едукације, организације и координације различитих тематских програма везаних за верски туризам, као и међурегионалну сарадњу.
- Успостављање мониторинг система и то директног обиласком заштићених културних и природних добара, колико је то могуће у тренутно веома рањивој безбедносној ситуацији. Потребно би било имплементирати и метод даљинске детекције који игра веома значајну улогу како у техничко-технолошком, тако и у економском смислу. Она представља методу којом се проучавају објекти, појаве и процеси на Земљи без директног контакта, тачније преко снимака направљених са великих висина.³⁵¹ Даљински снимци су веома значајни код испитивања и описивања намене земљишта (дају различите информације о земљишном покривачу), као и одређивања типова

³⁵¹ Милановић М., Љешевић М., „Теледетекционе методе истраживања животне средине“, Београд, 2009.

Читав низ термина се последњих тридесетак година користио за снимање и осматрање Земље у зависности од проблема проучавања. Ту се јављају термини као фотогеологија, аерокосмичке методе, теледетекција, даљинска детекција (*remote sensing*) и слично. Иако нема директног контакта са појавом, детекција даје информације о тим појавама, материјалним објектима, површинама, феноменима и др., а могу се добити подаци о читавој Земљи, делу Земље или малом простору. Систем за даљинска истраживања указује да постоје четири основна елемента за оцену, мерење и бележење података о одређеним раздаљинама на површини. Ове компоненте укључују извор енергије, начин преношења, циљ и сателитски детектор. Детекција је важна карика у картирању терена и класификацији различитих појава на њему, као што су вегетације, земљишта, шуме, воде, објекти и др.

вегетационих покривача, главни су извор картирања и класификације екосистема, али и потенцијалних станишта. Анализом снимака долази се до кључних података потребних за изградњу информационог система одређене геопросторне целине. Анализа подразумева фотоинтерпретацију вода, земљишта, климатских појава, вегетације, стамбених и других објеката, инфраструктуре и сл. Највећа предност даљинских снимака у односу на друге изворе информација је широко подручје истраживања. Снимци не само да могу регистровати природне непогоде и непогоде које проузрокује човек већ су они основни извор за регистровање загађивача, а касније средство за праћење и контролу загађивача. Манастири се лако уочавају на снимку, јасно се уочава зид у виду затворене линије сивосветлог тона, унутар кога се уочавају куполе и торањ манастира, стамбене и помоћне зграде, јер се налазе углавном ван насељених места, поред путева, река и језера.

Економско-финансијске мере

- Средства за заштиту културних и природних добара обезбедила би се из буџета и других извора у складу са законом.
- На простору Метохије није могуће користити средства из буџета локалних самоуправа. Такође, није примењива ни измена пореске политике у смеру стимулација, односно олакшица за локално становништво и активности које су усклађене са принципима одрживог развоја, као ни доношење економских мера (пореске олакшице, комуналне таксе, субвенције, компензације, кредитни аранжмани, бенефиција за приступ фондовима). Није примењиво ни формирање економских мера за санкционисање негативних ефеката у простору.
- Једина могућност је евентуално коришћење страних донација и укључивања у доступне фондове.

Образовање и информисање јавности

- Услове за унапређивање васпитања и образовања о заштити културне и природне баштине осигурава министарство надлежно за послове образовања. На предлог међуресорног тела Владе надлежно министарство може заједно са њима да спроведе одређене облике едукације везане за простор Косова и Метохије. Посао међуресорног тела би било и информисање јавности о културној и природној баштини, њеној угрожености, факторима и последицама угрожавања.
- Едукација, презентација и промоција српске националне баштине је веома важан сегмент у пословима управљања заштитом и очувања културних и природних добара на простору српске јужне покрајине. Едукацију у оквиру редовног школовања и ваншколских активности треба спроводити од најмлађег узраста.
- Препорука *UNESCO*-а која се односи на заштиту културног и природног наслеђа из 1972. године, усвојена исто када и Конвенција о Светској баштини, истиче да баштина „представља богатство, заштиту, конзервацију и презентацију који се намећу као одговорности држава“ (Пог. 4). У том смислу у Препоруци се истиче важност постојања свеопште стратегије за очување: “Културно или природно наслеђе би требало узимати у обзир као хомогену целину, обухватајући не само радове велике унутрашње вредности, већ и скромније примерке који су, протоком времена, стекли културну или природну вредност. „Како је крајња сврха заштите, конзервације и презентације културног и природног наслеђа развој човека, државе чланице би требало да, што је више могуће, свој рад усмере у том правцу, тако да се културно и природно наслеђе више не може сматрати провером националног развоја, већ одређујућим фактором у том развоју. Заштиту, конзервацију и ефективну презентацију културног и природног наслеђа требало би сматрати једним од суштинских аспеката регионалних развојних планова и планирања уопште, на националном, регионалном или локалном нивоу.“ (Пог.5,7,8).

- На конференцији у Порторожу 2001. године донета је Декларација о улози волонтерских организација на пољу културног наслеђа. Волонтерски радни кампови су један од могућих, конкретних видова деловања невладиних организација на пољу заштите културног наслеђа. Основна идеја и циљ ових кампова је да се, пре свега, заустави пропадање културних добара, волонтери су различитих професија и година, а учесници и вође кампова су стручњаци из државних институција.

Можда на крају треба истаћи да ако се врло брзо не предузму свеобухватне мере заштите српске националне баштине на простору Косова и Метохије прети озбиљна опасност од неповратног губитка великог дела, посебно културних добара. У циљу очувања и заштите, као и обнове баштине највећа одговорност је пред Републиком Србијом, али и пред међународним организацијама и институцијама, с обзиром на тренутни међународни протекторат над српском јужном покрајином. Ако постоји политичка воља да се српска баштина сачува, онда постоје и могућности да се успешно координирају домаће и међународне активности у том смеру. Република Србија, ако жели да сачува своју баштину на простору Косова и Метохије, мора систематски и континуирано да се на томе ангажује, што до сада није био случај.

8. ЛИТЕРАТУРА

КЊИГЕ, МОНОГРАФИЈЕ И НАУЧНИ РАДОВИ

1. Академия наук СССР (1978): „АЭРОКОСМИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ЗЕМЛИ – ОБРАБОТКА ВИДЕОИНФОРМАЦИИ НА ЭВМ”, Издательство «Наука», Москва.
2. Аковецкий И. В. (1983): „Дешифрование снимков”, Издательство «Недра», Москва.
3. Амицић Л., Јанковић М., Јакшић П. „Метохијске Проклетије, природна и културна баштина“, Завод за заштиту природе Србије, Београд, 2003.
4. Амицић Л., Кривошеј З., Ранђеловић В., „О калцифилној флори северозападног дела Шар планине“, Заштита природе, Завод за заштиту природе Србије, број 51(2), Београд, 1999.
5. Амицић Л., „Природа Србије, аспекти и значај“, Завод за заштиту природе Србије, Еко фонд Ужице, Београд, 2004.
6. Амицић Л., „Национални паркови Србије“, Завод за заштиту природе Србије, Београд, 2006.
7. Амицић Л., Драгин С., „Заштићена природна добра Србије“, Министарство заштите животне средине, Завод за заштиту природе Србије, Београд, 2007.
8. Амицић Л., Красуља С., Ђорђевић З., „Културни предео у склопу заштите природе у Србији“, Зборник радова Прве регионалне конференције о интегративној заштити, Културни пејзаж-савремени приступ заштити културног и природног наслеђа на Балкану, Европски центар за мир и развој, Београд, 2008. 125-130.
9. Антић Д., „Consequences of NATO bombing in FR Yugoslavia in comparison with environmental impact of the normal operating coal fired

- power plants“, Vinča Institute of nuclear sciences Bulletin, number 1-4, december 2000.
10. Архив Св. Синода Српске Православне Цркве „Распето Косово и Метохија: Сведочанство Светог Манастира Девич 1942-2004. год.“, Жички Благовесник, Епархија Жичка, 2009.
 11. Atkinson R., Flint J., „Accessing Hidden and Hard-to-reach Populations: Snowball Research Strategies“, University of Surrey, 2001.
 12. Барјактаровић М., „Манастирске војводе“, Даница, 4 (1997), 370-376.
 13. Батаковић Д. Т., „Косово и Метохија – историја и идеологија“, Чигоја штампа, Београд, 2007.
 14. Веин Р., „НАТО дезинформише јавност“, Међународна конференција против оружја са осиромашеним уранијумом, Манчестер, 4-5. новембар 2000.
 15. Белак С., „Увод у знаност“, Висока школа за туристички менаџмент у Шибенику, Шибеник, 2005.
 16. Благојевић М., „Српске сеобе са Косова од краја 60-тих година: друштвени чиниоци“, Срби и Албанци у XX веку, САНУ, Научни скупови, Књига LXI, Одељење историјских наука, књига 20, Београд, 1991.
 17. Богавац З., „Нечујна звона, хришћанско наслеђе Космета“, Принцип Бонарт Прес, Баштина, Београд, 2006.
 18. Богдановић Д., „Књига о Косову“, САНУ, Посебна издања, књига DLXVI, Београд, 1986.
 19. Богдановић М., „Методолошке студије“, Београд. 1993.
 20. Богдановић С., „Директиве ЕУ у фокусу“, друго редиговано издање, Пројекат: Развој прописа о заштити животне средине у Србији и Црној Гори, Министарство иностраних послова Финске, Министарство спољних послова Србије и Црне Горе, REC – Канцеларија у Србији и Црној Гори, FINNCONSULT Oy Espoo, Scandiaconsult Natura AB

Stockholm и Министарство заштите животне средине и регулације простора Републике Црне Горе, Подгорица, 2003.

21. Бодин М., „Теоријски основи менаџмента националне безбедности“, Докторска дисертација, Факултет безбедности, Београд, 2007.
22. Brandi С., „Teoria del restauro“, Torino, 2000.
23. Броз В., Поповић Ј., Кујунџић-Поповић З., „Природни споменици“, Заштита природе, Завод за заштиту природе и научно проучавање природних реткости СР Србије, број 20, 1961. 57-64.
24. Броз В., „Клисура Призренске Бистрице – предео нарочите природне лепоте или просторни меморијални природни споменик“, Заштита природе, број 33, Републички завод за заштиту природе НР Србије, Београд, 1966.
25. Броз В., „Заштита природе на Косову и Метохији“, Заштита природе, број 34, Републички завод за заштиту природе СР Србије, Београд, 1967.
26. Брюханов А. В., Господинов Г. В., Книжников Ю. Ф. (1982): „АЭРОКОСМИЧЕСКИЕ МЕТОДЫ В ГЕОГРАФИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ“, Издательство Московского университета, Москва.
27. Велашевић В., „Животна средина и Homo sapiens“, ЈП Палић-Лудаш, Београд, 2004.
28. Велимировић Н., Епископ, „Српски завет“, Свети Петар Цетињски, Цетиње, 1996.
29. Велимировић Н., Епископ, „Живот Св. Саве“, Београд, 2009.
30. Вилус Ј., „Правна заштита културних добара“, Зборник радова Прве регионалне конференције о интегративној заштити, Културни пејзаж-савремени приступ заштити културног и природног наслеђа на Балкану, Европски центар за мир и развој, Београд, 2008. 45-70.

31. Виноградов В. Б. (1981): „Преобразованная Земля”, Издательство ”Мьисль”, Москва.
32. Веселиновић Д., Копечни М., „Contamination with radionuclides and depleted uranium as a result of NATO aggression against Yugoslavia“, Vinča Institute of nuclear sciences Bulletin, number 1-4, december 2000.
33. Војводић М., „Плава књига о страдањима у старој Србији“, Даница, 2000. стр. 197-208.
34. Вратуша В., „Зеленило старих српских манастира и цркава и његова заштита“, Заштита природе, Завод за заштиту природе Србије, број 50, Београд, 1998. 455-461.
35. Вукановић Т., „Срби на Косову“, књ. 2-3, Врање, Нова Југославија, 1986.
36. Вукановић Т., „Култ цара Уроша“, Хришћанско дело, 4, 1938.
37. Вукићевић Е., „Декоративна дендрологија“, IV издање, Београд, 1996.
38. Гавриловић Д., Менковић Љ., Белиј С., „Заштита геоморфолошких објеката у гео-наслеђу Србије“, Заштита природе, Завод за заштиту природе Србије, број 50. Београд, 1998. 415-423.
39. Гаћиновић Р., „Отимање Косова и Метохије“, НИЦ Војска, Београд, 2004.
40. Гаћиновић Р., „Насиље на Косову и Метохији“, Политичка ревија, Година (XX) VII, vol=15, Бр. 1/2008., стр 71-90.
41. Герман, Патријарх, „Веронаука у кући“, Верско-добротворно старатељство, Београд, 1982.
42. Глишић В., „Албанизација Косова и Метохије 1941-1945“, Срби и Албанци у XX веку, САНУ, Научни скупови, Књига LXI, Одељење историјских наука, књига 20, Београд, 1991. 277-291.
43. Грковић М., „Прва хрисовуља манастира Дечани“, Београд, 2004.
44. Грујић М. Р., „Црквени елементи Крсне славе“, Гласник Скопског Научног Друштва. Одељење друштвених наука, 3-4, 7-8, 1930, 35-75.

45. Дебелковић-Ристић Н., „Српски средњовековни манастири-места стапања културе и предела“, Зборник радова Прве регионалне конференције о интегративној заштити, Културни пејзаж-савремени приступ заштити културног и природног наслеђа на Балкану, Европски центар за мир и развој, Београд, 2008. 227-238.
46. Дедијер Ј., „Стара Србија, географска и етнографска слика (1912)“, Приређено по 1. издању, Београд, 1998.
47. Дерић Б., Тодоровић М., Милетић Р.: Процеси и ефекти друштвено-економског развоја, „Шарпланинске жупе Гора, Опоље и Средска, друштвено-економски развој (прошлост-садашњост-будућност)“, САНУ, Географски институт „Јован Цвијић“, Београд, 1997. 11-25.
48. Деспотовић А., „Харитон“, 2. допуњено издање, Свети Сава, Исток, 2004.
49. Di Lella A. L., Frati L., Loppi S., Protano G., Riccobono F., „Environmental distribution of uranium and other trace elements at selected Kosovo sites“, Elsevier Ltd. doi:10.1016/j.chemosphere.2004.04.036
50. Ђармати Ш., Веселиновић Д., Гржетић И., Марковић Д., „Животна средина и њена заштита“, књига I, Београд, 2006.
51. Ђорђевић М. И., „Средњовековне црквене задужбине српске властеле на Косову и Метохији“, Даница, 2000. стр. 568-577.
52. Ђорђевић З., Красуља С., „Заштита околине непокретних културних добара – историјат, значај и место у систему заштите животне средине“, Заштита природе, Завод за заштиту природе Србије, број 50, Београд, 1998. 445-451.
53. Ђорђевић З., Красуља С., „Споменичко наслеђе и природа Косова и Метохије“, Заштита природе бр. 51, Београд, 1999.
54. Ђукановић М., „Еколошки изазов“, Елит, Београд, 1991.
55. Ђурић В., „Почетак или крај Србије“, Политичка ревија, година (XVI)IV, бр. 3/2005, 777-794.

56. Elzinga Caryl, "Monitoring of Plant and Animal Populations: A Handbook for Field Biologists", Blackwell Science Inc, 2001.
57. Европска комисија Уједињених нација за Европу, „Преглед стања животне средине, Република Србија“, Други преглед, УН, Њујорк и Женева, 2007.
58. „Животна средина и развој, напори Уједињених Нација за бољу животну средину“, Савезно министарство за развој, науку и животну средину, Београд, 1997.
59. Зарић Р., Жиких Р., „Каталожка обрада и превентивна заштита покретног споменичког блага евакуисаног 1999. у Пећку Патријаршију“, Гласник друштва конзерватора Србије, број 27, Београд, 2003.
60. Зековић М., „Биолошки метод у санирању микробиолошких оштећења зидних слика“, Гласник друштва конзерватора Србије, број 28, Београд, 2004.
61. Ивановић М., „Испоснице Уљарице и остаци српских цркава у сливу реке Мируше, средњовековне Љубижње“, Саопштења XIX, Београд, 1987, 199-211.
62. Ивановић М., „Културна баштина Горе, Опоља и Средачке жупе“, Шарпланинске жупе: Гора, Опоље и Средска, антропогеографско-етнолошке, демографске, социолошке и културолошке карактеристике“, САНУ, Географски институт „Јован Цвијић“, Посебна издања, књига 40/II, Београд, 1995. 452-508.
63. Ивановић М., „Иван Степанович Јастребов и црквени и културни споменици Горе и Опоља из времена пре њихове исламизације“, Иван Степанович Јастребов, Зборник радова са научног скупа одржаног у Призрену 31. октобра и 1. новембра 1996. Историјски институт САНУ, Призренски округ, Општина Призрен, Призрен, 1997. 91-102.
64. Ивановић М., „Остаци цркава и испосница у анахоретској насеобини Св. Петра Коришког у данашњем селу Кабашу код Призрена и његовој

- околини“, Манастир Црна Река и Свети Петар Коришки, Научни скуп Приштина, Зубин Поток, Црна Река 25-26. 4. 1996., Приштина, Београд, 1998. 167-176.
65. Ивановић М., „Сачувани и разорени културно-историјски споменици у шарпланинским жупама Гори и Средској и делу Призренског Подгора“, Горанци, Муслимани и Турци у шарпланинским жупама, Зборник радова, књига 50, САНУ, Одбор за проучавање Косова и Метохије, Географски институт „Јован Цвијић“, Београд, 2000. 59-62.
 66. Илић П., „On the continuity of secessionist activity of Albanian nationalists in Kosovo and Metohija (1945-1999)“, past, present, future, Serbian Academy of Sciences and Arts, Kosovo and Metohija, Belgrade, 2006.
 67. Institute for the protection of cultural monuments of the republic of Serbia, „Cultural Heritage of Kosovo and Metohija“, Belgrade, 2002.
 68. Илић А. Ј., „О празницима Православне цркве“, Краљевско-српска државна штампарија, Београд, 1886.
 69. IUCN, 1990 United Nations List of National Parks and Protected Areas, 1990.
 70. IUCN Commission on National Parks and Protected Areas, “Parks for Life: Action for Protected Areas in Europe”, IUCN, Gland, Switzerland and Cambridge, UK, 1994.
 71. IUCN, “Red List Categories – IUCN”, The World Conservation Union, Species Survival Commission, Gland, 1994.
 72. Јаковљевић В., „Систем цивилне одбране“, Факултет цивилне одбране, Универзитет у Београду, Београд, 2006.
 73. Јакшић П., Мандић Р., „Учињена и утврђена оштећења специјског и еколошког биодиверзитета током ратних дејстава на територији Србије“, Заштита природе, 41(1) 1999, Београд.

74. Јанковић В., „Идеолошка лутања и великоалбанске аспирације“, Београдски форум за свет равноправних, свеска бр. 3, Косово и Метохија, Београд, 2003.
75. Јанковић М., „Значај вегетације Метохијских Проклетија као природне знаменитости и потреба њеног испитивања и заштите“, Заштита природе, бр. 12, Завод за заштиту природе и научно проучавање природних реткости НР Србије, 1958.
76. Јанковић М., „Шумска вегетација мунике (*Pinus Helkreichii*) на метохијским Проклетијама и потреба њене ефикасне заштите“, Заштита природе, Завод за заштиту природе и научно проучавање природних реткости НР Србије, број 18-19. 1960. 37-46.
77. Јанковић М., „Природни амбијент манастира Свети Арханђели“, Сремски Карловци, 1994.
78. Јанковић М.,: „Биодиверзитет, суштина и значај“, Завод за заштиту природе Србије, Београд, 1995.
79. Јанковић М., „Прелиминарна размишљања о посебно вредним подручјима у оквиру националног парка Проклетија“, Заштита природе, Завод за заштиту природе Србије, број 50, Београд, 1998. 91-97.
80. (Јевтић) Атанасије, одговорни уредник и овлашћен за издаваче, „Задужбине Косова“, ЧГП ДЕЛО, Љубљана, 1987.
81. (Јевтић) Атанасије, Епископ, „Страдања Срба на Косову и Метохији од 1941. до 1990. године“, Јединство, Приштина, 1990.
82. Јовановић В., „Проблем избеглица и расељених лица, као и отетих и несталих Срба на Косову и Метохији“, Едиција свеске бр. 6, Избеглице, нестали, расељени, Београдски форум за свет равноправних, Београд, 2004.
83. Јовановић В., „Географска информациона наука“, Мегатренд Универзитет примењених наука, Београд, 2005.

84. Јовашевић Д., „Заштита животне средине, збирка прописа“, Службени лист Србије и Црне Горе, Београд, 2005.
85. Јовановић Т., „Косово и Метохија (Водич кроз кратку историју и сва домаћа и међународна документа), Београдска пословна школа-висока школа струковних студија, Београд, 2011.
86. Јовин М., Темерински С., „Архитектонски радови у манастиру Пећка Патријаршија у 2002. години и могућности даљег рада на заштити комплекса“, Гласник друштва конзерватора Србије, број 28, Београд, 2004.
87. Јовичић М., Уставоправни положај припадника албанске националности у Југославији“, Срби и Албанци у XX веку, САНУ, Научни скупови, Књига LXI, Одељење историјских наука, књига 20, Београд, 1991. 137-154.
88. Јовић С., Стевановић Ј., Ковачевић-Филиповић М., Поповић Д., Божић Т., „Резултати прегледа црвене крвне слике оваца и крава са подручја бомбардованих муницијом са осиромашеним уранијумом“, Ветеринарски гласник 58 (Додатак 1-2) 187-193, 2004.
89. Јокићето Ј., „Конзервација између праксе и теорије“, Гласник друштва конзерватора Србије, број 27, Београд, 2003.
90. Јокић В. Б., „Финални извештај, пројекат, заштита природног и културног наслеђа у Метохији“, јул 2001-јун 2002, Центар за очување наслеђа Косова и Метохије Mnemosyne, Београд, 2003.
91. Кличковић М., „Заштита спелеолошких објеката у Србији“, Заштита природе 57/1-2, Завод за заштиту природе Србије, Београд, 2007. 103-113.
92. Кораћ В., „Свети Арханђели“, Даница, 2000. стр 466-474.
93. Кривошеј З., Амићић Л., „Нова налазишта неких ендемичних и ретких биљних врста на Косову и Метохији“, Заштита природе, Завод за заштиту природе Србије, број 51(2), Београд, 1999.

94. Кујунџић-Поповић З., „Заштита објеката природе и органи заштите према старом закону о заштити споменика културе и природних реткости и новом закону о заштити природе“, Заштита природе, број 21-25, Београд, 1962. 53-60.
95. Кујунџић-Поповић З., „Заштита појединих природних споменика као природних реткости“, Заштита природе, број 21-25, Београд, 1962. 91-102.
96. Лазаревић Р., Кирбус Б., Ђуровић П., „Спелеолошке карактеристике, Шарпланинске жупе: Гора, Опоље и Средска, одлике природне средине“, САНУ, Географски институт „Јован Цвијић“, Посебна издања, књига 40/1, Београд, 1994. 85-112.
97. Лакић З., „The position of Kosovo and Metohija within Serbia and Yugoslavia“, Kosovo and Metohija: past, present, future, Belgrade: SASA, 206. pp. 89-100.
98. Лилић Б., „Привреда, становништво и насеља на Шар планини у проучавањима руског конзула у Призрену И. С. Јастребова“, Горанци, Муслимани и Турци у шарпланинским жупама, Зборник радова, књига 50, САНУ, Одбор за проучавање Косова и Метохије, Географски институт „Јован Цвијић“, Београд, 2000. 93-105.
99. Lina Veca M., „Kosovo e Metohija il ritorno impossibile“, „Затвор под отвореним небом“, Хришћанска мисао, Београд, 2009.
100. Littman M., „Do You remember Kosovo?“, The Centre for Policy Studies, London, November 1999. p.5.
101. Лекић С., „Стратешки значај простора и природних ресурса Косова и Метохије“, Косово и Метохија, изазови и одговори, Зборник радова са округлог стола Геополитичка судбина Косова и Метохије Београд, 24-25 јуни 1997. Институт за геополитичке студије, Београд, 1997. 295-316.
102. Љешевић А. М., „Животна средина, теорија и методологија истраживања“, Универзитет у Београду, Географски факултет, Београд, 2000.

103. Мандић Ч. Р., „Заштита природе и фауне кичмењака у Србији“, Библиотека Академија, Задужбина Андрејевић, Београд, 2000.
104. Маринковић Р., „Борба на камену: трећи култ: житије Светог Петра Коришког“, Даница, 2000. стр. 148-164.
105. Матвејев С., „Биогеографија Југославије“, Биолошки Институт Н. Р. Србије, Београд, 1961.
106. Матовић М., „Стање свести о улози културног и природног наслеђа“, Зборник радова Прве регионалне конференције о интегративној заштити, Културни пејзаж-савремени приступ заштити културног и природног наслеђа на Балкану, Европски центар за мир и развој, Београд, 2008. 109-125.
107. Maher P. J. „The American hand (and others) in Kosovo propaganda, ornithology and toponomastics“, Kosovo and Metohija, past, present, future, Serbian Academy of Sciences and Arts, Belgrade, 2006.
108. Менковић Љ., „Дрманска глава - хидрографски чвор Балканског полуострва“, Заштита природе, Завод за заштиту природе Србије, број 48 – 49, Београд, 1998. 269-273.
109. Милановић М., Љешевић М. (2009): „Теледетекционе методе истраживања животне средине“, Географски факултет, Универзитет у Београду, Београд, 1-274.
110. Милашиновић Р., „Амерички поход на свет“, ЗАД, Београд, 1996.
111. Милашиновић Р., „Терор запада над светом“, Идин, Ветерник, 1997.
112. Милашиновић Р., „Увод у теорије конфликта“, Факултет цивилне одбране, Београд, 2004.
113. Милинковић М., „Нова археолошка истраживања комплекса Св. Арханђела код Призрена“, Годишњи скуп археолога Србије, Сремски Карловци, 1994., Гласник Српског Археолошког друштва 11, стр 208-224.
114. Милојевић З., „У отаџбини без отаџбине“, Армон, Београд, 2008.

115. Миливојевић С., „Комунистички концепт аутономије Косова и Метохије“, Баштина, Приштина-Лепосавић, св. 20, 2006. 161-176.
116. Милојевић С. М., „Наши манастири и калуђерство“, штампарија код „Св. Саве“, Београд, 1881. Репринт ИКП „Никола Пашић“, Београд, 1997.
117. Милошевић Б., „Историја и социологија (значај историјских истраживања за социолошка објашњења, et vice versa)“, Зборник Матице српске за друштвене науке, 1994. 99-108.
118. Митић М., „Косово и Метохија-међународни аспект“, Београдски форум за свет равноправних, свеска бр. 3, Косово и Метохија, Београд, 2003.
119. Mc Laughlin P. J., Waligorski R. P. M., „Depleted uranium – a health, environmental or societal issue?“, Editional UDC 546 791 027 539 16 351 83 614 778, Archive of Oncology 2001.9(4):213-4.
120. Ненадовић С., „Два питања у вези са призренским споменицима: Цркве Богородице Љевишке и Светих Арханђела и џамије Синан-паше“, Косовско-Метохијски зборник 3, САНУ, Међуодељенски одбор за проучавање Косова и Метохије, Београд, 2005.
121. Нешић С., „Свети Петар Коришки и исихастичка традиција у Србији“, Манастир Црна Река и Свети Петар Коришки, Научни скуп Приштина, Зубин Поток, Црна Река 25-26. 4. 1996., Приштина, Београд, 1998. 219-234.
122. Николић С., „Заштита природе у Резолуцији о заштити и унапређењу животне средине у Србији“, Републички завод за заштиту природе, број 37, Београд, 1984. 103-106.
123. Николић С., „Шарпланинске жупе Гора, Опоље и Средска и њихове границе“, Шарпланинске жупе: Гора, Опоље и Средска, одлике природне средине, САНУ, Географски институт „Јован Цвијић“, Посебна издања, књига 40/1, Београд, 1994. 15-26.

124. Омчикус Б. В., „Историјат правне заштите споменика културе и заштита покретних етнографских добара“, Гласник друштва Србије, број 28, Београд, 2004.
125. Орлић М., „Осиромашени уранијум као продукт нуклеарне технологије“, XLIV Конференција за ЕТРАН, Сокобања, 26-29. јуни, 2000.
126. Орлић М., Николић Н., „Depleted uranium, nuclear related problems“, Vinča Institute of nuclear sciences Bulletin, number 1-4, december 2000.
127. Остојић Д., Красуља С., „Заштита појединачних стабала као споменика природе“, Заштита природе, Завод за заштиту природе Србије, број 50, Београд, 1998. 351-358.
128. Остојић Д., Димовић Д., „Балканска буква са viseћим гранама (*Fagus moesiaca*/К. Maly/Czecz.f.pendula/Dum.-Cour/Lodd) на Шар Планини“, Заштита природе, Завод за заштиту природе Србије, број 51(2), Београд, 1999.
129. Оцокољић М., Јовановић В., Радовановић М., „Водни ресурси и режим вода“, Шарпланинске жупе: Гора, Опоље и Средска, одлике природне средине, САНУ, Географски институт „Јован Цвијић“, Посебна издања, књига 40/1, Београд, 1994. 183-212.
130. Павле Српски Павле, „Девич, манастир Светог Јоаникија Девичког“, Манастир Девич, 2009.
131. Павловић Л., „Култови лица код Срба и Македонаца“, Историјско-етнографска расправа, Смедерево, Народни музеј, 1965. (Посебно издање/Народни музеј Смедерево).
132. Павловић Р., Чупковић Т., Марковић М. (2001): „Даљинска детекција“, Универзитет у Београду, Рударско–геолошки факултет, Београд.
133. Павловић С., Павловић Р., Марковић С., Плећаш И., „О ефектима примене осиромашеног уранијума у агресији НАТО на СР Југославију“, XLIV Конференција за ЕТРАН, Сокобања, 26-29. јуни, 2000.

134. Павловић С., Павловић Р., Марковић С., Плећаш И., „Assessment of the environmental radioactive contamination levels by depleted uranium after NATO aggression on FR Yugoslavia“, Vinča Institute of nuclear sciences Bulletin, number 1-4, december 2000.
135. Пејић С., „Стварање и разарање: судбина најпознатијих средњевековних споменика на Косову и Метохији“, Даница, 2000. стр.184-190.
136. Пелевић Б., „Распето Косово и Метохија, света српска земља“, Београд, 2009.
137. Перуничкић Б., „Писма српских конзула из Приштине 1890-1900“, Народна књига, Београд, 1985.
138. Петковић В., „Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа“, Српска Академија Наука, Посебна издања, Књига CLVII, Одељење друштвених наука, нова серија, књига 4, Београд, 1950.
139. Петковић Л. В., „Consequences of NATO bombing on the environment of FR Yugoslavia“, Vinča Institute of nuclear sciences Bulletin, number 1-4, december 2000.
140. Петковић С., Зарић М., Девић З., „The use of ammunition containing depleted uranium in NATO aggression against Federal Republic of Yugoslavia“, Vinča Institute of nuclear sciences Bulletin, number 1-4, december 2000.
141. Петровић Д., „Хетерогеност становништва детерминанта сложености решења политичког статуса албанског простора“, „Становништво словенског поријекла у Албанији“, Зборник радова са међународног научног скупа одржаног на Цетињу 21, 22. и 23, јуна 1990. године.
142. Петровић Ј., „Радавачка пећина, положај пећине и главне физичко-географске одлике ближе околини пећине“, Заштита природе, број 33, Београд, 1966.
143. Петровић Ј., Стајић С., „Кањон Мируше“, Заштита природе, број 33, Београд, 1966.

144. Печуљић М., „Глобализација, два лика света“, Библиотека Трагање за миром, Књига 6, Београд, 2002.
145. Поповић Д., „The cult of St Petar of Koriša, stages of development and patterns“, *Balkanica XXVIII*, Academie serbe des sciences et des arts, Institut des etudes Balkaniques, Belgrade, 1997. стр. 181-212.
146. Поповић Д., „Средњовековне пећине – испоснице у Призренском крају“, *Историјски часопис књ. XLIV*, Историјски институт Српске академије наука и уметности, Београд, 1998.
147. Поповић Д., „Под окриљем светлости, култ светих владара и реликвија у средњовековној Србији“, САНУ, Балканолошки институт, Посебна издања 92, Београд, 2006.
148. Поповић Ј. „Свете мошти“, *Догматика Православне цркве*, књига трећа, Београд, 1978. стр. 675-683.
149. Поповић Ј. „Житија светих за април“, Издање Манастира Св. Ћелије код Ваљева, Београд, 1998.
150. Поповић Ј. „Житија светих за децембар“, Издање Манастира Св. Ћелије код Ваљева, Београд, 1998.
151. Поповић Р., „Архивска грађа о Ивану Степановичу Јастребову“, Иван Степанович Јастребов, Зборник радова са научног скупа одржаног у Призрену 31. октобра и 1. новембра 1996. Историјски институт САНУ, Призренски округ, општина Призрен, Призрен, 1997. 127-131.
152. Пузовић П., „Кратка историја Српске православне цркве (1219-2000)“, Каленић, Крагујевац, 2000.
153. Радиновић Р., „Шиптарски сепаратистички тероризам на Косову и Метохији“, Београдски форум за свет равноправних, свеска бр. 4, Међународни тероризам, Београд, 2002.
154. Радовановић М., „Из проучавања друштвеног живота у шарпланинским жупама“, *Гласник Етнографског Института САНУ*, књига XLI, Београд, 1992. 147-155.

155. Радовановић М., „Географски, етногеографски и геополитички положај Шарпланинских жупа“, Шарпланинске жупе: Гора, Опоље и Средска, одлике природне средине, САНУ, Географски институт „Јован Цвијић“, Посебна издања, књига 40/1, Београд, 1994. 1-14.
156. Радовановић М., „Косово и Метохија у Републици Србији и на Западном Балкану“, Mnemosyne, Beograd, 2005.
157. Радовановић М., „Шар планина и њене жупе у Косовско-Метохијској области јужне Србије“, Горанци, Муслимани и Турци у шарпланинским жупама, Зборник радова, књига 50, САНУ, Одбор за проучавање Косова и Метохије, Географски институт „Јован Цвијић“, Београд, 2000. 7-22.
158. (Радовић) Амфилохије, Архиепископ цетињски, Митрополит црногорско-приморски, „Архимандрит Јустин, игуман дечански и савински“, Животопис, Беседе, Поуке, Манастир Савине, 2009.
159. Радовић И., Мандић Р., „Заштићена природна добра и заштита и унапређивање биодиверзитета – основа природне баштине Србије“, Заштита природе, Завод за заштиту природе Србије, број 50, Београд, 1998. 13-32.
160. Радовић И., „Јединство живог света и средине“, Зборник радова Факултета цивилне одбране, Универзитет у Београду, Београд 2002.
161. Радовић И., „Ризици и последице губитка и нарушавања биодиверзитета један од главних еколошких проблема данашњице“, Кризни менаџмент и превенција кризе, Факултет безбедности, Београд, 2006.
162. Радовић И., „Развој идеје о значају и потреби заштите биодиверзитета“, Биодиверзитет на почетку новог миленијума, зборник радова, САНУ, Београд, 2005.
163. Радовић И., „Екологија, биогеографија и заштита животне средине“, Зборник радова, Биологија: Стање и перспективе, Шездесет година

- Српског биолошког друштва, Српско биолошко друштво, Београд, 2007.
164. Радојичић Ђ., „Јанићије Девички“, Гласник Етнографског института САНУ, 1-2, Београд, 1952. 173-178.
165. (Радосављевић) Артемије, Епископ рашко-призренски и косовско-метохијски, „Иван Степанович Јастребов и Призренска митрополија“, Иван Степанович Јастребов, Зборник радова са научног скупа одржаног у Призрену 31. октобра и 1. новембра 1996. Историјски институт САНУ, Призренски округ, општина Призрен, Призрен, 1997. 27-32.
166. (Радосављевић) Артемије, Епископ рашко-призренски и косовско-метохијски, „Преподобни Петар Коришки“, Манастир Црна Река, 2005.
167. (Радосављевић) Артемије, Епископ рашко-призренски и косовско-метохијски, „Манастир Светих Архангела код Призрена“, издање Манастира Светих Архангела, 2006.
168. (Радосављевић) Артемије, Епископ рашко-призренски и косовско-метохијски, „Свети Бесребреници и чудотворци Козма и Дамјан“, Манастир Светих Бесребреника Козме и Дамјана Зочиште, Зочиште, 2008.
169. (Радосављевић) Артемије, Епископ рашко-призренски и косовско-метохијски, „Харитон новомученик Црноречки 1999“, Манастир Црна Река, 2009.
170. (Радосављевић) Артемије, Епископ рашко-призренски и косовско-метохијски, „Вера, православље, екуменизам“, Београд, 2009.
171. Рајић Т., Глигорић Б., Капетановић А., „Волонтерски радни кампови као примјер сарадње невладиних организација и институција на пољу заштите културног наслеђа“, Гласник друштва конзерватора Србије, број 28, Београд, 2004.
172. Рајковић Б. М., „Осиромашени уранијум, 3, комерцијална примена осиромашеног уранијума, произвођачи муниције и оружја од

- осиромашеног уранијума“, Хемијска индустрија, ISSN 0367-598x.-vol. 55, NO 10 (2001), 457-489.
173. Ракић З., „Житијина икона Св. Кузмана и Дамјана“, Саопштења/РЗЗКС, Београд, 26 (1994), 53-61.
 174. Републички завод за заштиту споменика културе Београд, „Споменичко наслеђе Србије“, непокретна културна добра од изузетног и од великог значаја, друго измењено и допуњено издање, Београд, 2007.
 175. Сарадници Републичког завода за заштиту природе, „Заштићени објекти природе у периоду од 1948-1990. године“, Заштита природе, Републички завод за заштиту природе, Београд, 1989. 120-147.
 176. Сарадници Републичког завода за заштиту природе, „Преглед заштићених објеката природе за период 1948-1990. године – II део“, Заштита природе, број 43-44, Републички завод за заштиту природе, Београд, 1991. 136-167.
 177. Свети Владика Николај, „Једна знаменитост манастира Девич“, Жички Благовесник, Епархија Жичка, 2009.
 178. „Свети кнез Лазар и косовски завет“, Светигора и Новости, Цетиње-Београд, Едиција Светитељи књ. 3, 2007.
 179. Симић Д., „Наука о безбедности, савремени приступи безбедности“, Јавно предузеће Службени лист СРЈ, Факултет политичких наука, Београд, 2002.
 180. Сковран А., „Заштита, чување и презентација културно-историјског и природног наслеђа-принципи и искуства“, Зборник радова Прве регионалне конференције о интегративној заштити, Културни пејзаж-савремени приступ заштити културног и природног наслеђа на Балкану, Европски центар за мир и развој, Београд, 2008. 193-202.
 181. Смречник Т., „Социјална екологија“, Факултет Цивилне одбране Универзитета у Београду, Београд, 2002.

182. Спаић Р., Марковић С., Павловић С., Радић Ж., Павловић Р., Ајдиновић Б., Башкот Б., Ђуровић Б., „Bullet scintigraphy: can gamma camera be used for depleted uranium accident measurement?“, Vinča Institute of nuclear sciences Bulletin, number 1-4, december 2000.
183. Средојевић Д. А., „Земља јунака и мученика“, Србија од 16. до 19. века, кратка српска историјска читанка, Музеј Српске православне цркве, Нова Искра, Београд, 2007.
184. „Српска књижевност Косова и Метохије XI-XXI век“, Православно дело, Саборник за православну словесност, Манастир Бањска, број 6, 2006.
185. Спасић Н., „Сеча записа“, ГП „Нови пут“, Светозарево, 1991.
186. Стајић Љ., „Основи безбедности“, Факултет цивилне одбране, Београд, 2005.
187. Станковић А. В., „Срби из Старе Србије и Иван Степанович Јастребов“, Иван Степанович Јастребов, Зборник радова са научног скупа одржаног у Призрену 31. октобра и 1. новембра 1996. Историјски институт САНУ, Призренски округ, општина Призрен, Призрен, 1997. 69-76.
188. Станојевић С., „Историја српског народа“, Друго издање, Београд, 1910. 124, 140.
189. Станчић Д., „Извештај о топографском истраживању цркава на територији општине Штрпце (Сиринићка жупа)“, Гласник БАШТИНА, свеска 1, Институт за проучавање културе Срба, Црногораца, Хрвата и Муслимана, Приштина, 1991. 243-260.
190. Стевановић В., Васић В., (уредници): „Биодиверзитет Југославије са прегледом врста од међународног значаја“, Биолошки факултет и Еколибри, Београд, 1995.
191. Стевановић В., „Црвена књига флоре Србије 1, ишчезли и крајње угрожени таксони“, Министарство за животну средину РС, Биолошки факултет, Универзитет у Београду, Завод за заштиту природе РС“, Београд, 1999.

192. Степић М., „Географске основе геополитичког положаја Косова и Метохије“, Косово и Метохија, изазови и одговори, Зборник радова са округлог стола Геополитичка судбина Косова и Метохије Београд, 24-25 јуни 1997. Институт за геополитичке студије, Београд, 1997. 229-247.
193. Степић М., „Косово и Метохија, Политичко-географске и геополитичке перспективе“, Знамен, Београд, 1999.
194. Степић М., „Политичко-географски аспекти регионализације Србије“, Гласник српског географског друштва, свеска LXXXII-бр. 1, 2002. 17-30.
195. Степић М., „Косовско-Метохијска карика расрбљивања Балкана-могући епилог и његове геополитичке последице“, Гласник српског географског друштва, свеска LXXXIV-бр. 1, 2005. 187-198.
196. Стојановић Д., „Међународна сарадња на заштити живописа Пећке патријаршије“, Гласник друштва конзерватора Србије, број 27, Београд, 2003.
197. Стојанчевић В., „Иван Степанович Јастребов у свом времену“, Иван Степанович Јастребов, Зборник радова са научног скупа одржаног у Призрену 31. октобра и 1. новембра 1996. Историјски институт САНУ, Призренски округ, општина Призрен, Призрен, 1997. 11-18.
198. Stolton S., Dudley N., Gujja B., “Partnerships for protection: new strategies for planning and management for protected areas”, Earthscan, London, 1999.
199. Тасић Н., „Археолошко благо Косова и Метохије: од неолита до раног средњег века“, Београд, САНУ, 1998. – (Галерија САНУ:90).
200. Татић Б., Костић Г., „Наша природна добра и потреба њихове заштите“, Центар за еколошке акције – ЦЕА, Београд, 1996.
201. Терзић С., „Албанско етничко чишћење Старе Србије“, Београдски форум за свет равноправних, свеска бр. 3, Косово и Метохија, Београд, 2003.

202. Timmins M. S., „Biological control in protected natural areas“, Wellington, New Zealand, 1988.
203. Тимотијевић М., „Иван Степанович Јастребов и Призренска богословија“, Зборник радова са научног скупа одржаног у Призрену 31. октобра и 1. новембра 1996. Историјски институт САНУ, Призренски округ, општина Призрен, Призрен, 1997. 33-39.
204. Тимотијевић Р., „Испосница Светог Петра Коришког (проблеми заштите)“, Манастир Црна Река и Свети Петар Коришки, Научни скуп Приштина, Зубин Поток, Црна Река 25-26. 4. 1996., Приштина, Београд, 1998. 183-188.
205. Тимотијевић Р., „Иконопис на територији Призрена“, Гласник БАШТИНА, свеска 1, Институт за проучавање културе Срба, Црногораца, Хрвата и Муслимана, Приштина, 260-266.
206. Тодић Д., Вукасовић, В., „Међународне организације и међународна сарадња у области заштите животне средине“, Нови Сад, 1995.
207. Тодић Б., „Одраз култа Св. Петра Коришког у уметности“, Манастир Црна Река и Свети Петар Коришки, Научни скуп Приштина, Зубин Поток, Црна Река 25-26. 4. 1996., Приштина, Београд, 1998. 189-204.
208. Томић Ј., „О Арнаутима у старој Србији и Санцаку“, Књижара Геце Кона, Београд, 1913.
209. Томка Д., „Уређен споменички простор, основ за заштиту и бољу туристичку презентацију“, Заштита природе, Завод за заштиту природе Србије, број 50, Београд, 1998. 589-596.
210. Трифуновић С., „Нови подаци о две испоснице код села Врбештице и Мушутишта“, Гласник БАШТИНА, свеска 1, Институт за проучавање културе Срба, Црногораца, Хрвата и Муслимана, Приштина, 1991. 237-242.
211. Ћоровић В., „Историја Срба“ књ. 1-3, БИГЗ, Београд, 1989.

212. UN Европска економска комисија, Комитет за политику животне средине, „Приказ стања животне средине у Србији 2002. године“, (превод), Министарство за заштиту природних богатстава и животне средине, Београд, 2003.
213. Упутство за примену категорија управљања заштићеним природним добрима, IUCN/WCPA EUROPARK, Мадрид, 1999.
214. UNDP RBES, „Водич за добро управљање у области животне средине“, Београд, 2003.
215. Фортуна Д., Димитријевић Д., „Радиолошко извиђање рејона употребе муниције са осиромашеним ураном“, XLIV Конференција за ЕТРАН, Сокобања, 26-29. јуни, 2000.
216. Hakim C., „Research Design, Strategies and Choices in the Design of Social Research“, Allen&Unwin, First published in 1987.
217. Hantrais L., „Comparative Research Methods“, Social Research Update, University of Surrey, 1996.
218. Хасани Х., „Миграције становништва шарпланинске жупе Гора“, Горанци, Муслимани и Турци у шарпланинским жупама, Зборник радова, књига 50, САНУ, Одбор за проучавање Косова и Метохије, Географски институт „Јован Цвијић“, Београд, 2000. 33-44.
219. Commission European (1985): „The CORINE Programme – *the CORINE Land Cover Project*“, Official Journal L 176.
220. Chape, S., Blyth, S., United Nations list of protected areas, UNDP/IUCN, 2003.
221. Chrisman N., “Exploring Geographic Information Systems”, Wiley&Sons, 1997.
222. Чајкановић В., „Мит и религија у Срба“, Српска књижевна задруга, коло LXVI, књига 443, Београд, 1973.
223. Чворовић З., „Управљање ризицима у животној средини“, Задужбина Андрејевић, Београд, 2005.

224. Шабановић Х., „Област Бранковића, опширни катастарски попис из 1455. године“, Оријентални институт у Сарајеву, Сарајево, 1972.
225. Шекарић Б., „Концепт културног пејзажа у контексту очувања културног и природног наслеђа“, Зборник радова Прве регионалне конференције о интегративној заштити, Културни пејзаж-савремени приступ заштити културног и природног наслеђа на Балкану, Европски центар за мир и развој, Београд, 2008. 246-265.
226. Шпадијер И., „Пролошко житије Светог Петра Коришког“, Манастир Црна Река и Свети Петар Коришки, Научни скуп Приштина, Зубин Поток, Црна Река 25-26. 4. 1996., Приштина, Београд, 1998. 205-210.
227. Шушњић Ђ., „Критика социолошке методе“, Градина, 1973.
228. Wild P., McLeod C., Valentine P., Sacred Natural Sites „Guidelines for Protected Area Managers“, IUCN.
229. World Commission on Protected Areas (WCPA), Phillips A.,(ed.), Evaluating Effectiveness, “A Framework for Assessing the Management of Protected Areas”, IUCN, Cardiff University, 2000.
230. Whyte F. W., „Learning from the field, a guide from experience“, Sage Publications, 1984.

ЗАКОНСКИ ПРОПИСИ

1. Закон о заштити животне средине, „Службени гласник РС“ бр. 135/04;
2. Закон о заштити природе „Службени гласник РС“, бр. 36/2009, 88/2010;
3. Закон о националним парковима, „Службени гласник РС“ бр. 39/93, 44/93, 53/93, 67/93, 48/94, 101/95;
4. Закон о културним добрима, „Службени гласник РС“ бр. 71/94;
5. Закон о шумама, „Службени гласник РС“ бр. 30/10;
6. Уредба о заштити природних реткости, „Службени гласник РС“ бр. 50/93, 93/93, 10/94;

7. Правилник о категоризацији заштићених природних добара, „Службени гласник РС“ бр. 30/92;
8. Правилник о начину обележавања заштићених природних добара, „Службени гласник РС“ бр. 30/92, 24/94, 17/96;
9. Правилник о регистру заштићених природних добара „Службени гласник РС“, бр. 30/92;
10. Одлука о стављању под заштиту животињских врста као природних реткости, „Службени гласник СРС“ бр. 11/90, „Службени гласник РС“ бр. 49/91;
11. Одлука о стављању под заштиту биљних врста као природних реткости, „Службени гласник СРС“ бр. 11/90, „Службени гласник РС“ бр. 49/91;
12. Директива о заштити природних и полу-природних станишта фауне и флоре (Directive on the conservation of natural and semi-natural habitats and of wild fauna and flora), Савет Европе, Директива Савета 92/43 ЕЕС.
13. Конвенција за заштиту културних добара у случају оружаног сукоба, Хаг, 1954.
14. Конвенција о мерама за забрану и спречавање недозвољеног увоза, извоза и преноса својине културних добара, Париз, 1970.
15. Конвенција о заштити светске културне и природне баштине, Службени лист СФРЈ-Међународни уговори, бр. 56/74, 1972.
16. Конвенција о заштити европског архитектонског блага, Гранада, 1985.
17. Европска конвенција о заштити археолошког наслеђа (ревидирана), Ла Валета, 16.1.1992.
18. Конвенција о украденим или илегално извезеним предметима од културног значаја UNIDROIT, Рим, 1995.
19. Конвенција о заштити архитектонског наслеђа Европе, Гранада, 3. октобар 2000.
20. Европска конвенција о пределу, Фиренца, 20. октобар 2000.

21. Конвенција о очувању нематеријалног културног наслеђа, Париз, 2003.
22. Оквирна конвенција Савета Европе о вредности културног наслеђа, Фаро, 2005.
23. Конвенција о заштити и унапређењу разноликости културних израза, Париз, 2005.
24. Четврта европска конференција министара одговорних за културно наслеђе, Хелсинки, 30-31. мај 1996.
 - Хелсиншка декларација о политичкој димензији очувања културног наслеђа у Европи
 - Резолуција бр. 1 – Културно наслеђе као фактор изградње Европе
 - Резолуција бр. 2 – Културно наслеђе као фактор одрживог развоја
25. Пета европска конференција министара одговорних за културно наслеђе Порторож, Словенија, 5-7. април 2001.
 - Резолуција бр. 1 о улози културног наслеђа и изазовима глобализације
 - Декларација о улози невладиних организација у области културног наслеђа
26. Препорука бр. R (91) 13 комитета министара државама чланицама О заштити архитектонског наслеђа 20. века, 9. септембар 1991.
27. Препорука Res (2003) 1 комитета министара државама чланицама О промовисању туризма ради унапређења културног наслеђа као фактора одрживог развоја, 15. јануар 2003.
28. Завршна конференција пројекта P.I.S.A. (Интегративно планирање на археолошким локалитетима) Еуро-медитеранска повеља о интегративној валоризацији културног наслеђа (прелиминарна верзија), Рим, 28. фебруар 2002.
29. Закон о заштити природе „Службени гласник РС“, бр. 36/2009., 88/2010.
30. Закон о враћању (реституцији) имовине црквама и верским заједницама, „Службени гласник РС“, бр. 46/2006

31. Одлука о утврђивању непокретних културних добара од изузетног значаја и од великог значаја, „Службени гласник СРС“, бр. 14/1979.
32. Одлука о утврђивању непокретних културних добара од изузетног значаја и културних добара од великог значаја, „Службени гласник СРС“, бр. 28/1983.
33. Одлука о утврђивању непокретних културних добара од изузетног значаја и од великог значаја, „Службени гласник СРС“, бр. 47/1987.
34. Одлука о утврђивању непокретних културних добара од изузетног значаја, „Службени гласник СРС“, бр. 25/1990.
35. Одлука о утврђивању непокретних културних добара од великог значаја, „Службени гласник СРС“, бр. 25/1991.
36. Одлука о утврђивању непокретних културних добара од великог значаја, „Службени гласник СРС“, бр. 28/1991.

ИНТЕРНЕТ САЈТОВИ

1. Protected Areas and World Heritage Programme: <http://www.unep-wcmc.org>
2. National Parks of Canada: <http://www.pc.gc.ca>
3. Protected areas in Europe: IUCN's programme for 2005-2008: <http://www.iucn.org>
4. About the IUCN Red List, <http://www.iucn.org/about/work/programmes/species/>
5. Environmental Protection Agency/QPWS: <http://www.epa.qld.gov>
6. Strategija lokalnog održivog razvoja: <http://www.prsp.sr.gov.rs>
7. Vodič kroz praktičnu primenu Arhuske konvencije i mali ekološki rečnik http://www.twinning_serbia.org
8. Zaštita prirode i biodiverziteta: <http://www.ekoserb.sr.gov.rs>
9. Zaštita prirode: <http://www.min-kulture.hr>
10. Enhancing Protected Areas Management: <http://protectedareasmanagement.org>

11. Biodiversity: <http://www.biodiversity.ru>
12. UNEP, United Nations Environmental Programme: <http://www.unep.org>
13. Tree Preservation Orders: A Guide to the Law and Good Practice: <http://www.communities.gov.uk>
14. Council of Europe, European Diploma of Protected Areas: <http://www.coe.int>
15. Europarc Federation: <http://www.europarc.org>
16. Medieval monuments in Kosovo, <http://whc.unesco.org/en/list/724>
17. World Heritage in Danger, <http://whc.unesco.org/en/158/>
18. Међународне смернице за категорије управљања у заштити природних добара, <http://www.futura.edu.rs>
19. Природни ресурси Косова и Метохије-стање и блиска будућност, Карамата С., Животић Д., Јеленковић Р., Бурсаћ М., <http://www.sanu.ac.rs>
20. Сведочења о збивањима на Космету у раздобљу 1959-1968. године, Вилотић М., <http://www.sanu.ac.rs>
21. Перспективе Косова и Метохије у контексту глобалних геополитичких концепција, Степић М., <http://www.sanu.ac.rs>
22. Косово и Метохија: терор над Србима, Кецојевић И. Д., <http://www.sanu.ac.rs>
23. Србија и реформна акција великих сила на Косову и Метохији крајем 19. и почетком 20. века-из архивске збирке Јована Јовановића Пижона, Петовић Ф. М., <http://www.sanu.ac.rs>
24. Прошлост Косовско-Метохијских Срба 1912-1918. године, Стојанчевић В., <http://www.sanu.ac.rs>
25. Знакови логоса у темељима Светих Арханђела код Призрена, Ристић П., <http://www.sanu.ac.rs>
26. Духовни геноцид-културна катастрофа (континуитет црквенорушительства на Косову и Метохији), Милеуснић С., <http://www.sanu.ac.rs>

27. Међународноправни вид Косовскометохијске кризе, Аврамов С., <http://www.sanu.ac.rs>
28. Имена места и људи на Косову и Метохији у средњем веку, Грковић М., <http://www.sanu.ac.rs>
29. Развој идеје о значају и потреби заштите биодиверзитета, Радовић И., <http://www.sepa.sr.gov.rs>
30. Географија Косова и Метохије, <http://www.wikipedia.org.sr>.
31. Сведочења археолошког наслеђа 4-11. столећа Косова и Метохије, Јанковић Ђ., <http://www.arheologija.fr.gd>
32. Словени у Северном Илирику 6. столећа, Јанковић Ђ., <http://www.arheologija.fr.gd>
33. Средњи век Косова и Метохије – Археолошка истраживања, Београд, 1999., Јанковић Ђ., <http://www.arheologija.fr.gd>
34. Историјат Епархије рашко-призренске и косовско-метохијске, <http://www.eparhija-prizren.com>
35. Монашки и Азматски (Парохијски) Типик, Фунтулис Ј., <http://www.verujem.org>
36. Обнова манастира Светих Врача, <http://www.eparhija-prizren.com>
37. Археолошка сведочанства о пореклу Албанаца и потомцима Илира, Јанковић Ђ., <http://www.rastko.org.rs>
38. Српски немар и мазохизам, Јанковић Ђ., Митровић Ј., <http://www.rastko.org.rs>
39. Резолуција Савета безбедности Уједињених нација 1244(1999), <http://www.rastko.org.rs>
40. Текст Г8 за мировни план између НАТО-а и СР Југославије, одобреног у Скупштини Србије (3. јун 1999), <http://www.rastko.org.rs>

41. Војно-технички споразум између Међународних безбедносних снага („КФОР“) и влада Савезне Републике Југославије и Републике Србије (Куманово, 9. јун 1999), <http://www.rastko.org.rs>
42. Методологија утврђивања оштећења и процене штете на непокретним културним добрима у Републици Србији насталих агресијом снага НАТО на СРЈ, Цвијовић М., Петровић М., Матић В, Јовин М., Темерински С., <http://solair.eunet.yu>
43. Арбанаси гоне Србе са њихових стариначких баштина на Косову 1899. године, Епархија рашко-призренска и косовско-метохијска, <http://www.rastko.org.rs>
44. Напади на цркве и вернике 1958. (извештај Синоду СПЦ), Епископ рашко-призренски Павле, <http://www.rastko.org.rs>
45. Напади Шиптара и месних власти и исељавање Срба 1961-64. (извештаји Синоду СПЦ), Епископ рашко-призренски Павле, <http://www.rastko.org.rs>
46. Погоршање стања у Епархији и исељавање 1963-66. (извештаји Синоду СПЦ), Епископ рашко-призренски Павле, <http://www.rastko.org.rs>
47. Нови извештаји о патњама и исељавању 1966-1968 (извештаји Синоду СПЦ), Епископ рашко-призренски Павле, <http://www.rastko.org.rs>
48. Допис Светом Синоду 1968. поводом угрожавања манастирске имовине на КиМ, Завод за заштиту споменика културе САП Косово и Метохија, <http://www.rastko.org.rs>
49. Нова, тежа искушења манастира Дечани, 1968. г., Настојатељ Високих Дечана, игуман Макарије, <http://www.rastko.org.rs>
50. Испаштања манастира Девича 1968. г., Епископ рашко-призренски Павле и игуманија манастира Девич, Параскева, са сестрама, <http://www.rastko.org.rs>
51. Дечански извештаји о шиптарским нападима (1968-1069), Игуман дечански Макарије, патријарх српски Герман, председник Скупштине Србије Милош Минић и епископ рашко-призренски Павле, <http://www.rastko.org.rs>

52. Напасти Шиптара на Дечане и Гориоч 1967-1968. (извештаји), Игуман Макарије и епископ рашко-призренски Павле, <http://www.rastko.org.rs>
53. Стара српска књижевност, <http://digital.nb.rs>
54. Цар Лазар, Јовановић Б., <http://vidovdan.org>
55. Натура и култура, примери културног аспекта биолошке разноврсности, Васић В., <http://sepa.sr.gov.yu>
56. Вапај Срба Косова и Метохије, Владика Атанасије Јефтић, Грачаница, 1999., <http://www.rastko.org.rs>
57. Распето Косово, Уништене и оскрнављене Српске православне цркве на Косову и Метохији (јун-октобар 1999), Медијски издавачки центар Рашко-Призренске епархије, <http://www.rastko.org.rs>
58. Житије Стефана Дечанског, Почетак IV века, Цамблак Григорије, Интернет издање, <http://www.rastko.org.rs>
59. Српска Црква у Другом светском рату, Архив Св. Архијерејског Синода Српске Православне цркве, Епископ Атанасије, Интернет издање, <http://www.rastko.org.rs>
60. Меморандум: Истина о Српској православној цркви у комунистичкој Југославији, Јустин Поповић, <http://www.rastko.org.rs>
61. Тајне вере и живота: основно богословље, Јустин Поповић, Велимир Хаџи-Арсид, <http://www.rastko.org.rs>
62. Српски уставни, развој уставности, <http://www.informator.rs>
63. Прводецембарски акт-Прокламовање Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца, <http://www.arhivyu.gov.rs>
64. Закон о краљевској власти и врховној државној управи, 6. јануар 1929., <http://www.arhivyu.gov.rs>
65. Устав Краљевине Југославије, 3. септембар 1941. (Окроисани или Септембарски устав), <http://www.arhivyu.gov.rs>

66. Резолуција о оснивању Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије, 27. новембар 1942., <http://www.arhivyu.gov.rs>
67. Декларација Другог заседања Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије, 29. новембар 1943., <http://www.arhivyu.gov.rs>
68. Споразум Националног комитета ослобођења Југославије и краљевине југословенске владе од 1. новембра 1944. (Београдски споразум Тито-Шубашић), <http://www.arhivyu.gov.rs>
69. Резолуција о проглашењу Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије за Привремену народну скупштину Демократске Федеративне Југославије, 10. август 1945., <http://www.arhivyu.gov.rs>
70. Декларација о проглашењу Федеративне Народне Републике Југославије, 29. новембар 1945., <http://www.arhivyu.gov.rs>
71. Устав Федеративне Народне Републике Југославије, 31. јануар 1946., <http://www.arhivyu.gov.rs>
72. Уставни закон о основама друштвеног и политичког уређења Федеративне Народне Републике Југославије и савезним органима власти, 13. јануар, 1953., <http://www.arhivyu.gov.rs>
73. Устав Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, 7. април 1963., <http://www.arhivyu.gov.rs>
74. Амандмани на Устав СФРЈ из 1963. године, <http://www.arhivyu.gov.rs>
75. Устав Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, 21. фебруар 1974., <http://www.arhivyu.gov.rs>
76. Амандмани на Устав из 1974. године, <http://www.arhivyu.gov.rs>
77. Устав Савезне Републике Југославије, 27. април 1993., <http://www.arhivyu.gov.rs>
78. Уставна повелја Државне заједнице Србије и Црна Гора, 4. фебруар 2003., <http://www.arhivyu.gov.rs>
79. Хришћанска и претхришћанска димензија ритуала литијског опхода, Тодоровић И., Етнографски институт САНУ, Београд, <http://scindeks.nb.rs>

80. Српска митологија, Петровић С., <http://www.scribd.com>
81. Темељи класичне социјалне антропологије, Божиловић Н., Оригинални научни рад, <http://www.ceeol.com>
82. Стратегија одбране Републике Србије, Република Србија, <http://www.mod.gov.rs>
83. Српска административна подела Косова и Метохије у XII веку, Благојевић М., <http://www.sanu.ac.rs>
84. Влада Републике Србије, Косово и Метохија, <http://www.srbija.gov.rs>
85. Административно територијална подела Републике Србије на управне округе, Републички завод за статистику, <http://webrzs.statserb.sr.gov.yu>
86. Душанов Законик, <http://www.dusanov-zakonik.com>
87. Етнодемографски проблеми Косова и Метохије, Несторовић М., <http://www.scindeks.nb.rs>
88. Насиље на Косову и Метохији, Гаџиновић Р., Институт за политичке студије, Београд, <http://www.scindeks.nb.rs>
89. Космет између силе и права, Суботић М., Институт за политичке студије, Београд, <http://www.scindeks.nb.rs>
90. Когнитивна антропологија и нематеријална културна баштина, Жикић Б., <http://www.scindeks.nb.rs>
91. Кратак преглед српске цркве кроз историју, Поповић Р., <http://www.svetosavlje.org>
92. Споменици културе у Србији, <http://spomenicikulture.mi.sanu.ac.rs>
93. Јовић-Лазич А., „Заштита културне баштине на Косову и Метохији“, Изворни научни рад, Новембар 2004., <http://www.doiserbia.nb.rs>

ДОКУМЕНТА (ЕЛАБОРАТИ, РЕШЕЊА, ПЛАНОВИ)

1. Резолуција о Путевима културе Савета Европе
2. Меморандум о разумевању између Европске заједнице и Републике Србије о учешћу Републике Србије у Програму Култура (2007-2013)
3. Привремена забрана враћања колониста у њихова пријашња мјеста живљења, Службени лист Демократске Федеративне Југославије, број 13, Београд, 1945.
4. Завод за заштиту природе Србије, Студија заштите, Национални парк „Шар-планина“, књига I, Београд, 2006.
5. Завод за заштиту природе Србије, Предлог за заштиту природног добра „Мируша“ као предео изузетних одлика, Београд, 1996.
6. Завод за заштиту природе Србије, одељење у Приштини, Предлог за заштиту природног добра „Стабло платана на Марашу“ као споменика природе, Приштина, децембар, 1993.
7. Завод за заштиту природе Србије, одељење у Приштини, Предлог за заштиту природног добра „Шам-дуд“ као споменика природе, Приштина, децембар, 1993.
8. Завод за заштиту природе Србије, одељење у Приштини, Предлог за заштиту природног добра „Бор Цара Душана“ као споменика природе, Приштина, новембар, 1993.
9. Просторни план подручја посебне намене манастира Свети Арханђели код Призрена-заштита природе, Републички завод за заштиту природе Београд, мај 1992.
10. Завод за заштиту природе Србије, Стручна основа за проглашење заштићене околине непокретног културног добра манастира Пећка Патријаршија, Београд, 1993.

11. Завод за заштиту природе Србије, Стручна основа за проглашење заштићене околине непокретног културног добра манастира Дечани, Београд, 1993.
12. Републички завод за заштиту природе – Београд, Природни услови и препоруке за заштиту и уређење клисуре Призренске Бистрице, Београд, 1971.
13. Решење о стављању под заштиту тридесет церових стабала у селу Берково, „Службени лист САПК“, бр. 17/1985.
14. Решење о стављању под заштиту извора минералне воде „Бања“ у Дрснику, „Службени лист САПК“, бр. 17/1985.
15. Решење о стављању под заштиту строгог природног резервата Маја Ропс, Шумско газдинство Пећ, Шумска управа Дечани, „Службени гл. НРС“, бр. 81/55-773.
16. Решење о стављању под заштиту строгог природног резервата Кожњар, Шумско газдинство и управа Метохијских ловишта у Пећи, „Службени гл. НРС“, бр. 13/56-306.
17. Решење о стављању под заштиту научно-истраживачког резервата „Прилепске планине“, Шумско газдинство Пећ, Шумска управа Дечани, Решење Народног одбора општине Дечани бр. 05-619 од 9. марта 1963.
18. Решење о стављању под заштиту државе групе стабала липе (*Tilia argentea*) у селу Истинић на сеоском гробљу, на месту званом „Ворет Ибердемај“, Решење бр. 05-1874/3 – СО Дечани од 16. септембра 1968.
19. Решење о заштити строгог резервата природе „Брезовица“, Шумско газдинство и шумска секција Пећ, „Службени гл. НРС“, бр. 2/60-10.
20. Решење о стављању под заштиту просторног меморијалног природног споменика под именом „Високи Дечани“, Решење бр. 05-1874/4 – СО Дечани од 16. септембра 1968.
21. Решење о стављању под заштиту меморијалног природног споменика „Чабрат“, „Gazeta zyrtare e KSAK“, nr.14/1984.

22. Решење о проглашењу меморијалног спомен-парка „Црни врх“ код Пећи, Решење СО Пећ бр. 02-633/1 од 29. јуна 1977.
23. Решење о стављању под заштиту изворишта Белог Дрима са пећином и водопадом на месту званом „Радавац“ као споменика природе, „Службени лист САПК“, бр. 2/1983.
24. Одлука о стављању под заштиту кањона Белог Дрима код Шфањског моста као природног споменика, „Службени лист САПК“, бр. 27/86.
25. Одлука о стављању под заштиту споменика природе – дела клисуре реке Клине, „Службени лист САПК“, бр. 17/85.
26. Решење о стављању под заштиту четири храстова стабла на два корена у Лозицама, „Службени лист САПК“, бр. 17/85.
27. Решење о стављању под заштиту церовог стабла у Злокућанима, „Службени лист САПК“, бр. 17/85.
28. Уредба о заштити предела изузетних одлика Мируша, „Службени гласник РС“, бр. 5/98.
29. Решење о утврђивању меморијалног природног споменика подручја клисуре Призренске Бистрице, „Службени лист САПК“ број 51/76.
30. Одлука о стављању под заштиту Руговске клисуре као споменика природе, „Службени лист САПК“, бр. 35/88.
31. Одлука о заштити споменика природе „Шам-дуд“, „Службени гласник РС“, бр. 16/96.
32. Допис Завода за заштиту природе Министарству науке и заштите животне средине од 09. 10. 2006. број 03-1916/2, са предлогом за заштиту Националног парка „Шар-планина“ у трајним границама, као природног добра од изузетног значаја-прве категорије.
33. Допис Завода за заштиту природе Србије Министарству науке и заштите животне средине од 25. 10. 2006. број 03-2060/1, са предлогом проглашења и заштите Националног парка „Проклетије“, као природног добра од изузетног значаја-прве категорије.

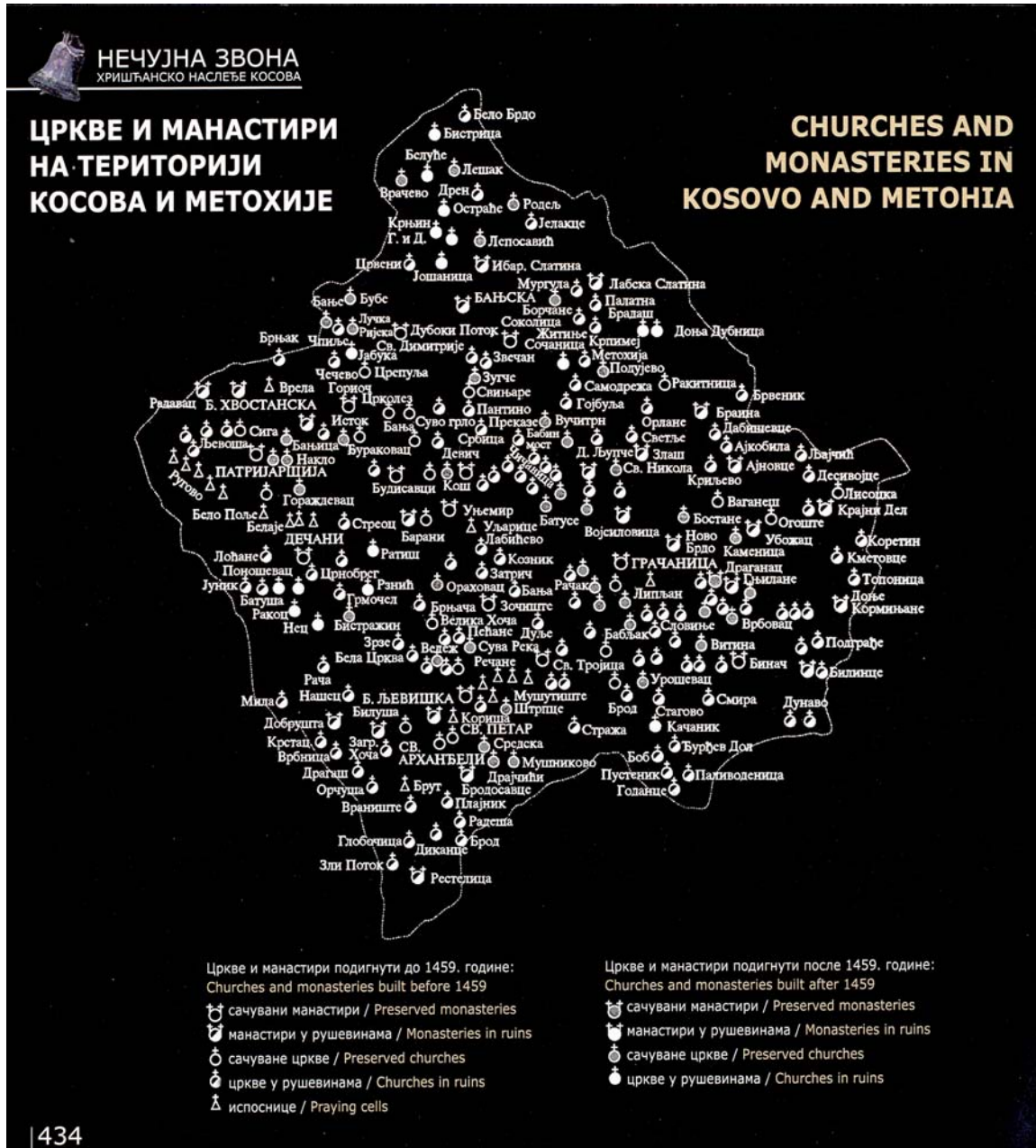
ВИДЕО МАТЕРИЈАЛ

1. Документ 238, производња Diart&Lo, 2009.
2. Манастир „Свети Врачи“, Зочиште, РТС, Документарни програм, мај 2009.
3. Косово и Метохија лице Европе, Мултимедијална енциклопедија покрајине, агенција Типон, Београд, 2006.

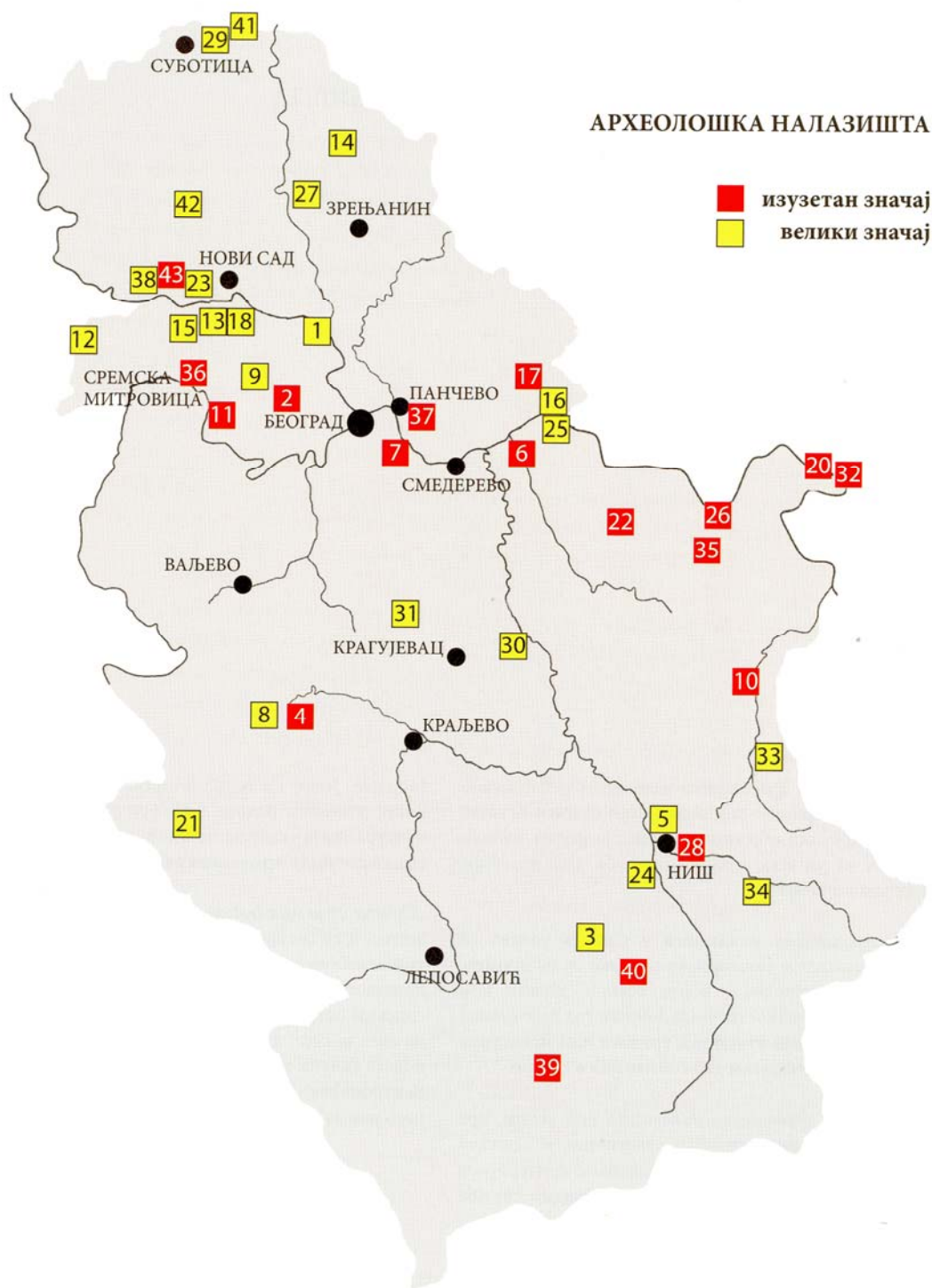
9. ПРИЛОЗИ

- Прилог број 1:** Цркве и манастири на Косову и Метохији подигнути до 1459. године
- Прилог број 2:** Археолошка налазишта од изузетног и великог значаја на простору Републике Србије
- Прилог број 3:** Знаменита места од изузетног и великог значаја на простору Републике Србије
- Прилог број 4:** Просторне културно-историјске целине од изузетног и великог значаја на простору Републике Србије
- Прилог број 5:** Споменици културе од изузетног и великог значаја на простору Републике Србије
- Прилог број 6:** Карта споменика културе шарпланинских жупа Гора Опoље и Средска
- Прилог број 7:** Монах Харитон и јм Стефан
- Прилог број 8:** Метохијске Проклетије, споменичко наслеђе са Легендом
- Прилог број 9:** Списак стабала, природних вредности у околини културно-историјских споменика на простору Метохије
- Прилог број 10:** Списак уништених и оштећених храмова у периоду 17-18 март 2004. године на простору Косова и Метохије по општинама

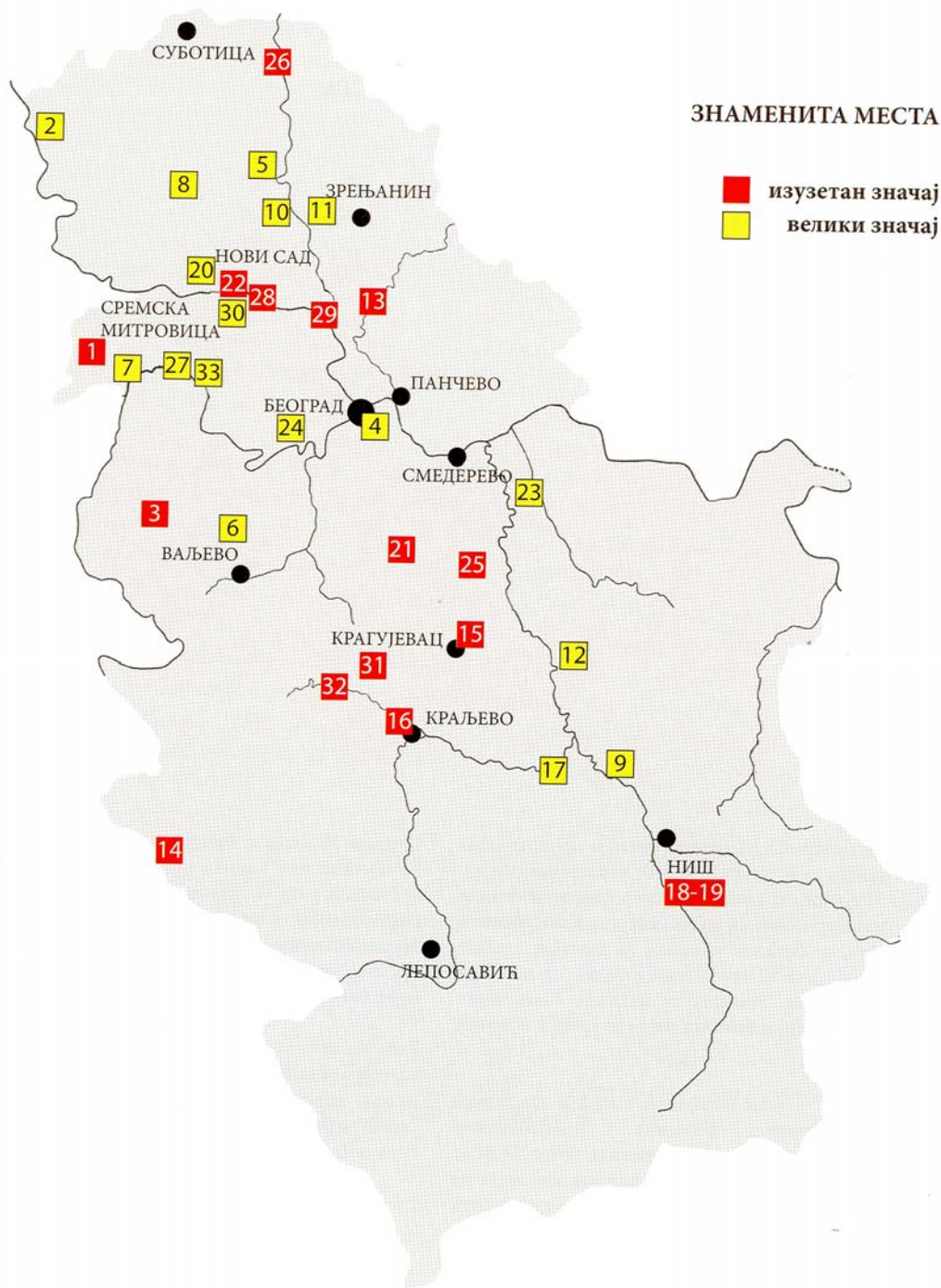
Прилог број 1: Цркве и манастири на Косову и Метохији подигнути до 1459. године (Богавац З. „Нечујна звона – хришћанско наслеђе Космета“, 2006. година)

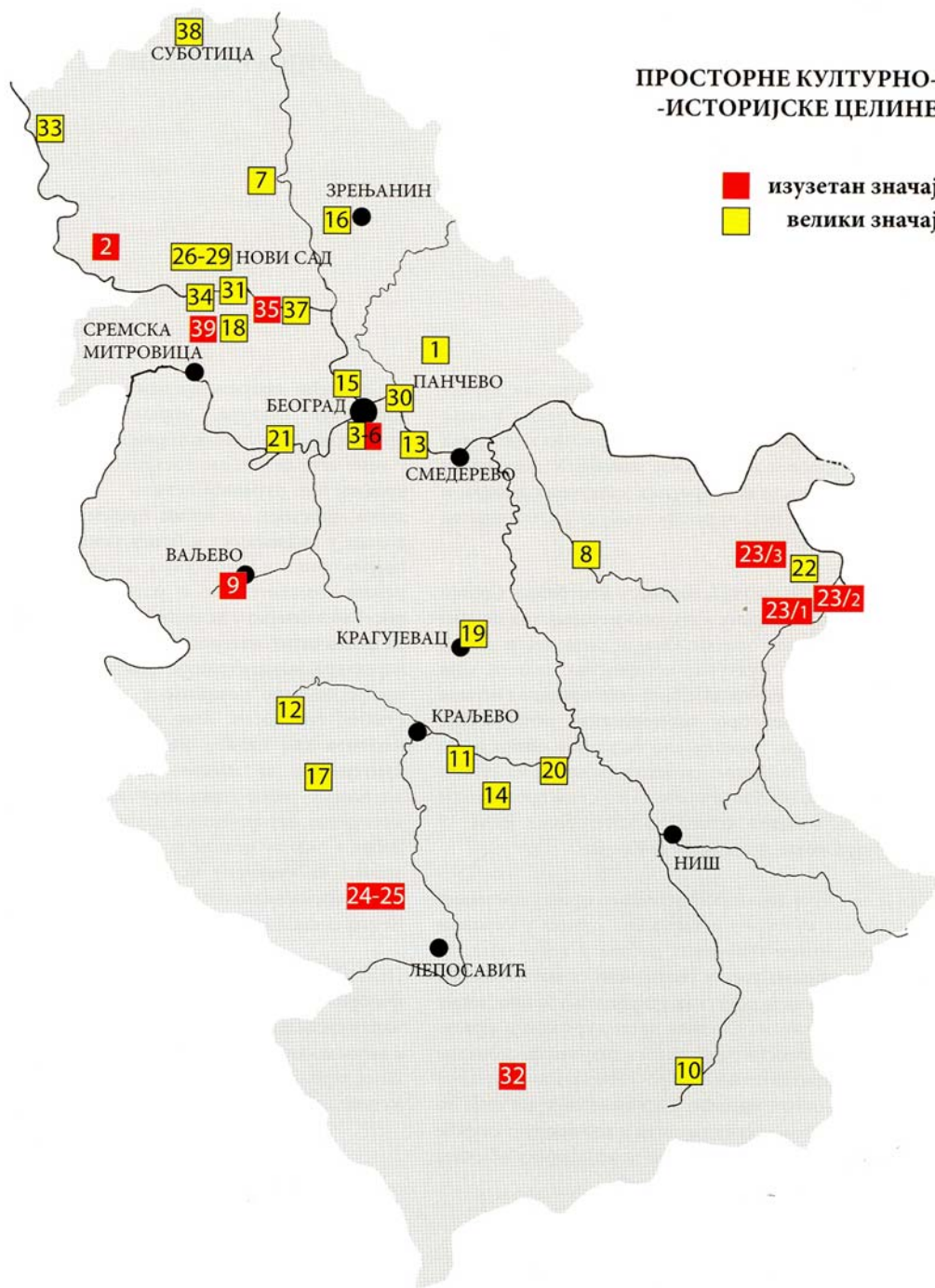
Прилог број 2: Археолошка налазишта од изузетног и великог значаја на простору Републике Србије (Републички Завод за заштиту споменика културе Београд, „Споменичко наслеђе Србије“, Београд, 2007. година)

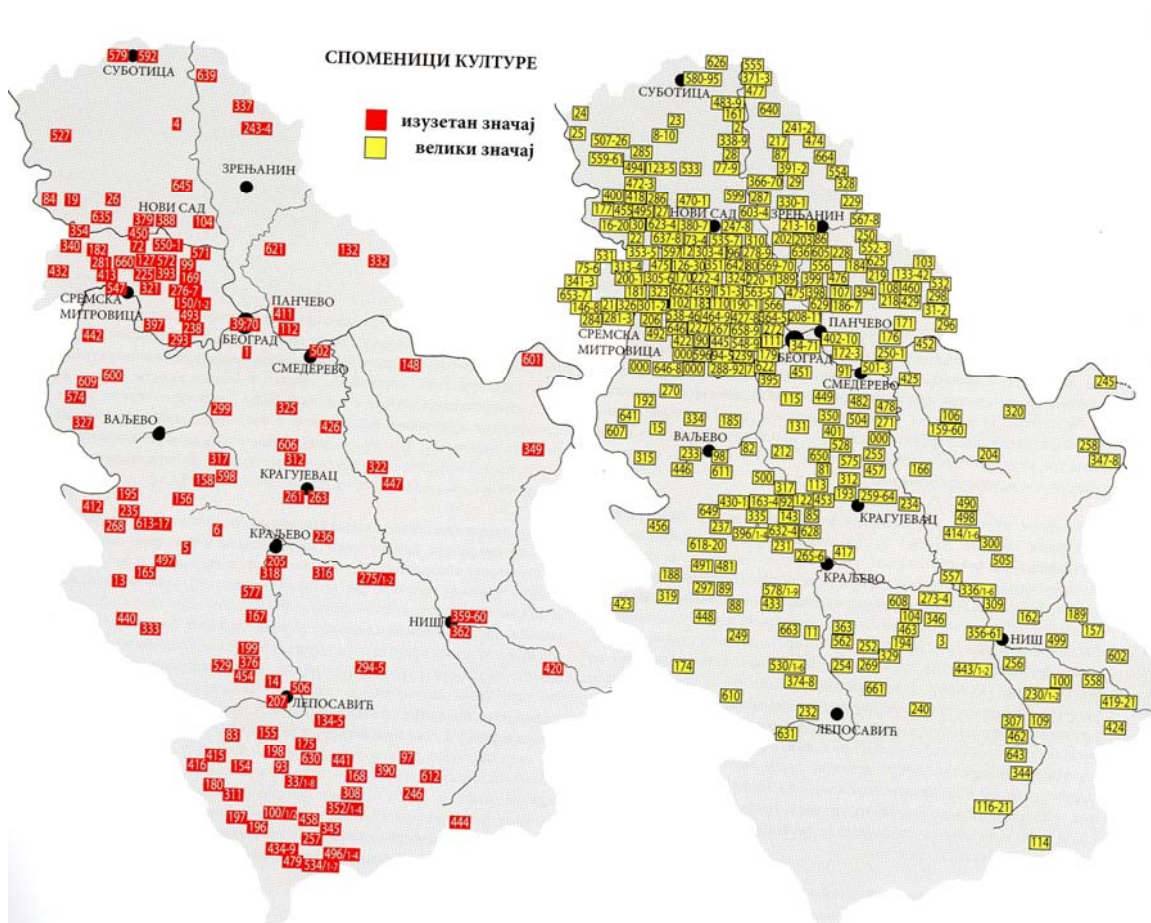
Прилог број 3: Знаменита места од изузетног и великог значаја на простору Републике Србије (Републички Завод за заштиту споменика културе Београд, „Споменичко наслеђе Србије“, Београд, 2007. година)

Прилог број 4: Просторне културно-историјске целине од изузетног и великог значаја на простору Републике Србије (Републички Завод за заштиту споменика културе Београд, „Споменичко наслеђе Србије“, Београд, 2007. година)

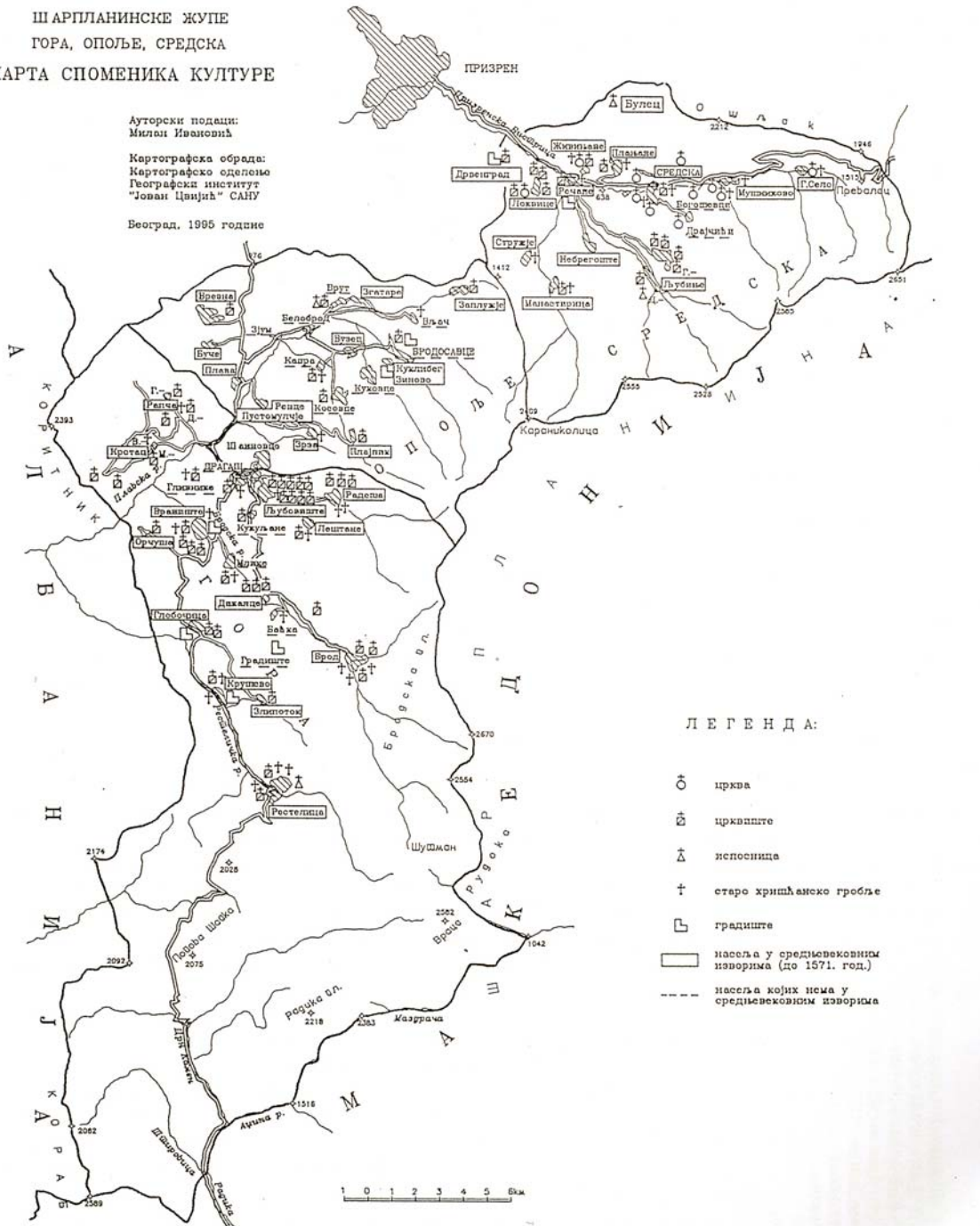
Прилог број 5: Споменици културе од изузетног и великог значаја на простору Републике Србије (Републички Завод за заштиту споменика културе Београд, „Споменичко наслеђе Србије“, Београд, 2007. година)

Прилог број 6:

Карта споменика културе шарпланинских жупа Гора Опoље и Средска (САНУ Географски Институт „Јован Цвијић“, „Шарпланинске жупе Гора, Опoље и Средска“, антропогеографско - етнолошке, демографске, социолошке и културолошке карактеристике, Београд, 1995.

ШАРПЛАНИНСКЕ ЖУПЕ
ГОРА, ОПОЉЕ, СРЕДСКА
КАРТА СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ

Прилог број 7: монах Харитон и јм Стефан

монах Харитон

јм Стефан

**ОЧЕ ХАРИТОНЕ МОЛИ ГОСПОДА
ЗА НАС ГРЕШНЕ**³⁵²

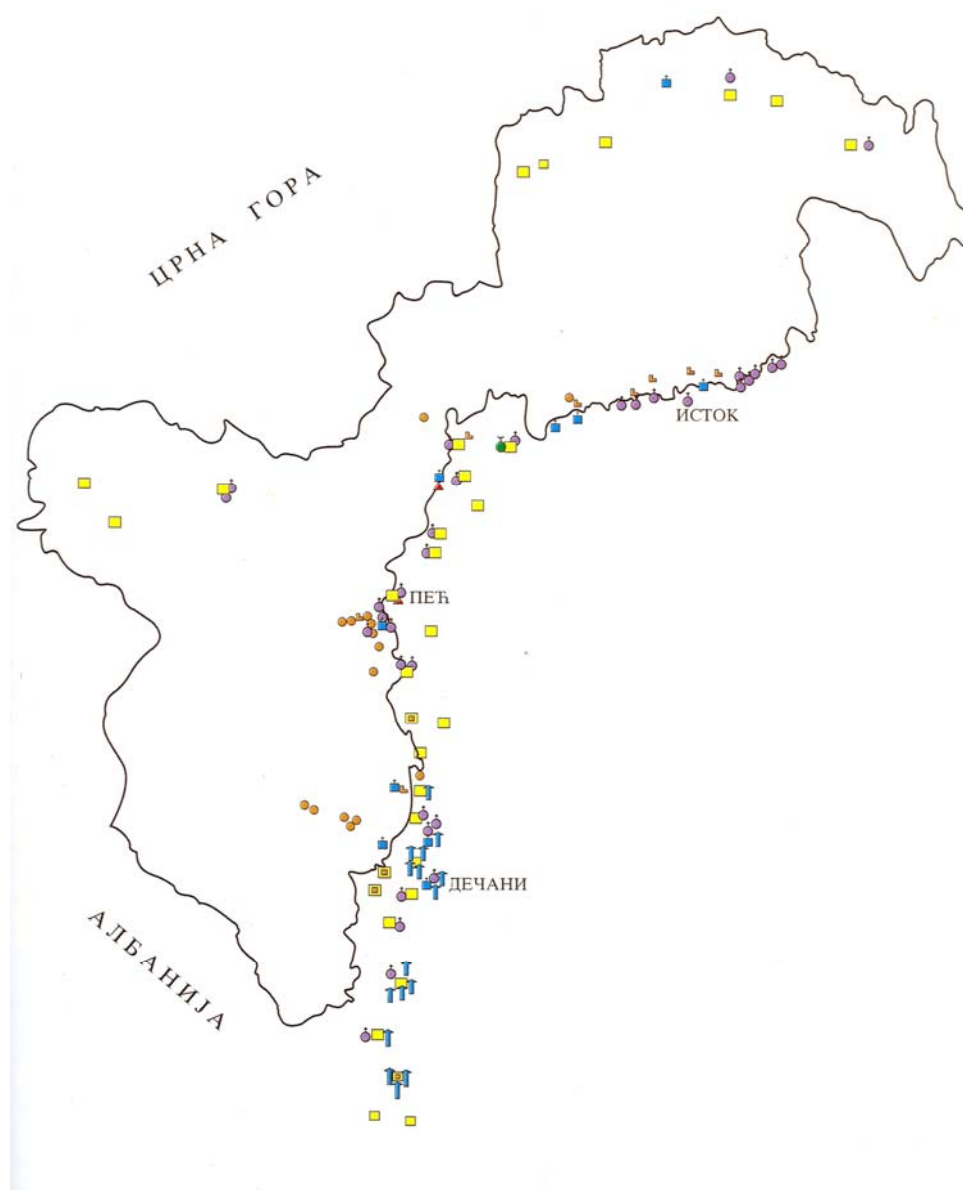
*Себе си на жртвеник пред Херувимима и
Серафимима са Лицом ХРИСПОВИМ заблистао
чудесима небеским и блага небеска задобио.
Ти који нас заступи пред ЦАРСКИМ
ПРЕСТОЛОМ
Ти оче Харитоне што својим ранама од
неумних, угледа ХРИСПА јер те аждахе не
могаху савладати да Лице Господње сагледаш
Зато ти уносимо:
Радуј се, твојом жртвом доби мир Божији,
ти кротки и смерни-слово српске земље
Вожљубљени сине Спаситеља ХРИСПА
ГОСПОДА Нашег-неуверљиви Божуру
Светопоља-семе наше српске земље кога
Господ удостоји у Врту Његовом
Оче ХАРИСПОНЕ моли ГОСПОДА за нас
грешне.*

³⁵² Деспотовић А., „Харитон“, 2. допуњено издање, Свети Сава, Исток, 2004.

Прилог број 8: Метохијске Проклетије, споменичко наслеђе са Легендом, Амиџић Л., Јанковић М., Јакшић П. „Метохијске Проклетије, природна и културна баштина“, Завод за заштиту природе Србије, Београд, 2003. стр. 374-375.

МЕТОХИЈСКЕ ПРОКЛЕТИЈЕ

СПОМЕНИЧКО НАСЛЕЂЕ

ЛЕГЕНДА

■ Насеља која се помињу у средњовековним писаним изворима (насеља која су постојала у средњем веку)

▣ Насеља која се не помињу у сачуваним изворима

└ УТВРЂЕЊА

1. Градина изнад села г. Стреоц
2. Идворац, утврђење изнад Пећке Патријаршије
3. Ждрело, утврђење на изласку из Руговске клисуре
4. Градиште (Тутет), утврђење изнад села В. Јабланица
5. Градина, утврђење на локалитету Глава, изнад с. Врела
6. Утврђење на брду Градина, изнад с. Љубожда
7. Градина, утврђење с. Црнце
8. Баба-Јеринине зидине, испод врха Крштеница код Истока
9. Градина изнад манастира Гориоч (Исток)

⊙ Проглашено непокретно културно добро

○ Категорисано непокретна културно добро

▲ ОСТАЛИ СПОМЕНИЦИ

1. Брвнара Даниловића (Лоћани)
2. Старо патријаршко гробље (Пећ)
3. Средњовековне зидине са бунаром и оградним зидом „Дувариње“ (Љевоша)
4. Старо гробље (Љевоша)
5. Споменик из НОБ-а (Црни Врх)
6. Праисторијски археолошки локалитет (Радавац)
7. Остаци дворског комплекса и Јелене Анжујске (Брњак)

● ЦАМИЈА

1. Цамија у селу Каличане

▣ МАНАСТИРИ И МАНАСТИРИШТА

1. Остаци манастира Св. Николе (Црнобрег)
2. Манастир Високи Дечани (Дечани)
3. Остаци манастира Св. Симеона (Истинић)
4. Остаци манастира Св. Врачи (Стреоци)
5. Остаци манастира Св. Николе „на Таворе“ (Пећ)
6. Пећка Патријаршија (Пећ)
7. Остаци манастира Св. Спас (Радавац)
8. Остаци манастира Св. Богодорица Хвостанска (Студеница)
9. Остаци манастира Св. Врела Пречиста (Врела)
10. Манастир Гориоч (Исток)
11. Манастир Црна Река (Рибариће)

● ИСПОСНИЦА

1. Испосница краља Стефана Дечанског (Белаје)
2. Испосница Св. Јелене (Белаје)
3. Средња испосница (Белаје)
4. Испосница Св. Јефрема (Белаје)
5. Белајска испосница (Белаје)
6. Печина Царева столица — Разбој (Бело Поље)
7. Маркова пећина (Пећ)
8. Испосница Црне маказе (Пећ)
- 9–14. Испоснице на левој страни Пећке Бистрице (Пећ)
15. Попова пећина (В. Јабланица)
16. Испосница у Црвеном Кршу (Врело)

↑ АРНАТУСКА КУЛА

1. Кула Зенун Ахметија (Бровина)
2. Кула Ибриш Аљија (Бровина)
3. Кула Мус Љушија (Бровина)
4. Кула Адем Адемаја (Батуша)
5. Кула Бећ Хајдарија (Јуник)
6. Кула Садик Шехуа (Јуник)
7. Кула Ибрахим Хоџе (Јуник)
8. Кула Јах Имерија (Јуник)
9. Кула Љах Љошаја (Г. Црнобрег)
10. Кула Љах Селманија (Г. Црнобрег)
11. Кула Рам Добруне (Дечани)
12. Кула Реџ Аљије (Дечани)
13. Кула Мус Ибер Хисаја (Дечани)
14. Кула Зимер Химе (Дечани)
15. Кула Хаџи Ос. Мифтарија (Истинић)
16. Кула Шабан Цурија (Г. Стреоц)

⊕ ЦРКВА

1. Остаци цркве Св. Николе (Батуша)
2. Остаци цркве непознатог светитеља у Степан махали (Јуник)
3. Остаци цркве непознатог светитеља (Вокша)
4. Остаци цркве непознатог светитеља (Лоћане)
5. Остаци цркве Св. Георгија (Црнобрег)
6. Остаци цркве Св. Илије (Љубуша)
7. Остаци цркве Св. Илије (Истинић)
8. Остаци цркве непознатог светитеља (Истинић)
9. Остаци цркве Св. Стефана (Стреоц)
10. Црква Ваведена Пресвете Богородице (Бело Поље)
11. Остаци цркве непознатог светитеља (Бело Поље)
12. Остаци цркве Св. Саве Српског у Лизици (Пећ)
13. Остаци цркве Св. Ђорђа (Љевоша)
14. Остаци цркве Св. Димитрија (Љевоша)
15. Остаци цркве Св. Марка (Љевоша)
16. Остаци цркве Св. Николе (Гротинье-Љевоша)
17. Остаци цркве Св. Симеона Мироточивог (Љевоша)
18. Остаци цркве непознатог светитеља (Алагина Река)
19. Остаци цркве непознатог светитеља (Алагина Река)
20. Остаци цркве Св. Јована Крститеља (Црни врх)
21. Остаци цркве непознатог светитеља (Брестовик)
22. Црква Св. Димитрија (Сига)
23. Остаци цркве непознатог светитеља (Радавац)
24. Остаци цркве непознатог светитеља (В. Јабланица)
25. Остаци цркве непознатог светитеља (Каличане)
26. Остаци цркве непознатог светитеља (Љубожда)
27. Остаци цркве непознатог светитеља (Љубожда)
28. Остаци цркве непознатог светитеља (Црнце)
29. Остаци цркве непознатог светитеља (Исток)
30. Остаци цркве под брдом Ђелије (Синаје)
31. Остаци цркве непознатог светитеља (Синаје)
32. Остаци цркве непознатог светитеља на Зувића гробљу (Синаје)
33. Остаци цркве непознатог светитеља на старом гробљу (Синаје)
34. Остаци цркве непознатог светитеља (Мојстир)
35. Остаци цркве непознатог светитеља (Мојстир)
36. Црква Св. Петке (Чечevo)
37. Остаци цркве непознатог светитеља (Оклаце)

Прилог број 9: Списак стабала, природних вредности у околини културно-историјских споменика на простору Метохије

Списак направљен на основу података из књиге „Задужбине Косова“, споменици и знамења српског народа:

Белица (Исток). Поред речице Беличнице је црква Лазарица, а источно од ње су остаци неке грађевине која је можда била звоник на чијим темељима расте и цвета „велики грмен јоргована“.

Берково (Клина). У селу се на месту званом Ледине – Запис носе сваке године литије и читају молитве.

Брестовик (Пећ). У селу се налази старо гробље са неколико старих камених надгробних крстова и хумка од камена на месту где је била црква. Ту на гробљу расте један столетни храст и неколико стабала куна.

Бучане (Пећ). На Бућанској главици, 500 метара западно од села налази се старо српско гробље у коме расте стабло клена старо више стотина година.

Воћњак (Србица). Зове се и Вотњик или Вотњак. На месту Гагор или Запис Кита је столетни дуб где су се о Св. Тројици носиле литије и читале молитве.

Враговац, село удаљено 10 km југоисточно од Пећи. У селу постоји старо српско гробље у коме расту три столетна храста.

Врановац (Пећ). На југозападној падини Врановачког брда налазила се стара српска црква Ружица, зидана од црвенкастог дечанског мермера. Северно од црквишта је старо гробље на коме расте неколико (7-8) стабала столетних липа.

Гораждевац (Пећ). У селу постоји најстарија црква брвнара у Србији подигнута у XVI веку. Посвећена је Св. Јеремији. Око цркве је старо српско гробље у коме расте два столетна стабла храста. (Фото Антонијевић С., 27.09.2009. године)

Горња Србица (Призрен). На јужном брежуљку изнад села, око развалина старе цркве Св. Василија расте осам столетних дубова.

Горњи и Доњи Стреоц, село које се налази 5 km северно од Дечана. У близини села су Краљеве Воде са изворима поред којих су остаци неких зидина изнад којих расту горостасни брестови. Вода се сматра лековитом и светињом, а по предању често је долазио краљ Стефан Дечански.

Грамочел (Дечане). На гробљу између поља и села Јасике на брду Јагоз налазе се темељи старе цркве са остацима средњовековних опека и деловима фресака, као и остаци неколико зграда. Око њих расту стогодишњи храстови и липе.

Гребник (Клина). На локалитету Кућине где је било старо села налазе се остаци цркве Св. Јеремије чији се темељи познају. Око црквишта има неколико столетних дубова.

Дреновчић (Клина). На врху брежуљка изнад села била је стара црква па се сада то место зове црквиште. У гробљу постоји ледина која се зове Запис где се носе литије и читају молитве.

Дубовик (Дечане). Код старог српског гробља дуж косе налази се група столетних дубова.

Ђураковац (Исток). Од некада три цркве у селу, до данас је очувана само црква посвећена Св. Николи. Испред ње, у гробљу, расте столетни храст.

Ђаково, село које је удаљено 12 km североисточно од Истока. На брду Главачи, налази се старо гробље, а на њему расту јако стара стабла дуда („мурика“) и огромни дуб, храст.

Зјум (Призрен). Једно црквиште, од укупно два црквишта, налазе се изнад малог језера у селу. Поред њега је неколико столетних табуисаних дубова које сељани зову Киша шен Ђерђит – Црква Св. Ђорђа.

Злопек се налази око 5 km југоисточно од Пећи. Југозападно од локалитета Црквиште, око старог српског гробља налази се група стабала столетних дубова.

Игларево (Клина). У селу су постојали стара српска црква и остаци старог српског гробља. До 70-тих година прошлог века ту је стајао столетни табуисани храст који је од удара грома пао и осушио се, али ни то суво стабло сељани нису хтели да дирају.

Јагода (Клина). Западно од Задружног дома међу столетним дубовима стоје остаци старе српске цркве и старог српског гробља. На источној ивици гробља стоји „свети камен“ који се састоји од стуба и плоче, између два стара храста.

Клинавац (Клина). У шуми изнад села постоји Велики запис, а у пашњаку на брежуљку код села је Мали запис где се носе литије и читају молитве.

Кош (Исток). Недалеко од села налази се локалитет Јеремијин брег, на коме се налази српско гробље, који се још зове и Запис по два стара храста која на њему расту и где су раније била ношена „крста“.

Лабљане (Пећ). Недалеко од села, у долини којом иде стари пут преко Ђураковца и Сувог Грла за централну Србију, „стоји прастари дуб-храст под којим је патријарх Арсеније III Чарнојевић 1690. године, после неуспелог аустријског продора до Скопља, сачекивао читаву недељу дана избеглице Србе из Призрена, Ђаковице, Пећи и читаве Старе Србије, одређивао распоред и етапе даљег повлачења и руководио масовном сеобом Срба. Храст је данас висок око 20 метара, а при дну његов обим износи 6-7 m. Године 1935. тадашњи српски патријарх Варнава посетио је дуб, освештао га и на њему урезао крст. Ту су

донедавно на Спасовдан ношена крста. Око дуба било је старо српско гробље, а по неким индицијама и старо српско црквиште“.

Манастирица (Призрен). На брегу, североисточно од села, некада је била црква од које нема више остатака осим неколико старих дубова које локално становништво и даље поштује.

Накло (Пећ). Пар стотина метара од села са десне стране пута налази се група табуисаних брестова на месту које се зове Наклански дубови. Сви су високи по неколико десетина метара, а обим стабла им је од 3 до 7 m. На дан Св. Тројица под њима се одржава сеоска литија. Крај села, на ливади Вукајла Цалића постоји још један стари култни брест.

Осек Хиља, село удаљено 4 km северозападно од Ђаковице. Недалеко од села, поред речице Јагоила, расте неколико старих дубова око остатака средњовековне српске цркве.

Осојане (Исток). На брегу, поред села, у старом српском гробљу налазе се столетна стабла дубова и ораха. На овом локалитету је некада постојала Ивања црква.

Пиштане (Пећ). На локацији Главица, коју са свих страна окружује село, у шумици налази се старо српско гробље са десетак старих дубова.

Пограђе (Клина). У селу, на локалном гробљу, налази се црква Св. Врача или Доња црква окружена столетним дубовима.

Раушић (Пећ). На североисточном крају села, у Горњој махали налази се старо српско гробље. У њему расту столетна стабла јабуке, крушке и ораха.

Реновац (Клина). Поред десне обале потока Реновице налази се старо српско гробље и на њему суво столетно стабло табуисаног дуба. На ледини која се зове Запис носе се крста са литијом на Духове.

Ромаја (Призрен). Село се налази на десној страни реке Дошлице, а изнад њега је место Киша – црква са старим гробљем и табуисаним дубовима.

Рудник (Србица). У селу источно од цркве Св. Ђорђа, која је обнављана још у време патријарха Макарија Соколовића, налази се рачвасто, више стотина година

старо дрво црног дуда. По предању ово стабло је калемљено са дуда у порти Пећке патријаршије. На брдо Јеремијино дубље, носе се литије и крста на Јеремијин дан.

Сига (Пећ). Покрај цркве Св. Димитрија је извор Водица за коју кажу да је давно освештан и лековит. Око цркве је старо гробље, а у њему расту два табуисана столетна храста и један црни граб.

Синаје се налази 4 km источно од Истока. У источном крају села, на брду у старом гробљу, где је некада постојала црква налази се неколико столетних стабала храста, куна и дивље крушке.

Суво Грло (Исток). У селу је постојало неколико цркава, а једно је и црквиште у имању Сеферај Салије, где се са обе стране капије налази по један велики и стари црни дуд.

Суво Грло II или **Горње Суво Грло (Србица).** У селу је постојало шест цркава, а највише поштовано црквиште је усред села. У његовом дворишту је више стотина година старо, по предању калемљено са старог дуда из порте Пећке патријаршије, дрво „мурике“, мурве или црног дуда.

Трбуховац (Исток). На раскршћу сеоских путева у самом селу, постојали су остаци темеља цркве. Поред тог локалитета налази се столетни храст.

Тучен (Исток). У селу постоји место које се зове Црквине где се доносе литије на други дан Васкрса. Поред села на локалитету Записи расте двадесетак столетних табуисаних храстова.

Црколез (Исток). У старом гробљу у порти цркве Св. Јована расте рачвасто дрво дуда старог неколико векова. По предању калемљено је када је црква зидана и то са шам дуда из порте Пећке патријаршије.

Црни Луг (Исток). На северозападној страни села у старом српском гробљу, осим остатака старе цркве на месту Црквиште, расте и један веома стари храст и стабла старе крушке и црног јасена.

Црнице (Исток). На падини изнад села некада се налазила црква и српско гробље. Сада је ту пашњак, а једини сведоци постојања гробља су два велика, стара стабла дуда „мурике“ који се сматрају светим, табуисаним дрвећем.

Шаљиновица (Исток). Налази се у долини реке Кујавче, 9 km јужно од Истока. У равници, са десне стране реке налази се старо српско гробље окружено столетним дубовима.

Шпинадија (Призрен). Близу села, на путу за Вележу, у старом српском гробљу окружено старим дубовима налазе се остаци цркве Св. Пречисте Богородице. Половином 19. века, Јастребов је забележио да су овде била „ношена крста и литије за време великих празника за духовно благовенство тамошњих Срба“.

* * *

Из рада „Споменичко наслеђе и природа Косова и Метохије“ су следећи подаци о повезаности културног наслеђа и природе:

Горње Село (Средска). На високом платоу изнад реке Бистрице, у селу, налази се црква Св. Ђорђа, а поред ње горостасно стабло липе високо преко 16 m. Такође, поред цркве се налази и бор муника висине преко 10 m.

Мушниково (Средска). У селу се налазе две цркве, на гробљу поред цркве Св. Никола расте стабло јавора изузетних димензија. Поред цркве Св. Петке, уз њен северни зид, налази се стабло јасена, висине преко 15 m.

Богошевици (Средска). На гробљу у селу, на обали Бистрице налази се црква Св. Никола. Поред зида цркве налази се гледичија, северноамеричка врста и то варијетет без бодљи. Народ ово стабло зове „питоми багрем“.

Средска (Милачићи). Поред мале породичне цркве Св. Ђорђа расту два ораха изузетних димензија.

Мушутуште (Сува Река). Поред цркве Св. Арханђела је стабло дуда високо око 15 m, а у близини цркве Св. Атанасија је старо стабло шљиве џанарике са пречником крошње око 12 m. Цркву Св. Никола опасује зид око кога се налази 33 стабла јаблана, а у порти 4 стабла кестена. У порти саборне цркве, цркве Св. Богородице Одигитрије налази се неколико старих, стабала и то: једна липа са обимом дебла преко 2 m, два стабла бора мунике, обима дебла око 2 m и висине до 20 m, а у делу где је старо гробље има више стогодишњих стабала кестена са пречником дебла преко један метар. Поред прилазног пута до манастира Св.

Тројице, Сува Река, налази се старо стабло липе обима дебла преко 4 m, а у самој порти манастира расте бор муника са обимом дебла преко 2 m.

Готовуша (Штрпце). На гробљу у селу иза цркве Св. Никола налазе се два велика стабла, једна трешња и један орах пречника дебла преко један метар. У центру села налази се полусуво старо стабло јасена које је некада било запис.

Сушиће (Штрпце). На падини на око 1 km удаљено од села налази се стара буква – запис. Дебло му се састоји од више сраслих стабала пречника преко 2 m, ниско је и квргаво. Жиле су делом по површини, дебеле као мања стабла.

Јажинце (Штрпце). Село је удаљено око 2 km од Брезовице, а поред пута уз цркву Св. Никола налази се старо стабло бреста, обима дебла око 2 m. На узвишењу изнад села на гробљу налази се неколико старих шљива џанарика, а ту је некада био и стари јасен запис. Поред цркве Св. Петка налазе се два стара јасенова стабла, пречника дебла око метар и висине 17 m.

Горња Битиња (Штрпце). Поред гробљанске цркве Св. Ђорђа налази се неколико старих стабала: две трешње, један цер, један орах и врба ива.

Доња Битиња (Штрпце). Изнад села, на брду налази се гробље и црква посвећена Св. Теодору Тирону. Црква је опасана зидом, а поред њега се уз млада стабла налазе и старија стабла и то један цер, трешња и брест који је некада био и запис.

Штрпце. У самом насељу се налази црква Св. Николе у чијој порти се налази орах са пречником дебла преко један метар, ширине крошње око 30 m.

Беревце (Штрпце). На прилазу цркви Св. Петке налазе се четири стара стабла крушке, пречника крошње око десет метар.

Студеница (Исток). На падини изнад села, поред остатака манастира Богородице Хвостанске налази се једно стабло глогуље (из породице крушака).

Манастир Гориоч (Исток). У порти манастира налази се старо стабло липе, високо преко 15 m.

Бања (Србица). У селу у порти цркве Св. Никола налази се стабло липе око 15 m висине и два старија стабла крушке.

Рудник (Србица). На локалитету Црквине налази се запис – стара крушка, а поред ње два храста и један клен.

Љевоша (Пећ). На падинама изнад Пећке патријаршије налазе се локалитети са још увек неоткривеним остацима цркви: локалитет „Савова ливада – Дуарина“, остаци камења и један стари храст; локалитет „Гротиње“ обележен старом шљивом цанариком; на гробљу су откривени темељи цркве Св. Никола поред којих се налази стабло липе старо око 60 година; на локалитету „Крстељан“ налази се запис стари кестен изузетних димензија, стабло му се састоји из шест дебала, а поред овог главног записа, недалеко, има још један запис – кестен.

Прилог број 10: Списак уништених и оштећених храмова у периоду 17-18 март 2004. године на простору Косова и Метохије по општинама³⁵³

ПРИЗРЕН

Све призренске цркве и објекти СПЦ су уништени 17. и 18. марта, а и наредних дана је било додатних напада, пљачке и уништавања:

1. Храм Богородице Љевишке (14. век) запаљен изнутра, фреске из периода од 12. до 14. века тешко оштећене, олтарски простор оскрнављен, часна трпеза поломљена,
2. Храм Христа Спаса (14. век) запаљен,
3. Саборни храм Св. великомученика Георгија (1856) спаљен и миниран,
4. Црква Св. Николаја (Тутићева црква, из 14. века) запаљена изнутра,
5. Црква Св. Георгија (Руновићева црква из 16. века) запаљена изнутра,
6. Црква Св. Недеље (14. век, касније реконструисана) спаљена,
7. Црква Св. Пантелејмона (14. век, касније реконструисана), спаљена,
8. Црква Св. Козме и Дамјана (14. век, касније реконструисана), спаљена,
9. Црква Св. Недеље, Живињане, код Призрена, минирана (Извештај КФОР/УНМИК-а: 19. март – Експлозија комплетно уништила православну цркву у селу Живињане),
10. Манастир Светих Архангела (14. век), опљачкан и спаљен у присуству немачких војника који га нису штитили,
Богословија Св. Кирила и Методија,
Владичански двор у Призрену, запаљена још једна црквена зграда у којој је живео црквењак.

ОРАХОВАЦ

11. Црква Свете Недеље, (1852), Брњица, Ораховац 1852. год. (Извештај КФОР/УНМИК-а 18. март – Православна црква запаљена и уништена у селу Брњица). Према постојећим извештајима запаљен је и парохијски дом.

³⁵³ Извор: Информативна служба Српске Православне Цркве, 16. март 2005. године

ЂАКОВИЦА

12. Црква Успења Пресвете Богородице (16–19. век), запаљена са старим и новим парохијским домом 17. марта, наредних дана савњена са земљом, Саборна црква Свете Тројице (два звоника која нису срушена приликом минирања цркве у лето 1999. године 17. марта су савњене са земљом; потом су наредних дана Албанци систематски разнели остатке цркве и направили парк. Извештај КФОР/УНМИК-а 18. март: Изгредници уклањају остатке уништене православне цркве камионима и тракторима, око 5.000 Албанаца учествује у томе).
13. Црква Св. Лазара, Пискоте, код Ђаковице, оштећена 1999. и 2001. године, а сада потпуно уништена са околним гробљем; такође је руиниран и парохијски дом,
14. Црква Св. Илије код Бистражина, оштећена 1999. године и потпуно уништена 17. или 18. марта подметањем снажног експлозива.

СРБИЦА

15. Манастир Девич (15. век) спаљен до темеља, а гробница Св. Јоаникија Девичког отворена и оскрнављена, Албанци су у гробници наложили ватру. (Извештај КФОР/УНМИК-а 18. март поподне: 2.000 демонстраната се скупља и креће на манастир Девич, пет монахиња је евакуисано, демонстранти пале манастир). У манастиру је уништено око 20 разних помоћних манастирских зграда (конаци, складишта, штале, итд.).

ПЕЋ

16. Црква Св. Јована Претече (тзв. Митрополија, са парохијским домом и свештеничким становима), запаљена по изјави локалних међународних извора,
17. Црква Пресвете Богородице, Бело Поље код Пећи, запаљена у лето 1999. године. Крајем 2003. године обновљена заједно са двадесетак повратничких домова. Сада је поново оштећена подметањем пожара, али спољашња структура храма и кров нису додатно оштећени. Поред цркве запаљен је и парохијски дом.
18. Црква Св. Претече у Пећкој Бањи, запаљена и минирана.

УРОШЕВАЦ

19. Саборни храм цара Уроша, Урошевац (Извештај КФОР/УНМИК-а: 17. март – три ручне гранате бачене на цркву, подметнут пожар први пут, најмање 19 војника КФОР-а и УНМИК полицајаца рањени у одбрани

цркве, разорено градско гробље. (Извештај КФОР/УНМИК-а 18. март: 1.500 Албанаца уништава све око себе – пали православну цркву у граду и пет српских кућа. Запаљена црква у селу Талиновце у 17,49 часова, пет Албанаца ухапшено).

20. Црква Св. Илије, село Варош, црква уништена са локалним гробљем након што су је напустили војници КФОР-а (локални међународни извори).
21. Црква Св. Петра и Павла у Талиновцима, запаљена и уништено православно гробље.
22. Црква Пресвете Борородице у селу Совтовић, уништена заједно са православним гробљем (локални међународни извори). (Атински медији од 20. марта потврдили су да су три цркве поред Урошевца које су чували грчки војници остављене без заштите пред огромном масом наоружаних Албанаца и да има рањених грчких војника који су повређени у окршајима са наоружаним Албанцима).

КОСОВСКА КАМЕНИЦА

23. Црква у Доњој Слапашници, Косовска Каменица (локални извори из Каменице). Православна црква у Каменици је каменована и поразбијана су стакла на прозорима. Неколико околних српских кућа је демолирано.

ШТИМЉЕ

24. Црква св. Архангела Михаила у Штимљу, саграђена 1920. (на брду изнад градића) запаљена (Извештај КФОР/УНМИК-а 18. март: Штимље – једна српска кућа и црква запаљени). Према најновијим информацијама структура цркве је остала сачувана иако је унутрашњост додатно оштећена и иконе поразбијане. Звоник је запаљен још у јануару 2004. јануар.

ПРИШТИНА

25. Црква Св. Николе (почетак 19. века) у Приштини (Извештај КФОР/УНМИК-а: 18. март – нападачи насрнули на стару православну цркву у насељу Теслице – отворана ватра из аутоматског оружја, пет српских породица и свештеник евакуисани од стране КФОР-а из старе цркве, повређен међународни полицајац у покушају да спасе стару цркву. Црква запаљена, а поред ње и канцеларија Хабитата и три УНМИК возила). Црква је спаљена са парохијским домом и у њој је изгорео вредни дуборезни иконостас, десетине икона и целокупна црквена архива (потврдио протојереј приштински Мирослав Попадић).

КОСОВО ПОЉЕ

26. Црква Св. Николе, Косово Поље, запаљена унутра и оскрнављена, црква потиче из 1940, грађевина и даље стоји, по локалним српским изворима и сведочанствима унутрашњост храма је потпуно демолирана.
27. Црква Св. Катарине у Бресју поред Косова Поља, проваљена, оскрнављена. Црква је недавно и опљачкана.

ВУЧИТРН

28. Црква св. Илије, 19. век, црква је опљачкана и делимично уништена изнутра у јуну 1999. године, сада је потпуно спаљена. (Извештај КФОР/УНМИК-а: Православна црква у граду Вучитрну запаљена). Такође је уништено и православно гробље поред цркве са парохијским домом и помоћним црквеним зградама.
29. Црква у Прилужју (Извештај КФОР/УНМИК од 19. марта).

ОБИЛИЋ

30. Црква Св. Михаила у Обилићу, новосаграђени храм, Албанци наложили аутомобилске гуме у храму (Извештај КФОР/УНМИК-а: 18. март – Обилић, православна црква, бројне српске куће и станови запаљени). Спољашња структура цркве је остала сачувана, али је унутрашњост оштећена од ватре и високе температуре.

КОСОВСКА МИТРОВИЦА

31. Црква Св. Саве у јужној Митровици, паљена два пута заредом (Извештај КФОР/УНМИК-а – 18. март: Молотовљев коктел бачен у двориште православне цркве у јужној Митровици коју је чувао КФОР. Неколико оближњих кућа запаљено. Ватрогасци гасе пожар у кућама, али не и цркву која је тешко оштећена ватром). Поред цркве нападачи су запалили и свештенички дом који је био у црквеној порти.

ПОДУЈЕВО

32. Црква Св. Андреја у Подујеву, саграђена 1929, уништена 18. марта. Чешки медији потврдују да су чешки војници морали да напусте храм, који је уништен заједно са гробљем. Један официр потврдио је за “Прашке новости” да је дубоко шокиран јер су Албанци ископавали посмртне остатке Срба са гробља и разбацивали кости свуда унаоколо. (Извештај КФОР/УНМИК-а – 18. март – Православна црква запаљена у Подујеву). Према фотографијама, источни део храма Св. Андреја је миниран, а звоник

потпуно уништен експлозивним средствима, као и зид који је окруживао цркву.

ИСТОК

33. Црква Св. Петра и Павла у Истоку (Извештај КФОР/УНМИК-а: Православну цркву у граду оштетила јака експлозија).
34. Црква у селу Баја (18. март, Извештај КФОР/УНМИК-а: експлозија у православном храму у селу Баја).

ВИТИНА

35. Црква у Витини оштећена гранатама 17. марта (према извештају КФОР/УНМИК-а: четири српске куће запаљене, православна црква тешко оштећена).

10. СПИСАК СЛИКА И ГРАФИКОНА У ТЕКСТУ

- Слика 1.** Административно-територијална подела Републике Србија на округе и општине на Косову и Метохији
- Слика 2.** Регионализовање у Републици Србији са општинским границама на Косову и Метохији, према Миодрагу Јовичићу
- Слика 3.** Положај шарпланинских жупа у Србији
- Слика 4.** Жупа Гора
- Слика 5.** Рестеличка река
- Слика 6.** Обнова, Рестаурација и Конзервација Епископије – Призрен
- Слика 7.** Карта важнијих цркава и манастира Косова и Метохије
- Слика 8.** Контејнер са таблом надлежне институције за обезбеђивање споменика културе Газиместан (Институт за заштиту споменика културе и музеј Приштине)
- Слика 9.** Манастир Гориоч
- Слика 10.** Манастир Девич
- Слика 11.** Манастир Пећка патријаршија
- Слика 12.** Црква брвнара у Гораждевцу
- Слика 13.** Манастир Високи Дечани, кивот са моштима Св. Стефана Дечанског
- Слика 14.** Црква Св. Јована и Св. Николе, Велика Хоча
- Слика 15.** Манастир Зочиште, чудотворна икона и мошти Св. Врача
- Слика 16.** Богородица Љевишка, Призрен
- Слика 17.** Манастир Свети Арханђели, остаци Душановог града Вишеграда, гроб цара Душана

- Слика 18.** Црква Светог Ђорђа, Горња Битиња; црква Светог Николе, Готовуша
- Слика 19.** Црква Светог Теодора Тирона, Доња Битиња; црква Светог Николе, Штрпце
- Слика 20.** Поглед на пећине испоснице од последњег језера реке Мируше, на северној литици кањона
- Слика 21.** Пећине испоснице у призренском крају
- Слика 22.** Пећина испосница посвећена Св. Петру у селу Врбештица, општина Штрпце
- Слика 23.** У густој буковој шуми пар стотина метара од испоснице налази се метални крст на месту где је пронађено тело убијеног пастира од стране Шиптарских терориста Петка Ивковића из села Врбештица
- Слика 24.** Село Брод
- Слика 25.** Пећка патријаршија, чудотворна икона Пећке Мајке Божје, кивот са моштима Св. Саве II Архиепископа српског, 1265-1272
- Слика 26.** Кањон Белог Дрима код Шфањског моста
- Слика 27.** Научно-истраживачка акција праћења поточне пастрмке
- Слика 28.** Шам-дуд
- Слика 29.** „Кањон Мируше“, последња два водопада (15 и 16) над језером на излазу реке Мируше из кањона
- Слика 30.** Руговска клисура
- Слика 31.** Шар-планина
- Слика 32.** Карте уништених и оштећених објеката на простору Косова и Метохије

- Графикон 1.* Графички приказ српске духовне баштине на КиМ
- Графикон 2.* Упоредни преглед површина и броја насеља у шарпланинским жупама
- Графикон 3.* Културна добра општине Исток
- Графикон 4.* Културна добра општине Србица
- Графикон 5.* Културна добра општине Пећ
- Графикон 6.* Културна добра општине Клина
- Графикон 7.* Културна добра општине Дечани
- Графикон 8.* Културна добра општине Малишево
- Графикон 9.* Културна добра општине Ђаковица
- Графикон 10.* Културна добра општине Ораховац
- Графикон 11.* Културна добра општине Сува Река
- Графикон 12.* Културна добра општине Призрен
- Графикон 13.* Културна добра општине Штрпце
- Графикон 14.* Културна добра – пресек за општине Метохије
- Графикон 15.* Заштићена природна добра простора Метохије на основу важећих решења
- Графикон 16.* Полна структура испитаника
- Графикон 17.* Стручна квалификација испитаника
- Графикон 18.* Расподела испитаника по радном искуству
- Графикон 19.* Расподела испитаника према радном искуству у области заштите

БИОГРАФИЈА

Снежана Антонијевић је рођена 23.01.1962. године у Београду. Основну и средњу школу завршила је у Београду, као и Природно математички факултет, смер Општа биологија, где је дипломирала 1985. године и стекла звање дипломираног биолога.

Последипломске студије на Факултету цивилне одбране уписала је школске 2005/2006. године, где је на смеру наука заштите 04.07.2008. године одбранила магистарску тезу под називом „Управљање заштитом природних добара на подручју града Београда“ и стекла академски назив магистра наука одбране, безбедности и заштите.

Од дипломирања, 1985. године, радила је у две средње школе као професор биологије, а од 1989. до 2000. године у Институту „Михајло Пупин“, као пословни секретар. Од септембра 2000. године до јуна 2001. године радила је у Општини Врачар на пословима комуналног инспектора, а затим до октобра 2004. године била је на сталном раду као члан Извршног одбора Скупштине општине Звездара. Од 2005. године до данас ради у ЈКП „Зеленило Београд“, на пословима организатора I за заштићена природна добра.

Библиографија радова:

1. Антонијевић, С. „Санација канала Велики Галијаш на заштићеном природном добру Велико Ратно острво у циљу оспособљавања природног рибљег плодишта“, Међународна конференција „Екоремедијација“, Параћин и Зајечар, 7-8. 12. 2007.
2. Антонијевић, С. „Управљање заштитом природних добара на подручју града Београда“, магистарска теза, Факултет безбедности, Београд, 2008.
3. Антонијевић, С., Чворовић, З., Радовић, И. „Управљање заштитом природних добара на подручју града Београда“, I Симпозијум „Заштита природе у Србији“, Нови Сад, 1-3. октобар 2008.
4. Антонијевић, С., Лукић, Д., Сојић, Л., Трифуновић, Ј. „Интегрално управљање заштићеним парковима града Београда“, Трећа регионална конференција о интегративној заштити „Очување културног и природног наслеђа у условима глобалних промена“, Бања Лука, 3-4. новембар 2008.
5. Антонијевић, С., Чворовић, З.: „Заштита и очување српске националне баштине на простору Метохије“, Међународна научна конференција „Очување и заштита културно-историјског наслеђа Србије у иностранству“, Београд, 18-19. октобар 2012.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а Снежана Антонијевић

број уписа 134

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Могућности унапређења заштите и очувања српске националне баштине
простора Метохије на почетку 21. века

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 26.02.2013.

С. Антонијевић

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Снежана Антонијевић

Број уписа 134

Студијски програм СТУДИЈЕ НАУКА БЕЗБЕДНОСТИ

Наслов рада Могућности унапређења заштите и очувања српске националне баштине простора Метохије на почетку 21. века

Ментор др Владимир Јаковљевић, редовни професор Факултета безбедности Универзитета у Београду

Потписани Снежана Антонијевић

изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, 26.02.2013.

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Могућности унапређења заштите и очувања српске националне баштине простора Метохије на почетку 21. века

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, _____ 26.02.2013. _____

С. Антонијевић